THE SIDDHANTA KAUMUDI

OF

BHATTOJI DIKSHITA,

TRANSLATED AND EDITED INTO ENGLISH

BY

ŚRIŚA CHANDRA VASU, B. A.

VOL. III.

VAIDIC GRAMMAR.

PUBLISHED BY
THE PANINI OFFICE, BHUVANESHWARI ASHRAM,
38-40 BAHADURGANJ, ALLAHABAD.

ALLAHABAD:
PRINTED AT THE MEDICAL HALL PRESS BRANCH.

1905

CONTENTS.

THE SIDDHÂNTA KAUMUDÎ.

VOLUME III.

वैदिकी प्रक्रिया ।

प्रथमोऽध्यायः ।

THE VAIDIC GRAMMAR.

CHAPTER I.

In this volume Bhattoji Dikshita has collected together all the sûtras of Pâṇini which are peculiar to the Vedas. He has arranged them in eight Adhyâyas in the order as they are found in the Ashṭâdhyâyî. The first chapter contains all those sûtras which occur in the First Book of Pâṇini.

३३८७ । छन्दसि पुनर्वस्वोरेकवचनम् । १ । २ । ६१ ।

द्वयोरेकवचनं वा स्यात् । पुनर्वसुर्नक्षत्रं पुनर्वसू वा । लोके तु द्विवचनमेव ।

3387. In the Vedas, the two stars, Punarvasû, m[illegible] ally be singular, (and connote a dual).

In the Vedas, the star *punarvasû* which is always *dual* in form, ma[illegible] the singular form and connote a dual meaning. As 'पुनर्वसुर्नक्षत्र' or अदितिर्देवता ॥ The option is only allowed in the Vedas and not in literature. In the latter, it must be in the dual as, गतौ [illegible] पुनर्वसू ॥ Similarly when it is not the appellation of an asterism but of a man, there is no option. As पुनर्वसू माणवकौ.

३३८८ । विशाखयोश्च । १ । २ । ६२ ।

प्राग्वत् । विशाखा नक्षत्रम् । विशाखे वा ।

3388. In the Vedas, the two stars Viśâkhâ may optionally be in the singular number.

The word विशाखा is in the dual number as a rule. In the Vedas, it is found sometimes to have the singular form, denoting duality. Thus विशाखा नक्षत्रम् or विशाखे नक्षत्रमिन्द्राग्नी देवता ॥

३३८९ । षष्ठीयुक्तश्छन्दसि वा । १ । ४ । ९ ।

षष्ठ्यन्तेन युक्तः पतिशब्दश्छन्दसि घिसंज्ञो वा स्यात् । "क्षेत्रस्य पतिना वयम्" । इह वेति योगं विभज्य छन्दसीत्यनुवर्तते । तेन सर्वे विधयश्छन्दसि वैकल्पिकाः । "बहुलं छन्दसि" इत्यादिरस्यैव प्रपंचः । "यचि भम्" । नभोऽङ्गिरोमनुषां वत्युपसंख्यानम् । * । नभसा तुल्यं नभस्वत् । भत्वाद् रुत्वाभावः । अङ्गिरस्वदङ्गिरः । "मनुष्वदग्ने" । "जनेरुसि" इति विहित उसिप्रत्ययो मनेरपि बाहुलकात् । वृषन् वस्वश्वयोः । * । वृषन्वसु यस्य स वृषण्वसुः । वृषा अश्वो यस्यासौ वृषणश्वः । इहान्तर्वर्तिनीं विभक्तिमाश्रित्य पदत्वे सति नलोपः प्राप्तो भत्वाद्वार्यते । अतएव "पदान्तस्य" इति णत्वनिषेधोऽपि न । "अल्लोपोऽनः" इति अल्लोपो न । अनङ्गत्वात् ।

3389. The word pati when used in connection with a noun ending in the sixth (or genitive) case is ghi, optionally, in the Chhandas (Veda).

The word pati is understood in this sûtra from the sûtra patiḥ samâse eva (I 4. 8. S. 257). By that sûtra, pati would have been ghi only in composition. This sûtra makes an exception to that, when this word occurs in the Vaidic literature. Thus क्षेत्रस्य पतिना वयम् (Rig Veda. IV. 57. 1.)

This sûtra may be divided into two, (1) shashṭhi yuktaśchhandasi (2) vâ. In the latter we shall read the anuvṛitti of chhandasi. The sûtra will then mean:—(1) In the Chhandas the word pati is ghi when used in connection with a word in the sixth case. (2) In the Chhandas there is option. Thus this second rule would make *all* rules optional in the Vedas. In fact, the bahulam chhandasi, which recurs so often in Pâṇini would become but a special case of this universal rule vâ chhandasi.

Note:—The word pati being treated as ghi, takes nâ in the Instrumental by VII. 3. 120. S. 214.

Note:—कुलुञ्चानां पतये or पत्ये नमः salutation to the lord of the Kulunchas.

Why do we say 'when used in connection with a noun in the genitive case'? Observe मया पत्या जरदष्टिर्यथासः ।

Why do we say 'in the Chhandas'? Observe ग्रामस्य पत्ये ।

Here we repeat the sûtra यचि भम् S. 231, for the purposes of certain vârtikas which apply to the Vedas.

३३८९ क । यचि भम् । १ । ४ । १८ ।

3389A. And when an affix, with an initial य or an initial vowel, being one of the affixes, beginning with सु and ending in क, follows, not being Sarvanâmasthâna, then what precedes, is called Bha.

The word यचि is in the 7th case meaning, 'when य् or अच् follows,' and by the last *Vârt.* of Sûtra I. 1. 72, it means; 'when an affix beginning with ya or ach follow.'

Vârtika:—The words नभस्, अङ्गिरस् and मनुष् should be treated as Bha when the affix वत् (V. 1. 115. S. 1778) follows. Thus नभस्वत् 'like the sky.' अङ्गिरस्वत् "like the Angiras." मनुष्वत् 'like the man.' By being Bha, the स् is not changed into र् which it would have been, had it been a pada (VIII. 2. 66 S. 162.)

The word मनुस् is formed by the affix उस् of the Unâdi sûtra (II. 115) janerusi, by being diversely applied to √मन. The word मनुस् being treated as bha, the sûtra VIII 3. 59. S. 212 applies, and स is changed to ष ।

Vârt :—The word वृषन् is treated as Bha in the Vedas when the words वसु and अश्व follow. Thus वृषण्वसुः वृषणश्वस्य मेने. Here had the word vrishan been treated as pada, the न would not have been changed into ण (VIII. 4. 37. S. 198); and this न would have been dropped before the affix vasu by VIII. 2. 7. S. 236. Nor does the sûtra VI. 4. 134. S. 234 apply, because the word is not an anga.

In secular language the forms are वृषवसुः and वृषाश्वः ।

३३९० । अयस्मयादीनि छन्दसि । १ । ४ । २० ।

एतानि छन्दसि साधूनि । भपदसंज्ञाधिकाराद्यथायोगं संज्ञाद्वयं बोध्यम् । तथा च वार्तिकम् । उभयसंज्ञान्यपीति वक्तव्यमिति ॥ " स सुष्टुभा स ऋक्वता गणेन " । पदत्वात् कुत्वम् । भत्वाज्जश्त्वाभावः । जश्त्वविधानार्थायाः पदसंज्ञाया भत्वसामर्थ्येन बाधात् । " नैनं हिन्वन्त्यपि वाजिनेषु " । अत्र पदत्वाद् जश्त्वम् । भत्वात् कुत्वाभावः । " ते प्राग्धातोः " ।

3390. The words like ayasmaya &c., are valid forms in the Chhandas (Veda).

These words being taught here in the topic relating to Pada and Bha show that they have been properly formed in the Chhandas by the application of the rules of Bha and Pada.

Thus we have the following Vârtika—

Vârt :—It should be stated that in some places both these Pada and Bha designations apply simultaneously. Thus in the word ऋक्वत् formed by ऋच् + वत् the च् is first changed into क् by treating the word rich as a Pada. Then the word ऋक् is treated as Bha, and therefore the क् is not changed into ग् before वत्. For had it been Pada, the form would have been ऋग्वत् 'Rigvat.' These irregularly formed words occur only in the Chhandas or Vedic literature. Thus स सुष्टुभा स ऋक्वता गणेन (Rig Veda IV. 50. 5.).

Similarly in the sentence नैनं हिन्वन्त्यपि वाजिनेषु (Rig Veda X. 71. 5) the word वाजिन is formed from वाच् + इन (=वाचां इनः 'lord or master of speech'). Here vâch being treated as a Pada, the ch is changed to j; and then being treated as a Bha, the j is not changed to a guttural. Similarly अयस् + मय=अयस्मय 'made of iron.' Here the word अयस् is treated as Bha and hence the स is not changed into र. Thus अयस्मयं वर्म 'iron-made coat of mail.' अयस्मयानि पात्राणि 'iron vessels.' The present form of this word is अयोमयं ।

Now we repeat the sûtra I. 4. 80, S. 2230, for the purpose of showing its exception in the Vedas.

ते प्राग्धातोः । १ । ४ । ८० ।

3390A. The particles called gati and upasarga are to be employed before the verbal root: (that is to say, they are prefixes).

३३९१ । छन्दसि परेऽपि । १ । ४ । ८१ ।

3391. In the Chhandas (Veda) these gati and upasarga are employed indifferently after the verbal root, as well as before it.

As वायविन्द्रश्च सुन्वत आयातमुपनिष्कृतम् ॥ मक्षित्था धिया नरा (Rig. 1. 2. 6).
In this we have आयातमुप instead of उपायातम् 'Vâyu and thou Indra, ye heroes, come ye both quickly to the Soma of the worshipper by this sincere prayer.'

३३९२ । व्यवहिताश्च । १ । ४ । ८२ ।

'हरिभ्यां याह्योक आ' 'आ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिर्याहि' ।

3392. **In the Chhandas (Veda) these gati and upasarga are also seen separated from the verb by intervening words.**

As हरिभ्यां याह्योक आ (for हरिभ्यां आयाहि ओकः).

Here आ is separated from the word याहि by the intervening word ओकः. So also in the sentence आ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिर्याहि मयूर रोमभिः (Rig Veda III. 41. 1), "O Indra! come (आ याहि) on horses (हरि) which are spirited (मन्द्रैः=मादयितृभिः) and color of peacock's feather."

३३९३ । इन्धि-भवतिभ्यां च । १ । २ । ६ ।

आभ्यां परो ऽपित् लिट् कित् । 'समीधे दस्यु हन्तमम्' । 'पुत्र ईधे अथर्वणः' । बभूव । इदं प्रत्याख्यातम् । 'इन्धेश्छन्दोविषयत्वाद्भुवो वुको नित्यत्वात् ताभ्यां लिटः किद्वचनानर्थक्यम्' इति ।

इति वैदिकप्रकरणे प्रथमोऽध्यायः ।

3393. **The Liṭ or Perfect Tense affixes after the roots indh 'to kindle,' and bhu, 'to become,' also are kit.**

After these two roots the terminations of the Perfect are कित् । These roots have been especially mentioned, because the root इन्ध ending in a compound consonant will not be governed by sûtra I. 2. 5. S. 2242, and the root भू is mentioned because all the terminations of the Perfect are कित् after भू, not excepting the पित् terminations. Thus the verbs समीधे and ईधे are illustrations of Perfect Tense from the root इन्ध् as in the following examples :— समीधे दस्युहन्तमम्, (Rig Veda VI. 16. 15), and पुत्र ईधे अथर्वणः, (Rig Veda VI. 16. 14). Here the nasal of the root is dropped by regarding the affix as कित् ॥ Similarly from the root भू, we have बभूव, बभूविथ ॥

This sûtra is considered unnecessary by Patañjali the author of Mahâbhâshya, who says "we could have done without this sûtra. Because the direct application of Perfect affixes to √इन्ध is confined only to the Vedas, while in the secular literature the Perfect will be formed by आम् as इन्धां चकार ; and so its conjugation would have been irregular, by Vaidic license (III. 4. 117. S. 3435). While भू *always* takes the augment वुक् in the Perfect, for after *bhû*, the वुक् comes *invariably* whether there be guṇa or there be not guṇa. So there is no necessity of saying that the Perfect affixes are कित् after these two roots."

o

CHAPTER II.

३३९४ । तृतीया च होश्छन्दसि । २ । ३ । ३ ।

जुहोतेः कर्मणि तृतीया स्यात् द्वितीया च । 'यवाग्वाग्निहोत्रं जुहोति' । अग्निहोत्रशब्दोऽत्र हविषि वर्तते । [illegible] । इति [illegible] ।

3394. **In the Chhandas (Veda), the object of the verb हु 'to sacrifice' takes the affix of the third case, and of the second as well.**

This ordains the third case-affix; and by force of the word च 'and', the second case-affix is also employed: as यवाग्वाग्निहोत्रं जुहोति ।

Here यवाग्वा is in the Instrumental case, though it is the object of sacrifice. The word अग्निहोत्र here means "the oblation," for we find it used in this sense in sentences like this:—यस्याग्निहोत्रमधिश्रितममेध्यमापद्येत । &c. The word agnihotra when in this sense, should be analysed as अग्नये हूयते "that which is sacrificed in honor of, or for the sake of Agni—*i. e.*, an oblation." The sentence यवाग्वाग्निहोत्रं जुहोति therefore means "he throws (into the fire) the oblation called yavâgû, offering it in honor of the deity."

Note:—In the above example yavâgû is in 3rd case and agnihotra in the 2nd case. In this case the latter word means हविः or oblation. The verb जुहोति in this connection means प्रक्षिपति ॥ The whole sentence means "the oblation in the shape of yavâgû, he throws (into the fire)." Though the two words yavâgû and agnihotra are in different cases, yet they are syntactically one, and refer to one and the same object.

But this sûtra is considered unnecessary by Patanjali. According to him the word agnihotra in the above example means simply "agni or fire." As we find it used in the sentence यस्याग्निहोत्रं अधिश्रितम् ॥

The word agnihotra, when meaning fire, is analysed as हूयते ऽस्मिन् "Agni in which sacrifice is poured" or "sacrificial fire."

Therefore, when the example is यवाग्वा अग्निहोत्रं जुहोति, then agnihotra being equivalent to Agni, juhoti means prîpana or satisfaction. The whole sentence means यवाग्वा अग्निं प्रीणाति "he propitiates fire with yavâgû (barley)."

But when the sentence is यवागूं अग्निहोत्रं जुहोति, both words being in the 2nd case, then agnihotra means havis or oblation, and juhoti means prakshepana, *i. e.*, "he throws the yavâgú oblation (into the fire)" *i. e.*, he throws into the fire the materials of oblations called yavâgû.

३३९५ । द्वितीया ब्राह्मणे । २ । ३ । ६० ।

ब्राह्मणविषये प्रयोगे दिवस्तदर्थस्य कर्मणि द्वितीया स्यात् । षष्ठ्यपवादः । 'गामस्य तदहः सभायां दीव्येयुः' ।

3395. **The object of the verb दिव् in the sense of 'dealing or 'staking,' takes the second case-affix, in the Brâhmaṇa literature.**

This debars the Genitive case required by II. 3. 59. S. 620. Ex. गामस्य तदहः सभायां दीव्येयुः (Maitr. S. 1. 6. 11) In the Vedic literature, the simple verb दिव् takes the accusative, instead of the genitive. When, however, the root दिव् takes an upasarga, then it may optionally govern the genitive also, by II. 3. 59 S. 620.

३३९६ । चतुर्थ्यर्थे बहुलं छन्दसि । २ । ३ । ६२ ।

षष्ठी स्यात्। 'पुरुषमृगश्चन्द्रमसे'। 'गोधा कालका दार्वाघाटस्ते वनस्पतीनाम्' वनस्पतिभ्य इत्यर्थः। षष्ठ्यर्थे चतुर्थीति वाच्यम्। * । 'या खर्वेण पिबति तस्यै खर्वः'।

3396. In the Chhandas the sixth case-affix is employed diversely with the force of the fourth case-affix.

Ex. पुरुषमृगश्चन्द्रमसः or चन्द्रमसे 'to the moon, a male deer.' गोधा कालका, दार्वाघाटस्ते वनस्पतीनाम् or वनस्पतिभ्यः 'to you lords of the forest, are lizard, kálaka bird, &c.' So also वायुरस्य उपा मन्थत् (R. Ved. X. 136. 7).

Vart:—In the Veda, the 4th case affix is employed in the sense of the sixth: as या खर्वेण पिबति तस्यै खर्वोऽजायते 'whosoever woman drinks with a woman in her courses, gets herself in menstrual."

३३९७। यजेश्च करणे। २। ३। ६३।

इह छन्दसि बहुलं षष्ठी। घृतस्य घृतेन वा यजते।

3397. The sixth case-affix is diversely employed in the Chhandas in denoting the instrument of the verb यज् 'to sacrifice.'

Ex. घृतस्य or घृतेन यजते 'he sacrifices with butter.'

३३९८। बहुलं छन्दसि। २। ४। ३९।

अदो घस्लादेशः स्यात्। घस्तां नूनम्। सुग्धि "मन्त्रे घस" इति च्लेर्लुक्। अडभावः। 'सग्धिश्च मे'।

3398. In the Chhandas (Vedas), घस्लृ is diversely substituted for अद्।

As घस्तां नूनम्।

The words अद् and घस्लृ are to be supplied in this sûtra from II. 4. 36, S. 3080, and II. 4. 37. S. 2427. घस्ताम् is the Aorist form of अद्; the Aorist sign च्लि is elided by II. 4. 80. S. 3401. The augment अट् is not added, because of VI. 4. 74. S. 2228, read with the बहुल of this sutra.

But the form घस्ताम् could have been obtained by II. 4. 37. S. 2427 also, for that sûtra also ordains घस् substitution for अद्। The proper example, under the present sûtra is not घस्ताम्॥ Hence the other example सग्धिः (Yajur Veda, Vaj S. XVIII. 9), which is free from this objection. The word ग्धिः = अदन 'eating." सग्धिः "companion in eating." It is formed by adding the affix क्तिन् (ति) to the √अद्; as अद् + क्तिन्; then अद् is replaced by घस् by the present sûtra, Thus घस् + ति॥ Then the penultimate अ of घस् is elided by VI. 4. 100. S. 3550, as घ्स् + ति॥ Then स् is elided by VIII. 2. 26. S. 2281. as घ् + ति. Then त् is changed to ध् by VIII. 2. 40. S. 2280. Thus घ् + धि. Then घ् is changed to ग् by VIII. 4. 53. S. 52. The ध् is considered here as immediately in contact with घ् though technically speaking there is an elided स् between घ् and ध्॥ But this zero is not sthânivat, because VIII. 4. 53, is a जश् rule; and the zero a-lopa is not sthânivat for the purposes of जश्त्व rule (I. 1. 58. S. 51). Thus we get ग्धिः; which with स, a shortened form of सह (VI. 3. 84. S. 1012), gives us सग्धिः॥

३३९९। हेमन्तशिशिरावहोरात्रे च च्छन्दसि। २। ४। २८।

द्वन्द्वः पूर्ववल्लिङ्गः। हेमन्तश्च शिशिरश्च हेमन्तशिशिरौ। अहश्च रात्रिश्च अहोरात्रे।

*3399. Of the compounds 'hemantaśiśirau' and 'ahorâtre' the gender is like that of the first word, in the Chhandas. (Vedas).

This aphorism debars the general rule given in II. 4. 26. S. 812.

Similarly though the vikaraṇa शप् is ordained by II. 4. 72 S. 2423, to be elided after the roots of the Adâdi class, yet by Vaidic diversity it is sometimes not so elided; as taught in the next sûtra.

३४०० । बहुलं छन्दसि । २ । ४ । ७३ ।

" वृत्रं हनति वृत्रहा " । " अहिः शयत उपपृक् पृथिव्याः " अत्र लुक् न । अदादिभिन्नेऽपि क्वचिल्लुक् । " त्राध्वं नो देवाः " । " लुहोत्यादिभ्यः श्लुः "

3400. In the Chhandas (Vedas) there is diversely the luk-elision of the Vikaraṇa शप् (III. 1. 68).

There is elision in other conjugations than Adâdi: and there is sometimes even no elision in Adâdi verbs. As वृत्रं हनति वृत्रहा 'the Vṛitra-Killer kills Vṛitra.' हन् + शप् + ति = हनति instead of हन्ति। So also, अहिः शयत उपपृक् पृथिव्याः, here शयते instead of शेते (Rig. Veda I. 32. 5.) "The Dragon lies low on earth." In these cases the Vikaraṇa शप् has not been elided.

In some cases the शप् is elided even in conjugations other than Adâdi, as त्राध्वम् नो देवाः निजुरः वृकस्य (Rig Veda II. 29. 6.) "Protect us, God, let not the wolf destroy us." instead of त्रायध्वम्।

Similarly श्लु elision of the vikaraṇa is required by II. 4. 75. S. 2489, in Juhotyâdi class. But to this also, there is exception in the Vedas: as shown in the following sûtra.

३४०१ । बहुलं छन्दसि । २ । ४ । ७६ ।

" दाति प्रियाणि चिद्वसु " । अन्यत्रापि । " पूर्णां विवष्टि " ।

3401. In the Chhandas there is ślu-elision of शप् diversely.

The elision does not take place where ordained, and takes place where not ordained. दाति प्रियाणि (instead of ददाति) चिद्वसु (Rig Veda IV. 8. 3) "he gives even treasures that we love." See also Rig Veda I. 65, 4; VI. 24. 2; VII. 15. 12; VII. 42. 4.

Similarly the ślu-elision with its accompanying reduplication takes place in roots other than those of the Juhotyadi class. Thus देवो वो द्रविणोदाः पूर्णां विवष्ट्वासिचम् "The God who gives your wealth demands a full libation poured to him." (Rig Veda VII. 16. 11). Here विवष्टि is from the √वश् "to shine." It belongs to the Adâdi class, but takes ślu elision. Hence वश् + शप् + ति = वश् + श्लु + ति = वश् वश् + ० + ति (VI. 1. 10. S. 2490) = विवश् + ति (the अ is changed to इ by VII. 4. 76. S. 2490, read with the bahulam chhandasi) = विवष् = ति (VIII. 2. 36 S. 294) = विवष्टि (VIII. 4. 41. S. 26).

३४०२ । मन्त्रे घसह्वरणशवृदहाद्वृच्कृगमिजनिभ्यो लेः । २ । ४ । ८० ।

घिरिति च्लेः प्राचां संज्ञा । एभ्यो लेर्लुक् स्यात् मंत्रे । " अक्षन्नमीमदन्त हि " । घस्लृ देशस्य 'अघस्' अस्तुधातोर्णे आदिशतीति वा । " माहुर्मित्रस्य " " धूर्तिः प्रणङ्मर्त्यस्य " ।

'गधेतां' इति मुक्तम् । "सुरुचो वेन आवः" । "मा न आधक्" । आत् इत्याकारान्तानां ग्रहणम् । "आप्रा द्यावापृथिवी" । "परावृग्भारभृद्यथा" । "अक्रन्नुषासः" । "त्वे रयिं जागृवांसो अनु ग्मन्" । अंचसदयं ग्रामगत्याणुवलक्षम् । "अक्रत या वसु वन्ताः" । विभाषानुवृत्तेर्नेह । "न ता अगृभ्रन्नजनिष्ट हि षः" ।

इति वैदिकप्रकरणे तृतीयोऽध्यायः ।

3402. In the Mantra portion of the Vedas there is luk-elision of the sign of the Aorist (and Perfect), after the verbs घस 'to eat,' ह्वर 'to be crooked,' णश 'to destroy,' वृ 'to choose,' 'to cover,' दह 'to burn,' verbs ending in long आ, वृच 'to avoid,' कृ 'to make,' गमि 'to go' and जनि 'to be produced.'

The word लि is the name given by ancient grammarians to the affixes of the Perfect tense as well as the Aorist, or it might be a common term for all tense-affixes. Thus from घस the substitute of अद we have अक्षन् in the sentence, अक्षन्नमीमदन्त ह्यव "Well have they eaten and rejoiced." (Rig. I. 82. 2).

NOTE:—Thus in the Aorist of अद्, there comes घस् (II. 4. 37, S. 2427); the sign of the aorist is elided by this sutra. The penultimate अ of घस् is elided by VI. 4 98, S. 2363; and घ is changed to क by VIII. 4. 55, S. 121, and स् is changed to ष् by VIII. 3. 60, S. 2410; thus we get क्ष्, then we add the augment अट् which with the third person plural affix अन्, gives us अक्षन् ॥

From the verb ह्वृ we have माह्वार्मर्त्यस्य ह्वाः । The ह्वाः is the aorist 3rd Pers. Singular, of ह्वृ । Thus ह्वृ + च्लि + ति = ह्वृ + o + ति (S. 3402) = ह्वर् + त् (the elision of इ is by III. 4. 100, S. 2207). The guṇa takes place by VII. 3. 84, S. 2168; and then the त् is elided by VI. 1. 68, S. 242.

From नश् we have प्रणक् in the following verse मानः शंसो अररुषो धूर्तिः प्रणङ्मर्त्यस्य । रक्षा णो ब्रह्मणस्पते । 'Let not the foeman's curse, let not a mortal's onslaught fall on us: Preserve us Brahmanaspati." (Rig. I. 18. 3.) The श् of नश् is changed to क् by VIII. 2. 63, S. 431.

The word वृ in the sutra includes both वृङ् and वृञ्, as the word वेन in the following ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्वि सीमतः सुरुचो वेन आवः । स बुध्न्या उपमा अस्य विष्ठाः सतश्च योनिमसतश्च वि वः । (Yajur veda 13. 3).

From दह we have आधक् as in सरस्वत्यभिनो नेषि वस्यो माप स्फरीः पयसा मा न आधक् । "Guide us Saraswati to glorious treasure: refuse us not thy milk, nor spurn us from thee." (Rig. VI. 61, 14).

The word आत् means verbs ending in long आ, as प्रा 'to be full." Thus, चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः । आप्रा द्यावा पृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च । (Rig I. 115. 1.) "The brilliant presence of the Gods hath risen, the eye of Mitra, Varuna and Agni. The soul of all that moveth not or moveth; the Sun hath filled the air and earth and heaven."

The root वृच् gives us वर्क् as in the following verse:—मा नो अस्मिन्महाधने परा वर्ग् भारभृद्यथा । संवर्गं सं रयिं जय । (Rig VIII. 64. 12). "In this great battle cast us not aside as one who bears a load; snatch up the wealth and win it."

From कृ we have अक्रन् as in the following verse: अक्रन्नुषासो वयुनानि &c. (Rig Veda I. 92. 2.) "The Dawns have brought distinct perception as before."

From गम we have अग्मन् ; as in the following verse : द्युमेव धनं अनुमिर्वसवेषु स्वेरविं आयुवांसो अनुग्मन् । कर्तमसि ददर्तं सुदंतं यथावन्तं विश्वथा तविषांतं । (Rig Veda VI. 1.3)."

From जन we have अज्ञत; as अज्ञत वा अस्य दन्ताः ॥ This is an exampie from the Brâhman literature, as the word मंत्र in the sûtra refers also to the Brâhmau literature,

But sometimes, the elision does not take place, because the word "option" is understood in this sutra. Thus न ता अगृभ्रन् &c. (Rig Veda, V. 2. 4.) "These seized him not : he had been born already."

CHAPTER III.

३४०३ । अभ्युत्सादयांप्रजनयांचिकयांरमयामकः पावयांक्रियाद्विदामक्रन्निति छन्दसि । ३ । १ । ४२ ।

आद्येषु चतुर्षु लुङि 'आम्' 'अकः' इत्यनुप्रयोगश्च । अभ्युत्सादयामकः । अभ्युदसीषददिति लोके । प्रजनयामकः । प्राजीजनदित्यर्थः । चिकयामकः । अचैषीदित्यर्थे चिनोतेराम्द्विर्वचनं कुत्वं च । रमयामकः । अरीरमत् । पावयांक्रियात् । पाव्यादिति लोके । विदामक्रन् । अवेदिषुः ।

3403. The forms अभ्युत्सादयामकः, प्रजनयामकः, चिकयामकः, रमयामकः, पावयांक्रियात्, विदामक्रन् are irregularly formed in the Chhandas with the augment आम्, and the auxiliary verbs अकर्, क्रियात्, and अक्रन् ।

The first two of these and the fourth are the Aorist (लुङ्) of the causatives of the roots सद् 'to sit', जन् 'to be born,' and रम् 'to sport;' to which the affix आम् is added. The third is the Aorist of the root चि 'to collect,' to which आम् has been added after the reduplication and the change of च into क of the root. The auxiliary अकः; which is the 3rd Person Singular Aorist of कृ is added to all these four. The fifth is derived from the root पू 'to blow, to purify.' by adding the causative affix णिच्, annexing the affix आम् before the terminations of the Benedictive (आशी र्लिङ्) and then using after the form so obtained, the Benedictive of कृ, क्रियात्. The last is the Aorist of विद् 'to know,' to which आम् is added and the 3rd Person Plural of the Aorist of कृ *i. e.*, the auxiliary अक्रन् is employed. These are the archaic forms; their modern forms are as follow :—अभ्युदसीषदत्, प्राजीजनत्, अचैषीत्, अरीरमत्, पाव्यात्, अवेदिषुः ।

NOTE :—The word अभ्युत्सादयामकः is formed by adding the prepositions *abhi* and *ut* to the Causative root सादि । सादि with आम् becomes सादयां, to which is added अकः the 3rd pers. Singular Aorist of कृ "to do." Thus कृ + च्लि + तिप् = कर् + च्लि + त् = कर् + ० + त् (II. 4. 80. S. 3402) = कर् + ० + ० (VI. 1. 68, S. 252) which with the augment अट् becomes अकर् or अकः । This auxiliary अकर् is added to all the first four words. When this periphrastic Aorist is formed with आम् and अकर्, the special mood-affix of the Aorist is elided by II. 4. 81, S. 2238. The regular Causative Aorist is अभ्युदसीषदत् (सादयामकर् = असीषदत्). The

Causative ह्लादि is shortened to ह्लदि by VII. 4. 1. S. 2314. This is reduplicated before the Aorist affix चङ् by VI. 1. 11. S. 2315. Thus ह्लद्ह्लद्. Then द् is elided by VII. 4. 60. S. 2179. Then applying VII. 4. 93. S. 2316, read with VII. 4. 79. S. 2317, the अ is changed to ई. Thus we have जीह्लद् + चङ् + त् = जीह्लदत् ।

The word क्रियात् is the Benedictive form of कृ 'to do.' The vikaraṇa उ is not added because of the prohibition III. 4. 116, S. 2215, and then there is रि by VII 4. 28. S. 2367.

३४०४ । गुपेश्छन्दसि । ३ । १ । ५० ।

च्लेश्चङ् वा । 'गृहानजूगुपतं युवम्' । अगोप्तमित्यर्थः ।

3404. After the verb गुप् 'to protect,' चङ् is optionally the substitute of च्लि in the Chhandas.

This rule applies where the root गुप् does not take the affix आय (II 2. 28). As इमान् नो मित्रावरुणौ यद् गृहान् अजूगुपतम् 'Mitra and Varuṇa protected these our houses.' The other forms are अगौप्तम्, अगोपिष्टम् or अगोपायिष्टम्. In the secular literature, the latter three forms are used, but not the first.

३४०५ । नोनयतिध्वनयत्येलयत्यर्दयतिभ्यः । ३ । १ । ५१ ।

च्लेश्चङ् न । 'मा त्वायतो जरितुः काममूनयीः' । 'मा त्वाग्निर्ध्वनयीत्' ।

3405. After the causatives of the verbs ऊन 'to decrease' ध्वन 'to sound,' इल 'to send' and अर्द 'to go or to beg' चङ् is not the substitute of च्लि in the Chhandas.

Thus मा त्वायतो जरितुः काममूनयीः (Rig Veda I. 53. 3.) मा त्वाग्निर्ध्वनयीत् धूमगन्धिः (Rig Veda I. 162. 15.)

Thus we have ऊनयीः in the Vedas; औनिनत् in the classical literature; so also ध्वनयीत्, ऐलयीत् and आर्दयीत्; their classical forms being अदिध्वनत्, ऐलिलत् and आर्दिदत्. See Rig Veda I. 53, 3, I. 162. 15, and Pâṇini VII. 2. 5.

३४०६ । कृमृदृरुहिभ्यश्छन्दसि । ३ । १ । ५९ ।

च्लेरङ् वा । 'इदं तेभ्योऽकरं नमः' । अमरत् । अदरत् । 'यत्सानोः सानुमारुहत्'

3406. After the verbs कृ 'to do,' मृ 'to die,' दृ 'to tear,' and रुह 'to rise,' अङ् is the substitute of च्लि when used in the Chhandas.

Thus अकरत् 'he did'; अमरत् 'he died'; अदरत् 'he tore'; आरुहत् 'he rose.' The classical Aorist of these verbs are अकार्षीत् अमृत, अदारीत् and अरुक्षत्.

Thus 'ये भूतस्य प्रचेतस इदं तेभ्योऽकरं नमः' (Rig. Ved. X. 85. 17). यत्सानोः सानुमारुहद्भूर्यस्पष्ट कर्त्वम् (Rig. Ved. I. 10. 2).

३४०७ । छन्दसि निष्टर्क्यदेवहूयप्रणीयोन्नीयोच्छिष्यमर्यस्तर्याध्वर्यखन्यखान्यदेवयज्यापृच्छ्यप्रतिषीव्यब्रह्मवाद्यभाव्यस्ताव्योपचाय्यपृडानि । ३ । १ । १२३ ।

निसपूर्वात्कृतेर्ण्यति प्राप्ते क्यप् । आद्यन्तयोर्विपर्यासो निसः षत्वं च । 'निष्टर्क्यं चिन्वीत पशुकामः' । देवशब्द उपपदे ह्वयतेर्जुहोतेर्वा क्यप् दीर्घश्च । 'स्पृधमानासो देवहूये' । 'प्र' [illegible]

प्राभ्यां नयतेः क्यप्। प्रणीयः। उन्नीयः। उत्पूर्वाच्छिषेः क्यप्। उच्छिष्यः। 'मृङ्' 'स्तृञ्' 'ध्वृ' एभ्यो यत्। मर्यः। स्तर्या। स्त्रियामेवायम्। ध्वर्यः। खनेर्यण्यतौ। खन्यः। खान्यः। यजेर्यः। 'शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्यायै'। आङ्पूर्वात्पृच्छेः क्यप्। 'आपृच्छ्यं धरुणं वाज्यर्षति'। सीव्यतेः क्यप्षत्वं च प्रतिषीव्यः। ब्रह्मणि वदेर्ण्यत्। ब्रह्मवाद्यम्। लोके तु 'वदः सुपि क्यप् च' (२८५४) इति क्यब्यतौ। भवतेः स्तौतेश्च ण्यत्। भाव्यः। स्ताव्यः। उपपूर्वाच्चिनोतेर्ण्यदायादेशश्च पृडे उत्तरपदे। उपचाय्यपृडम्। '+ हिरण्य इति वक्तव्यम् +'। उपचेयपृडमेवान्यत्। 'मृड' सुखने 'पृड च' इत्यस्मादिगुपधलक्षणः कः।

3407. In the Vedas the following words are found which are formed irregularly :—निष्टर्क्य, देवहूय, प्रणीय, उन्नीय, उच्छिष्य, मर्य, स्तर्या, ध्वर्य, खन्य, खान्य देवयज्या, आपृच्छ्य, प्रतिषीव्य, ब्रह्मवाद्य, भाव्य, स्ताव्य and उपचाय्यपृड।

The formation of the above words is extremely irregular and they are all met with in the Vedic literature only. Thus the word निष्टर्क्य is derived from the root कृत् 'to cut,' with the preposition निस्, and the affix ण्यत्, instead of क्यप्, which is the regular affix, by III. 1. 110. S 2859 ; निः + कृत् + ण्यत् = निः + तृक् + य (the root कृत् transformed into तृक् by transposition) = निष्टर्क्य. As निष्टर्क्यं चिन्वीत पशुकामः।

The above is apparently a guess-work etymology of the grammarians.

So also देवहूय is formed by adding to the root ह्वयति 'to call' or हु 'to invoke,' the affix क्यप् and the upapada देव ; the vowel of the root is then lengthened and the augment त (VI. 1. 71) is not allowed, देव + ह्वे or हु + क्यप् = देवहूयः। Thus स्पर्धन्ते वा उ देवहूये (Rig. Ved. VII. 85. 2). So also प्र + नी (to lead) + क्यप् = प्रणीयः ; उत् + नी + क्यप् = उन्नीयः, उत् + शिष् (to leave) + क्य = उच्छिष्यम् ; मृ (to die) + यत् = मर्यः ; स्तृ (to cover) + यत् = स्तर्या ; it is always feminine. ध्वृ (to bend) + यत् = ध्वर्यः ; खन् (to dig) + यत् = खन्यः ; खन् + ण्यत् = खान्यः ; देव (God) + यज् (to sacrifice) + यत् = देवयज्या ; always used as feminine. Thus in शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्यायै। आ + पृच्छ (to ask) + क्यप् = आपृच्छ्यः। Thus आपृच्छ्यं धरुणं वाज्यर्षति (Rig Ved VII. 107. 5). प्रति + सीव (to sew) + क्यप् = प्रतिषीव्यः ; ब्रह्मण् + वद् (to speak) + ण्यत् = ब्रह्मवाद्यः, in secular literature both क्यप् and ण्यत् come after this word (III. 1. 106. S. 2854.) भू (to be) + ण्यत् = भाव्यः ; स्तु (to praise) + ण्यत् = स्ताव्यः ; उप + चि (to collect) + ण्यत् + पृडं = उपचाय्यपृडम्. *Vârt* :—This last word is formed then only when the word पृड follows : and when the sense is that of 'gold.' When it does not mean 'gold,' the form is उपचेयपृडम्। The root पृड is read along with मृड in the Tudâdi class and means "to please." To this root is added the affix क (III. 1. 135. S. 2897).

३४०८। छन्दसि वनसनरक्षिमथाम्। ३। २। २७।

एभ्यः कर्मण्युपपदे इन् स्यात्। 'ब्रह्मवनिं त्वा क्षत्रवनिम्' 'उत नो गोषणिं धियम्'। 'ये पथां पथिरक्षयः'। चतुरक्षौ पथिरक्षी। 'हविर्मथीनामभि'।

3408. In the Vedic literature, the affix इन् comes after the verbs वन् 'to honor' सन् 'to worship' रक्ष् 'to protect' and मथ् 'to agitate,' when the object is in composition.

Thus ब्रह्मवनिं त्वा क्षत्रवनिम् (Vaj. San. I. 17., V. 12., VI. 3) ; उत नो गोषणिं (Rig Ved. VI. 53. 10), यौ ते श्वानौ पथिरक्षी (Rig. Ved. X. 14. 11) इन्द्रा यातूनामभवत् पराशरो हविर्मथीनाम् (Rig. Ved. VII. 104. 21).

३४०९ । छन्दसि सहः । ३ । २ । ६३ ।

ण्विः स्यात् । पृतनाषाट् ।

3409. In the Chhandas, the affix ण्वि comes after the verb सह् 'to bear' when it is in composition with a word ending in a case affix.

The words '*upasarga*' and '*supi*' are understood here. As पृतन + सह् + ण्वि = पृतनाषाह्; nom. sing. पृतनाषाट् 'a name of Indra.' The dental स is changed into cerebral ष by VIII. 3. 56, and the ह् into ट by VIII. 2. 31. The final अ of पृतन is lengthened by VI. 3. 137. See Rig Veda. I. 175. 2, III. 29. 9, VI. 19. 7, IX. 88. 7, X. 103. 7.

३४१० । वहश्च । ३ । २ । ६४ ।

प्राग्वत् । दित्यवाट् । योगविभाग उत्तरार्थः ।

3410. The affix ण्वि comes after the verb वह् 'to carry,' in the Chhandas, when a word ending with a case-affix is in composition with it.

As प्रष्ठवाह् 1st sing. प्रष्ठवाट् 'carrying a *prashtha* measure ;' so, दित्यवाट् ।

The division of this sûtra from the last is for the sake of the subsequent sûtras, into which the anuvritti of वह् only is carried and not of सह्. See Yajur Veda, XIV. 10, XVIII. 26.

३४११ । कव्यपुरीषपुरीष्येषु ञ्युट् । ३ । २ । ६५ ।

वहेर्ञ्युट् स्याच्छन्दसि । कव्यवाहनः । पुरीषवाहनः । पुरीष्यवाहनः ।

3411. In the Chhandas, the affix ञ्युट् comes after the verb वह् when it is in composition with the words कव्य 'oblation of food to deceased ancestors,' पुरीष 'fæces' and पुरीष्य 'water.'

As कव्यवाहनः पितॄणाम् (Yajur Ved. II. 29) 'fire that carries the oblation to the *pitrus* ;' पुरीषवाहनः 'carrier of water ;' पुरीष्यवाहनः (Yaj. Ved. XI. 44). The feminine of these words is formed by adding long ई ।

३४१२ । हव्येऽनन्तःपादम् । ३ । २ । ६६ ।

अग्निश्च हव्यवाहनः । पादमध्ये तु 'वहश्च' इति ण्विरेव 'हव्यवाळग्निरजरः पिता नः'

3412. The affix ञ्युट् comes in the Chhandas, after the verb वह् 'to carry' when it is in composition with the word हव्य 'an oblation to gods,' provided that, the word so formed does not occur in the middle of a pâda (fourth part of a stanza).

As अग्निश्च हव्यवाहनः 'fire, the carrier of oblation to the gods,' (Rig Veda I. 44. 2.)

When this word occurs in the middle of a pâda, or at the beginning, the form is जुजुरुः which is derived by adding the affix क्विप् (sûtra 3410). As, अजुजुराहविरजुरः पिता नः 'the never-decaying *Agni* or fire that carries oblation to the gods, is our father.' (Rig Veda. III. 2. 2.)

३४१३ । जनसनखनक्रमगमो विट् । ३ । २ । ६७ ।

'विड्वनोरनु—' (२९८२) इत्यात्वम् । अब्जा गोजाः । 'गोषा इन्दो नृषा असि' । 'सनोतेरनः' (३६४५) इति षत्वम् । 'इयं शुष्मेभिर्बिसखा इवारुजत्' । 'आ दधिक्राः शवसा पञ्च कृष्टीः' । अग्रेगाः ।

3413. The affix विट् (the whole of which is elided) comes in the Chhandas after the verbs जन् 'to be born,' सन् 'to bestow,' खन् 'to dig,' क्रम् 'to pace' and गम् 'to go,' when a word ending in a case-affix is in composition, and the final nasals are changed into long आ ।

The words छन्दसि. उपसर्गे and सुपि are understood in this sûtra. The verb जन् includes two verbs meaning 'to be born' and 'to happen;' so also सन् means both 'to give' and 'to worship.'

Of the affix विट् the latter ट् is indicatory, and is qualifying, as in VI. 4. 41. S. 2982, by which rule the final nasal of जन्, सन् &c., is replaced by long आ when the affix विट् follows, and the whole affix is elided by VI. 1. 67. S. 375.

As अप् + जन् + विट् = अब्जाः (Rig Ved. VII. 34. 16) 'born in water' (VI. 4. 41. S. 2982); गोजाः 'born in the heaven *i. e.* God' (Rig. Veda IV. 40. 5). So also from सन्—गोषाः 'acquiring or bestowing cows' (VIII. 3. 108. S. 3645); गोषा इन्द्रो नृषा असि 'O Indra! bestower of cows! thou art lover of mankind' (Rig Veda IX. 2. 10). From खन्—बिसखाः 'digger of lotus stalk;' कूपखाः 'digger of well.' From क्रम्—दधिक्राः 'who gets milk' as, आ दधिक्राः शवसा पञ्च कृष्टीः (Rig Veda. IV. 38, 10 and 40: 5). From गम्—अग्रेगाः उन्नेतृणाम्. 'the leader.'

३४१४ । मन्त्रे श्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशो ण्विन् । ३ । २ । ७१ ।

'* श्वेतवहादीनां डस्पदस्येति वक्तव्यम् *' यत्र पदत्वं भावि तत्र ण्विनोऽपवादो डस्वक्तव्य इत्यर्थः । श्वेतवाः । श्वेतवाहौ । श्वेतवाहः । उक्थानि उक्थैर्वा शंसति उक्थशा यजमानः ॥ उक्थशासौ । उक्थशासः । पुरो दाश्यते पुरोडाः ।

3414. In the Mantra the affix ण्विन् comes after the words श्वेतवह्, उक्थशस् and पुरोडाश्.॥

The above words contain both the verb and the upapada; the fact of their being so given indicates that there is some irregularity in the application of the affix.

Thus the affix ण्विन् comes after the verb वह् preceded by the upapada श्वेत as denoting an agent, while the force of the whole word so formed denotes an object As श्वेता अश्वा वहन्ति = श्वेतवाह् nom. sing. श्वेतवाः 'a name of Indra' (whom white horses carry). See VIII. 2. 67. S. 3416.

The affix ण्विन् is applied to the verb शंस् 'to praise' when preceded by

the word उक्थ as object or instrument; and then the nasal is irregularly dropped. As उक्थानि उक्थैर्वा शंसति = उक्थशास्, nom. sing. उक्थशाः (Rig Veda II. 39. 1.) 'a reciter of hymns, the name of the sacrificer.'

The णिवन् is applied after the verb दाश् 'to give,' preceded by पुरो, and द is changed into ड, the force of the whole word denoting an object. As पुरो दाशन्ति एनं = पुरोडाश्, nom. sing. पुरोडाः (Rig Veda III. 28. 2) 'an offering.'

Vârt:—The augment असुङ् is added to the words श्वेतवाह् &c., when the *pada* affixes follow. Thus before *pada* terminations श्वेतवाह् becomes श्वेतवस्। Therefore its Instrumental dual is श्वेतवोभ्याम्, pl. श्वेतवोभिः।

The augment असुङ् is not applied before सर्वनामस्थान and सु terminations. As श्वेतवाहौ, श्वेतवाहः ; । The whole declension this of word is given below:—

	Sing.	Dual.	Plural.
Nom.	श्वेतवाः	श्वेतवाहौ	श्वेतवाहः
Acc.	श्वेतवाहम्	Do.	Do.
Ins.	श्वेतौहा	श्वेतवोभ्याम्	श्वेतवोभिः
Dat.	श्वेतवाहे	Do.	श्वेतवोभ्यः
Abl.	श्वेतवाहः	Do.	Do.
Gen.	Do.	श्वेतवाहोः	श्वेतवाहाम्
Loc.	श्वेतवाहि	Do.	श्वेतवःसु
Voc.	श्वेतवाः or श्वेतवः		

३४१५ । अवे यजः । ३ । २ । ७२ ।
अवयाः । अवयाजौ । अवयाजः ।

3415. In the Mantra the affix णिवन् comes after the verb यज् 'to sacrifice' when in compositon with the word अव ।

As अवयाज्, nom. sing. अवयाः (Rig Veda I. 173. 12) 'the name of a Vedic priest;' as त्वं यज्ञे वरुणस्यावया असि 'Thou art the priest of Varuṇa in the sacrifice.'

The division of this aphorism from the last in which it could have been included, is for the sake of the subsequent sûtras in which the *anuvritti* of यज् only runs. This word is thus declined:—

	Sing.	Dual.	Plural.
1st.	अवयाः	अवयाजौ	अवयाजः
2nd.	अवयाजं	अवयाजौ	अवयाजः
3rd.	अवयाजा	अवयोभ्यां	अवयोभिः

३४१६ । अवयाः श्वेतवाः पुरोडाश्च । ८ । २ । ६७ ।
अन्ते संबुद्धौ चानयोर्निपात्यन्ते । चादुक्थशासः ।

3416. The रु substitution of VIII. 2. 66. S. 162 takes place for the final of the Nominatives and vocatives of अवयज्, श्वेतवाह् and पुरोडाश् giving the irregular forms अवयाः, श्वेतवाः and पुरोडाः ॥

They are so exhibited here, for making them long in the Vocative singular also. For they could not have been lengthened in the Vocative singular, be-

cause VI. 4. 14 does not apply to it. Thus हे श्वेतवाः, हे पुरोडाः ॥ By force of च in the sûtra, we form अवयाः also similarly.

३४१७ । त्रिभुपे छन्दसि । ३ । २ । ७३ ।

उप उपपदे यजेर्विच् । उपयट् ।

3417. The affix विच् comes after the verb यज् when उप precedes, in the Chhandas.

As उपयड्भिरूर्ध्वं वहन्ति 'they carry it up with the उपयज् formulas.' उपयज् is the name of eleven formulas at a sacrifice.

३४१८ । आतो मनिन्क्वनिब्वनिपश्च । ३ । २ । ७४ ।

सुप्युपसर्गे चोपपदे आदन्तेभ्यो धातुभ्यश्छन्दसि विषये मनिन्क्वनिब्वनिपः प्रत्ययाः स्युः । चाद्विच् सुदामा । सुधीवा । सुपीवा । भूरिदावा । घृतपावा । विच् । कीलालपाः ।

3418. The affixes मनिन् (मन्), क्वनिप् (वन्), वनिप् (वन्) and विच् come in the Chhandas, after verbs which end in long आ, when a case-inflected word or an upasarga is in composition.

The force of 'and' is to include विच्. Thus सुदा + मनिन् = सुदामन्, 1st sing. सुदामा (Rig. VI. 20. 7) 'one who gives liberally;' सुधी + क्वनिप् = सुधी + वन् (VI. 4. 66 = सुधीवन्, 1st sing. सुधीवा 'having good understanding;' सुपा + क्वनिप् = सुपीवन्, 1st sing. सुपीवा 'a good drinker,' भूरि + दा + वनिप् = भूरिदावन्, 1st sing. भूरिदावा (Rig. II. 27. 17) 'liberal;' घृतपावन् 1st sing. घृतपावा (Yaj. VI. 19) 'ghee-drinker.'

The affix विच् is also included in this aphorism. As कीलाल + पा + विच् = कीलालपाः (Rig. X. 91. 14) 'nectar-drinker.'

३४१९ । बहुलं छन्दसि । ३ । २ । ८८ ।

उपपदान्तरेऽपि हन्तेर्बहुलं क्विप्स्यात् । मातृहा । पितृहा ।

3419. In the Chhandas, the affix क्विप् diversely comes after the verb हन् 'to kill' with the sense of past time, even when the word in composition with it is other than those mentioned in III. 2. 87. S. 2998.

This aphorism ordains क्विप् in cases which are not governed by the restrictive rule contained in III. 2. 87. S. 2998. As मातृहा सप्तमं नरकं प्रविशेत् 'may the matricide enter the seventh hell;' so also पितृहा 'patricide.'

Diversely we find also मातृघातः and पितृघातः ।

The Past participle Nishṭhâ is generally formed by क्त, but in the Vedas, it is formed by the affixes of the Perfect tense also, and the Perfect itself is formed sometimes by the affixes कानच् and क्वसु as already taught in the sûtras III. 2. 105 S. 3093; III. 2. 106 S. 3094; III, 2. 107 S. 3095. They are repeated here again.

३४१९ क । छन्दसि लिट् । ३ । २ । १०५ ।

भूत सामान्ये । 'अहं द्यावापृथिवी आततान' ।

3419 A. In the Chhandas, the affix लिट् comes after a verb, with the force of Past participle, and Past tense in general.

As अहं द्यावापृथिवी आततान 'I stretched the heaven and the earth.' Here the word आततान has the force of nishthâ.

३४१८ ब । लिटः कानज्वा । ३ । २ । १०६ ।

3418 B. In the Chhandas the affix लिट् is optionally replaced by the affix कानच् i.e., the affix has the force of the Perfect.

As अग्निं चिक्यानः 'he consecrated the fire;' सोमं सुषुवाणः 'he pressed the *soma* juice.'

This affix comes after those verbs only which take Atmanepada terminations. See I.4. 100. सुषुवाण (Rig Veda I. 3. 6).

३४१८ ग । क्वसुश्च । ३ । २ । १०७ ।

छन्दसि लिटः कानच्क्वसू वा स्तः । 'जक्षिवान् पपिवान्' । 'यो नो अग्ने अररिवाँ अघायुः' । "+ छन्दस्युभयथा" इत्यार्धधातुकत्वात् ... (३१५०) । अरातयः स तु । अघायुः । "+ परछन्दसि ..." । 'कर्णेभिः ... अवसे' । 'देवस्य ...' ।

3419 C. In the Chhandas the affix क्वसु is optionally the substitute of लिट् i.e., the kvasu formed word has the force of the Perfect.

As जक्षिवस् 1st sing. जक्षिवान् 'eaten' (Yaj. VIII. 19); पपिवस् 1st sing. पपिवान् 'drunk.'

Thus जक्षिवान् वृषिभ पीत्वम् (Rig Veda VIII. 7. 23).

यो नो अग्ने अररिवान् अघायुः (Rig Veda I. 147. 4).

Here the word अररिवान् is formed from the root रा 'to give,' with the affix क्वसु having the force of Perfect. The Negative Particle अ is added. Thus रा + क्वसु = रा रा + वस् = र रा + इट् + वस् (VII. 2. 67 S. 3096) = ररिवस्. The Nom. Sing. is ररिवान् "a generous man." अररिवान् "a miser, an enemy."

By S. III. 1. 8. S. 2657, the affix क्यच् is added to a noun in order to denote a *wish for one's own self.* The following vârtika makes an exception in the Vedas.

Vârt :—In the Vedas, the affix क्यच् is added after the word अघ, *even when the wish is with regard to another.* As मा त्वा वृका अघायवो विदन्. Here अघायु (pl अघायवः) is formed by *kyach*, उ being added by III. 2. 170. S. 3150, and आ is added by VII. 4. 37. See Rig Veda I. 120. 7. Thus अघ + क्यच् = अघ + य = अघ + य + उ (III. 2. 170. S. 3150) = अघा + यु (VII. 4. 37. S. 3590.)

By sûtra III. 3. 56. S. 3231. the affix अच् is added to roots ending in इ or ई, but in the Vedas this affix is added even after roots in उ or ऊ by the following Vârtika.

Vârt:—The words सव and हव are formed by the affix अप् and they occur in the Vedas. As 'कर्णेभिस्तु मे सवः,' । देवस्य सवितुः सवे (Rig Veda V. 82. 6.)

These roots षु and हु would have otherwise taken the affix अप्. The form would have been the same, but there would be difference of accent. See R.g. I. 112. 21, and Yaj. XI. 2.

३४२० । मन्त्रे वृषेषपचमनविदभूवीरा उदात्तः । ३ । ३ । ९६ ।

वृषादिभ्यः क्तिन्स्यात् स चोदात्तः । 'वृष्टिं दिवः' । 'सुमतिकृते' । 'पचमानीनाम्' । 'इयं ते नव्यसी मतिः' । वित्तिः । भूतिः । 'अग्ने आ याहि वीतये' । 'रातीं स्यामोभयासः' ।

3420. In the Mantra literature, 'ktin' acutely accented comes after the following roots, forming words in the feminine gender, denoting a mere action :- 'vṛish' (to rain), 'ish' (to wish), 'pach' (to cook), 'man' (to think), 'vid' (to know), 'bhû' (to be), 'vi '(to go, to consume) and 'râ' (to give).

The construction of this sûtra is anomalous. Instead of the bases being put in the ablative case, they are put in the nominative case. Thus वृष्टिः 'raining'; इष्टिः 'wishing'; पक्तिः 'cooking'; मतिः 'thinking'; वित्तिः 'knowing'; भूतिः 'being'; वीतिः 'consuming'; रातिः 'giving'.

As "स नो वृष्टिं दिवः" (Rig Veda 11. 6. 5).
सुम्नमिष्टये (Rig Veda VI. 70. 4).
पचात्पक्तीरुत (Rig Veda IV. 24. 7).
नव्यसी मतिः (Rig Veda VIII. 74. 7).
भूतिमूदिमः (Rig Veda I. 161. 1).
अग्न आयाहि वीतये (Rig Ved. VI. 16. 10).
रातौ स्यामोभयासः (Rig. Ved. VII. 1, 20).

३४२१। छन्दसि गत्यर्थेभ्यः। ३।३।१२९।

ईषदादिषूपपदेषु गत्यर्थेभ्यो धातुभ्यश्छन्दसि युच्स्यात्। खलोऽपवादः। सूपसदनोऽग्निः।

3421. The affix 'yuch' comes in the Chhandas, after roots having the sense of 'to go', when the word 'îshad' &c. meaning 'lightly' or 'with difficulty' are in composition with such verbs.

This debars the affix खल् of III. 3. 126, 127 S. 3305 and 3308. Thus सूपसदनोऽग्निः। सूपसदनमन्तरिक्षम्। See T. S. 7. 5. 20. 1.

३४२२। अन्येभ्योऽपि दृश्यते। ३।३।१३०।

गत्यर्थेभ्यो येऽन्ये धातवस्तेभ्योऽपि छन्दसि युच्स्यात्। 'सुवेदनामकृणोर्ब्रह्मणे गाम्'।

3422. The affix 'yuch' is seen to come in the Vedas, after other verbs also, than those meaning 'to go'.

Thus सुवेद नाम कृणोद् ब्रह्मणे गां; so also सुवेद् नाम कृणोद् ब्रह्मणे गां ॥ (Rig Veda X. 112, 8).

३४२३। छन्दसि लुङ्लङ्लिटः। ३।४।६।

धात्वर्थानां संबन्धे सर्वकालेष्वेते वा स्युः। पक्षे यथास्वं प्रत्ययाः। लुङि। 'देवो देवेभिरागमत्'। लोडर्थे लुङ्। 'इदं तेभ्योऽकरं नमः'। लङ्। 'अग्निमद्य होतारमवृणीतायं यजमानः'। लिट्। 'अद्या ममार'। अद्य म्रियत इत्यर्थः।

3423. In the Vedas, the Aorist, Imperfect and Perfect are optionally employed in all tenses, in relation to verbs.

The words धातुसम्बन्धे and अन्यतरस्याम् are understood here also. By saying 'optionally', other tense affixes may be similarly employed.

Thus देवो देवेभिरागमत् (Rig. I. 1. 5). 'O God Agni! come hither with the gods'. Here the Aorist आगमत् has the force of the Imperative. ये भूतस्य प्रचेतस इदं तेभ्योऽकरं नमः 'I make salutation &c. &c.' (Rig. X. 85. 17). Here अकरं is Aorist (लुङ्) and has the sense of the Present.

So also अग्निमद्य होतारमवृणीतायं यजमानः। Here लङ् is used instead of लट्।

So also अद्या ममार = अद्य म्रियते। Here लिट् is used instead of लट्।

NOTE:—अगमत् is formed with the affix अङ् of the Aorist because the root गमॢ has an indicatory ॡ in the Dhâtupâṭha and belongs to Púshâdi class.

अकरम् here च्लि is replaced by अङ् by sûtra VII. 2. 13. S. 2293. Thus कृ + अङ् + म्. Then there is guṇa by VII. 4. 16 S. 2406. With the augment अ we get अकरम् "I did."

अवृणीत from वृञ् 'to choose'; add लङ्, and श्ना vikaraṇa because the root belongs to Kryâdi class. Then there is long ई by VI. 4. 113. S. 2497. Thus we have अवृणीत ॥

३४२४। लिङर्थे लेट्। ३। ४। ७।

विध्यादौ हेतुहेतुमद्भावादौ च धातोर्लेट् स्याच्छन्दसि।

3424. The affix 'Leṭ' is optionally employed in the Vedas, wherever the Potential can be used.

The formation of लेट् is shown in the subsequent sûtras. In the first place, the vikaraṇa सिप् is sometimes added between the Personal-endings and the root. Secondly, the Personal-endings themselves lose their इ thus ति becomes त्, सि becomes स्। Thirdly, the word takes the augment अट् and आट् between the Personal-endings and the root. Fourthly, the सिप् vikaraṇa sometimes causes Vriddhi also.

३४२५। सिब्बहुलं लेटि। ३। १। ३४।

3425. सिप् is diversely the affix of a verbal root when लेट् follows.

३४२६। इतश्च लोपः परस्मैपदेषु। ३। ४। ९७।

लेटस्तिङामितो लोपो वा स्यात्परस्मैपदेषु।

3426. In the Parasmaipada affixes the 'i' is optionally elided in the Subjunctive.

The वा of the the preceding Ashṭâdhyâyî sûtra III. 4. 96. is understood here also.

३४२७। लेटोऽडाटौ। ३। ४। ९४।

लेटः 'अट्' 'आट्' एतावागमौ स्तः। तौ च पितौ। '+ सिब्बहुलं णिद्वक्तव्यः +'। वृद्धिः। 'प्र ण आयूंषि तारिषत्'। 'सुपेशसस्करति जोषिषद्धि'। 'आ सावेषदर्शसानाय शरुम्'। सिप इलोपस्य चाभावे। 'पताति विद्युत्'। 'प्रियः सूर्ये प्रियो अग्ना भवाति'।

3427. The augments 'aṭ' and 'âṭ' are added to the personal endings of the Vedic Subjunctive.

The augments अट् and आट् are पित् and are not to be added at once, but by turns. Thus जुष् + सिप् + अट् + त् = जोषिषत्; तारिषत्, मन्दिषत्; similarly पत् + आट् + ति = पताति; च्यावयाति। See III. 1. 34 for the addition of सिप् in the above.

Vârt:—The vikaraṇa सिप् is treated as णित् and therefore causes Vriddhi.

Thus from the root तॄ we have तारिषत्, as तॄ + तिप् = तॄ + सिप् + तिप् = तॄ + अट् + सिप् + तिप् = तार + इ + षि + ति = तारिषत्। Thus प्र ण आयूंषि तारिषत्।

Similarly जोषिषत् from जुषी प्रीतिसेवनयोः; as in सुपेशसस्करति जोषिषद्धि।

Similarly साविषत् from षुप्रसवैश्वर्ययोः, as in the following—
आ साविषदर्शसानाय शरुम् (Rig Veda X. 99. 7.)

But when there is no सिप् added, and the इ of the Personal-endings is not elided, then we have forms like पताति विद्युत् and प्रियः सूर्ये प्रियो अग्ना भवाति (Rig Veda V. 37. 5)

In fact लेट् is a composite Mood, and may be considered to have six tenses as shown below :—

I.—Present.—लेट्

I.	भवति	भवतः	भवन्ति
	भवाति	भवातः	भवान्ति
II.	भवसि	भवथः	भवथ
	भवासि	भवाथः	भवाथ
III.	भवामि	भवावः	भवामः
		भवाव	भवाम

II.—Imperfect.

I.	भवत्	भवतः	भवन्
	भवात्	भवातः	भवान्
II.	भवः	भवथः	भवथ
	भवाः	भवाथः	भवाथ
III.	भवाम्	भवावः	भवामः
		भवाव	भवाम

III.—Present Conditional.

I.	भविषति	भविषतः	भविषन्ति
	भविषाति	भविषातः	भविषान्ति
II.	भविषसि	भविषथः	भविषथ
	भविषासि	भविषाथः	भविषाथ
III.	भविषामि	भविषावः	भविषामः
		भविषाव	भविषाम

IV.—Imperfect Conditional.

I.	भविषत्	भविषतः	भविषन्
	भविषात्	भविषातः	भविषान्
II.	भविषः	भविषथः	भविषथ
	भविषाः	भविषाथः	भविषाथ
III.	भविषाम्	भविषावः	भविषामः
		भविषाव	भविषाम

V.—Strong Present Conditional.

I.	भाविषति	भाविषतः	भाविषन्ति
	भाविषाति	भाविषातः	भाविषान्ति
II.	भाविषसि	भाविषथः	भाविषथ
	भाविषासि	भाविषाथः	भाविषाथ
III.	भाविषमि	भाविषावः	भाविषामः
		भाविषाव	भाविषाम

VI.—Strong Imperfect Conditional.

I.	भाविषत्	भाविषतः	भाविषन्
	भाविषात्	भाविषातः	भाविषान्

II. भाविषः	भाविषथः	भाविषथ
भाविषाः	भाविषाथः	भाविषाथ
III. भाविषाम्	भाविषावः	भाविषामः
	भाविषाव	भाविषाम

३४२८ । स उत्तमस्य । ३ । ४ । ९८ ।

लेडुत्तमसकारस्य वा लोपः स्यात् । करवाव । करवावः । टेरेत्वम् ।

3428. The 's' of the first person is optionally elided in the Subjunctive.

As करवाव or करवावः, करवाम or करवामः । The first person is used in the sûtra to indicate that the स् is not elided in any other person.

३४२९ । आत ऐ । ३ । ४ । ९५ ।

लेट आकारस्यै स्यात् । 'सुतेभिः सुप्रयसा मादयैते' । आतामित्याकारस्यैकारः । विधिसामर्थ्यादाट ऐत्वं न । अन्यथा हि ऐटमेव विदध्यात् । 'यो यजाति यजात इत्' ।

3429. In the Subjunctive, 'ai' is the substitute of 'â' of आताम् and आथाम् in the first and second person dual of the Atmanepada.

Thus मन्त्रयैते, मन्त्रयैथे, करवैते, करवैथे । Why is not the augment आट् changed into ऐ ? Because otherwise the rule enjoining आट् would be superfluous, and the sûtra enjoining आट् ought to have enjoined ऐट् at once.

सुतेभिः सुप्रयसा मादयैते (Rig Veda IV. 41. 3). Here the affix आताम् is changed to इते ॥ The regular form इते the आ is changed to इ by III. 4 79. S. 2233.

The आ of the augment आट् is not changed to ऐ as we have already said above, and here we have the forms यजाति &c. यो यजाति यजात इत् (Rig Veda VIII. 31. 1).

३४३० । वैतोऽन्यत्र । ३ । ४ । ९६ ।

लेट् एकारस्य 'ऐ' स्याद्वा । 'आत ऐ' (३४२९) इत्यस्य विषयं विना । 'पशूनामीशै' । 'ग्रहा गृह्यान्तै' । 'अन्यत्र' किम् । 'सुप्रयसा मादयैते' ।

3430. In the Subjunctive, 'ai' is optionally the substitute of 'e', in other places than those mentioned in the last sûtra.

Thus शयै, ईशै &c, in the following examples :—सप्ताहानि शयै, अहमेव पशूनामीशै, मदया एव वो ग्रहा गृह्यान्तै, मर्क्षयत्यान्येव वः पात्राण्युच्यान्तै । And in the alternative we have simply ए. as यत्र क्व च ते मनो दक्षं दधस उत्तरम् ।

NOTE :—ईशै from the root ईश ऐश्वर्ये । It is the 1st Pers. Sing, The Atmanepada Personal ending इट् of the 1st Pers. Sing. is changed to ऐ । This इ is not elided by. III. 4. 97. S. 3426, because that sûtra is confined to Parasmaipada इ ॥ The इ is changed to ए by III. 4. 79. S. 2233, then ए changed to ऐ by this sûtra.

गृह्यान्तै from ग्रहि in the Passive. The य of the Passive is added, and then the 3rd Pers. Plural झि or अन्ति । The Personal ending takes the augment आट् and becomes आन्ति ॥ The र of ग्रह is changed to ऋ by VI. 1. 16. S. 2412, and the इ of आन्ति is changed to ए by III. 4. 79. S. 2233, and this ए is changed to ऐ by the present sûtra.

३४३१ । उपसंवादाशङ्कयोश्च । ३ । ४ । ८ ।

पणबन्ध आशङ्कायां च लेट् स्यात् । 'अहमेव पशूनामीशै' । 'नेज्जिह्मायन्तो नरकं पताम' । 'इदः ग्नः आनशौ' (२५५७) ।

3431. Where a contingent promise (a reciprocal agreement), or where apprehension is implied, the affix 'Leṭ' is employed after a root, in the Chhandas Literature.

The word उपसम्वाद means 'reciprocal agreement, contracting to do.' Thus यदि मे भवानिदं कुर्य्याद् अहमपि भवत इदं दास्यामि 'If you do this for me, I will give this to you.' Agreements like these are called उपसम्वाद ; while guessing or inferring the result from a cause is called आशङ्का 'apprehension or fear.'

Thus अहमेव पशूनामीशै ॥ This is the reply of Rudra, when he was solicited by the Devas, to conquer Tripura. The word पशु means "bound souls, jivas treading the round of Samsâra." पताम is Leṭ the final स is elided by III. 4. 98 S. 3428. मदया छय वा यद्यो गुहान्तै ॥ मक्षेवन्यान्येव वः पात्रायगुच्यान्तै ॥ नेज्जिह्मायन्तो (or. नेज्जिह्मायन्तो) नरकं पताम ॥ (Nir. I. 11. Bohtlingk) जिह्मावरणेन नरकपात आशंस्यते ॥ All the above examples have the sense of Potential, but the Subjunctive (Leṭ) must be employed necessarily in these senses and not optionally, which anuvṛitti was understood in the last sûtra.

By III. 1. 83, S. 2557, in the Imperative 2nd Pers. Singular, शानच् is sometimes substituted for the vikaraṇa श्ना, after the Kryâdi roots ending in consonants. By the next sûtra, शायच् is optionally the substitute in the Vedas.

३४३२ । छन्दसि शायजपि । ३ । १ । ८४ ।

अपिशब्दाच्छानच् । '+ हृग्रहोर्भश्छन्दसि +' इति हस्य भः । 'गृभाय जिह्वया मधु' । 'बधान देव सवितः' । 'अनिदिताम्—' (४१५) इति नलोपः । 'गृभ्णामि ते' । 'मध्वा जभार' ।

3432. In the Chhandas, शायच् is also the substitute of श्ना after roots ending in consonants, when हि follows.

Thus गृभाय जिह्वया मधु. (Rig Veda VIII. 17. 5.) "take up the honey with the tongue." The affix शानच् is also employed by force of the word api in the aphorism as बधान पशून् 'bind the beasts.'

Vârt :—In the Chhandas, भ is substituted for the ह of हृ and ग्रह ॥ Thus गर्दभेन संभरति ; मरुतस्य गृभ्णाति ; सामिधेन्योजभिरे, उदग्राभञ्च f ग्राभञ्च ब्रह्मदेवा अवीवृधन् ॥

NOTE :—गृभाय is derived from ग्रह 'to seize'; the र is vocalised by ग्रहिज्या etc. VI. 1. 16 S. 2412 ; and ह changed to भ by the vârtika above given. Thus ग्रह् श्ना + हि = गृह् + ना = गृभ् + ना=गृभ् + आय (शायच्) = गृभाय 'take up thou.'

NOTE :—बधान is formed by शानच् ; added to the root बन्ध 'to bind' the nasal is elided by VI. 4. 24 S. 415 ; the Imperative affix हि is elided by VI. 4. 105 S. 2202. Thus बन्ध् + श्ना + हि = बध् + श्ना + हि = बध् + आन + हि = बध् + आन + ० = बधान "bind or tether."

Other examples of the change of ह into भ by the above vârtika are given below :—

गृभ्णामि ते (Rig Veda X. 85. 36). मध्वा जभार

३४३३ । व्यत्ययो बहुलम् । ३ । १ । ८५ ।

विकरणानां बहुलं व्यत्ययः स्याच्छन्दसि । 'आण्डा शुष्णस्य भेदति' । भिनत्तीति प्राप्ते । 'जरसा मरते पतिः' । म्रियत इति प्राप्ते । 'इन्द्रो वस्तेन नेषतु' । नयतेर्लोट् शप्सिपौ द्वौ विकरणौ ॥ 'इन्द्रेण युजा तरुषेम वृत्रम्' । तरेमेत्यर्थः । तरतेर्विध्यादौ लिङ् । उःशप्सिप्चेति त्रयो विकरणाः ।

सुप्तिङुपग्रहलिङ्गनराणां कालहलच्स्वरकर्तृयङां च ।

व्यत्ययमिच्छति शास्त्रकृदेषां सोऽपि च सिध्यति बाहुलकेन ।

'धुरि दक्षिणायाः' । दक्षिणस्यामिति प्राप्ते । 'चषालं ये अश्वयूपाय तक्षति' । तक्षन्तीति प्राप्ते । उपग्रहः परस्मैपदात्मनेपदे । 'ब्रह्मचारिणमिच्छते' । इच्छतीति प्राप्ते । 'प्रतीपमन्य ऊर्मिर्युध्यति' । युध्यत इति प्राप्ते । 'मधोस्तृप्ता इवासते' । मधुन इति प्राप्ते । नरः पुरुषः । 'अधा स वीरैर्दशभिर्वियूयाः' । वियूयादिति प्राप्ते । कालः कालवाची प्रत्ययः । 'श्वोऽग्नीनाधास्यमानेन' । लुटो विषये लृट् । 'तमसो गा अदुक्षत' । अधुक्षदिति प्राप्ते । 'मित्रं वयं च सूरयः' । मित्रा वयमिति प्राप्ते । स्वरव्यत्ययस्तु वक्ष्यते । कर्तृशब्दः कारकमात्रपरः । तथा च तद्वाचिनां कृत्तद्धितानां व्यत्ययः । अवाढायमर्थ विषयेऽच् । भवन्ते विशेषः । यङो यशब्दादारभ्य 'लिङ्याशिष्यङ्' (३४३४) इति ङकारेण । प्रत्याहारः । तेषां व्यत्ययो भवतीत्याक्षिक्त एव ।

3433. In the Chhandas there is diversely an interchange of the various vikaranas शप् and the rest, which have been ordained under special circumstances.

The word व्यत्यय means transgression of the fixed rule, or interchange; taking of two vikaranas at a time, and so on. Thus भेदति = भिद+शप्+ति ; in stead of भिनत्ति from the root भिद 'to split', belonging to the Rudhâdi class; *e. g.* आण्डा शुष्णस्य भेदति (Rig VIII. 40. 11) "He (Indra) breaks the eggs (children) of Shushna"; so also, जरसा मरते पतिः (Rig. X. 86. 11.); here there is मरते = (मृ + शप् + ते) instead of म्रियते ; the root मृ belonging to the Tudâdi class. So also there are two vikaranas at one and the same time, in the following. इन्द्रो वस्तेन नेषतु 'May Indra lead by this abode'; here there is नेषतु 3rd per. sing. of the Imperative (लोट्) of the root नी 'to lead'; there are two vikaranas सिप् and शप् instead of नयतु = (नी + शप् + तु); इन्द्रेण युजा तरुषेम वृत्रम् (Rig. VII. 48. 1). The word तरुषेम (तृ + उ + सिप् + शप् + यम) is the 1st per. sing. of the Optative (लिङ्) of the root तॄ and is formed by *three* vikaranas; the classical form bein g तरेम 'may we cross.'

Kârikâ:—In the Vaidic literature we have many apparent irregularities with regard to the application of (1) सुप् (case-affixes), (2) तिङ् (Personal-endings), (3) उपग्रह (Parasmaipada or Atmanepada affixes), (4) rules of gender, (5) person or (6) tense (7) rules of interchange of consonants, or (8) of vowels, (9) rules of accent (10) rules relating to कृत् and तद्धित affixes and (12) rules relating to the affixes included in the pratyâhâra यङ् (III. I. 22 to III. 1. 86). All these irregularities are explained by the author by the word बहुलम् ॥ In fact, the word *bahulam* not only covers, but explains and justifies all Vaidic anomalies

NOTE :—The word शास्त्रकृत् "science-maker," in the above kârikâ refers to Pâṇini.

Thus :—

(1). Irregular application of case-affixes: धुरि दक्षिणायाः (Rig Veda I. 164, ...

Here अधिकरणाः (Genitive) is used instead of the Locative अधिकरणाम् ॥

(2). Irregular application of Personal-endings : चषालं ये अश्वयूपाय तक्षति (Rig Veda I. 162. 6). Here तक्षति is used instead of तक्षन्ति ॥

(3). Irregular use of Parasmaipada and Atmanepadas : as, ब्रह्मचारिणमिच्छते । Here Atmanepada इच्छते is used instead of Parasmaipada इच्छति ॥ Similarly प्रतीपमन्य ऊर्मिर्युध्यति instead of युध्यते ॥

(4). Irregular use of Genders, as मधोस्तृप्ता इवासते । Here the word मधु which is Neuter gender, is declined as Masculine. The classical form is मधुनः ॥

(5). Irregular use of Person. The word नरः in the Kârikâ means Person. As अधा सवीरैः दशभि र्वियूयाः instead of वियूयात् ॥ Here 2nd Person is used for 3rd Person. This word is the Benedictive Mood of the root यु "to mix," with the prefix वि ॥

(6). Irregular use of Tenses. The word काल in the Kârikâ means the affixes denoting *time*. Thus श्वोऽग्नीन् आधास्यमानेन । Here लृट् is used instead of लुट् । It is formed from धा with the affix शानच् (III. 3. 14 S. 3107) and the Mood affix स्य (III. 1. 33. S. 2186), and the augment मुक् (VII. 2. 82. S. 3101).

(7). Irregular interchange of consonants : as, तमसो गा अदुक्षत् । Here ह is not changed to घ । The proper form is अधुक्षत् ।

(8) Irregular vowels : as, मित्रं वयं च सूरयः instead of मित्रा वयम् ॥

(9). Irregular use of Accents. This will be illustrated later on.

(10). Irregular use of Kârakas. The word कर्तृ in the Kârikâ means Kâraka ; and includes the Krit and Taddhita affixes. Thus from the root अद् 'to eat' with the upapada अन्न, a compound is formed by adding the affix अण् । Thus अन्न + अद् + अण् = अन्न + आद = अन्नादः । But in the Vedas, affix अच् is used. Thus अन्न + अद् + अच् = अन्न + अद = अन्नादः । Here though the resulting form in both cases is the same, yet in analysis they will be different. Thus in one case it would be अन्न + आदाय, in the other अन्न + अदाय ॥

(11). The यङ् in the Kârikâ is a Pratyâhâra formed with the य of III. 1. 22, and the ङ् of अङ् in III. 1. 86. There is irregular use of those affixes also in the Vedas. These affixes are :—

1. यङ् Intensive affix. 2. णिच् Causative and Churâdi class affix. 3. यक् Kandu yâdi class affix. 4. आयः 5. ईयङ् 6. णिङ् 7. स्य and तासि of the Future Tense &c. 8. सिप् of Leṭ. 9. आम् of Perfect. 10. च्लि and सिच्, क्स, चङ्, and अङ् and चिण् of the Aorist. 11. यक् of the Passive, 12. The vikaraṇas शप्, श्यन्, श्नु, श, श्नम्, उ, श्ना, and the Benedictive अङ् । The irregular use of these has already been illustrated in the examples like भेदति &c.

३४३४ । लिङ्याशिष्यङ् । ३ । १ । ८६ ।

आशीर्लिङि परे धातोरङ् स्याच्छन्दसि । 'वचं वचम्' (२४५४) । 'मंत्रं वोचेमाग्नये' । 'दृशेरग्वक्तव्यः' । 'पितरं च दृशेयं मातरं च' अङि तु 'ऋदृशोऽङि–' (२४०६) इति गुणः स्यात् ।

3434. The affix अङ् is employed in the Chhandas when the affixes of the Benedictive (आशीर्लिङ्) follow.

This debars शप्. The affixes of the Benedictive are ârdhadhâtuka by III 4. 116. S. 2315; but in the Vedas they are sârvadhâtuka as well; see III. 4. 117. S 3435. The scope of the present rule is confined to the Benedictive of the verbs स्था, गा, गम्, वच्, वद् शक् and रुह; as उपस्थेयम्; सत्यमुपगेयम्, गमेम जानतो गृहान्, मंत्रं वोचेमाग्नये; विदेयमेनां मनसि प्रविष्टां; व्रतम् चरिष्यामि तच्छकेयम्; स्वर्गं लोकमारुहेयम्.

Vârt :—The affix अङ् is employed in the Chhandas after the verb दृश् in the Benedictive. Had there been अङ्, it would have caused *guṇa* by rule VII. 4. 16. S. 2406; to prevent this, अङ् is ordained; as पितरं च दृशेयं मातरं च (Rig Veda I. 24. 1). 'May I see the father and the mother.'

३४३५ । छन्दस्युभयथा । ३ । ४ । ११७ ।

धात्वधिकारे उक्तः प्रत्ययः सार्वधातुकार्धधातुकोभयसंज्ञः स्यात्। 'वर्धन्तु त्वा सुष्टुतयः'। वर्धयन्त्वित्यर्थः। आर्धधातुकत्वाण्णिलोपः। 'विशृण्विरे' सार्वधातुकत्वात् श्नुः शृभावश्च। 'हुश्नुवोः–' (२३८७) इति यण्। 'आदृगमहनजनः किकिनौ लिट् च' (३१५१)। आदन्तादृवर्णान्ताद्गमादेश्च किकिनौ स्तः। तौ च लिड्वत्। 'बभ्रिर्वज्रम्'। 'पपिः सोमम्'। 'ददिर्गाः'। जग्मिर्युवा'। 'जघ्निर्वृत्रममित्रियम्'। जज्ञिः। लिड्वद्भावादेव सिद्धे 'ऋच्छत्यृताम्' (२३८३) इति गुणबाधनार्थं कित्त्वम्। 'बहुलं छन्दसि' (३५७८) इत्युत्त्वम्। ततुरिः। जगुरिः।

3435. In the Vedas this distinction of 'sârvadhâtuka' and 'ârdhadhâtuka' is not always maintained, and the affixes ordained after roots are promiscuously employed.

In the Vedas, there is no hard and fast rule about *sârvadhâtuka* and *ârdhadhâtuka* affixes. Sometimes the तिङ् and शित् are treated as if they were *ârdhadhâtuka*. Thus वर्धन्तु त्वा सुष्टुतयः। Here the affixes of the लोट् are treated as *ârdhadhâtuka* and consequently there is the elision of the णिच् by rule VI. 4. 51. S. 2313; the proper form of this word would be वर्धयन्तु। Sometimes *ârdhadhâtuka* affixes are treated like *sârvadhâtuka* affixes; as शृण्विरे; here the affixes of the लिट् are treated as *sârvadhâtuka* and so there is the Vikaraṇa श्नु and the ऋ is changed into र। Thus, वि + शृ + श्नु + इरे = वि + शृ + नु + इरे (III. 1. 74. S. 2386.) = वि + शृ + न्व + इरे (VI. 4. 87. S. 2387.) = विशृण्विरे। Similarly, सुष्विरे। The लिङ् is sometimes treated in the Vedas both as *ârdhadhâtuka* and *sârvadhâtuka* at one and the same time; as उपस्थेयाम् शरणं बृहन्तम्। Here, by treating the affix as *ârdhadhâtuka*, there is elision of स् in the लिङ् (VII. 2. 79. S. 2211) and by treating it again as *ârdhadhâtuka* the आ of स्था is changed into ए। So also in स्यात्स the affix is treated as *sârvadhâtuka* and there is no substitution of भू for अस् as required by II. 4, 52. S. 2470.

In this connection, we read here again the sûtra III. 2. 171. S. 3151.

३४३५ क । आदृगमहनजनः किकिनौ लिट् च । ३ । २ । १७१ ।

3435. A. In the Chhandas, the affixes 'ki' and 'kin' in the sense of 'the agent having such a habit &c' come after the verbs that end in long 'â' or short or long 'ṛi' and after the verbs gam 'to go,' han 'to kill,' and jan 'to be produced,' and these affixes operate like 'Lit' causing reduplication of the root.

बभ्रिर्वज्रम् (Rig Ved. VI. 23. 4). From the root भृञ् + कि = बभ्रिः। Reduplication because treated as लिट्।

पपिः सोमम् (,, ,,). From पा + कि = पपिः।

ददिर्गाः (,, ,,). From दा + कि = ददिः

जग्मिर्युवा (Rig Veda VII. 20. 1.) From गम् + किन् = जग्मिः। The penultimate अ is elided by VI. 4. 98. S. 2263.

जघ्निर्वृत्रममित्रियम् (Rig Veda. IX. 61. 20). From हन् + किन् = जघ्निः। ह changed to घ by VII. 3. 54. S. 358.

जज्ञिःबीजम् (T. S. VII. 5. 20. 1.) From जन् + किन् = जज्ञिः

Q. "Now all the above roots either end in vowel or in simple consonants, and therefore by असंयोगाल्लिट् कित् (I. 2. 5. S. 2242), the affixes कि and किन् (the real affix is इ) would be कित्; why are these affixes enunciated with an indicatory क्?" Ans. They are read as कित् in order to prevent *guna* in the case of roots ending in long ॠ; for by VII. 4. 11. S. 2383, लिट् alone would not have been कित् after long ॠ॥ The usefulness of the affixes being कित् is illustrated in the next two examples.

मित्रावरुणा ततुरिम् (Rig Veda. IV. 39. 2). ततुरिम् = तारकं। दूरे ह्यध्वा जगुरिः (Rig Veda X. 108. 1).

Here from the roots तॄ प्लवन तरणयोः and गॄ निगरणे both ending in long ॠ we get the forms ततुरिः and जगुरिः by the affix कि॥ Had the affix been merely इ without indicatory क्, it being like लिट् would have caused guṇa of ॠ by VII. 4. 11. S. 2383; but the indicatory क prevents it.

Thus तॄ + कि = तुर् + कि (the ॠ is replaced by उर् by VII. 1. 103. S. 3578.) Then there is reduplication. And we should get तुर् तुर् + इ॥ But by I. 1. 59 S. 2213, the उर् substitution does not take place first. It is after reduplication that VII. 1. 103. S. 3578. finds scope. Thus तॄ+कि = तॄ तॄ + कि = तर्तॄ + कि (VII. 4 66. S. 2244.) = ततॄ+कि (VII. 4. 60. S. 2179). At this stage will apply sûtra VII. 4. 11, and we have ततुरिः॥

Similarly we get जगुरिः॥

३४३६ तुमर्थे सेसेनसेअसेन्क्सेकसेनध्यैअध्यैन्कध्यैकध्यैन्शध्यैशध्यैन्तवैतवेङ्तवेनः। ३। ४। ९।

से। 'वक्षे रायः'। सेन्। 'ता वामेषे'। असे। 'शरदो जीवसे धाः'। असेन्नित्वादाद्युदात्तः क्से। प्रेषे। कसेन्। 'गवामिव श्रियसे'। अध्यै। अध्यैन्। 'जठरं पृणध्यै'। पक्ष आद्युदात्तः कध्यै। कध्यैन्। आहुवध्यै। पक्षे निरस्वारः। शध्यै। 'राधसः सह मादयध्यै'। शध्यैन्। 'वायवे पिबध्यै'। तवै। दातवा उ। तवेङ्। सूतवे। तवेन्। कर्तवे।

3436. In the Vedas the following affixes come after roots with the force of the affix 'tumun', viz:—'se', 'sen', 'ase', 'asen', 'kse', kasen', 'adhyai', 'adhyain', 'kadhyai', 'kadhyain', 'śadhyai', śadhyain', 'tavai', taveṅ', and 'taven.'

In the Vaidic literature, the Infinitive is formed by the above 15 affixes. These, when stripped of their indicatory letters, will be found to consist of the following five affixes:—(1) से = से, सेन् and क्से॥ (2) असे = असे, असेन् and कसेन्॥ (3) अध्यै = अध्यै, अध्यैन्, कध्यै, कध्यैन्, शध्यै and शध्यैन्॥ (4) तवै॥ (5) तवे = तवेङ् and तवेन्।

The difference in the affixes is made by four indicatory letters, viz. न्, क्, श् and ङ् । The forces of क् श् and ङ् have already been explained; the indicatory न् makes the word take the *udâtta* accent on the first syllable (VI. 1. 197. S. 3686). Thus से is acute (III. 1. 3. S. 3701) ; सेन् has acute on the first syllable of the word (VI. 1 197) ; असे has accent of the affix (III. 1. 3); असेन् throws the accent on the first syllable of the word; the indicatory श makes the numbers 11 and 12 Sârvadhâtuka, and the root takes the proper Vikaraṇa of its class before these affixes ; while before तवै, the acute falls both on the first syllable and the last syllable simultaneously (VI. 1. 200. S. 3688. VI. 2. 51. S. 3785.)

Before going to give examples of these affixes, let us explain what is meant by तुमर्थं 'the sense of the affix तुमुन्' । The word तुमर्थं is here equivalent to भाव or 'action'; for the *pratyayas* or affixes, to which no meaning has been assigned in grammar, convey the meaning of the bases to which they are added. Thus no special meaning having been attached to तुमुन्, it will convey the meaning of the root to which it is added, *i. e.* it will denote the 'action' of the verb, or Infinitive mood. (1) से—वक्षे (from वच् + से) रायः । (2) सेन्—तावामेषे रथानाम् (Rig. V. 66. 3). from इ, एषे । (3 and 4) असे and असेन्—जीवसे ... (Rig III. 36. 10). So also क्रत्वे दक्षाय जीवसे' (Rig. X. 57. 4). With असेन् the word will be जीवसे । (5) क्से—प्रेषे भगाय from इष, इषे । प्र + इषे = प्रेषे (6) कसेन् गवामिव श्रियसे (Rig. V. 59. 3). It has not the नित् accent (VI. 1. 197) which would have given us श्रियसे । (7 and 8) अध्यै, अध्यैन् जठरं पृणध्यै । The accent is on the last in one case and on the first in the other. (9) कध्यै—इन्द्राग्नी आहुवध्यै (Rig VI. 60. 13). (10) कध्यैन् श्रियध्यै । (11 and 12) शध्यै, शध्यैन्—पिबध्यै (Rig VI. 27. 5); the accent however is on पि । सह मादयध्यै (Rig. VI. 60 13). (13) तवै—सोममिन्द्राय पातवै । (14) तवेङ्—तं ते गर्भं हवामहे दशमे मासि सूतवे (Rig. X. 184. 3). (15) तवेन्=गन्तवै (Rig. I. 46. 7); कर्तवै (Rig. I. 85. 9); हर्तवै ॥

३४३७ । प्रयै रोहिष्यै अव्यथिष्यै । ३ । ४ । १० ।

एते तुमर्थे निपात्यन्ते । प्रयातुं रोढुमव्यथितुमित्यर्थः ।

3437. The words 'prayai,' 'rohishyai,' and 'avyathishyai' are irregular Vaidic Infinitives.

Thus (1) प्रयै देवेभ्यो महीः (Rig. I. 142. 6). प्र + या + कै = प्रयै = प्रयातुम् । (2) अपामोषधीनां रोहिष्यै । रुह् + इष्यै = रोहिष्यै = रोहणाय । (3) अ + व्यथ् + इष्यै = अव्यथिष्यै = अव्यथनाय ।

३४३८ । दृशे विख्ये च । ३ । ४ । ११ ।

द्रष्टुं विख्यातुमित्यर्थः ।

3438. The words 'driśe' and 'vikhye' are anomalous Vaidic Infinitives.

Thus दृशे विश्वाय सूर्यम् (Rig. I. 50. 1) = द्रष्टुम् । विख्ये त्वा हरामि = विख्यातुम् ।

३४३९ । शकि णमुल्कमुलौ । ३ । ४ । १२ ।

शक्नोतावुपपदे तुमर्थे एतौ स्तः । 'विभाजं नाशकत्' । 'अपलुपं नाशकत्' । विभक्तुमपलोप्तुमित्यर्थः ।

3439. The affixes 'ṇamul' and 'kamul' are added to roots in the Chhandas to form Infinitives, when they are governed by the verb 'śak' (to be able.)

Of the affix णमुल् the real affix is अम्; the letter ण् causes vṛiddhi (VII. 2. 115); and ल regulates the accent (VI. 1. 193). So also of कमुल् the letter क् prevents guṇa and vṛiddhi substitution (I. 1. 5.)

Thus अग्निं वै देवा विभाजं नाशक्नुवन् 'the Gods were not able to divide Agni.' विभज् + णमुल् = विभाजं = विभक्तुम्। So also अपलुपं नाशक्नुवन्, instead of अपलोप्तुम्।

३४४० । ईश्वरे तोसुन्कसुनौ । ३ । ४ । १३ ।

'ईश्वरो विचरितोः'। 'ईश्वरो विलिखः'। विचरितुं विलेखितुमित्यर्थः।

3440. The affixes 'tosun' and 'kasun' are added to roots in the Chhandas, to form Infinitives, when the word 'iśvara' is in composition.

Thus ईश्वरोऽभिचरितोः = अभिचरितुम्। ईश्वरो विलिखः = विलिखितुम्। ईश्वरो वितृदः = वितर्दितुम्।

३४४१ । कृत्यार्थे तवैकेन्केन्यत्वनः । ३ । ४ । १४ ।

'न म्लेच्छितवै'। 'अवगाहे'। 'दिदृक्षेण्यः'। 'भूर्यस्पष्ट कर्त्वम्'।

3441. The affixes 'tavai,' 'ken,' 'kenya' and 'tvan' are added to roots in the Chhandas, in the sense of the 'Kṛitya-affixes.'

The force of *kritya* affixes is to denote 'action' (भाव) and 'object' (कर्मन्). Thus अन्वेतवै = अन्वेतव्यम्; परिधातवै = परिधातव्यम्; नावगाहे = नावगाहितव्यम्; दिदृक्षेण्यः (Rig. I. 106. 5) = दिदृक्षितव्यः; शुश्रूषेण्यः = शुश्रूषितव्यम्; कर्त्वम्; (Rig. I. 10. 2) = कर्तव्यम्।

The affix तवै was mentioned in sûtra III. 4. 9, also; there it had the force of the Infinitive, and here that of the Passive Participle. For its accent, see VI. 1. 200; 2. 51.

३४४२ । अवचक्षे च । ३ । ४ । १५ ।

'रिपुणा नावचक्षे'। अवख्यातव्यमित्यर्थः।

3442. The word 'avachakshe' is an anomalous passive participle in the Vedas.

Thus रिपुणा नावचक्षे (Rig. IV. 58. 5) = नावख्यातव्यम्। अव + चक्ष् + एश् = अवचक्षे।
The sûtra II. 4. 54. S. 2436, is not applied here.

३४४३ । भावलक्षणे स्थेण्कृञ्वदिचरिहुतमिजनिभ्यस्तोसुन् । ३ । ४ । १६ ।

'आसंस्थातोः सीदन्ति'। आसमाप्तेः सीदन्तीत्यर्थः। उदेतोः। अपकर्तोः। प्रवदितोः। प्रचरितोः। होतोः। आतमितोः। 'काममाविजनितोः संभवाम'।

3443. The affix 'tosun' comes in the Vedas after the following verbs, when mere name of the action is indicated, viz:—'sthâ' (to stand), '*in*' (to go), 'kṛiñ' (to make), 'vad' (to speak), 'char' (to walk), 'hu' (to sacrifice), 'tam' (to grow tired) and 'jan' (to produce).

These are also Infinitives. The phrase कृत्यार्थे is not to be read into this sûtra. The word भावलक्षण qualifies the sense of the root (भावो लक्ष्यते येन).

Thus, स्था—आ संस्थातोर्वेद्यां सीदन्ति=आसमाप्तेः सीदन्ति । स्यन्—पुरा सूर्यस्योदेतोरधेयः । कश्—पुरा वत्सानामपाकर्तोः । वद्—पुरा प्रवदितो रग्नेः प्रहोतव्यम् । चर्—पुरा प्रचरितोराग्नीध्रीये होतव्याः । (Gopatha Brahmaṇa II. 3. 10) । हु—आ होतोरप्रमत्तस्तिष्ठति । तम्—आ तमितोरासीत (Taitt. Br. I. 4 4. 2) जन्—आ विजनितोः सम्भवाम (Taitt. S. II. 5. 1. 5).

३४४४ । सृपितृदोः कसुन् । ३ । ४ । १७ ।

भाववलक्षण इत्येव । 'पुरा क्रूरस्य विसृपो विरप्शिन्' । 'पुरा जत्रुभ्य आतृदः' ।

इति तृतीयोऽध्यायः ।

3444. In the Vedas, the affix 'kasun' comes after the verbs 'sṛip' (to creep) and 'tṛid' (to injure), in the sense of Infinitives indicating name of action.

Thus विसृपः । पुरा क्रूरस्य विसृपः (Yaj. I. 28.f; आतृदः । पुरा जत्रुभ्य आतृदः (Rig. VIII. 1. 12). These words are Indeclinable by I. 1. 40. S. 450.

CHAPTER IV.

३४४५ । रात्रेश्चाजसौ । ४ । १ । ३१ ।

रात्रिशब्दान्ङीप्स्यात् अजसि विषये छन्दसि । 'रात्री व्यख्यदायती' । लोके तु कृदिकारादिति ङीषन्तोदात्तः ।

3445. The affix 'ṅíp' comes after the word 'râtri' in the Chhandas, and in denoting a Name, except when the affix 'jas' (nominative plural) is added.

Thus रात्री व्यख्यदायति, या रात्री सृष्टा, रात्रीभिः (3rd pl.) ; (Rigveda X. 127. 1. I. 35. 1.) but in the nominative plural we have रात्र्यः, the regular plural of the word रात्रि, as in the sentence यास्ता रात्र्यः, instead of रात्र्यः । In the classical literature, the feminine is formed by ङीष् (IV. 1. 45) with acute on the final.

NOTE:—According to Kâtyâyana, ṅip is not added, not only when we apply the nominative plural termination जस् ; but in all other terminations beginning with जस् also. Thus रात्रिं सहोषित्वा ; here in the accusative singular case also the ङीप् is not employed.

But how do you explain the form रात्र्यः in the following त्रिसिरात्रे-वासुधितनाव रात्र्यः ? This 'râtrya' is the nominative plural of 'râtrí' which is formed by the feminine affix ṅip ; and not by ṅish. The forms evolved by adding ङीप् or ङीष् are one and the same, except with regard to accent ; that formed by ṅish has udâtta accent on the final : the other has it on the initial. The word रात्रि is formed by the kṛit affix त्रिप् (Uṇ. IV. 67), and therefore it is a word which is governed by IV. 1. 45 because it is a word falling in Bahuvâdi class, by virtue of the general subrule "a word ending with the vowel इ of a kṛit affix, other than क्तिन् belongs to Bahuvâdi class ; some say that every word ending in इ, if it has not the force of the affix क्तिन् belongs to this class". Therefore it takes ङीष् in forming the feminine.

३४४६ । नित्यं छन्दसि । ४ । १ । ४६ ।

बह्वादिभ्यश्छन्दसि विषये नित्यं ङीष् । 'बह्वीषु हित्वा' । [illegible]

3446. The affix 'Nîsh' is always employed in the Vaidic literature, in forming the feminine of the word 'bhu' and the rest.

Thus अद्वीषु विश्वा भविष्यन् ॥ Here अद्वी is the name of a herb.

The word नित्य 'always' is used in the aphorism, more for the sake of the subsequent sûtra, which it governs than for this sûtra. For the word 'optionally' does not govern this, and the aphorism even without the word 'nitya' would have been a necessary rule and not opitional: for वाक्यारम्भसामर्थ्यादेव नित्योविधिः सिद्धः, योगारम्भस्त्वनुक्त योजनः ॥

३४४६ । भुवश्च । ४ । १ । ४७ ।

ङीष्स्यात् छन्दसि । विभ्वी । प्रभ्वी । विषयोऽयं इति सुयत्यानां सूत्रेऽनुक्रियते । उत इत्यनुवृत्तेः । उवङादेशस्तु सौत्रः ।

'+मुद्गलाच्छन्दसि लिच्च +' ।लित्स्वरः । 'रथीरभून्मुद्गलानी' । ङीषो नित्यमानुगागमः ।

3447. The affix 'ṇîs' is always employed in the Chhandas in forming the feminine, after the word 'bhu.'

Thus विभ्वी, (Rig. Ved. V. 38. 1). प्रभ्वी (Rig Ved. I. 188. 5).

But why not so in the case of स्वयंभूः ? Because it ends in long ऊ, while विभ्वी &c. are feminine of विभु, &c. ending in short उ as these two words are formed by the affix डु (उ) of III. 2. 180. In fact the word उतः "after a word ending in short उ" of sûtra IV. 1. 44 governs this also. The word भुवः is the ablative case of भु irregularly formed by the substitution of उवङ्; this form being confined to sûtras only.

Vârt:—In the Chhandas, the affix ङीष् with the augment आनुक् is added to the word मुद्गल; and the affix is treated as if it had an indicatory ल् ॥ The force of the indicatory ल् is to make the vowel preceding the affix, take the acute accent (VI 1. 193 लिति). Thus रथीरभून् मुद्गलानी गविष्टौ ॥ (Rig Veda X. 120. 2.)

३४४८ । दीर्घजिह्वी च च्छन्दसि । ४ । १ । ५९ ।

संयोगोपधत्वादप्राप्तो ङीष्विधीयते । 'आसुरी वै दीर्घजिह्वी देवानां यज्ञवाट्' ।

3448. The form दीर्घजिह्वी 'long tongued' is irregularly formed in the Chhandas.

The word दीर्घजिह्वी is the feminine of दीर्घजिह्व, but as the latter has a conjunct consonant for its penultimate, the feminine affix ङीष् would not have applied to it by IV. 1. 54. The present aphorism enjoins ङीष् ॥ Thus दीर्घजिह्वी in the sentence आसुरीवै दीर्घजिह्वी देवानां यज्ञवाट् ॥

NOTE ;—The word च, and' in the aphorism is used in order to draw in the word संज्ञा from the last, so that the word *dîrgha-jihvî* is always a Name. Moreover by using the feminine form dirgha-jihvî in the sûtra, it is indicated that the application of ङीष् is necessary and not optional, as was the case in the preceding Ashṭâdhyâyi sûtras.

३४४९ । कद्रुकमण्डल्वोश्छन्दसि । ४ । १ । ७१ ।

ऊङ् स्यात् । 'कद्रूश्च वै कमण्डलूः' ।

'+ गुग्गुलुमधुजतुपतयालूनामिति वक्तव्यम् +' । गुग्गुलूः । मधूः । जतूः । पतयालूः । 'अप्रत्ययात्' (१२-४) ।

'+ प्राविषस्त्योपसंख्यानं छन्दसि +' । 'प्राविष्ट्यो वर्तते' ।

3449. The feminine affix 'ûṅ' comes in the Vedas after the words 'kadru' (tawny), and 'kamandalu' (a water pot).

Thus कद्रूश्च वै सुपर्णी च ॥ मा स्म कमण्डलूं शूद्राय दद्यात् ॥

Why do we say "in the Vedas." Witness कद्रुः and कमण्डलुः ॥

Vârt:—So also after the words गुग्गुलु, मधु, जतु and पतयालु ॥ Thus गुग्गुलूः, मधूः, जतूः, and पतयालूः ।

Vârt:—The त्यप् is added to the word प्राविष् in the Vedas. As, प्राविष्ट्यो वर्तते ॥

३४५० । छन्दसि ठञ् । ४ । ३ । १९ ।

वर्षाभ्यः । ठकोऽपवादः । स्वरे भेदः । वार्षिकम् ।

3450. In the Chhandas, the word 'varshâ' takes the affix 'ṭhañ' in the remaining senses.

This debars ठक्. The form will have difference in accent. As नभश्च नभस्यश्च वार्षिकावृतू ॥ The word ऋतु here means "month," i. e. Nabha and Nabhasya are two rainy months.

३४५१ । वसन्ताच्च । ४ । ३ । २० ।

ठञ्स्याच्छन्दसि । वासन्तिकम् ।

3451. In the Chhandas, the affix 'ṭhañ' comes in the remaining senses after the word 'vasanta.'

This debars अण् (IV. 3. 16. S. 1387.) Thus मधुश्च माधवश्च वासन्तिकावृतू ॥

३४५२ । हेमन्ताच्च । ४ । ३ । २१ ।

छन्दसि ठञ् । हैमन्तिकम् । योगविभाग उत्तरार्थः । शौनकादिभ्यश्छन्दसि '(१४८६) । णिनि प्रोक्तेऽर्थे । छाणोरपवादः । शौनकेन प्रोक्तमधीयते शौनकिनः । वाजसनेयिनः । 'छन्दसि' किम् । शौनकीया शिक्षा ।

3452. In the Chhandas, the affix 'ṭhañ' comes in the remaining senses, after the word 'hemanta.'

This debars अण् (IV. 3. 16). Thus सहश्च सहस्यश्च हैमन्तिकावृतू ॥ The making of two separate Sûtras of 20 and 21, is for the subsequent sûtra, in which, the anuvṛitti of the word हेमन्त only is taken.

Here we must refer again to IV. 3.106. S. 1486.

३४५२ क । शौनकादिभ्यश्छन्दसि । ४ । ३ । १०६ ।

3452. A. The affix 'ṇini' comes in the sense of enounced by him, after the words 'śaunak' &c., in denoting the Chhandas enounced by them.

This debars छ and अण् ॥ Thus शौनकिनः "who study (IV. 2. 64) the Chhandas enounced by Śaunaka." Similarly वाजसनेयिनः ।

Why do we say "in denoting *chhandas* ?" Observe शौनकीया शिक्षा "the Orthography of Śaunaka." The affix here is छ (IV. 2. 114. S. 1337).

३४५३ । द्व्यचश्छन्दसि । ४ । ३ । १५० ।

विकारे मयट् स्यात् । शरमयं बर्हिः । 'यस्य पर्णमयी जुहूः'

3453. In the Chhandas, after a dissyllabic word, the affix mayaṭ' comes in the sense of 'its product or part.'

This ordains मयट् in the sacred literature in the sense dealt with in IV. 3. 143. S. 1523. Thus पर्णमयः, दर्भमयः शरमयः in the following यस्य पर्णमयी जुहूर्भवति, दर्भमयम् वासो भवति, शरमयम् बर्हिर्भवति ।

३४५४ । नोत्वद्वर्ध्रबिल्वात् । ४ । ३ । १५१ ।

उत्वानुकारवान् । मौञ्जं शिक्यम् । वर्ध्रं चर्म तस्य विकारो वार्ध्री रज्जुः । बैल्वो यूपः , सभाया यः ' (१६५७) ।

3454. The affix 'mayaṭ' does not come in the Chhandas after a dissyllabic word, having a short vowel 'u in it nor after the words 'vardhra' and 'bilwa.'

Thus मौञ्जं शिक्यम् from मुञ्ज by अण् ॥ वार्ध्री बालप्रग्रथिता भवति; बैल्वं ब्रह्मवर्चसकामेन कार्यः ॥

The word उत्वत् means 'having उत् or short u (I. 1 70).'

The word मुञ्ज is âdy-udâtta by तृणधान्यानां (Phiṭ II. 4): and therefore it takes the universal अण् (IV. 3. 134).

The word वर्ध्र meaning 'skin' is âdyudâtta by Phiṭ II. 19, and therefore takes अण्, the feminine being formed by ङीप् (IV. 1. 15), as वार्ध्री 'rope made of leather." बैल्व : means the yûpa in which sacrificial victims are tied.

By the sûtra सभाया यः (IV. 4. 105. S. 1657) the affix य is added to सभा in denoting excellence. But in the Chhandas, the affix ढ is added under similar conditions : as taught below.

३४५५ । ढश्छन्दसि । ४ । ४ । १०६ ।

सभेयो युवा ।

3455. The affix 'ḍh' comes in the Chhandas after the word 'sabhâ,' in the sense 'of excellent with regard thereto.'

This debars य of the preceding sûtra IV. 4. 105. S. 1657. Thus सभेयः in सभेयोऽस्य युवा यजमानस्य वीरो जायताम् 'let a refined, youthful hero be born to this sacrificer.'

३४५६ । भवे छन्दसि । ४ । ४ । ११० ।

सप्तम्यन्ताद्भवार्थे यत् । 'मेघ्याय च विद्युत्याय च' । यथायथं शैषिकाणामण्वादीनां घादीनां चापवादोऽयं यत् । पक्षे तेऽपि भवन्ति । सर्वविधीनां छन्दसि वैकल्पिकत्वात् । तद्यथा मुञ्जवान्नाम पर्वतस्तत्र भवो मौञ्जवतः । 'सोमस्येव मौञ्जवतस्य भक्षः' ॥ आचतुर्थसमाप्तेश्छन्दोऽधिकारः ।

3456. The affix 'yat' comes in the Chhandas, after a word in the locative case in construction, in the sense of 'what stays there.'

This debars अण् च &c. (IV. 3. 53). Those affixes also are employed in the alternative, there being much latitude of grammatical rules in the Vedas. Thus the words मेघ्यः and विद्युत्यं in the following hymn of the Yajur Veda (16. 38) : नमो मेघ्याय च विद्युत्याय च ॥ All the sûtras henceforward up to the end of the fourth chapter, are Vaidic sûtras, the word छन्दसि being understood in them all. The word भवे governs all the sûtras up to IV. 4. 118. S. 3464.

In the alternatives the affixes घुञ् &c., will also be employed. Thus there is a mountain called मुञ्जवान् Muñjavat; from it we get the Derivative word मौञ्जवत: in the sense of तत्र भवः, as in the sentence सोमस्येव मौञ्जवतस्य भक्षः "The eater of Soma plant produced on Muñjavat Mountains."

३४५७ । पाथोनदीभ्यां ड्यण् । ४ । ४ । १११ ।

'तमु त्वा पाथ्य वृषा' । 'चनो दधीत नाद्यो गिरो मे' । पाथसि भवः पाथ्यः । नद्यां भवो नाद्यः ।

3457. The affix 'ḍyaṇ' comes in the Chhandas, in the sense of 'what stays there,' after the words 'pâthas' and 'nadî,' wherby the last vowel with the consonant following, is elided.

This debars यत् ॥ Thus पाथसि भवः = पाथ्यः 'watery, celestial,' so also नाद्यः "of the river, fluvial." As in the following hyms 'तमु त्वा पाथ्यो वृषा,' (Rig Ved. VI. 16. 15) 'स नो दधीत नाद्या गिरो मे' (Rig Ved II. 35. 1). पाथः means firmament, and water.

३४५८ । वेशन्तहिमवद्भ्यामण् । ४ । ४ । ११२ ।

भवे । 'वैशन्तीभ्यः स्वाहा' । 'हैमवतीभ्यः स्वाहा' ।

3458. The affix 'aṇ' comes in the Chhandas in the sense of 'what stays there' after the words 'veśanta' and 'himavat.'

This debars यत ॥ Thus वैशन्तीभ्यः स्वाहा. हैमवतीभ्यः स्वाहा ॥

३४५९ । स्रोतसो विभाषा ड्यड्ड्यौ । ४ । ४ । ११३ ।

पक्षे यत् । ड्यड्ड्ययोस्तु स्वरे भेदः । स्रोतसि भवः स्रोत्यः – स्रोतस्यः ।

3459. The affixes 'ḍyat' and 'ḍya' come optionally in the Chhandas in the sense of 'what stays there,' after the word 'srotas' and before these affixes the final syllable 'as' of srotas is elided.

This debars यत् which comes in the alternative. As स्रोतसि भवः = स्रोत्यः or स्रोत्यं (Rig Ved. X. 104. 8) the difference being in the accent (III. 1. 3 and VI. 1. 185). The anubandha ड causes the elision of अस् of स्रोतस् ॥ When यत् is added the form is स्रोतस्यः ॥

३४६० । सगर्भसयूथसनुताद्यन् । ४ । ४ । ११४ ।

अनुभ्राता सगर्भ्यः । अनुसखा सयूथ्यः । 'यो नः सनुत्य उत वा जिघत्नुः' । नुतिर्नुतम् । 'नपुंसके भावे क्तः' (३०९०) । समानस्यच्छन्दस्यपि कर्मधारयः । 'समानस्य छन्दसि—' (१०१२) इति सः । ततो भवार्थे यन् । यतोऽपवादः ।

3460. The affix 'yan' comes in the sense of 'what stays there,' after the words 'sagarbha,' 'sayûtha' and 'sanuta.'

This debars यत् the difference being in accent (VI. 1. 197). Thus अनुभ्राता सगर्भ्यः 'a younger brother'. अनुसखा सयूथ्यः 'a younger friend'. नुतं भवति नुतम् So also यो नः सनुत्य उत वा जिघत्नुः thief lit. 'who stays in a concealed place', sanuta meaning 'concealed' (see Rig Veda II. 31. 9). From the root नु with the Passive क्त we get नुतम् ॥ The word समान is always changed into स in the Chhandas

(VI. 3. 84). All three are karmadhâraya compounds, as समानब्रह्मचारी गर्भस्थ - सगर्भः सयूथ्यः - सयूथ्यः ।

३४६१ । तुग्राद्घन् । ४ । ४ । ११५ ।

भवेऽर्थे । पक्षे यदपि । 'आ वः सर्व युवमं तुग्र्यासु' इति बह्वृचाः । 'तुग्रियासु' इति शाखान्तरे । 'बलाकाशयज्ञवरिष्ठेषु तुग्रशब्दः' इति वृत्तिः ।

3461. The affix 'ghan' comes in the Chhandas in the sense of 'what stays there,' after the word tugra.,

This debars यत्, which comes in the alternative. Thus तुग्रियः as स्व मगमे युव-भत् तुग्रियासां ॥ Which assumes the form तुग्र्य tugrya also. As यासः यमम् युवमं तुग्र्यासु (Rig Veda I. 33. 15) Tugrya meaning ' sunk in the waters'. Another reading is तुग्रियासु ॥ The word तुग्र means 'food,' firmament, sacrifice and varishṭa'.

३४६२ । अग्राद्यत् । ४ । ४ । ११६ ।

3462. The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'what stays there'. after the word 'agra.'

Thus अग्रे भवं - अग्र्यम् ॥ Why this separate rule, for यत् would have come after अग्र by the general rule IV. 4. 110? The repetition is to show that यत् is not debarred by घ and छ of the next sûtra, which would have been the case, had this sûtra not existed.

३४६३ । घच्छौ च । ४ । ४ । ११७ ।

चाद्यत् । अग्रे भवोऽग्रयः-अग्रियः - अग्रीयः ।

3463. The affixes 'ghach' and 'chha' come in the Chhandas in the sense of 'what stays there', after the word 'agra.'

Thus अग्र्यम् by (यत्), अग्रीयम् (by छ) and अग्रियम् (by घच्). And अग्रियम् (by घन्) from IV. 4. 115. See R. V. 1. 13. 10 इहत्वष्टारमग्रियम् ॥

३४६४ समुद्राभ्राद् घः । ४ । ४ । ११८ ।

'समुद्रिया अप्सरसो मनीषिणम्' । 'नामदतो अभ्रियस्येव घोषाः' ।

3464. The affix 'gha' comes in the Chhandas in the senses of 'what stays there,' after the words 'samudra' and 'abhra.'

This debars यत् ॥ Thus समुद्रियः and अभ्रियः, as in समुद्रिया अप्सरसो मनीषिणम् and नामदतो अभ्रियस्येव घोषाः ॥ The word 'abhra', being a word of fewer syllables than 'samudra', ought to have come first. Its coming as a second member is an irregularity, and shows that the rule of pûrva-nipâta is not of universal application.

३४६५ । बर्हिषि दत्तम् । ४ । ४ । ११९ ।

यत्प्रत्ययविधानेन । 'बर्हिष्येषु निधिषु प्रियेषु' ।

3465. The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'given,' after the word 'barhis' in the 7th case in construction.

The anuvritti of तत्र भवः ceases. Thus बर्हिष्येषु निधिषु प्रियेषु ॥ R. V. 10. 15, 5.

३४६६ । दूतस्य भागकर्मणी । ४ । ४ । १२० ।

भागोंऽशः । दूत्यम् ।

3466. The affix 'yat' comes in the Chhandas after the word 'dûta' in the genitive case in construction, in the sense of 'its share' or 'its duty.'

Thus दूत्यम् 'the share of a messenger or the work of a messenger.' As यत्ते अग्ने दूत्यम् ॥ According to VI. 1. 213, the accent will be दूत्यम् but the accented Text reads दूत्यं ॥

३४६७ । रक्षोयातूनां हननी । ४ । ४ । १२१ ।

'या तेऽग्ने रक्षस्या तनूः' ।

3467. The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'killer,' after the words 'raksha' and 'yâtu' in the sixth case in construction.

That by which anything is killed is called हननी ॥ Thus रक्षस्य and यातव्यं meaning 'that which kills the demons called Rakshas and Yâtus.' As या ते अग्ने रक्षस्या तनूः i. e. रक्षसां हननी ॥ 'O Agni thy bodies are killers of Rakshas.' So यातव्याः तनूः ॥ The word is in the plural as a mark of respect.

३४६८ । रेवतीजगतीहविष्याभ्यः प्रशस्ये । ४ । ४ । १२२ ।

प्रशंसने यत्स्यात् । रेवत्यादीनां प्रशंसनं रेवत्यम् । जगत्यम् । हविष्यम् ।

3468. The affix 'yat' comes in the Chhandas, in the sense of 'praising', after the words 'revatî,' 'jagatî' and 'havishya' in the sixth case in construction.

The word प्रशस्य means प्रशंसन 'praising, extolling,' formed by adding the Krit affix क्यप् to the root, with the force of भाव or 'condition.' Thus रेवत्यम्, जगत्यम् and हविष्यम् 'praising of Revatî, Jagatî or Havishya.' The word हविष्यम् is thus formed हविषे हिता = हविष्याः 'things fit for offering' i. e. butter &c. (हविस् + यत् V. I. 4) हविष्याणाम् प्रशंसनं = हविष्यम् (हविष्य + यत् IV. 4. 122 = हविष्य् + यत् the final अ being elided by VI. 4. 148 = हविष् + यत् the य् being elided by VIII. 4. 64).

३४६९ । असुरस्य स्वम् । ४ । ४ । १२३ ।

'असुर्यं देवेभिर्धायि विश्वम्' ।

3469. The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'property,' after the word 'asura' in the 6th case in construction.

This debars अण् ॥ Thus असुर्यम् 'belonging to the Asuras.' As असुर्यं वा एतत् पात्रं यच्चक्रवृतं कुलालकृतम् 'this vessel made on a wheel by a potter belongs to the Asuras.' असुर्यं देवेभिर्धायि विश्वम् ॥ See Maitr S. I. 8. 3. So also असुर्या नाम ते लोकाः (Ishop. 3).

३४७० । मायायामण् । ४ । ४ । १२४ ।

आसुरी माया ।

3470. The affix 'aṇ' comes in the Chhandas in the sense of 'glamour,' after the word 'asura' in the 6th case in construction.

This debars यत् ॥ असुरस्य माया=आसुरः feminine आसुरी ॥ As आसुरी माया स्वधया कृतासि ॥

३४७१ । तद्वानासामुपधानो मन्त्र इतीष्टकासु लुक्च मतोः । ४ । ४ । १२५ ।

वर्चस्वानुपधानो मन्त्र आसामिष्टकानां वर्चस्याः । ऋतव्याः ।

3471. The affix 'yat' comes in the Chhandas, after a nominal stem, in the 1st case in construction, ending with the affix 'matup,' when the sense is "this is their mantra of putting up," provided that, the things put up are bricks : And the affix matup is elided by luk.

This sûtra requires analysis. तद्वान् is formed by adding मतुप् to तद् meaning 'having that,' and refers to a noun formed by the affix मतुप् ॥ The word आसाम् is genitive plural fem. of इदं meaning 'of them'; the pronoun refers to the word इष्टका ॥ The word उपधान means 'putting up,' and technically means 'used as a Mantra in the putting up of sacrificial bricks, pots &c' मन्त्र "sacred hymn" इष्टका 'bricks.' The whole sûtra means "the affix 'yat' is used with the force of a genitive (âsâm), after a word which ends with matup (tadvân), and denotes a mantra used in putting up of sacrificial objects; when such mantra refers to bricks: and when this affix yat is added, the affix matup is elided.' Thus वर्चस्वान् is a Mantra containing the word वर्चस् ॥ The bricks put up or collected (उपधीयन्ते) with the recitation of वर्चस्वान् Mantra, will be called वर्चस्याः (वर्चस्वत् + यत् = वर्चस् + यत् the affix वत् (मतुप्) being elided = वर्चस्य, fem. वर्चस्या) ॥ Thus वर्चस्या उपदधाति 'he collects Varchasya bricks i. e. on which Varchasvân mantra has been pronounced' So तेजस्या उपदधाति ॥ So पयस्याः, रेतस्याः ॥

NOTE :—Why do we say तद्वान् ? The affix is not to be added to the whole Mantra. Why do we say, उपधान 'putting up' ? The affix is not to be added to other Mantras such as those used in praying etc. e. g वर्चस्वानुपस्थान मन्त्र आसामिष्टकानाम्, here there will be no affix. Why do we say Mantra ? Observe अंगुलिमानुपधानो हस्त आसाम् 'these bricks are collected with hand having fingers,' here there will be no affix. Why do we say इष्टकासु ? Observe वर्चस्वानुपधानो मन्त्र आसां कपालानाम्, here there will be no affix, the thing collected being potsherds and not bricks.

३४७२ । अश्विमानण् । ४ । ४ । १२६ ।

'आश्विनीरुपदधाति' ।

3472. The affix 'aṇ' comes in the Chhandas, after the words aśvimâṇ, to denote bricks put up with the Mantra containing the word Aśvin, and the affix matup is elided.

Thus अश्विमानुपधानो मन्त्र आसामिष्टकानाम् = आश्विनः fem. आश्विन्यः ॥ The word is thus formed. अश्विमान् + अण् = अश्वि + अण् the matup being elided IV. 4. 125 = आश्विन् + अण् VI. 4. 164 = आश्विनम् ॥ Thus आश्विनीरुपदधाति 'he collects Aśvin bricks i. e. bricks at the time of collecting which Mantras containing अश्विन् were uttered. See Yajur Veda Tait S. 5. 3. 1. 1.

३४७३ । वयस्यासु मूर्ध्नो मतुप् । ४ । ४ । १२७ ।

तद्वानासामिति सूत्रं सर्वमनुवर्तते । मतोरिति पञ्चम्यर्थे षष्ठ्यन्तं बोध्यम् । मतुबन्तो यो मूर्धशब्दस्ततो मतुप्स्यात् । प्रथमस्य मतोर्लुक् च । वयश्शब्दवन्मन्त्रोपधेयास्विष्टकासु । यस्मिन्मन्त्रे मूर्धवयःशब्दौ स्तः । तेन 'उपधेयासु मूर्धन्वतीरुपदधाति' इति प्रयोगः ।

3473. The affix 'matup' is added in the Chhandas, to the word 'mûrdhanvat,' in expressing bricks collected with the Mantra containing the word 'vayas.'

The whole of the sûtra 3471 is understood here. The word मतोः should be repeated, and is to be construed in the Ablative case. The sûtra means "After the word mûrdha ending in matup, i. e. after the word murdhavat, there is added a second matup, and there is elision of the first matup when the bricks are collected with vayas mantra." The word वयस्या means the bricks, the Upadhâna mantras of which contain the word वयस् ॥ The affix मतुप् debars यत् ॥ A mantra which contains both the word वयस् and मूर्धन्, that Mantra is both वयस्वान् and मूर्धन्वान् ॥ Now in denoting sacrificial bricks put up with such a mantra, the affix यत् would have come by IV. 4. 125 after both these words वयस्वान् and मूर्धन्वान् ॥ The present sûtra ordains मतुप् after मूर्धन्वान् ॥ Thus मूर्धन्वतीरुपदधाति 'he collects Mûrdhanvati bricks.' The words वयस्याः and मूर्धन्वत्यः denote the same object. See VI. 1. 176.

३४७४ । मत्वर्थे मासतन्वोः । ४ । ४ । १२८ ।

नभोऽम्बम् । तदस्मिन्नस्तीति नभस्यो मासः । ओजस्या तनूः ।

3474. The affix 'yat' comes in the Chhandas with the force of matup, after a word in the first case in construction, the word so formed meaning a month or a body.

This debars the affix मतुप् and those having the sense of मतुप् ॥ Thus नभांसि विद्यन्ते यस्मिन् मासे = नभस्यः 'the month of clouds' i. e. June-July.

Similarly ओजस्या तनूः 'the bodies full of vigor.'

३४७५ । मधोर्ञ च । ४ । ४ । १२९ ।

चाद्यत् । माधवः – मधव्यः ।

3475. The affix 'ña' as well as 'yat' comes with the force of matup, in the Chhandas, after the word 'madhu.'

Thus माधवः or मधव्यः

३४७६ । ओजसोऽहनि यत्खौ । ४ । ४ । १३० ।

ओजस्यमहः । ओजसीनं वा ।

3476. The affixes 'yat' and 'kh' come with the force of matup, after the word 'ojas,' when a day is meant.

Thus ओजस्यम् or ओजसीनम् = अहः 'the day' lit. full of heat.

३४७७ । वेशोयशआदेर्भगाद्यल्खौ । ४ । ४ । १३१ ।

वेशो बलं तदेव भगः । वेशोभग्यः । यशोभग्यः । वेशोभगीनः । यशोभगीनः ।

3477. The affixes 'yal' and 'kh' come in the Chhandas, with the force of matup, after the word bhaga, having the words 'veśas' or 'yaśas' in the beginning.

The rule of yathâ-saṅkhya does not apply here.

The ल् of यल् shows that the accent falls on the vowel preceding the affix (VI. 1. 193). Thus वेशोभगो विद्यते यस्य स = वेशोभग्यः 'strong-fortune' so also यशोभग्यः 'famous-fortune.' The word वेश means 'strength' : भग means 'fortune, desire, effort, greatness, virility and fame.' The word वेशोभगः may be taken as a Dvandva compound of वेशस् 'force' and भगः 'fortune.' The word वेशोभग्यः would then mean 'possessed of power and fortune.' With ख, वेशोभगीनः, यशो भगीनः ।

NOTE :—Kâsikâ does not read ख into this sûtra. That is more reasonable.

३४७८ । ख च । ४ । ४ । १३२ ।

वेशोयशआदेर्भगात् । मतुबर्थे ।

3478. The affix 'kh' also comes after the words 'veśobhaga' and 'yaśobhaga,' in the Chhandas, with the force of matup.

Thus वेशोभगीनः and यशोभगीनः

Note according to the Kâsikâ :—This sûtra has been separated from the last in order to prevent the application of the यथासंख्य rule (I. 3. 10). For had the sûtra been वेशोयश आदेर्भगाद् यल्खौ, as it occurs in the Siddhanta Kaumudi, then the affix यल् would apply to वेशोभग, and the affix ख to यशोभगः which is not what is intended. Another reason for making it a distinct aphorism is that the anuvṛitti of ख runs in the next sûtra, not so of यल् ॥

३४७९ । पूर्वैः कृतमिनयौ च । ४ । ४ । १३३ ।

'गम्भीरेभिः पथिभिः पूर्विणेभिः' । 'ये ते पन्थाः सवितः पूर्व्यासः' ।

3479. The affixes 'in' and 'ya' as well as 'kh' come in the sense of 'made by them,' after the word 'pûrva' (forefathers), in the Instrumental case in construction.

The ख is read into the sûtra by force of the word च ; the anuvṛitti of मत्वर्थे ceases. Thus पूर्वैः कृतं=पूर्विणः 'made by the ancestors' i. e. a road. So also पूर्व्यः and पूर्वीणः ॥ The word पूर्वैः in the plural means पूर्वपुरुषैः "past generations, ancestors." These words occur generally in the plural, and mean "roads widened by the forefathers." Thus गम्भीरेभिः पथिभिः पूर्विणेभिः ॥ So also, ये ते पन्थाः सवितः पूर्व्यासः (Rig I. 35. 11). Another reading of this sûtra is पूर्वैः कृतमिनियौ च: the affixes then will be इनि (इन्), and य ; and ख will be drawn in by virtue of च ॥ The examples then will be पूर्विन्; 3rd pl. पूर्विभिः (with इन्), as पथिभिः पूर्विभिः ; or पूर्वीणैः (ख), or पूर्व्यैः (य) ॥

३४८० । अद्भिः संस्कृतम् । ४ । ४ । १३४ ।

अद्भिरप्यं हविः ।

3480. The affix 'yat' comes in the Chhandas, in the sense of 'sanctified,' after the word 'apas' in the third case in construction.

Thus अप्यम् 'offering purified with water.' As यस्येदमप्यं हविः (Rig Ved. X 86. 12). The case of construction is indicated in the sûtra itself.

३४८१ । सहस्रेण संमितौ घः । ४ । ४ । १३५ ।

'सहस्रियासोऽपां नोर्मयः'। सहस्रेण तुल्या इत्यर्थः।

3481. The affix 'gha' comes in the Chhandas, in the sense of 'like,' after the word 'sahasra,' in the third case in construction.

The case of construction is indicated by the sûtra. Thus सहस्रेण संमितः = सहस्रियः 'like unto thousand.' As in the following verse:—सहस्रियासोऽपां नोर्मयः (Rig Ved. I 168. 2). The word संमित means तुल्य 'equal to.' Some read the word समित instead of संमित, but the meaning will be the same.

३४८२ । मतौ च । ४ । ४ । १३६ ।

सहस्रशब्दान्मत्वर्थे घः स्यात् । सहस्रमस्यास्तीति सहस्रियः ।

3481. The affix 'gha' comes in the Chhandas, with the force of matup, after the word 'sahasra.'

As सहस्रमस्य विद्यते = सहस्रियः ॥ This debars the मत्वर्थ affixes विनि and इनि and अण् of V. 2. 102 and 103.

३४८३ । सोममर्हति यः । ४ । ४ । १३७ ।

सोम्यो ब्राह्मणः । यज्ञार्ह इत्यर्थः ।

3483. The affix 'ya' comes in the Chhandas, after the word 'Soma,' in the second case in construction, when the sense is that of 'who deserves that.'

Thus सोममर्हति = सोम्यो ब्राह्मणः "The Brâhmaṇa who deserves Soma" i. e. honorable and learned, and worthy of performing sacrifices. The difference between यत् and य is in accent.

३४८४ । मये च । ४ । ४ । १३८ ।

सोमशब्दात्मयडर्थे । सोम्यं मधु । सोममयमित्यर्थः ।

3484. The affix 'ya' comes in the Chhandas, after the word 'Soma,' with the force of the affix mayaṭ.

The force of the affix मयट् is that of ततः आगतः (IV. 3. 74 and 82). विकारावयव (IV. 3. 134 and 143) and प्रकृत (V. 4. 21). The case in construction will vary according to the sense. Thus सोम्यं मधुः विकारि = सोममयं मधुः ॥

३४८५ । मधोः । ४ । ४ । १३९ ।

मधुशब्दान्मयडर्थे यत्स्यात् । मधव्यः । मधुमय इत्यर्थः ।

3485. The affix 'yat' comes in the Chhandas, after the word 'madhu,' with the force of the affix mayaṭ.

Thus मधव्यान् स्तोकान् = मधुमयान् ॥

३४८६ । वसोः समूहे च । ४ । ४ । १४० ।

चान्मयडर्थे यत् । वसव्यः । '+ अक्षरसमूहे छन्दस उपसंख्यानम् +' । छन्दः शब्दादक्षरसमूहे वर्तमानात्स्वार्थे यदित्यर्थः । 'ओश्रावय' इति चतुरक्षरम्, 'अस्तु श्रौषट्' इति चतुरक्षरम्, 'ये यजामहे' इति पञ्चाक्षरम्, 'यज' इति द्व्यक्षरं द्व्यक्षरो वषट्कार एष वै सप्तदशाक्षरश्छन्दस्यः ।

3486. The affix 'yat' comes in the Chhandas after the word 'vasu,' when a collection is meant, as well as with the force of mayaṭ.

Thus वसव्यः = समूहः 'a collection.'

Vârt :—The affix 'yat' comes without changing the sense, after the word छन्दस् when reference is made to the collection of letters. Thus the word छन्दस्यः in the following sentence: "सप्तदशाक्षरश्छन्दस्यः प्रजापतिर्यज्ञो मन्त्रविहिता," The 17 letters here referred to being ओ श्रावय, four; अस्तु श्रौषट्, four; यज, two; ये यजामहे five; and वषट् two.

Vârt :—The affix यत् comes after वसु without changing the sense. As वसोः पवित्रमसि वसुभिर्वसव्यैः ॥ Here वसव्यैः is equal to वसुभिः ॥ Similarly अग्निरीशे वसव्यस्य = वसोः ॥

३४८७ । नक्षत्राद्घः । ४ । ४ । १४१ ।

स्वार्थे । 'नक्षत्रियेभ्यः स्वाहा' ।

3447. The affix 'gha' comes in the Chhandas after the word 'nakshatra,' without altering the meaning.

The anuvṛitti of समूह does not extend to this sûtra. Thus नक्षत्रियेभ्यः स्वाहा = नक्षत्रेभ्यः स्वाहा ॥

३४८८ । सर्वदेवात्तातिल् । ४ । ४ । १४२ ।

स्वार्थे । 'सविता नः सुवतु सर्वतातिम्' । 'प्रदक्षिणिद्देवतातिमुराणः' ।

3488. The affix 'tâtil' comes in the Chhandas after the words 'sarva' and 'deva,' without altering the meaning.

As सर्वतातिः and देवतातिः in the following hymns: " सविता नः सुवतु सर्वतातिम् (Rig Ved. X. 36. 14), and प्रदक्षिणिद्देवतातिमुराणः (Rig Ved. IV. 6. 3).

३४८९ । शिवशमरिष्टस्य करे । ४ । ४ । १४३ ।

करोतीति करः । पचाद्यच् । शिवं करोतीति शिवतातिः । 'याभिः शन्ताती भवथो ददाशुषे' । 'अथो अरिष्टतातये' ।

3489. The affix 'tâtil' comes, in the Chhandas, after the word 'śiva,' 'śam,' and 'arishṭa' in the sixth case in construction when the sense is 'he does.'

The word करः is equivalent to करोति formed by अच् (III. 1. 131).

This shows that the construction must be genitive. With a kṛit-formed word, it has accusative force, as, शिवस्य करः = शिवं करोति ॥

Thus शिवस्य करः = शिवतातिः ॥ So शंतातिः and अरिष्टतातिः ॥ As याभिः शन्ताती भवथो ददाशुषे (Rig. I. 112. 20) शंताती being dual of शन्तातिः, and meaning सुखस्य कर्तारौ; so also अथो अरिष्टतातये । (Rig Ved. X. 60. 8.)

३४९० । भावे च । ४ । ४ । १४४ ।

शिवादिभ्यो भावे तातिः स्याच्छन्दसि । शिवस्य भावः शिवतातिः । शन्तातिः । अरिष्टतातिः ।

इति चतुर्थोऽध्यायः ।

3490. The affix 'tâtil' comes in the Chhandas, after the words 'śiva,' 'śam' and 'arishṭa,' being in the 6th case in construction, the sense being that of condition.

Thus शिवस्य भावः = शिवतातिः 'the condition of blissfulness.' शन्तातिः 'the state of happiness or peace,' अरिष्टतातिः ॥ Here these words have the force of Verbal nouns.

CHAPTER V.

३४९१ । सप्तनोऽञ् छन्दसि । ५ । १ । ६१ ।

'तदस्य परिमाणम्' (१७२३) इति 'वर्गे' इति च । 'सप्त साप्तान्यसृजत्' । सप्तवर्गानित्यर्थः । '+ अन्नन्ताड्डिनिश्छन्दसि तदस्य परिमाणमित्यर्थे वाच्यः +' । 'पञ्चदशिनोऽर्धमासाः' । 'त्रिंशिनो मासाः' । '+ विंशतेश्चेति वाच्यम् +' । 'विंशिनोऽङ्गिरसः' । '+ युष्मदस्मदोः सादृश्ये वतुब्वाच्यः +' । 'त्वावतः पुरूवसो' । 'न त्वावाँ अन्यः' । 'यज्ञं विप्रस्य मावतः' ।

3491. The affix añ comes after the word saptan, in the Chhandas, in the sense of "this is its measure," when the meaning is that of a Varga.

As सप्त साप्तान्यसृजत् ॥ "They created the seven seven-fold monarchies.' The phrase तदस्य परिमाणं (V. 1. 57 S. 1723) and वर्गे (V. 1. 60 S. 1726) are understood here.

Thus सप्तन् + अञ् = साप्त् + अञ् (the टि portion is elided by VI. 4. 144 S. 679) = साप्त ॥ Its Plural in जस् is साप्तानि by the ordinary rules of declension of Neuter nouns.

Vârt:—The affix डिनि comes in the Chhandas, after the words ending in अन् and अन्, as पञ्चदशिनोऽर्धमासाः "Half-months have a measure of 15 days". त्रिंशिनो मासाः "Months are of thirty days".

Vârt :—So also after the word विंशति, as विंशिनोऽङ्गिरसः "Angirasas consist of or comprise twenty Gotras."

Vârt:—The affix वतुप् comes after युष्मद् and अस्मद् in denoting similarity. As 'त्वावतः पुरूवसो'। न त्वावाँ अन्यः (Rig Veda VI. 21. 10). यज्ञं विप्रस्य मावतः (Rig Veda I. 142, 2).

३४९२ । छन्दसि च । ५ । १ । ६७ ।

प्रातिपदिकमात्रात् 'तदर्हति' इत्यर्थे यत्स्याच्छन्दसि । 'सादन्यं विदथ्यम्' ।

3492. The affix yat (य) comes in the sense of 'deserving that' in the Chhandas, after every prâtipadika.

This debars ठञ् &c. Thus उदक्या, वृषभः, यूप्यः पशव्यः, मेध्यं मेधः ॥ See VI. I. 213.

सादन्यंविदथ्यम् (Rig. Veda, I. 91. 20).

The word सादन्य is derived from सदन "house." He who deserves a house is a सादन्यः ॥ The lengthening takes place by VI. 3. 137 S. 3539. विदथ means 'sacrifices' that which deserves a sacrifice is विदथ्यम् ॥

३४९३ । वत्सरान्ताच्छश्छन्दसि । ५ । १ । ९१

निर्वृत्तादिष्वर्थेषु । इद्वत्सरीयः ।

3493. The affix chha (îya) comes in the Chhandas, in the five-fold senses taught in V. 1. 79, 80, after a stem ending with vatsara.

This debars यत् ॥ Thus इद्वत्सरीयः, संवत्सरीयः ॥

३४९३ । संपरिपूर्वात् ख च । ५ । १ । ९२ ।

खः । संवत्सरीणः । संवत्सरीयः । परिवत्सरीणः । परिवत्सरीयः ।

3494. The affixes 'kha' (în) and 'chha' (îya) come in the Chhandas in the fivefold senses taught in V. 1. 79, 80, after the word vatsara, when preceded by sam and pari.

Thus संवत्सरीणः and संवत्सरीयः, परिवत्सरीणः and परिवत्सरीयः ॥

३४९५ । छन्दसि घस् । ५ । १ । १०६ ।

ऋतुशब्दात्तस्य प्राप्तमित्यर्थे । 'भाग ऋत्वियः' ।

3495. In the Chhandas, the affix 'ghas' (iya) comes after the word 'ṛitu' in the same sense of 'season has come for it.'

This debars यत्. As भाग. ऋत्वियः (Rig Ved. I. 135. 3). Here there is no Guṇa by VI. 4. 146, because by sûtra I. 4 16, ऋतु before the affix घस् gets the designation of भ, hence the guṇa rule which applies to भ (I. 4. 18) does not apply.

३४९६ । उपसर्गाच्छन्दसि धात्वर्थे । ५ । १ । ११८ ।

धात्वर्थविशिष्टे साधने वर्तमानात् उपसर्गात् स्वार्थे वतिः स्यात् । 'यदुद्वतो निवतः' । उद्गतान्निर्गतानित्यर्थः ।

3496. In the Chhandas, the affix 'vati' is added to an Upasarga (Preposition), in the sense of a verbal root.

As the word उद्वतः and निवतः in the following Rik (X. 142. 4.)

यदुद्वतो निवतो यासि बप्सत् पृथगेषि प्रगर्धिनीव सेना ॥ "When thou O Fire! goest burning high (उद्वतः = उद्गतान्) and low (निवतः = निर्गतान्) trees &c.

३४९७ । थट् च छन्दसि । ५ । २ । ५० ।

नान्तादसंख्यादेः परस्य डटस्थट् स्यान्मट् च । पञ्चथम्–पञ्चमम् ।

3497. The 'thaṭ' is the augment of 'ḍaṭ,' in the Chhandas, after a Numeral ending in 'n' and not preceded by another numeral: as well as the augment 'maṭ.'

Thus पंचथः, सप्तथः or पञ्चमः, सप्तमः ॥ As पर्णमयानि पञ्चथानि भवन्ति and पञ्चमनिर्मितमसंख्याताम् ॥ See V. 2. 56.

३४९७ क । छन्दसि परिपन्थिपरिपरिणौ पर्यवस्थातरि । ५ । २ । ८९ ।

'पर्यवस्थाता शत्रुः' । 'अपत्यं परिपन्थिनम्' । 'मा त्वा परिपरिणो विदन्' ।

3497 A. In the Chhandas, the words paripanthin and pariparin are anomalously formed by the affix ini (in) and have the sense of "an antagonist."

अपत्यं परिपन्थिनम् (Rig Ved. I. 42. 3).

मा त्वा परिपरिणो विदन् (Yaj. Ved. IV. 34). See S. 1889.

३४९८ । बहुलं छन्दसि । ५ । २ । १२२ ।

मत्वर्थे विनिः स्यात् । 'अग्ने तेजस्वी' । '+ छन्दोऽविन्प्रकरणे अष्ट्रामेखलाद्वयोभयरुजाहृदयानां दीर्घश्चेति वक्तव्यम् +' । इति दीर्घः । 'मखिष्ठमुभयाविनम्' । 'शुनमेष्ट्राव्यचरत्' । '+ छन्दसीवनिपौ च वक्तव्यौ +' । ई । 'रथीरभूत्' 'सुमङ्गलीरियं वधूः' । 'मघवानमीमहे' ।

3498. In the Chhandas, the affix vini is added diversely in the sense of matup.

As अग्ने तेजस्विन् ॥ Sometimes it is not added, as सूर्यो वर्चस्वान् ॥

Vârt:—In the Chhandas, the final अ of रुज, उभय and हृदय is lengthened optionally before विनि ; and it comes after अष्ट्रा, मेखला and द्वया also : as अष्ट्रावी, मेखलावी, द्वयावी, उभयावी, रुजावी, हृदयावी ॥ As [illegible]मुभयाविनम् ; शुनमष्ट्रा व्यचरत् ॥ The word "ashtrâ" is a synonym of "danshtrâ" and means 'tooth.'

Vârt:—In the Chhandas, the affixes ई, and वनिप् come in the sense of मतुप् ॥ Thus ई :—रथीरभून् मुद्गलानी गविष्टौ (रथीः) Rig Ved. X. 102. 2. सुमङ्गलीरियं वधूः R̥g Ved. X. 85. 33. वनिप् :—मघवानमीमहे: Rig Ved. X. 167. 2.

NOTE:—The affixes इरन् and इरच् come respectively after मेधा and रथः as मेधिर, रथिरः ॥

३४९९ । तयोर्दार्हिलौ च छन्दसि । ५ । ३ । २० ।

इदं तदोर्यथासंख्यं स्तः । 'इदा हि वो उपस्तुतिम्' । तर्हि ।

3499. After these two (nominal stems idam and tad), come respectively the affixes dâ and rhil, in the Chhandas, and also the other affixes.

The affix दा comes after इदम् and र्हि after तद् ॥ Thus इदा (V. 3. 3. S. 1949), तर्हि (VII. 2. 102. S. 265) So also इदानीम् and तदानीम् ॥ As इदा हि व उपस्तुतिमिदा वामस्य भक्तये (Rig Veda VIII. 27. 11).

NOTE:—इदम् + दा = इ + दा (इदम् is replaced by इ by V. 3. 3. S. 1949).

३५०० । था हेतौ च छन्दसि । ५ । ३ । २६ ।

किमस्था स्याद्धेतौ प्रकारे च । 'कथा ग्रामं न पृच्छसि' । 'कथा दाशेम' ॥

3500. The affix 'thâ' comes in the sense of 'cause' also (as well as 'manner'), in the Chhandas, after the word kim.

The word प्रकार वचने is read into the sûtra by force of च ॥ Thus कथा 'wherefore ? why ? for what reason ?', कथा 'how.' The former is an example of हेतु 'reason or cause', the second of प्रकार 'manner.' As in the following sentences: कथा ग्रामं न पृच्छसि Rig Ved. X. 146. 1. केन हेतुना ग्रामं न पृच्छसि ॥ कथा दाशेम (Rig Ved. I. 77. 1).

NOTE:—किम् + था = क + था (किम् is replaced by क by VII. 2. 103. S. 342, because the affix था is a vibhakti as defined in V. 3. 1. S. 1947).

३५०१ । पश्च पश्चा च छन्दसि । ५ । ३ । ३३ ।

अवरस्यास्तात्यर्थे निपातौ । 'पश्च हि सः' । 'नो त पश्चा' ।

3501. The words pascha and paschâ are anomalous in the Chhandas, having the force of astâti.

By च, the word पश्चात् is also included. As पुरः [illegible], पश्च, पश्चा, or पश्चात् स्थितः ॥ As पश्चात् पुरस्तादधरादुदक्तात् (Rig Veda X. 87. 21) [illegible] (Rig Veda X. 149. 3). नोत पश्चा (Rig Ved. II. 27. 11).

३५०१ क । तुश्छन्दसि । ५ । ३ । ५९ ।

तृजन्तात्तृन्नन्ताच्च इष्ठनीयसुनौ स्तः । 'आसुतिं करिष्ठः' । 'दोहीयसी धेनुः' ।

3501A. The affixes ishṭan and iyasun come in the Chhandas after a Nominal stem ending in tṛi. S 2000.

त्वाहुतिं कनिष्ठः (Rig Ved. VII. 97. 7) Thus कर्तृ + इष्ठ = कर् + इष्ठ (तृ elided by VI. 4. 154. S. 2008) दोहीयसी धेनुः ॥ Thus दोग्धृ + ईयसुन् = दोग्ध् + ईयसुन् (तृच् elided by VII. 1. 88. S. 368 = दोघ् + ईयसुन् (तृ elided by VI. 4. 154. S. 2008).

३५०२ । प्रत्नपूर्वविश्वेमात्थाल् छन्दसि । ५ । ३ । १११ ।

इवार्थे । 'तं प्रत्नथा पूर्वथा विश्वथेमथा' ।

3502. In the Chhandas, the affix thâl comes in the sense of 'like this', after pratna, pûrva, viśva, and ima (idam).

Thus:—तं प्रत्नथा पूर्वथा विश्वथेमथा ज्येष्ठतातिं बर्हिषदं स्वर्विदम् ॥ (Rig Veda V. 44. 1). 'Him (Indra), as the ancients, as the predecessors, as all creatures, and as these living men have worshipped &c.'

३५०३ । अमु च च्छन्दसि । ५ । ४ । १२ ।

किमेत्तिङव्ययघादित्येव । 'प्रतं नय प्रतरम्' ।

3503. In the Chhandas, the affix amu (am) also is added after 'kim' &c., under similar conditions as in V. 4. 11. S. 2004.

To the word किम्, words ending in ए, finite verbs and indeclinables, when taking the comparative affixes तर and तम is added the affix अम in the Vedas, when these words are used as adverbs. By the force of the word च 'also' in the sûtra, the affix आमु is also included. Thus प्रतरं प्रतरम् (Rig Veda X. 45. 9). प्रतरम् नयामः ॥ or प्रतराम् वसः । प्रतर means प्रकृष्टतर ॥

The words ending in आम् and अम् are indeclinables, as they are included in the class of Svarâdi (I. 1. 37. S. 447).

३५०४ । वृकज्येष्ठाभ्यां तिल्तातिलौ च च्छन्दसि । ५ । ४ । ४१ ।

स्वार्थे । 'यो नो दुरेवो वृकतिः' । 'ज्येष्ठतातिं बर्हिषदम्' ।

3504. In the Chhandas, the affix til and tâtil come after vṛik and jyeshṭha when excellence is denoted.

The word प्रशंसायाम् is to be read into this sûtra. This also debars रूपप् V. 3. 66. S. 2021. Thus वृकतिः or वृकतातिः, as, यो नो मर्तो वृकतातिमर्त्यः (Rig Veda, II. 34. 9). Similarly ज्येष्ठतातिः ॥

यो नो दुरेवो वृकतिः (Rig Ved. IV. 41. 4). ज्येष्ठतातिं बर्हिषदम् (Rig Ved. V. 44. 1).

३५०५ । अनसन्तान्नपुंसकाच्छन्दसि । ५ । ४ । १०३ ।

तत्पुरुषाट्टच् स्यात्समासान्तः । 'ब्रह्मसामं भवति' । देवच्छन्दसानि' ।

3505. In the Chhandas, the affix ṭach comes after a Tatpurusha compound in the Neuter Gender ending in 'an' or 'as.'

Thus हस्तिन् + चर्मन् = हस्तिचर्मम् as in हस्तिचर्मे जुहोति, so also ऋषभचर्मेऽभिषिच्यते ॥ So also when a word ends in अस् as, देवच्छन्दसानि (देव + छन्दस् = देव + छन्दस् + टच् = देवच्छन्दसम्) so also मनुष्यच्छन्दसानि ॥

Why do we say "when ending in अन् or अस्" ? Observe विल्वदारु जुहोति ॥ Why do we say "in the Neuter" ? Observe सुत्रामाणं पृथिवीं द्यामनेहसम् ॥

NOTE :—The word वा "optionally" should be read into the sûtra. Therefore टच् is optionally added, as ब्रह्मसाम or ब्रह्मसामम्, देवच्छन्दः or देवच्छन्दसम् ॥

३५०६ । बहुप्रजाश्छन्दसि । ५ । ४ । १२३ ।

'बहुप्रजा निर्ऋतिमाविवेश' ।

3506. The form bahuprajas is valid in the Vedas.

Thus बहुप्रजा निर्ऋतिमाविवेश ॥ Rig Ved. I. 164. 32. In the classical literature, the form is बहुप्रजः; as बहुप्रजो ब्राह्मणः ॥

३५०७ । छन्दसि च । ५ । ४ । १४२ ।

दन्तस्य दतृ स्याद्बहुव्रीहौ । 'उभयतोदतः प्रति गृह्णाति' ।

3507. For danta is substituted dat in the Vedas, when final in a Bahuvrîhi.

Thus पत्रदन्तमालभेत, उभयदन्त मालभेत or उभयतो दतः प्रतिगृह्णाति ॥

३५०८ । ऋतश्छन्दसि । ५ । ४ । १५८ ।

ऋदन्ताद्बहुव्रीहेर्न कप् । हता माता यस्य हतमाता ।

इति पञ्चमोऽध्यायः ।

3508. The affix 'kap' does not come after a Bahuvrîhi ending in short 'ṛi' in the Vedas.

Thus हता माताऽस्य = हतमाता, हतपिता, हतस्वसा, सुहोता ॥

CHAPTER VI.

३५०९ । क । एकाचो द्वे प्रथमस्य । ६ । १ । १ ।

'* छन्दसि वेति वक्तव्यम् *' । 'यो जागार' । 'दाति प्रियाणि' ।

3509. A. In the room of the first portion, containing a single vowel, there are two. S. 2175.

Vârt :—In the Chhandas there is optionally reduplication of the root in the Perfect and other tenses. As दाति प्रियाणि (Rig Ved. VI. 8. 3) or ददाति प्रियाणि ॥ मघवा दातु or ददातु, वसुतो वीरवद् धातु or दधातु ॥

Vârt :—The root जागृ is optionally reduplicated in the Perfect. As, यो जागार (or जजागार) Rig Ved. X. 44. 14.

३५०९ । तुजादीनां दीर्घोऽभ्यासस्य । ६ । १ । ७ ।

तुजादिराकृतिगणः । 'प्रभरा तूतुजानः' 'सूर्यं मामहानम्' । 'दाधार यः पृथिवीम्' 'स तूताव' ।

3509. In the room of a short vowel of the reduplicate of the roots 'tuj' &c, a long is substituted.

There is no list of तुजादि verbs given any where. The word आदि in तुजादि therefore should be construed as "verbs *like* tuj." So that wherever we may find a word having a long vowel in the Reduplicate, we should consider it a valid form. Thus प्रभरा तूतुजानः तुज् + कानच् III. 2. 106 = तूतुजानः Rig. I. 61. 12). सूर्यं मामहानं । दाधार यः पृथिवीम् Rig Ved. III. 32. 8. स तूताव Rig Ved. I. 94. 2. This lengthening only takes place in the Vedas before some special affixes.

३५१० । बहुलं छन्दसि । ६ । १ । ३४ ।

ह्वः संप्रसारणं स्यात् । 'इन्द्रमा हुव ऊतये' ।

'+ ऋचि त्रेरुत्तरपदादिलोपश्च छन्दसि +' ऋच्युत्तरपदे त्रेः संप्रसारणमुत्तरपदादेर्लोपश्चेति वक्तव्यम् । तृचं सूक्तम् । 'छन्दसि' किम् । त्र्यृचानि ।

'+ रयेर्मतौ बहुलम् +' । रेवान् । रयिमान्पुष्टिवर्धनः ।

3510. In the Chhandas, the semivowel of the root hve is diversely vocalised.

Thus हुवे or हुवामि, as इन्द्रमाहुव ऊतये (Rig Ved. I. 111. 4). देवीं सरस्वतीं हुवे ॥ The form हुवे is Atmanepada, Present tense, 1st Pers. sing. the vikarana शप् is elided, then there is vocalisation and substitution of उवङ् ॥ So also हुवामि मरुतः शिवान् । हुवामि विश्वान् देवान् ॥ So also श्रुतः as श्रुधीहवम् (Rig. I. 2. 1.) 'hear the invocation.'

Vârt:—There is vocalisation of the semivowel of त्रि when followed by ऋच्, and there is elision of the ऋ of ऋच् when it refers to Metres. As तिस्र ऋचः यस्मिन् = तृचं सूक्तं ॥ तृचं साम ॥ The word ऋच् takes the samâsânta affix अ by V. 4. 74. Why do we say when referring to a metre? Observe त्र्यृचानि ॥

Vârt:—In the Chhandas there is diversely vocalisation of the semivowel of रयि followed by the affix मतुप्, as रयि + मत् = रइ + मत् = र + इ + मत् = र + ए + वत् (VIII. 2. 15) = रेवत्; as, आ रेवानेतु मा विशः ॥ Sometimes it does not take place, as रयिमान् पुष्टिवर्धनः ॥ The म here is not changed to व as required by VIII. 2. 15.

३५११ । चायः की । ६ । १ । ३५ ।

चायतेर्बहुलं कीत्ययमादेशः स्याच्छन्दसि । 'न्य१न्यं चिक्युर्न निचिक्युरन्यम्' । निचिक्युरिति रूपम् । बहुलग्रहणानुवृत्तेर्नेह । 'अग्निं ज्योतिर्निचाय्य' ।

3511. For chây is diversely substituted kî in the Chhandas.

Thus विद्युता चिक्युः, अन्यं चिक्युर्न निचिक्युरन्यम् ॥ These are forms ending in the affix उस् of the Perfect. Sometimes there is no substitution. As अग्निं ज्योतिर्निचाय्य ॥ Thus चाय् + उस् = की + उस् = चिकी + उस् = चिक्युः । So also चाय् + क्त्वा = चाय् + ल्यप् = चाय्य ।

३५१२ । अपस्पृधेथामानृचुरानृहुश्चिच्युषेतित्याजश्राताःश्रितमाशीराशीर्ताः । ६ । १ । ३६ ।

एते छन्दसि निपात्यन्ते । 'इन्द्रश्च विष्णो यदपस्पृधेथाम्' । स्पर्धेर्लङ्याथाम् । 'अर्कमानृचुः' । 'अनूचानानृहुः' । 'चक्रं येन चिच्युषे' । चिच्युषे । च्युङो लिटि थासि । 'तित्याज' । त्यजेर्णलि । 'श्रातास इन्द्र सोमाः' । 'श्रिता नो ग्रहाः' । 'श्रीञ् पाके निष्ठायाम्' । 'माशिरं दुहे' । 'मध्यत आशीर्तः' । श्रीञ एव क्विपि निष्ठायां च ।

3512. In the Chhandas, the following irregular forms are met with:—अपस्पृधेथाम्, आनृचुः, आनृहुः, चिच्युषे, तित्याज, श्राताः, श्रितम्, आशीः and आशीर्तः ॥

The word छन्दसि is understood here. From the root स्पर्ध् 'to challenge', is formed अपस्पृधेथाम् being the Imperfect (लङ्), 2nd Pers. Dual, Atmanepada: there is reduplication of the root, vocalisation of र, and the elision of अ irregularly. As, इन्द्रश्च विष्णो यदपस्पृधेथाम् (Rig Ved. VI. 69. 8). In the classical language

the form is अपस्पर्धेथाम् ॥ Some say, it is derived from स्पृध् with the preposition अप, the vocalisation of र, the elision of अ, and the non-prefixing of the augment अट् in the Imperfect (VI. 4. 75). The counter-example of this will be अपास्पर्धेथाम् ॥

From अर्च and अर्ह 'to respect, to worship', are derived आनृचुः and आनृहुः in the Perfect before the 3rd per. pl. उस्, there being vocalisation of र and the elision of अ irregularly. Then there is reduplication, then ऋ changed to अ, then the lengthening of this अ, then the addition of the augment न्, as : अर्च्+उस् = ऋच्+उस् = ऋ+ऋच्+उस्=अ+ऋच्+उस् (VII. 4. 66) = आ+ऋच्+उस् (VII. 4. 70) = आ+न्+ऋच्+उस् (VII. 4. 71)=आनृचुः ॥ The irregularity consists in the samprasâraṇa with the elision of अ ॥ Thus य उग्रा अर्कमानृचुः (Rig Ved. I. 19. 4) । वसून्यानृहुः ॥ The classical forms will be आनर्चुः, आनर्हुः ॥

The form चिच्युषे is the Perfect 2nd per. sing. of the root च्युङ् 'to go.' : there is vocalisation of the reduplicate, and the non-addition of the augment इट् before the affix से ॥ This is the irregularity. The regular form is चुच्युविषे ॥

The form तित्याज as in "यस्तित्याज" (Rig Ved. X. 71. 6), is the Perfect of त्यज्, the vocalisation of the reduplicate is the irregularity. The regular form is तत्याज ॥

From the root श्रीञ् 'to cook', is derived श्राता before the Nishṭhâ affix, श्री changed to श्रा irregularly. As श्रातास्त इन्द्र सोमाः ॥ The form श्रितं is also derived from the same root by shortening the vowel with the same affix. As सोमो गौरी अधिश्रितः, श्रिता नो ग्रहाः ॥ Some say the श्रा substitution of श्री takes place when the word refers to सोम, in the plural, and श्रि when it refers to other than सोम ॥ Sometimes the word श्रातः is seen in the singular, referring to objects other than सोम । Thus यदि श्रातो जुहोतन ॥ In fact, the exhibition of the word श्राताः in the plural in the sûtra is not absolutely necessary.

The words आशीर् and आशीर्तः are from the same root श्री, with the prefix आङ् and taking the affixes क्विप् and क्त respectively. Before these श्री is replaced by शीर्, and the non addition of इ in the Nishṭhâ is irregular, As, "आशिरं दुहे" (Rig Ved. III. 53. 14), क्षीरैर्मध्यत आशीर्तः ॥ (Rig Ved. VIII. 2. 9.)

३५१३ । खिदेश्छन्दसि । ६ । १ । ५२ ।

'खिद दैन्ये' । अस्यैच आ स्यात् । चिखाद । चिखेदेत्यर्थः ।

3513. There is optionally the substitution of â in the room of the diphthong of the verb khid 'to suffer pain,' in the Chhandas.

The word विभाषा is understood here. Thus चित्तं चिखाद or चिखेद ॥ In the classical literature we have चित्तं खेदयति ॥

३५१४ । शीर्षंश्छन्दसि । ६ । १ । ६० ।

शिरःशब्दस्य शीर्षन् स्यात् । 'शीर्ष्णो जगतः' ।

3514. The word śîrshan is found in the Chhandas.

This word is another form of शिरः and means 'head.' This is not a substitute of शिरस् in the Vedas, for both forms are found therein. Thus शीर्ष्णः

[illegible] (Rig Ved. VII. 66. 15). In the classical literature there is only one form पितरः ॥

The Sûtras VI. 1. 104 and 105 declare. "The substitution of a long vowel homogeneous with the first, does not take place when अ or आ is followed by a vowel other than अ of the case-affixes of the Nominative and the Accusative." "The substitution of a long vowel homogeneous with the first, does not take place when a long vowel is followed by a Nominative or Accusative case-affix beginning with a vowel other than अ or by the Nom. Pl. affix जस् ॥" The following sûtra makes an exception in the Vedas.

३५१४ । वा छन्दसि । ६ । १ । १०६ ।

दीर्घाज्जसि इचि च पूर्वसवर्णदीर्घो वा स्यात् । वाराही । वाराह्यौ । 'मानुषीरीळते विशः' । उत्तरसूत्रद्वयेऽपीदं वाक्यभेदेन संबध्यते । तेनामि पूर्वरूपं वा स्यात् । शमीं च शम्यं च । 'सूर्म्यं सुषिरामिव' । सम्प्रसारणाच्च ' (३३०) इति पूर्वरूपमपि वा । इज्यमानः । यज्यमानः ।

3515. In the Vedas, the long vowel may optionally be the single substitute of both vowels, in contravention to the prohibition mentioned in VI. 1. 104 and VI. 1. 105.

Thus मारुतीः or मारुत्यः, पिण्डीः or पिण्ड्यः, वाराही or वाराह्यौ; उपानही or उपानहौ ॥

'मानुषीरीळते विशः' (Rig Ved. V. 8. 3).

The two sûtras subsequent to this in the Ashtâdhyâyi, namely VI. 1. 107 and VI. 1. 108 are also influenced by the present sûtra. Thus sûtra VI. 1. 107 declares. "There is the single substitution of the first vowel, when a simple vowel is followed by the अ of the Accusative singular अम् ।" But this is optional in the Vedas. Thus शमीम् or शम्यम्, and सूर्म्यं सुषिरामिव (Rig Ved. VIII. 69. 12).

Similarly VI. 1. 108 declares. "There is the single substitution of the first vowel for the vocalised semi vowel and the subsequent vowel." In the Veda this rule is optional, as इज्यमानः or यज्यमानः ॥

३५१६ । शेश्छन्दसि बहुलम् । ६ । १ । ७० ।

लोपः स्यात् । 'या ते गात्राणाम्' । 'ताता पिण्डानाम्' ।

'✱ एमन्नादिषु छन्दसि पररूपं वक्तव्यम् ✱' । अपां त्वेमन् । अपां त्वोद्मन् ।

3516. In the Chhandas, the elision of case-ending i (śi) of the nominative and accusative plural neuter, is optional.

Thus या ते गात्राणाम् (Rig. Ved. I. 162. 19.) ताता पिण्डानाम् (Rig Ved I. 162. 19).

Vârt:—In the Vedas, the pâra-rûpa substitution takes place when एमन् &c. follow. Thus अपां त्वा एमन् = अपां त्वेमन् ॥ So also अपां त्वा ओद्मन् = अपां त्वोद्मन् ॥

३५१७ । भय्यप्रवय्ये च छन्दसि । ६ । १ । ८३ ।

बिभेत्यस्मादिति भय्यः । वेतेः प्रवय्या इति स्त्रियामेव निपातनम् । प्रवेयमित्यन्यत्र । 'छन्दसि' किम् । भेयम् । प्रवेयम् ।

'✱ हृदय्या आप उपसंख्यानम् ✱' हृदे भवा हृदय्या आपः । भवे छन्दसि यत् ।

3517. The forms bhayya and pravayyâ are found in the Chhandas.

The word भय्य is derived from भी+यत्, and प्रभय्या from प्र+भी+यत् ॥ The guṇa ए is changed to अय् ॥ Thus भयं विभ्यतीत् ॥ भयन्ति प्रभय्या ॥ The यत् is added to भी with the force of Ablative by virtue of the diversity allowed by कृत्यल्युटो बहुलं (III. 3. 113) ॥ Thus बिभेति अस्मात् = भय्यम् "frightening or fearable." The word प्रभय्या is always used in the feminine : in other places प्रभेय is the proper form. Why we do say 'in the Vedas'? Observe भेयम्, प्रभेयम् in the classical literature.

Vārt :—The word हृदय्या should also be enumerated when referring to water. As हृदे भवा = हृदय्या आपः ॥ The affix यत् is added by IV. 4. 110 (हृदे+य=हृदय्+य) ॥

३४१८ । प्रकृत्यान्तःपादमव्यपरे । ६ । १ । ११५ ।

ऋक्पादमध्यस्थ एङ् प्रकृत्या स्यादति परे न तु वकारयकारपरेऽति । 'उप प्रयन्तो अध्वरम्' । 'सुजाते अश्वसूनृते' । 'अन्तःपादम्' किम् । 'एतास एतेऽर्चन्ति' । 'अव्यपरे' किम् । 'तेऽवदन्' तेऽवदन् ।

3518. The final 'e' or 'o' and the following 'a' when occurring in the middle half of a foot of a Vaidic verse, retain their original forms, except when the 'a' is followed by 'v' or 'y.' ॥

The word एङः is understood here, but it should be construed here in the nominative case and not in the Ablative. The word प्रकृति means 'original nature, cause.' The word अन्तर् is an Indeclinable, used in the Locative case here and means 'in the middle.' The word पादः 'the foot of a verse' refers to the verses of the Vedas, and not to the verses of the classical poetry. The word अति is also understood here. Thus उपप्रयन्तो अध्वरम् (Rig Ved. I. 74. 1.); सुजाते अश्वसूनृते (Rig Veda. V. 79. 1).

Why do we say 'in the inner half of a foot of a verse?' Observe कया मती कुत एतास एतेऽर्चन्ति (Rig. Ved. I. 165. 1) ॥ Why do we say "when व or य does not follow अ?" Observe तेऽवदन् (Rig. X. 109. 1) ॥ Why do we say ए or ओ? Observe अग्निरनु भिर्नृतवत्सु ॥ Some read this sûtra as प्रकृत्यान्तः पादमव्यपरे ॥ According to them, this sûtra supersedes the whole rule of juxtaposition or संहिता (VI. 1. 72).

३४१९ । अव्यादवद्यादवक्रमुरव्रतायमवन्त्ववस्युषु च । ६ । १ । ११६ ।

एषु व्यपरेऽपि अति एङ् प्रकृत्या । 'वसुभिर्नो अव्यात्' । 'मित्रमहो अवद्यात्' । 'मा शिवासो अवक्रमुः' । 'ते नो अव्रत' । 'शतधारो अयं मणिः' । 'ते नो अवन्तु' । 'कुशिकासो अवस्यवः' । यद्यपि । बहुचेत्तेनोऽवन्तु रथतुः' सोऽस्मात्' तेऽवदन्ति' इत्यादौ प्रकृतिभावो न दृश्यते तथापि बाहुलकात्समाधेयम् । प्रातिशाख्ये तु वाचनिक एवायमर्थः ।

3519. The 'e' or 'o' retain their original form in the middle of a Vaidic verse, when the following words come after them (though the 'a' in these has a 'v' and 'y' following it):—अव्यात्, अवद्यात्, अवक्रमुः, अव्रत, अयम्, अवन्तु, अवस्यु ॥

Thus अग्निः प्रथमो वसुभिर्नो अव्यात् ॥ मित्रमहो अवद्यात् (Rig IV. 4. 15), मा शिवासो अवक्रमुः (Rig VII. 32. 27); ते नो अव्रताः (Not in the Rig Veda). Prof. Bohtlingk gives the following examples from the Rig Veda :—[illegible] (VI. 14. 5) अंशवो अव्रतान् (IX. 73. 5), यो अव्रतान् (IX. 73. 8), शतधारो अयं मणिः, ते नो अवन्तु,

(Not in the Rig Veda according to Prof. Bohtlingk the अ of अवन्तु is generally elided in the Veda after ए or ओ) कुशिकासो अवस्यवः (Rig III. 42. 9).

Though in the Rig Veda we find examples like ते नोऽवन्तु रथतूः (Rig Ved. X. 77. 8), and सोऽयमागात् and तेऽरुणेभिः (Rig Ved. 1. 88. 2) &c. where there is no Prakriti-bhâva, but *sandhi*, yet these are to be explained by bahulam i. e. as a Vaidic diversity. But in the Prâtisâkhyas, there is an express rule to this effect; and not left to mere inference as here.

NOTE :—1. अव्यात् is Benedictive 3rd Per. Sing. of अव 'to protect.'

2. अवद्यात् is Ablative singular of अवद्य ॥

3. अवक्रमुः is the Perfect, 3rd Per. Plural of क्रम् preceded by the Preposition अव । There is no reduplication as a Vaidic irregularity. Some read अवचक्रमुः (with reduplication) in the text, but no such word is found in the Rig Veda.

4. अवन् is the Aorist of वृङ् and वृञ्; the 3rd Per. Pl. झि is replaced by अत । (The Aorist sign is elided by II. 4. 80. S. 3402).

5. अवस् is from अवस् ।

6. अवन्तु is Imperative 3rd Per. Pl. of अव 'to protect.'

7. अवस्युः is a Noun, from अव्+असुन्=अवस् । Then is added क्यच् as अवस्य । Then उ is added by III. 2, 170, and we get अवस्युः ॥

३५२० । यजुष्युरः । ६ । १ । ११७ ।

उरःशब्द एङन्तोऽसि प्रकृत्या यजुषि । 'उरो अन्तरिक्षम्' । यजुषि पादाभावादनन्तःपादार्थं वचनम् ।

3520. In the Yajur Veda, the word 'uras' when changed to 'uro' retains its original form when followed by a short 'a' which is also retained.

Thus उरो अन्तरिक्षम् (Yajur Veda Vajasan. IV. 7). Some read the sûtra as यजुष्युरोः ॥ They take the word as उरु ending in उ, which in the Vocative case assumes the form उरो ॥ They give the following example उरो अन्तरिक्ष सजूः ॥ But in the Yajur Veda VI. 11, the text reads उरोरन्तरिक्षात् सजूः ॥

In the Yajur Veda, there being no stanzas, the condition of अनन्तःपादं of VI. 1. 115 does not apply here, and hence the necessity of a separate sûtra; otherwise VI. 1. 115, would have covered this case also.

३५२१ । आपो जुषाणो वृष्णो वर्षिष्ठेऽम्बेऽम्बालेऽम्बिकेपूर्वे । ६ । १ । ११८ ।

यजुष्यति एङ् प्रकृत्या । 'आपो अस्मान्मातरः शुन्धयन्तु' । 'जुषाणो अप्तुराज्यस्य' । 'वृष्णो अंशुभ्याम्' । 'वर्षिष्ठे अधि नाके' । 'अम्बे अम्बाले अम्बिके' । अस्मादेव वचनात् 'अम्बार्थ-' (२८०) इति ह्रस्वो न ।

3521. In the Yajur Veda, the short 'a' is retained after आपो, जुषाणो, वृष्णो, वर्षिष्ठे, and also in and after 'ambe' or 'ambâle' when they stand before 'ambike.'

Thus आपो अस्मान् मातरः शुन्धयन्तु (Yaj. IV. 2). जुषाणो अप्तुराज्यस्य (Yaj. V. 35), वृष्णो अंशुभ्यां गभस्ति पूतः (Yaj. VII. 1). वर्षिष्ठे अधिनाके ॥ The Vajasaneyi Sanhita has वर्षिष्ठोऽधि (V. S. I. 22). The Taittariya Sanhita has वर्षिष्ठे अधि ॥ (I. 1. 8. 1. 4; 43; 2. 5. 5. 4) अम्बे अम्बाले, अम्बिके (V. S. 23. 18 where the reading is अम्बे अम्बिकेऽम्बालिके) but Tait. S. VII. 4. 19. 1, and Tait. Br. III. 9. 6.

3 has अम्बे अम्बाल्यम्बिके ॥ The words अम्बे &c. though in the Vocative, do not shorten their vowel by VII. 3. 107, because they have been so read here.

३५२२ । अङ्ग इत्यादौ च । ६ । १ । ११९ ।

अङ्गशब्दे य एङ् तदादौ चाकारे च एङ्पूर्वः सोऽपि प्रकृत्या यजुषि । 'प्राणो अङ्गे अङ्गे अदीध्यत्' । 'अङ्गे अङ्गे अशोचिषम्' ।

3522. In the Yajur Veda, when the word 'ange' is followed by 'ange' the subsequent short *a* is retained, as well as the preceding 'e' or 'o.'

Thus ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गे अदाध्यत्, ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गे निदीध्यत्, ऐन्द्रः उदानो अङ्गे अङ्गे निधीतः, ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गे अशोचिषम् (Yaj. 6. 20).

३५२३ । अनुदात्ते च कुधपरे । ६ । १ । १२० ।

कवर्गधकारपरे अनुदात्तेऽति परे एङ् प्रकृत्या यजुषि । 'अयं सो अग्निः' । 'अयं सो अध्वरः' । 'अनुदात्ते' किम् । 'अधोऽग्रे रुद्रे' । अग्रशब्द आद्युदात्तः । 'कुधपरे' किम् । 'सोऽयमग्निमन्तः' ।

3523. In the Yajur Veda, when an anudâtta *a* is followed by a Guttural or a *dh*, the antecedent 'e' or 'o' retains its form, as well as this subsequent *a*.

Thus अयं सो अग्निः (Yaj. 12. 47), अयं सो अध्वरः ॥ Why do we say when अ is gravely accented? Observe अधोऽग्रे, here अग्रे has an acute accent on the first syllable. Why do we say "when followed by a Guttural (कु) or a ध"? Observe सोऽयमग्नि मन्तः ॥

३५२४ । अवपथासि च । ६ । १ । १२१ ।

अनुदात्ते अकारादौ अवपथाःशब्दे परे यजुषि एङ् प्रकृत्या । 'त्रीरुद्रेभ्यो अवपथाः' । वपेस्थासि लङि 'तिङ्ङतिङः' (३९७५) इत्यनुदात्तत्वम् । 'अनुदात्ते' किम् । 'यद्रुद्रेभ्योऽवपथाः' । निपातैर्यद्यदि–' (३९७७) इति निघातो न ।

3524. In the Yajur Veda, when the gravely accented *a* of *avapathâs* follows *e* or *o* the vowels retain their original form.

Thus त्री रुद्रेभ्यो अवपथाः ॥ The word अवपथाः is 2nd per. Singular Imperfect of वप् in the Atmanepada. Thus अ+वप्+शप्+थास् ॥ The अ is grave by VIII. 1. 28. When it is not gravely accented, the अ drops. As यद्रुद्रेभ्योऽवपथाः ॥ Here अ in not grave by virtue of VIII. 1. 30.

३५२५ । आङोऽनुनासिकश्छन्दसि । ६ । १ । १२६ ।

आङोऽचि परेऽनुनासिकः स्यात् । स च प्रकृत्या । 'अभ्र आँ अपः' । 'गभीर आँ उग्रपुत्रे' । '+ ईषाक्षादीनां छन्दसि प्रकृतिभावो वक्तव्यः +' । 'ईषा अक्षो हिरण्ययः' । 'ज्या इयम्' । 'पूषा अविष्टु' ।

3525. For the adverb 'â' is substituted in the Chhandas the nasalised 'aũ' when a vowel follows it, and it retains its original form.

Thus अभ्र आँ अपः (Rig Veda V. 48. 1); गभीर आँ उग्रपुत्रे जिघांसतः (Rig Veda VIII. 67. 11.)

Vârt :—In the Vedas ईषा अक्षः &c. are found uncombined. As, ईषा अक्षा, का ईमिरे पिशङ्गिला, यथा ऊहिषे, यथा अगमन् &c.

ज्या इयम् (Rig Ved. VI. 75. 3.) पूषा अविष्टु (Rig Ved. X. 26. 1).

३५२६ । स्यश्छन्दसि बहुलम् । ६ । १ । १३३ ।

स इत्यस्य सोर्लोपः स्याद्धलि । 'एष स्य भानुः' ।

3526. In the Chhandas, the case-affix of the nominative singular is diversely elided after *sya*, when a consonant follows it.

Thus उत स्य वाजी क्षिपणिं तुरण्यति । ग्रीवायां बद्धो अपिकक्ष आसनि (Rig Veda IV. 40. 4), एष स्य ते मधुमाँ इन्द्र सोमः (Rig Veda IX. 87, 4). Sometimes it does not take place : स एष स्यो निपतेत् ॥ The स्य means 'he.'

३५२७ । ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे । ६ । १ । १५१ ।

ह्रस्वात्परस्य चन्द्रशब्दस्योत्तरपदस्य सुडागमः स्यान्मन्त्रे । 'हरिश्चन्द्रो मरुद्गणः' । सुश्चन्द्र स्य ।

3527. In a Mantra, the 'suṭ' is added to 'chandra,' when it is a second member in a compound and is preceded by a short vowel.

Thus हरिश्चन्द्रो मरुद्गणः (Rig Ved. IX. 66. 26). सुश्चन्द्रो युष्मान् ॥ Why do we say after a short vowel? Observe सूर्याचन्द्रमसाविव ॥ Why do we say 'in a Mantra'? Observe, सुचन्द्रा पौर्णमासी ॥ The उत्तरपद can only be in a compound (samâsa) as it is well-known to all; and it does not mean, 'the second word,' as the literal meaning might convey. Therefore the rule does not apply here सुशमसि चन्द्रमसि ॥

३५२८ । पितरामातरा च च्छन्दसि । ६ । ३ । ३३ ।

द्वन्द्वे निपातः । 'आ मा गन्तां पितरामातरा च' । चाद्विपरीतमपि । 'नमातरापितरा नू चिदिष्टौ' ।

'समानस्य छन्दस्यमूर्धप्रभृत्युदर्केषु' । समानस्य सः स्यान्मूर्धादिभिन्न उत्तरपदे । सगर्भ्यः ।

'+ छन्दसि स्त्रियां बहुलम् +' । विष्वग्देवयोरद्र्यादेशः । 'विश्वाची च घृताची च;' 'देवद्रीचीं नयत देवयन्तः'; 'कद्रीची' ।

3528. In the Vedas the form 'Pitarâmâtarâ' is also valid.

In the ordinary language मातापितरौ is the proper form. The Vaidic form is derived by adding अङ् to the first member, and आ is added to the second by VII. 1. 39 : and then Guṇa by VII. 3. 110. Thus आ मा गन्तां पितरामातरा च ॥

By force of च 'also', the converse is also valid. As न मातापितरा नू चिदिष्टौ ।

3528A. स is the substitute of समान in the Chhandas, but not before मूर्धन्, प्रभृति and उदर्क ॥ (See VI. 3. 84. S. 1012.)

Thus सगर्भ्यः = समाने गर्भः "uterine brother."

Vârt :—In the Vedas, the finals of विष्वक् and देव are replaced by अद्रि diversely before the feminine nouns : thus in "विश्वाची च घृताची च"; there is no substitution in विश्वाची, but in कद्रीची there is this substitution. कद्रीची is derived from किम्+अञ्च = कद्रि+अञ्च ॥ Then is added ङीप्, and then like घृताची ॥ This vârtika is an exception to VI. 3. 92, S. 418.

देवद्रीचीं नयत देवयन्तः (Rig Ved. III. 6. 1.) कद्रीची (Rig Ved. I. 164. 17).

३५२९ । सध मादस्थयोश्छन्दसि । ६ । ३ । ९६ ।

सहस्य सधादेशः स्यात् । 'इन्द्र त्वास्मिन्सधमादे' । सोमः सधस्थम् ।

3529. *Sadha* is substituted for *saha* in the Chhandas when *mada* and *stha* follow.

Thus सधमादो द्युम्न्य एकास्ताः सधस्थाः ॥ Another example is आ त्वा वहन्तो हरयो युञ्जाना, अर्वागिन्द्र सधमादो वहन्तु (Rig. III. 3. 7) सहमादयन्ति देवा यस्मिन् – यज्ञः ॥
'इन्द्र त्वास्मिन्सधमादे' (Rig Ved. VIII. 2. 3).

३५३० । पथि च च्छन्दसि । ६ । ३ । १०८ ।

पथिशब्द उत्तरपदे कोः कवं कादेशश्च । कवपथः-कापथः-कुपथः ।

3530. The substitution of *ka*, and *kava* for *ku* takes place in the Chhandas before *patha*.

Thus कवपथः, कापथः and कुपथः ॥

३५३१ । साढ्यै साढ्वा साढेति निगमे । ६ । ३ । ११३ ।

सहेः क्त्वाप्रत्यये साढ्यै साढ्वा तृचि तृतीयं निपात्यते । 'मरुद्भिरुग्रः पृतनासु साळ्हा' स्वरयोर्मध्यस्थस्य डस्य ळः ढस्य ळ्हश्च प्रातिशाख्ये विहितः । आह हि ।

'द्वयोश्चास्य स्वरयोर्मध्यमेत्य संपद्यते स डकारो ळकारः ।
ळ्हकारतामेति स एव चास्य ढकारः सन्नूष्मणा संप्रयुक्तः ॥' इति ।

3531. 'Sâḍhyai' 'sâḍhwâ' and 'sâḍhâ' are irregularly formed in the Vedas.

Thus साढ्यै समन्तात्, साढ्वा शत्रून् ॥ The words साढ्यै and साढ्वा are both formed by क्त्वा affix added to सह् the ओ substitution not taking place. In the first, क्त्वा is changed to ध्यै ॥ The third word साढा is formed by तृन् affix added to सह ॥ In the classical literature सोढा and सोढ्वा are the proper forms.

'मरुद्भिरुग्रः पृतनासु साळ्हा (Rig Ved. VII. 56. 23).

In the Prâtisâkhya it is ordained that a ड situated between two vowels is changed to ळ ; and a ढ so situated becomes ळ्ह ॥ As says the kârikâ.

Kârikâ :—The letter ड falling between two vowels has become ळ in the pronunciation of this Professor.

So also ढ similarly situated is pronounced by him as an Ushman letter i. e., lh ळ्ह " ॥

३५३२ । छन्दसि च । ६ । ३ । १२६ ।

अष्टन आत्वं स्यादुत्तरपदे । अष्टापदी ।

3532. In the Chhandas also, the long vowel is substituted for the final of 'ashṭan' before a second member.

Thus अष्टापदी ॥ The form अष्टापदी is the feminine in ङीप् (IV. 1. 8) of अष्टपात् (V. 4. 138 the अ of पाद being elided in a Bahuvrihi) पद् being substituted for पाद् by VI. 4, 130.

३५३३ । मन्त्रे सोमाश्वेन्द्रियविश्वदेव्यस्य मतौ । ६ । ३ । १३१ ।

दीर्घः स्यान्मन्त्रे । 'अश्वावतीं सोमावतीम्' । इन्द्रियावान्मदिन्तमः । 'विश्वकर्मणा विश्वदेव्यावता' ।

3533. In a Mantra, the final vowels of सोम, अश्व, इन्द्रिय and विश्वदेव्य are lengthened when the affix 'matup' follows.

Thus सोमावती, अश्वावती इन्द्रियावती, विश्वदेव्यावती ॥
अश्वावतीं सोमावतीम् (Rig Ved. X. 97. 7.)
विश्वकर्मणा विश्वदेव्यावता (Rig Ved. X. 170. 4).

३५३४ । ओषधेश्च विभक्तावप्रथमायाम् । ६ । ३ । १३२ ।
दीर्घः स्यान्मन्त्रे । 'यदोषधीभ्य प्रदधात्योषधीषु' ।

3534. In a Mantra, the final of 'oshadhi' is lengthened before the case-endings, but not in the Nominative.

Thus यद् ओषधीभ्यः प्रदधात्योषधीषु ॥

३५३५ । ऋचि तुनुघमक्षुतङ्कुत्रोरुष्याणाम् । ६ । ३ । १३३ ।
दीर्घः स्यात् । 'आ तू न इन्द्र' । 'नू मर्तः' । 'उत वा घा स्यालात्' । मक्षू गोमन्तमीमहे । 'भरता जातवेदसम्' । तङिति थादेशस्य ङित्त्वपक्षे ग्रहणम् । तेनेह न । 'शृणोत ग्रावाणः' । 'कूमनाः' । 'अत्रा ते भद्रा' । 'यत्रा नश्चक्रा' । 'उरुष्या णः' ।

3535. In the Rig Veda, the finals of the particles तु, नु, घ, मक्षु, the tense-affix तङ्, कु, the ending 'tra' and the word उरुष्य are lengthened.

Thus तु :—आ तू न इन्द्र वृत्रहन् (Rig IV. 32. 1) नु—नू मर्तः ॥ घ :—उत वा घा स्यालात् ॥ मक्षु:—मक्षू गोमन्तमीमहे ॥ तङ् :—भरता जातवेदसम् (Rig X. 176. 2). तङ् is the त substitute of थ, when it is treated as ङित्, therefore it does not apply here, शृणोत ग्रावाणः (I. 2. 4.) कु—कूमनस् ; त्र—'अत्रा ते भद्रा । ' यत्रानश्चक्रा' उरुष्या णोऽग्ने: ॥

Note :—The घ in the sûtra is the sound घ and not the technical घ (तरप् and तमप्). स्याल means "the wife's brother." भरत is Imperative Second Person Plural. शृणोत is the Imperative Second Person Plural formed by the affix तप् (VII. 1. 45. S. 3568). Since this affix is पित् the present rule does not apply to it. उरुष्य is Imperative 2nd Per. Singular and is derived from the Kandwâdi root उरुष्य (formed by क्यङ्). The affix हि is elided by VI. 4. 105. S. 2202. The न of the Pronoun नस् is changed to ण after उरुष्य by VIII. 4. 27. S. 3649.

३५३६ । इकः सुञि । ६ । ३ । १३४ ।
ऋचि दीर्घ इत्येव । 'अभी षु णः सखीनाम्' । 'सुञः' (३६४४) इति षः । 'नश्च धातुस्थोरुषुभ्य' (३६४९) इति णः ।

3536. In a Mantra, the finals of the preceding member ending in 'i' or 'u' are lengthened before the particle 'su.'

Thus अभी षु णः सखीनाम् (Rig. IV. 31. 3) ऊर्ध्व ऊ षु ण ऊतये (Rig I. 36 13). The स is changed to ष by VIII. 3. 107 S. 3644, and न changed to ण by VIII. 4. 27. S. 3649.

३५३७ । द्व्यचोऽतस्तिङः । ६ । ३ । १३५ ।
मन्त्रे दीर्घः । 'विद्मा हि चक्रा जरसम्' ।

3537. A tense affix ending in 'a' is lengthened in the Rig Veda, when the Verb consists of two syllables.

Thus विद्मा हि त्वा सत्पतिं शूर गोनाम् &c. See Rig. III. 42. 6, विद्मा हि चक्रा जरसम् । &c. But not here देवा भवत वाजिनः, as the verb consists of more than two syllables: not also here आ देवान् वक्षि यक्षि च as the verbs do not end in अ ॥

NOTE: — विद्म is Present First Person Plural. म replaces मस् by III. 4. 82. चक्र is 2nd Person Plural of the Perfect of कृ ॥

३५३८ । निपातस्य च । ६ । ३ । १३६ ।

'एवा हि ते' ।

3538. In the Rig Veda the final of a particle is lengthened.

Thus एवा हि ते, अच्छाते, अच्छा जरितारः (Rig Ved. I. 2. 2).

३५३९ । अन्येषामपि दृश्यते । ६ । ३ । १३७ ।

अन्येषामपि पूर्वपदस्थानां दीर्घः स्यात् । पूरुषः । दण्डादण्डि ।

3539. The elongation of the final is to be found in other words also.

Here we must follow the usage of the Śishṭhas. Where the lengthening is not ordained by any rules of Grammar, but occurs in the writing of standard authors, there we should accept such lengthening as valid. Thus पूरुषः दण्डादण्डि :।

३५४० । छन्दस्युभयथा । ६ । ४ । ५ ।

नामि दीर्घो वा । 'धाता धातॄणाम्' इति बह्वृचाः । तैत्तिरीयास्तु ह्रस्वमेव पठन्ति ।

3540. In the Chhandas, the finals are optionally lengthened before the Genitive plural 'nâm.'

In some places they are seen as lengthened, in others not. As धाता धातॄणाम् (Rig Ved. X. 128. 7). So also ततृणाम् and ततॄणाम् ॥

The Rig Vedins read with long ॠ, the Taittariyas read it with short ऋ ॥

३५४१ । वा षपूर्वस्य निगमे । ६ । ४ । ९ ।

षपूर्वस्यान्नोपधाया वा दीर्घोऽसंबुद्धौ सर्वनामस्थाने परे । ऋभुक्षाणम् । ऋभुक्षणम् । 'निगमे' किम् । तक्षा । तक्षाणौ ।

3541. The lengthening of the penultimate vowel of a stem ending in 'n' before the affixes of the strong-case, is optional in the Nigama, when 'sh' precedes such a vowel.

Thus ऋभुक्षाणं or ऋभुक्षणमिन्द्रम् ॥

Why do we say 'in the Nigama'? In the classical literature we have तक्षा, तक्षाणौ, तक्षाणः always.

३५४२ । जनिता मन्त्रे । ६ । ४ । ५३ ।

इडादौ तृचि णिलोपो निपात्यते । 'यो नः पिता जनिता' ।

3542. In a Mantra, the word 'janitâ' is formed irregularly by the elision of 'ni' before the affix 'tṛi' with the augment 'iṭ.'

Thus यो नः पिता जनिता (Rig Veda X. 82. 3.) ॥ Otherwise जनयिता in the classical literature. It is an exception to VI. 4 51.

३५४३ । शमिता यज्ञे । ६ । ४ । ५४ ।

शमयितेत्यर्थः ।

3543. 'Samitâ' is formed irregularly by the elision of 'ṇi' before an 'iṭ' augmented affix, when meaning a sacrificial act.

Thus शृतं हविः शमितः ॥ It is formed by शम् and is in the Vocative case. Why do we say 'when referring to a sacrificial act'? See शृतं हविः शमयितः ॥ See Satpatha Br. III. 8. 3, 4 and 5.

३५४४ । युप्लुवोर्दीर्घश्छन्दसि । ६ । ४ । ५८ ।

ल्यपीत्यनुवर्तते । वियूय । विप्लूय ।

'आडजादीनाम्' (२२५४) ।

3544. In 'yu' and 'plu,' long is substituted for 'u' before 'lyap' in the Chhandas.

Thus व्यस्यमनुपूर्वं वियूय; यथा गो दक्षिणा परिप्लूय ॥ Why do we say, in the Chhandas? Observe संयुत्य, आप्लुत्य in the classical literature.

By VI. 4. 72 the augment आट् is added to verbs beginning with a vowel, in the Aorist, the Imperfect and the Conditional. In the Vedas, it comes before verbs beginning with consonants also.

३५४५ । छन्दस्यपि दृश्यते । ६ । ४ । ७३ ।

अनजादीनामित्यर्थः । आनट् । आवः । 'न माङ्योगे' (२२२८) ।

3545. The 'âṭ' augment is found in the Chhandas also.

It is found there before the roots beginning with a vowel as well as before consonant roots. Thus आनट्, from नश् in the Aorist. The च्लि is elided by II. 4. 80, when VIII. 2. 63 does not apply, then श् is changed to ष् by VIII. 2. 36 which becomes ड् and finally ट् ॥ आनक्, from नश् when VIII. 2. 63 applies and आयुनक् ॥ आवः is Aorist of वृञ्, the affix being elided by II 4. 80. आनक् from नश् (II. 4. 80) and आयुनक् is the Imperfect of युज् ॥

The augments अट् and आट् are elided when the Particle मा is added. See VI. 4. 74. But not necessarily so in the Vedas as taught below.

३५४६ । बहुलं छन्दस्यमाङ्योगेऽपि । ६ । ४ । ७५ ।

अडाटौ न स्तः माङ्योगेऽपि स्तः । 'जनिष्ठा उग्रः सहसे तुराय ।' 'मा वः क्षेत्रे परबीजान्यवाप्सुः'

3546. There is diversity in the Chhandas: the augment 'aṭ' or 'âṭ' is added even with 'mâ,' and sometimes not added even when there is no 'mâ'.

Thus in जनिष्ठा उग्रः (Rig. X 73. 1), काममूर्णीन् (Rig. I. 53. 3) and काममर्दयीत् the augment is not added though there is no मा ॥ In मा वः क्षेत्रे परबीजान्यवाप्सुः; मा अभित्थाः, मा आवः, the augment is not elided, though the particle मा is added.

३५४७ । इरयो रे । ६ । ४ । ७६ ।

'गर्भं प्रथमं दध्र आपः' । रेभावस्याभीयत्वेनासिद्धत्वादालोपः । अत्र रेभावस्येटि कृते पुनरपि रेभावः । तदपि च कृते द्विवचनान्तं निर्दिष्टमिरयोरिति ।

3547. 'Re' is diversely substituted for 'ire' in the Veda.

Thus कं स्विद्गर्भं प्रथमं दध्रे आपः *(Rig. X. 82. 5)* दध्र इत्यपि रूपं प्राप्तं ॥ *In* दध्रे, *the* आ *of* धा *is elided, before the affix* इरे *by VI. 4. 64, the* रे *substitution being considered as* asiddha *(VI. 4. 22) for the purposes of the elision of* धा ॥

Here इट् augment is first added to रे after the सेट् roots and the affix thus becomes इरे, then रे is substituted again for this इरे by this sûtra, thus the affix is brought back to its original condition. To show this repetition—रे—इरे—रे the sûtra has exhibited the word इरयोः in the dual number.

३५४८ । छन्दस्युभयथा । ६ । ४ । ८६ ।

भूसुधियोर्यण्स्यादियङुवङौ च । 'वनेषु चित्रं विभ्वम्' । विभुवं वा । 'सुध्यो हव्यमग्ने;' सुधियो वा ।

'+ तन्वादीनां छन्दसि बहुलम् +' । 'तन्वं पुषेम' । तनुवं वा । त्र्यम्बकम्-त्रियम्बकं वा ।

3548. In the Chhandas, in the case of a stem in 'bhû' and 'sudhî' are found sometimes the इयङ्, उवङ्, and sometimes the semi-vowel substitution.

As विभ्वम्, विभुवम्, सुध्यः and सुधियः ॥ वनेषु चित्रं विभ्वं विशे (Rig Veda IV. 7. 1) विभुवम् ॥ सुध्यो हव्यमग्ने for सुधियो हव्यमग्ने ॥

Vârtika:—There is diversely the substitution of इयङ् and उवङ् in the Chhandas, after तनु *&c.* and the rest. This ordains substitution even after words which are not roots.

As, तन्वं पुषेम (Rig Ved. X. 128. 1) or तनुवं ॥ त्र्यम्बकम् or त्रियम्बकम् "Three-eyed."

तनिपत्योश्छन्दसि । ६ । ४ । ९९ ।

एतयोरुपधालोपः क्ङिति प्रत्यये । 'वितत्निरे कवयः' । 'शकुना इव पप्तिम' । भाषायां वितेनिरे । पेतिम ।

3549. In the Chhandas, the root-vowel of 'tan' 'to stretch' and 'pat' to fall, is elided before an affix beginning with a vowel, when it has an indicatory 'k' or 'N'.

As वितत्निरे कवयः ॥ It is the 3rd Person Plural Perfect of तन् ॥ The vowel अ of तन् is elided. Though the elision is *asiddha* yet the rule VI. 4. 120 requiring the substitution of ए and the elision of the reduplicate त does not apply: because then the present sûtra would be nullified. शकुना इव पप्तिम (Rig Ved. IX. 107. 20). This is also लिट् ॥ In the classical language we have वितेनिरे, पेतिम् ॥

३५५० । घसिभसोर्हलि च । ६ । ४ । १०० ।

'सग्धिश्च मे' । 'बब्धां ते हरी धानाः' । 'पुरुक्षणो वैभसि' (३५३४) ।

3550. The root-vowel of 'ghas' and 'bhas' is elided in the Chhandas, before any affix, whether beginning with a vowel or a consonant, which has an indicatory 'k' or 'N'.

Thus सग्धिश्च मे सपीतिश्च मे, बब्धां ते हरी धानाः ॥ सग्धि is thus derived: क्तिन् is added to the root अद्; then by II. 4. 39, घस् is substituted for अद्; thus घस् + ति = घ्स् + ति (अ being elided by the present sûtra) = ग् + धि (स् being elided by

VIII. 2. 26), then स is changed to ष, and थ to ठ and we have शिषः ॥ Then सवासाः शिषः = अशिषः (सवास changed to अ VI. 3. 84). The word सस्तात् is the Imperative of अस्, thus अस्+अस्+तात् = अ अस् + तात् = अ अस् + तात् (VI. 4. 100) = अस् + तात् (VIII. 2. 26) = अ स्+ तात् = सस्तात् ॥ This rule of elision being a nitya, and a subsequent rule, ought to have operated first, but, as a Vaidic anomaly, the reduplication takes place first. See VII. 2. 67.

Why do we read "before an affix beginning *also* with a consonant"? Because the elision takes place before a vowel affix also, as बप्सति = भस् + भस् + झि = ब भस्+अति (VII. 1. 4) = बप्सति (VIII. 4. 55).

Why having an indicatory क् or ङ्? Observe बभस्तु बभस्ति ॥ The क has been added into the aphorism by the Vártikakâra.

३५५१ । श्रुशृणुपॄकृवृभ्यश्छन्दसि । ६ । ४ । १०२ ।

'श्रुधी हवम्' । 'शृणुधी गिरः' । 'रायस्पूर्धि' । 'उरुणस्कृधि' । अपावृधि ।

3551. धि is substituted for हि in the Vedas, after श्रु, शृणु, पॄ, कृ and वृ ॥

As श्रुधी हवम् (Rig Ved. I. 2, 1.) शृणुधि गिरः (Rig Ved. VIII. 84. 3.) रायस्पूर्धि (Rig Ved. I. 36. 12). उरुणस्कृधि and अपावृधि ॥

In शृणुधी, the हि is not elided after the उ or णु, as it was required by VI. 4. 106, since the present aphorism specifically mentions it. The lengthening takes place by VI. 3. 137. The forms other than शृणुधि are irregular; श्नु being added *diversely* by III. 1. 85, and then elided diversely by बहुलंछन्दसि II. 4. 73.

NOTE:—पूर्धि is from पॄ 'to protect'. The श्नु is elided; for the final ॠ there is उर् by VII. I. 102. S. 2495 and it is lengthened by VIII. 2. 77 S. 354 उरु णस्कृधि from कृ; the न of नस् is changed to ण by VIII. 4. 27 S. 3649 and the visarjanîya is changed to स by VIII. 3. 50. S. 3635.

३५५२ । वा छन्दसि । ३ । ४ । ८८ ।

हिरपिद्वा ।

3552. In the Chhandas the substitute 'hi' is optionally treated as not having an indicatory 'p.'

The result is that in the Chhandas, the second person singular of लोट् has two forms, as प्रीणाहि or प्रीणीहि; युयुधि or युयोधि, धि being substituted for हि in the Vedas (by VI. 4. 103 S. 3553) as in the following verse:

अग्ने॒ नय॑ सु॒पथा॑ रा॒ये अ॒स्मान्विश्वा॑नि देव व॒युना॑नि वि॒द्वान् ।
यु॒यो॒ध्य१॒॑स्मज्जु॑हुरा॒णमेनो॒ भूयि॑ष्ठां ते॒ नम॑उक्तिं विधेम ॥

Rig Veda I. 189. 1: Yajur Veda, 40. 16.

३५५३ । अङितश्च । ६ । ४ । १०३ ।

हेर्धिः स्यात् । रारन्धि । रमेर्व्यत्ययेन परस्मैपदम् । शपः श्लुरभ्यासदीर्घश्च । 'अस्मे प्रयन्धि' 'युयोधि जातवेदः' । यमेः शपो लुक् । यौतेः शपः श्लुः । 'अङितः' किम् । प्रीणीहि ।

3553. 'Dhi' is substituted for 'hi' when the tense-affix is not 'ṅit.'

Under III. 4. 88 S. 3552 हि is also पित् in the Vedas : and when it is पित्, it is not ङित् by I. 2. 4. Thus रारन्धि, प्रयन्धि and युयोधि in the following सोमरारन्धि ; अस्मभ्य तद्धर्यश्व प्रयन्धि; युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनः ॥

Why do we say 'when it is not ङित्' ? Observe शीशाधि ॥

(1) रारन्धि is irregularly formed Parasmaipada of रम ; the शप being replaced by श्लु, and the reduplicate lengthened as a Vedic form. The म् is not elided, by VI. 4. 37 as the affix is not ङित् ॥ (2) प्रयन्धि is from यम the शप् is elided. (3) युयोधि from यु (यौति), the शप् being replaced by श्लु; युयोधि जातवेदः (Rig Ved. VIII. 11. 4).

३५५४ । मन्त्रेष्वाङ्यादेरात्मनः । ६ । ४ । १४१ ।

आत्मन्शब्दस्यादेर्लोपः स्यादाङि । 'त्मना देवेषु' ।

3554. In the Mantras, the beginning of 'âtman' is elided, when the affix of the Instrumental Singular follows.

आङ् is the name of the Instrumental singular affix, given by ancient Grammarians. Thus त्मना देवेषु (Rig Ved. VII. 7. 1).

३५५५ । विभाषर्जोश्छन्दसि । ६ । ४ १६२ ॥

ऋजुशब्दस्यर्तः स्थाने रः स्याद्वा इष्ठेमेयस्सु । 'त्वं रजिष्ठमनुनेषि' । ऋजिष्ठं वा ।

3555. Before the affixes ishṭha, iman and îyas, the 'ṛi' of 'ṛiju' may optionally be changed to 'ra' in the Chhandas.

As रजिष्ठः and ऋजिष्ठः, in त्वं रजिष्ठमनुनेषि (Rig Ved. I. 91. 1).

३५५६ । ऋत्व्यवास्त्व्यवास्त्वमाध्वीहिरण्ययानि छन्दसि । ६ । ४ । १७५ ।

ऋतौ भवमृत्व्यम् । वास्तुनि भवं वास्त्व्यम् । वास्त्वं च । मधुशब्दस्याञि स्त्रियां यणादेशो निपात्यते । 'माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः' । हिरण्यशब्दाद्विहितस्य मयटो मशब्दस्य लोपो निपात्यते । 'हिरण्ययेन सविता रथेन' ।

इति षष्ठोऽध्यायः ।

3556. In the Chhandas the following are irregularly formed: Ṛitvya, Vâstvya, Vâstva, Mâdhvî, and Hiraṇyaya.

The word ऋत्व्य is derived from ऋतु, and वास्त्व्य from वास्तु with the affix यत्, उ being changed to व ॥ ऋतौ भवम् = ऋत्व्यम्, वास्तौ भवम् = वास्त्व्यम् ॥ वास्त्व is from वस्तु, as वस्तुनि भवः = वास्त्वः with the affix अण् ॥ माध्वी from मधु with the affix अञ् in the feminine as 'माध्वीर्नःसन्त्वोषधीः' Rig Ved. I. 90. 6. हिरण्यय is from हिरण्य with the affix मयट्, the म being elided, as 'हिरण्ययेन सविता रथेन' (Rig Ved. I. 35. 2.)

CHAPTER VII.

'शीङो रुट्' (२४४२) ।

By VII. 1. 6 S 2442; the augment रुट् is added to the tense-affix झ the 3rd Person Plural Atmanepada. But in the Vedas the augment is added to other affixes also.

३५५७ । बहुलं छन्दसि । ७ । १ । ८ ।

रुडागमः स्यात् । 'लोपस्त आत्मनेपदेषु' (३५४१) इति पक्षे तलोपः । 'धेनवो दुह्रे' । 'श्रीः पाभासे पतं दुहते' । 'अदृश्रमस्य' । 'अतो भिस ऐस्' (२०३) ।

3557. The augment 'ruṭ' is diversely applied in the Chhandas.

The त of झस is elided by VII. 1. 41. S. 3563, in one alternative. Thus धेनवो दुह्रे ॥ When then there is no elision, we have घर्मं दुह्रते । So also अदुह्रत्र ॥ देवा अदुह्र ; गन्धर्वा अप्सरसो अदुह्र ॥ Here अदुह्र is the Imperfect (लङ्) plural of दुह् ॥ Thus दुह्+झ=दुह्+रत्=अदुह्र, the त् being elided by VII. 1. 41. Sometimes, the augment does not take place, as अदुह्रत ॥ Owing to the word बहुल, 'diversely', the augment र is added to other affixes also, than झ ॥ As अदृश्रम् in अदृश्रमस्य केतवः ॥ This is the aorist in लुङ् of the root दृश by III. 1. 57. the guṇa ordained by VII. 4. 16, does not take place.

By VII. 1. 9 S. 203 ; ऐस् is substituted for भिस् in the Instrumental Plural after nouns ending in अ. But not always so, in the Vedas.

३५५८ । बहुलं छन्दसि । ७ । १ । १० ।

'अग्निर्देवेभिः' ।

3558. In the Chhandas the substitution takes place diversely.

That is ऐस् is substituted for भिस् even after stems which do not end in short अ ; as नद्यैः ; and some times the substitution does not take place even after stems ending in short अ, as, देवेभिः, in देवोदेवेभिरागमत् (Rig Veda I. 1, 4).

३५५९ । नेतराच्छन्दसि । ७ । १ । २६ ।

स्वमोरदड् न । 'वार्त्रघ्नमितरम्' । 'छन्दसि' किम् । इतरत्काष्ठम् । 'समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप्' (३३३२) ।

3559. In the Chhandas, *at* (or *ad*) is not the substitute of *su* and *am* (Nom. and Acc. Sg.) endings, after *itar*.

As इतरमितरमण्डमजायत ; वार्त्रघ्नमितरम् ॥ Why in the Vedas? See इतरत् काष्ठम्, इतरत् कुण्डम् ॥

By VII. 1. 37. S. 3332, ल्यप् is substituted for *ktvá* in a compound the first member of which is an Indeclinable but not नञ् ॥ In the Vedas, this is optional.

३५६० । क्त्वापि छन्दसि । ७ । १ । ३८ ।

यजमानं परिधापयित्वा ।

3560. In the Chhandas the 'ktvá' also, as well as lyap, is substituted for ktvá, after an Indeclinable compound, other than one preceded by the Negative 'nañ.'

Thus कृष्णं वासो यजमानं परिधापयित्वा ॥

३५६१ । सुपां सुलुक्पूर्वसवर्णाच्छेयाडाड्यायाजालः । ७ । १ । ३९ ।

'अनृक्षरा ऋजवः सन्तु पन्थाः' । पन्थान इति प्राप्ते सुः । 'परमे व्योमन्' । 'व्योमनि' इति प्राप्ते ङेर्लुक् । धीती । मती । सुष्टुती । धीत्या मत्या सुष्टुत्येति प्राप्ते पूर्वसवर्णदीर्घः । 'या सुरथा रथीतमा दिविस्पृशा अश्विना' । 'यौ सुरथौ दिविस्पृशौ' इत्यादौ प्राप्ते आ । 'नताद्ब्राह्मणम्' । नतमिति प्राप्ते आत् । 'यादेव विद्म तात्त्वा' । यमिति प्राप्ते । 'न युष्मे वाजबन्धवः' । 'अस्मे इन्द्राबृहस्पती' । युष्मास्वस्मभ्यमिति प्राप्ते शे । उरुया । धृष्णुया । उरुणा धृष्णुनेति प्राप्ते या ।

'नाभा पृथिव्याः' । नाभाविति प्राप्ते डा । 'ता अनुष्ठ्योच्यावयतात्' । अनुष्ठानमनुष्ठा । व्यवस्थावदङ् । ङ्याडो ड्या । साधुया । साध्विति प्राप्ते याच् । 'वसन्ता यजेत' । वसन्ते इति प्राप्ते आल् । '+इयाडियाजीकाराणामुपसंख्यानम्+' । उर्विया । दार्विया । उरुणा दारुणेति प्राप्ते इया । सुक्षेत्रियेति प्राप्ते डियाच् । 'दृतिं न शुष्कं सरसी शयानम्' । ङेरीकार इत्याहुः । तथा सुदात्ते पदे प्राप्ते व्यत्ययेनान्तोदात्तता । वस्तुतस्तु लोपन्तामेवेदं तु । ईकारादेशस्य सुबन्तरत्वान्तरं मृग्यम् । '+आङ्याजयारामुपसंख्यानम्+' । 'प्रवाहवा सिञ्चतम्' । बाहुनेति प्राप्ते आङादेशः । 'घेर्ङिति' (२४५) इति गुणः । स्वप्नया । स्वप्नेनेति प्राप्तेऽयाच् । 'स नः सिन्धुमिव नावया' । नावेति प्राप्तेऽयार् । रित्स्वरः ।

3561. The following irregular endings are substituted for the various case-endings in the Chhandas: (1) 's' of the Nom. Sg. for 'as' of the Plural, (2), the *luk*-elision of the case-endings, (3) the single substitution of the homogeneous long vowel for the end vowel of the stem, (4) â, (5) ât, (6) e (śe) for the ending of the Nom. Plural, (7) yâ, (8) â (ḍâ), with the elision of the last vowel and the consonant, if any, that follows it in the stem, (9) yâ (ḍyâ) with the similar shortening of the stem, (10) yâ, (yâch) and (11)' â' (accent of 'la').

Thus (1) अनृक्षरा ऋजवः सन्तु पन्थाः (for पन्थानः) Rig Veda X. 85. 23.

Vârt.—It should be stated that case-endings replace case-endings promiscuously, as धुरि दक्षिणायाः (for दक्षिणायाम् Rig I. 164. 9).

Vârt.—One personal ending replaces another personal ending in the Vedas चषालं ये अश्वयूपाय तक्षति (for तक्षन्ति) Rig. I. 162. 6.

(2) लुक्-elision :—As परमे व्योमन् (Tait-up. II. 1. 1) for व्योमनि । Here is elision of ङि ॥

(3) Lengthening :—धीती, मती, सुष्टुती for धीत्या, मत्या and सुष्टुत्या ॥

(4) आ substitute :—As या सुरथा रथीतमोभा देवा दिविस्पृशा । अश्विना ता हवामहे ॥ (Rig Ved. I. 22. 2). Instead of यौ, सुरथौ, दिविस्पृशौ, उभौ, &c. we have या, सुरथा, &c.

(5) आत्–नताद् ब्राह्मणाद् for नतम् ॥ यादेव विद्म ता त्वा here या is for यम् ॥

(6) शे–न युष्मे (for युष्मासु) वाजबन्धवः, Rig. VIII. 68. 19. अस्मे (for अस्मभ्यम्) इन्द्राबृहस्पती; Rig. IV. 49. 4.

(7) या–उरुया, धृष्णुया for उरुणा and धृष्णुना ॥

(8) डा–नाभा (for नाभौ) पृथिव्याः Rig. I. 143.

(9) ड्या–अनुष्ठ्या उच्यावयतात् for अनुष्ठया Ait Br. II. 6. 15. अनुष्ठानेन भवान् विशसनं करोतु । The word अनुष्ठा (feminine) is derived from स्था with the affix अङ् (III. 3. 106) and the preposition अनु । In the Instrumental Singular, the टा is replaced by ड्या ॥ But is not the affix अङ् of III. 3. 106 set aside in the case of स्था by the specific affix क्तिन् of III. 3. 95 ? Not always, for Pâṇini himself has used forms like व्यवस्था (I. 1. 35) showing that स्था takes the affix अङ् also.

(10) याच्—साधुया for साधु; the elision of सु which was otherwise required does not take place.

(11) आल्–वसन्ता यजेत for वसन्ते ॥

Vârt:—The following substitutes should also be enumerated, (*a*) इया, (*b*) डियाच् with the elision of the final vowel and the consonant, if any, that follows it, and (*c*) long ई ॥ As (*a*) उर्विया परिज्मन्, for उरुणा, so also दार्विया for दारुणा ॥ (*b*) सुक्षेत्रिया for सुक्षेत्रिणा, and सुगात्रिया for सुगात्रिणा ॥ (*c*) दृतिं न शुष्कं सरसी शयानम् (Rig Ved. VII. 103. 2) for सरसि ॥

The word सरसी however may be otherwise explained. The ordinary explanation is that ङि (Loc. Sing). is replaced by long ई of this Vârtika. The word ought to have udâtta on the first syllable, but anomalously the accent falls on the last. Thus say those who give this example. But as a matter of fact सरसी here is the feminine in ङीष् of सरस् ॥ The Loc. Sing. ङि is elided after it by clause (2) of this sûtra; and it is not an example of the addition of long ई to सरस् ॥ Well, what is then the example of ई substitution of this vârtika? That must be found out.

NOTE:—Sâyana also explains सरसी in this way दृतिं न ॥ दृतिमिव शुष्कं नीरसं सरसी सरस्यरः; सरसो गौरादित्वात् ङीष्; सरस्यां "सुपां सुलुक्" इति सप्तम्यां लुक् । सरसि निम्नं चर्मणि यथा निषण्णं मण्डूकगणः ॥

Vârt:—So also (*a*) आङ् (*b*) अयाच् and (*c*) अयार्: as प्रबाहवा सिसृतम् (Rig Ved. VII. 62. 5), for प्रबाहुना । The उ is gunated to ओ by VII. 3. 111, and ओ is changed to अव् before आ (*b*) स्वप्नया सच सेवनम् for स्वप्नेन, (*c*) सिन्धुमिव नावया (Rig Ved. I, 97, 8) for नावा ॥ The र् in अयार् regulates the accent.

The word आच्छे in the sûtra is compounded of three words आ + आत् + शे, the word आत् = आ + आत् ॥

३५६२ । अमो मश् । ७ । १ । ४० ।

मिबादेशस्यामो मश् स्यात् । शकार उच्चारणार्थः । शित्त्वात्सर्वादेशः । 'अस्तिसिचः—' (२२२५) इति ईट् । 'वधीं वृत्रम्' । अवधिषमिति प्राप्ते ।

3562. For the Personal ending *am* of the First Person Singular (in the Aorist) *ma* (I. 1. 55) is substituted in the Chhandas.

The अम् here is the substitute of मिप्, and not the accusative singular affix. The श in मश् is for the sake of pronunciation only. As वधीं वृत्रम् (for अवधिषम्) Rig. I. 165. 8 : ॥ The अट् augment is diversely elided (VI. 4. 75). The indicatory श् of मश् shows that the *whole* of the affix अम् is to be replaced. The long ई is added by VII. 3. 96. The substitution of म् for म् is to prevent the change of म् into anusvâra as in VIII. 3. 25.

NOTE :—Thus हन् + च्लि+मिप् = वध्+च्लि+मिप् (II. 4. 43) = वध्+सिच्+मिप् (III. 1. 44) = वध् + इ + सिच्+मिप् = वध् + इट्+सिच्+अम् (III. 4. 101) = वध्+इट्+सिच् +म (Present Sûtra) = वध्+इट्+सिच्+ईट् + म (VII. 3. 96) = वध्+इट् + ईट् + म (VIII. 2. 28) = वधीम् (VI. 1. 101).

३५६३ । लोपस्त आत्मनेपदेषु । ७ । १ । ४१ ।

छन्दसि । 'देवा अदुह्र' । अदुहतेति प्राप्ते । 'दक्षिणतः शये' । शेत इति प्राप्ते । 'आत्मनेपदेष्विति किम् । 'उत्सं दुहन्ति' ।

3563. In the Chhandas the *ta* of the Atmanepada Personal ending is elided.

As देवा अदुह्र for अदुहत (see VII. 1. 8) ; दक्षिणतः शये for शेते ॥ Owing to the anuvritti of अपि from VII. 1. 38, this substitution sometimes does not take place ; as : आत्मानमलंकुरुते ॥ Why in the Atmanepada ? Observe वत्सं दुहन्ति कलशं चतुर्बिलम् ॥

३५६४ । ध्वमो ध्वात् । ७ । १ । ४२ ।

ध्वमो ध्वादित्यादेशः स्याच्छन्दसि । 'अन्तरेवोष्माणं वारयध्वात्' । वारयध्वमिति प्राप्ते ।

3564. In the Chhandas, 'dhvât' is substituted for the Personal ending 'dhvam'.

As अन्तरेवोष्माणं वारयध्वात् for वारयध्वम् ॥ Ait Br. II. 6. 14.

३५६५ । यजध्वैनमिति च । ७ । १ । ४३ ।

एनमित्यस्मिन्परे ध्वमोऽन्त्यलोपो निपात्यते । 'यजध्वैनं प्रियमेधाः' । 'वकारस्य यकारो निपात्यते' इति वृत्तिकारोक्तिः प्रामादिकी ।

3565. यजध्वैनम् is irregularly formed in the Vedas for यजध्वमेनम् ॥

The word यजध्वम् followed by एनम् loses its final म् in the Vedas. As यजध्वैनं प्रियमेधः (Rig. VIII. 2. 37). The Kâśika adds "that व is also irregularly changed into य" : the form would then be यजध्यैनम् ॥ This is, however, a mistake.

३५६६ । तस्य तात् । ७ । १ । ४४ ।

लोटो मध्यमपुरुषबहुवचनस्य स्थाने तात् स्यात् । 'गात्रमस्यानूनं कृणुतात्' । कृणुतेति प्राप्ते । 'सूर्यं चक्षुर्गमयतात्' । गमयतेति प्राप्ते ।

3566. For the ending *ta* of the 2nd Pers. Pl. Imperative is substituted 'tât' in the Chhandas.

As गात्रं गात्रमस्या नूनं कृणुतात् (for कृणुत), and ऊवध्यं गोहं पार्थिवं खनतात् (for खनत) Ait Br. II. 6. 15, 16. अस्नारक्षः संसृजतात् (= संसृजत), सूर्यं चक्षुर्गमयतात् (= गमयत).

३५६७ । तप्तनप्तनथनाश्च । ७ । १ । ४५ ।

तस्येत्येव । शृणोत ग्रावाणः । शृणुतेति प्राप्ते तप् । 'सुनोतन पचत ब्रह्मवाहसे' । 'दधातन द्रविणं चित्रमस्मे' । तनप् । 'मरुतस्तज्जुजुष्टन' । जुषध्वमिति प्राप्ते व्यत्ययेन परस्मैपदं श्लुश्च । 'विश्वे देवासो मरुतो यतिष्ठन' । यत्संख्याकाः स्थेत्यर्थः । यच्छब्दाच्छान्दसो डतिः । अस्तेस्तस्य थनादेशः ।

3567. Also *ta* and *tana* (before both, on account of the indicatory *p* the preceding vowel of the verbal stem is strengthened, or if weak, not shortened), *tana* and *thana* are substituted for the *ta* of the 2nd Pers. Pl. Imperative in the Chhandas.

Thus (1) शृणोत ग्रावाणः (for शृणुत).

(2) सुनोतन पचत ब्रह्मवाहसे (Rig. Ved. V. 34. 1). सुनोतन = सुनुत ॥ दधातन द्रविणं चित्रमस्मे (Rig Ved. X. 36. 13). The indicatory प् makes तप् and तनप् non-ङित् affixes (I. 2. 4).

(3) तन :—मरुतः तज्जुजुष्टन (Rig Ved. VII. 59. 9) for जुषध्वम्, the Parasmaipada and Ślu are anomalous.

(4) थन :—विश्वेदेवासो मरुतो यतिष्ठन ॥ The pronoun यत् becomes यति by taking the affix डति ; and अस् 'to be.' अस् + त = अस् + थन = स्थन ॥ Padamanjari says,

"The Rig Vedins read वसिष्टन instead of वसिष्ठन in Samhitâ Pâṭha, of वोचन्तो मरुतो वसिष्टन ; and in Pada Pâṭha they read it as वसिस्तन ॥ In this case, it is derived from अस् "to be." Kâśikâ derives it from इष् "to wish."

३५६८ । इदन्तो मसि । ७ । १ । ४६ ॥

मस इत्यविभक्तिको निर्देशः । इकार उच्चारणार्थः । मसित्ययमिकारान्त एव स्यात् । मस इगागमः स्यादिति यावत् । 'नमो भरन्त एमसि' । 'त्वमस्माकं तव स्मसि' । इमः स्म इति प्राप्ते ।

3568. The Personal ending *mas* becomes in the Chhandas *masi* ending with an *i*.

Thus नमो भरन्त एमसि (Rig Ved. I. 1. 7), for इमः । त्वमस्माकं तव स्मसि (Rig Ved. VIII. 92. 32) for स्मः ॥

The word मसि in the Sûtra is read without any case ending. The इ in it is for the sake of utterance only. " मस् " assumes in the Vedas a form which ends in इ । In other words the augment इक् is added to the affix मस् ॥ The sûtra might have been मस इक् ॥

३५६९ । क्त्वो यक् । ७ । १ । ४७ ।

'दिवं सुपर्णो गत्वाय' ।

3569. In the Chhandas the Absolutive affix 'ktvâ' gets at the end, the augment 'ya.'

Thus दिवं सुपर्णो गत्वाय (Rig Ved. VIII. 100. 8).

३५७० । इष्ट्वीनमिति च । ७ । १ । ४८ ।

क्त्वाप्रत्ययस्य ईनमन्तादेशो निपात्यते । 'इष्ट्वीनं देवान्' । इष्ट्वेति प्राप्ते ।

3570. In the Chhandas the Absolutive 'ishṭvînam' is irregularly used for 'ishṭvâ.'

To the root यज् is added क्त्वा, and the final त्वा is replaced by ईनम् ॥ As इष्ट्वीनम् देवान् for इष्ट्वा देवान् ॥ The च in the sûtra indicates that there are other forms like this, as पीत्वीनम् for पीत्वा ॥

३५७१ । स्नात्व्यादयश्च । ७ । १ । ४९ ।

आदिशब्दः प्रकारार्थः । आकारस्येकारो निपात्यते । 'स्नात्वी मलादिव' । 'पीत्वी सोमस्य वावृधे' । स्नात्वा पीत्वेति प्राप्ते ।

3571. 'Snâtvî' &c. are irregularly formed in the Chhandas.

Thus स्नात्वी मलादिव, for स्नात्वा, पीत्वी सोमस्य वावृधे for पीत्वा ॥ The word आदि 'et cetera' means "of the form of," namely words having the form like 'स्नात्वी, as पीत्वी &c.

३५७२ । आज्जसेरसुक् । ७ । १ । ५० ।

अवर्णान्तादङ्गात्परस्य जसोऽसुक् स्यात् । देवासः । ब्राह्मणासः ।

3572. After a stem ending in *a* long or short, the affix *as* of the Nom. Pl. gets, in the Chhandas the augment *as* (*asuk*) at the end.

Thus ब्राह्मणासः पितरः सोम्यासः for ब्राह्मणाः and सोम्याः ॥ Rig VI, 75, 10. ये पूर्वासो य उपरासः (Rig X. 15. 2) for पूर्वे and उपरे ॥ So also सुतासः (R. I. 3. 4).

NOTE :—The form जसेः instead of जसः is out of respect for ancient grammarians.

३५७३ । श्रीग्रामण्योश्छन्दसि । ७ । १ । ५६ ।

आमो नुट् । 'श्रीणामुदारो धरुणो रयीणाम्' । 'सूतग्रामणीनाम्' ।

3573. In the Chhandas after the words 'śrî' and 'grâmaṇi' Gen. Pl. 'âm' gets the augment 'n.'

As श्रीणामुदारो धरुणो रयीणाम् (Rig Ved. X. 45. 5).

NOTE :—This sûtra could be well dispensed with: by I. 4. 5. श्री is optionally a Nadi word in the Genitive plural. We make the option of that sûtra a vyavasthita-vibhâshâ, by saying श्री is *always* Nadi in the Vedas, and *optionally* every where else. As regards सूत ग्रामणीनाम्. we have सूताश्च ग्रामण्यश्च सूतग्रामण्यः, the Genitive Pl. of which by VII. 1. 54 will be सूतग्रामणीनाम्. ॥

The necessity of this sûtra will, however, arise if the compound be सूताश्च ते ग्रामण्यश्च सूतग्रामण्यः ॥

३५७४ । गोः पादान्ते । ७ । १ । ५७ ।

'विद्मा हि त्वा गोपतिं शूर गोनाम्' । 'पादान्ते' किम् । 'गवां शता पृक्षयामेषु' । पादान्तेऽपि क्वचिन्न । छन्दसि सर्वेषां वैकल्पिकत्वात् । 'विराजं गोपतिं गवाम्' ।

3574. After *go*, when standing at the end of a Rik verse, the augment *na* comes before the Gen. Pl. âm.

As विद्माहि त्वा गोपतिं शूरगोनाम् (Rig Ved. X. 47. 1); but गवां गोत्रमुदसृजो यदङ्गिरः in the beginning of a Pâda. "All rules have exceptions in the Vedas" is an established maxim, so at the end of a Pâda, sometimes this rule does not apply, as हन्तारं शत्रूणां कृधि विराजं गोपतिं गवाम् । गवां शता पृक्षयामेषु (Rig Ved. I. 122. 7).

३५७५ । छन्दस्यपि दृश्यते । ७ । १ । ७६ ।

अस्थ्यादीनामनङ् । 'इन्द्रो दधीचो अस्थभिः' ।

3575. In the Chhandas also, the stems asthi, dadhi, *sakthi* and *akshi* are found to take the substitute *anan* before endings other than those mentioned in VII. 1. 75 S. 322.

Thus the substitute is ordained before endings beginning with a vowel. In the Vedas it comes before affixes beginning with a consonant. As इन्द्रो दधीचो अस्थभिः (Rig Ved. I. 84. 13).

३५७६ । ई च द्विवचने । ७ । १ । ७७ ।

अस्थ्यादीनामित्येव । 'अक्षीभ्यां ते नासिकाभ्याम्' ।

3576. The acutely accented 'î' is substituted for the final of asthi, dadhi, sakthi and akshi, in the Chhandas, when the case-affixes of the dual follow.

As अक्षीँ भ्याम् ते नासिकाभ्याम् ॥ (Rig. ved. X. 163. 1). In अक्षी the augment नुम् is not added to the stem before the vowel-beginning ending, because VII. 1. 73, which ordained नुम्, is superseded by the present sûtra, and being once superseded, it is superseded for good. (सकृद् गतौ विप्रतिषेधे यद्बाधितं तद्बाधितमेव) ॥

३५७७ । दृक्स्ववःस्वतवसां छन्दसि । ७ । १ । ८३ ।

एषां नुम्स्यात्सौ । 'कीदृङ्ङिन्द्रः' । स्ववान् । स्वतवान् । 'उखोपद्मपुदंस' (२४८४) ।

3577. दृक्, स्ववस् and स्वतवस् take the augment *num* before the affix su (Nominative and Vocative Singular) in the Vedas.

Thus ईदृङ्, तादृङ् यादृङ्, सदृङ्, स्ववान् स्वतवान्. ॥ The श् of ईदृश् (formed by III. 2. 60), is elided by VIII. 2. 23; and ङ् substituted for न् by VIII. 2. 62. The lengthening in स्ववान् and स्वतवान् is through VI. 4. 14.

कीदृङ्ङिन्द्र (Rig. Ved. X. 108. 3).

For स्ववान् see Rig, Ved. I. 35. 10; III. 54, 12, VI. 47. 12;

For स्वतवान् see Rig Ved. IV. 2. 6.

By VII. 1. 102 S 2494 उर् is substituted for the final long ॠ of a root when it is preceded by a labial consonant belonging to the root. In the Vedas how ever, there is diversity.

३५७८ । बहुलं छन्दसि । ७ । १ । १०३ ।

ततुरिः । जगुरि । पपुरिः ॥

3578. In the Chhandas, the *ur* substitution for 'ṛi' of a root-stem is diverse.

That is, it takes place even when the preceding letter is not labial, and does not take place even when the letter is labial. Thus ततुरिः (Rig Ved. I. 145. 3) दूरे ह्यध्वा जगुरिः, and पपुरिः from तॄ, गॄ and पॄ ॥ All these words ततुरि, जगुरि and पपुरिः are formed by the affix किन् (III. 1 171).

३५७९ । ह्रु ह्वरेश्छन्दसि । ७ । २ । ३१ ।

ह्वरतेर्निष्ठायां 'ह्रु'आदेशः स्यात् । 'अह्रुतमसि हविर्धानम्' ।

3579. *Hru* is substituted for *hvar* (Bhvâdi 978) in the Chhandas before the Participial-affix.

As ह्रुतस्य चाह्रुतस्य च, अह्रुतमसि हविर्धानम् (Vaj San. 1. 9). But ह्वृतम् in the classical literature.

३५८० । अपरिह्वृताश्च । ७ । २ ३२ ।

पूर्वेण प्राप्तस्य ह्र्वादेशस्याभावो निपात्यते । 'अपरिह्वृताः सनुयाम वाजम्' ।

3580. The word 'aparihvṛitâḥ is irregularly formed in the Chhandas.

The ह्रु substitution required by the last sûtra, does not take place here. As अपरिह्वृताः सनुयाम वाजम् (Rig I. 100. 19). The word being found in the plural number in the Vedas, it is so shown in the sûtra also.

३५८१ । सोमे ह्वरितः । ७ । २ । ३३ ।

इड्गुणौ निपात्येते । 'मा नः सोमो ह्वरितः' ।

3581. *Hwaritah* is irregularly formed from *hvri* in the Chhandas, by guna substitution and 'iṭ' augment, when it refers to Soma.

As मा नः सोमो ह्वरितो, विह्वरितस्त्वम् ।

३५८२ । ग्रसितस्कभितस्तभितोत्तभितचत्तविकस्ता विशस्तृशंस्तृशास्तृतरुतृतरूतृवरुतृवरूतृवरूत्रीरुज्ज्वलितिक्षरिति(क्षमिति)वमित्यमितीति च । ७ । २ । ३४ ।

अष्टादश निपात्यन्ते । तत्र 'ग्रसु' 'स्कम्भु' 'स्तम्भु' एषामुदित्त्वान्निष्ठायामिट्प्रतिषेधे प्राप्ते इण्निपात्यते । 'युवं शचीभिर्ग्रसिताममुञ्चतम्' । 'विष्कभिते अजरे' । 'येन स्वः स्तभितम्' । 'सत्येनोत्तभिता भूमिः' । स्तभितेत्येव सिद्धे उत्पूर्वस्य पुनर्निपातनमन्योपसर्गपूर्वस्य मा भूदिति ।

'चते याचने' । 'कस गतौ' । आभ्यां क्तस्येडभावः । 'चत्तो इतश्चत्तामुतः' । 'त्रिधा ह श्यावमश्विना विकस्तम्' 'उत्तानाया हृदयं यद्विकस्तम्' । निपातनबहुत्वापेक्षया सूत्रे बहुवचनं विकस्ता इति तेनैकवचनान्तोऽपि प्रयोगः साधुरेव ।

'शसु' 'शंसु' 'शासु' एभ्यस्तृच इडभावः । 'एकस्त्वष्टुरश्वस्याविशस्ता' । 'ग्रावग्राभ उत शंस्ता' । 'प्रशास्ता पोता' ।

तरतेर्वृङ्वृञोश्च तृच 'उट्' 'ऊट्' एतावागमौ निपात्येते । 'तरुतारं रथानाम्' । तरूतारम् । वरुतारम्-वरूतारम् । 'वरूत्रीभिः सुशरणो नो अस्तु' । अत्र ङीबन्तनिपातनं प्रपंचार्थम् । वरूतृशब्दो हि निपातितः । ततो ङीपा गतार्थत्वात् ।

उज्ज्वलादिभ्यश्चतुर्भ्यः श्तिप इकारादेशो निपात्यते । 'ज्वल दीप्तौ' । 'क्षर संचलने' । 'टुवम् उद्गिरणे' । 'अम गत्यादिषु' । क्षरितीत्यस्यानन्तरं क्षमितीत्यपि केचित्पठन्ति । तत्र 'क्षमूष् सहने' इति धातुर्बोध्यः । भाषायां तु 'ग्रस्तस्कब्धस्तब्धोत्तब्धचतितविकसिताः' । विशसिता-शंसिता-शासिता । तरीता-तरिता । वरीता-वरिता । उज्ज्वलति । क्षरति । पाठान्तरे क्षमति । वमति । अमति ।

3582. In the Chhandas, the following irregular forms are found, some with, and some without the augment 'iṭ'—1 grasita, 2 skabhita, 3 stabhita, 4 uttabhita, 5 chatta, 6 vikastâḥ, 7 viśastṛi, 8 śanstṛi, 9 śâstṛi, 10 tarutṛi, 11 tarûtṛi, 12 varutṛi, 13 varûtṛi, 14 varûtrîḥ, 15 ujjvaliti, 16 kshariti, (17 kshamiti,) 18 vamiti and 19 amiti.

Of the above nineteen words, 1, 2, 3, and 4 are from roots ग्रसु 'to swallow' (I. 661) स्कम्भु 'to stop' (I. 414) and स्तम्भु (I. 413) all having an indicatory उ, and therefore by VII. 2 56 read with VII. 2. 15, their Nishṭhâ would not have taken इट् ॥ Thus युवं शचीभिः ग्रसिता (ver. ग्रस्त) ममुञ्चतम् Rig Ved. X. 39. 13. विष्कभिते अजरे (Rig Veda VI. 70. 1) (= विष्कब्धः); येन स्वः स्तभितम् (Rig Ved. X. 121. 5) (= स्तब्धम्), ॥ सत्येनोत्तभिता भूमिः (= उत्तब्धः) Rig Ved. X. 85 1. the irregularity is only with the preposition उत्, with other prepositions, the form स्तभित is not employed.

Similarly (5) चत्ता (= चतिता) as in चत्तो इतश्चत्तामुतः (Rig Ved. X. 155. 2,) from चते याचने । (6) त्रिधा ह श्यावमश्विना विकस्तम् (Rig Veda I. 117. 24). उत्तानायाः हृदयं यद् विकस्तम् । (= विकसितम्) The word vikastâḥ generally occurs in the plural and is therefore so shown in the Sûtra. But the singular is also valid.

The forms, 7, 8, and 9 are from the roots शसु हिंसायाम् and शंसु स्तुतौ and शासु अनुशिष्टौ with the affix तृच and no augment ; as एकस्त्वष्टुरश्वस्याविशस्ता. (Rig

Veda I. 162. 19) (= विशसिता), उत शंस्ता सुविप्रः (Rig Veda I. 162. 5) (= शंसिता) प्रशास्ता पोता (Rig Veda I. 94. 6). (= प्रशासितम्) ॥

The forms 10, 11, 12, 13 and 14 are from the roots वृ and वृ (वृङ् and वृञ्) with the affix तृच and the augment इट् and ऊट् ॥ As वरुतारं or वरूतारं रथानाम् Rig Veda X. 178. I. (= वरितारम् or वरीतारम्). वरुतारम् or वरूतारम् रथानाम् (= वरितारम् or वरीतारम्); वरूत्रीभिः सुशरणो नो अस्तु (Rig Veda VII. 34. 22). वरूत्रीः is exhibited in this form of Nom. pl. of the feminine वरूत्री merely for the sake of showing one form in which it is found; another form is वरूत्रीस्त्वा देवीर्विश्वदेव्यावतीः । Here the plural is formed irregularly, by taking the word as वरूत्रि ॥ The feminine form could have been easily obtained from वरूतृ, by adding ङीप्, the special mention is explanatory. The rest 15, 16, 17, 18 and 19 are from उत्-ज्वल, क्षर्, क्षम्, वम् and अम्, formed with the vikaraṇa शप् and the affix of the 3rd Per. Sing. तिप्, इ being substituted for अ of शप्, or शप् is elided and the augment इट् is added ॥ As अग्निरुज्ज्वलिति (= उज्ज्वलति), स्तोकं क्षमिति (= क्षमति). स्तोकं क्षरिति (= क्षरति), यः सोमं वमिति (= वमति), अभ्यमिति [illegible] (= अभ्यमति) ॥ Sometimes we have अभ्यमीति, as रावमभ्यमीति ॥

We should read here again VII. 2. 64. S. 2527.

३५८२ क ॥ बभूथाततन्थजगृभ्मववर्थेति निगमे । ७ । २ । ६४ ।

विद्मा तमुत्सं यत आबभूथ' । 'येनान्तरिक्षमुर्वाततन्थ' । 'जगृभ्मा ते दक्षिणमिन्द्र हस्तम्' । 'त्वं ज्योतिषा वि तमो ववर्थ' । भाषायां तु । बभूविथ । आतेनिथ । जगृहिम । ववरिथेति ।

3582A. In the Nigama (Veda) are found the irregular forms बभूथ, आततन्थ, जगृभ्म and ववर्थ ॥

As, विद्मा तमुत्सं यत आ बभूथ । येनान्तरिक्षमुर्वा ततन्थ (Rig Veda. III. 22. 2), जगृभ्मा ते दक्षिणमिन्द्र हस्तम् (Rig Veda X. 47. 1). त्वं ज्योतिषा वि तमो ववर्थ ।

In the classical literature, we have बभूविथ, आतेनिथ, जगृहिम and ववरिथ respectively.

३५८३ । सनिंससनिवांसम् । ७ । २ । ६९ ।

सनिमित्येतत्पूर्वात्सनतेः सनोतेर्वा क्वसोरिट् । एत्त्वाभ्यासलोपाभावश्च निपात्यते ।

'* पावकादीनां छन्दसि *' प्रत्ययस्थात्कादित्वं नेति । पावकम् । 'हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाः' ।

3583. The form *sasanivānsam* with *sanin* is irregularly formed.

This is derived from षणोति or सनति root with the affix Kvasu. As अग्निं स्मान्ने सनिं ससनिवांसम् ॥ The augment इट् is added, there is no change of अ of सन्- to ए, nor the elision of the reduplicate before वस् ॥ The other form is सेनिवांसम् when not preceded by सनिम् ॥ This form ससनिवांसम् is Vedic, in the classical literature we have सेनिवांसम् ॥

Vārt :—The feminine of पावक &c. in the Vedas does not take इ for अ ॥ As हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाः, यासु च सोमकाः ; अलकाः &c. But पाविकाः, अलोमिकाः in the classical literature. (See VII. 3. 45. S. 461).

३५८४ । घोर्लोपो लेटि वा । ७ । ३ । ७० ।

'दधद्रत्नानि दाशुषे' । 'सोमो ददद्गन्धर्वाय' । 'यदग्निरग्नये ददात्' ।

3584. The final of 'dâ' and 'dhâ' ('ghû roots) may optionally be elided in the Subjunctive 'leṭ'.

As दधद्रत्ना दाशुषे (Rig. I. 35. 8.) सोमो ददद् गन्धर्वाय (Rig. X. 85. 41.) But also यदग्निरग्नये ददात् ॥

३५८५ । मीनातेर्निगमे । ७ । ३ । ८१ ।

शिति ह्रस्वः । 'प्रमिनन्ति व्रतानि' । लोके प्रमीणाति । 'अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि' (२३४) ।

3585. In the Chhandas 'mî' is shortened before a 'śit' affix.

As प्रमिनन्ति व्रतानि (Rig. X. 10. 5.) The न becomes ण (प्रमिणन्ति according to Kâśika) by VIII. 4. 15. Why in the Chhandas? Observe प्रमीणाति ॥

By VII. 3. 96. S. 2225 a single consonantal sârvadhâtuka affix gets the augment ईट्, after अस् (अस्ति) and after the Aorist character सिच् ॥ But in the Chhandas, there is diversity.

३५८६ । बहुलं छन्दसि । ७ । ३ । ९७ ।

'सर्वमा इदम्' ।

अस्तेर्लङ् सिप् ईडभाव अपृक्तस्येति हल्ङ्यादिलोपः । रुत्वविसर्गौ । संहितायां तु 'भोभगो –' (१६७) इति यत्वं । 'लोपः शाकल्यस्य' (६७) इति यलोपः । गोभिरक्षाः रक्षपालने लुङ् , 'अतो ल्रान्तस्य' (२२३०) इति वृद्धिः । ईडभावश्छान्दसः । अट् शेषं पूर्ववत् ॥

ह्रस्वस्य गुणः' (२४२) । 'जसि च' (२४१) । '+ जसादिषु छन्दसि वा वचनं प्राङ् णौ चङ्युपधायाः +' । 'अधा शतक्रत्वो यूयम्' शतक्रतवः । 'पश्वेनृभ्यो यथा गवे' । पशवे । 'नाभ्यस्तस्याचि–' (२५०३) इति निषेधे । '+ बहुलं छन्दसीति वक्तव्यम् +' । 'वाजुकञ्जुजोषत्' ।

3586. In the Chhandas, a single consonantal Sârvadhâtuka affix gets diversely the augment 'iṭ' after *as* and *sich* ॥

As आप एवेदं सलिलं सर्वमाः ॥ Here आः is used instead of आसीत् ॥

NOTE :—आः is thus evolved. अ+अस् + लङ् + सिप् । The ई that would have come by S. 2225 does not come. So we have अ + अस्+स् = आस् (the final consonant स् is elided by VI. 1. 68 S. 252). Then the स् is changed to रु and then रु to visarga: and we have आर् । Then in sanhita, the visarga or रु is changed to य by VIII. 3. 17 S. 167. and we get आय् ॥ Then this य् is elided by VIII. 3. 19 S. 67, and so we have सर्वम् आ इदम् ॥

Similarly in गोभिरक्षाः । It is the aorist (लुङ्) of रक्ष् 'to protect.' The Vriddhi takes place by S. 2330. The absence of इट् is the Vaidic irregularity.

By VII. 3, 108, a guṇa is substituted for short इ and उ in the Vocative Singular, and also in the Nominative Plural by VII. 3. 109. The following Vârtika makes an exception to these as well as the other rules of the third chapter of the Seventh Book from sûtra 108 downwards.

Vârt :—All these rules up to the end of this (7th Book, 3rd) chapter are of optional application in the Vedas. As अम्बे or अम्ब, [illegible] or [illegible], अधा शतक्रत्वः (Rig Veda X. 97. 2) or शतक्रतवः पश्वे नृभ्यः [illegible] (Rig Veda I. 43. 2) or पशवे, नृभ्यः, [illegible], [illegible] ॥

By VII. 3. 87 the guṇa is not substituted for the penultimate short इ or उ in the reduplicated form of a root, before a Sârvadhâtuka affix beginning with

a vowel and having an indicatory ङ ॥ The following Vârtika makes an exception.

Vârt.—There is diversity in the Vedas. As अजूजुषत् जुजोषत् (Rig Veda III. 4. 10) the भेद of जुष् ॥

३५८७ । नित्यं छन्दसि । ७ । ४ । ८ ।

छन्दसि विषये चङ्युपधाया ऋवर्णस्य ऋकारो नित्यम् । अवीवृधत् ।

3587. Short ऋ is invariably substituted in the Chhandas for the penultimate ऋ or ॠ of a Causative stem, in the Reduplicated Aorist.

As अवीवृधत् (Rig Veda VIII. 8. 8) अवीवृधताम्, अवीवृधन् ॥

३५८८ । न छन्दस्यपुत्रस्य । ७ । ४ । ३५ ।

पुत्रभिन्नस्याकारान्तस्य यदुक्तं दीर्घत्वमीत्वं च तन्न । मित्रयुः । 'क्याच्छन्दसि' (३१५०) इति उः । 'अपुत्रस्य' किम् । 'पुत्रीयन्तः सुदानवः' ।

'* अपुत्रादीनामिति वाच्यम् *' । 'जनीयन्तोऽन्वग्रवः' । जनमिच्छन्तोऽन्वर्थः ।

3588. In the Chhandas the rules causing lengthening, or the substitution of long 'î' for the final vowel of the stem before the affix kyach, do not apply, except in the case of *putra*.

Thus मित्रयुः, संस्वेदयुः, देवान् जिगाति सुम्नयुः ॥ But पुत्रीयन्तः सुदानवः (Rig. VII. 96. 4.)

Vârt:—It should be rather stated पुत्र and the rest: as जनीयन्तोऽन्वग्रवः ॥ See III. 2. 170, for the affix उ ॥

३५८९ । दुरस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यति रिषण्यति । ७ । ४ । ३६ ।

एते क्यचि निपात्यन्ते । भाषायां तु अवर्णाभावाद्दुष्टीयति । द्रविणीयति । वृषीयति । रिष्टीयति ।

3589. In the Chhandas दुरस्यु, द्रविणस्यु, वृषण्यति and रिषण्यति are irregularly formed.

As अविष्टोत दुरस्युः, (= दुष्टीयति with the affix क्यच् added to दुष्ट), द्रविणस्यु विपन्यया (द्रविणीयति, here द्रविणस् is substituted for द्रविण similarly). वृषण्यति = वृषीयति (वृषण् substituted for वृष) ॥ रिषण्यति = रिष्टीयति (रिषण् substituted for रिष्ट)॥

३५९० । अश्वाघस्यात् । ७ । ४ । ३७ ।

'अश्व' 'अघ' अनयोः क्यच्यात्स्याच्छन्दसि । 'अश्वायन्तो मघवन्' । 'मा त्वा वृका अघायवः' । 'न छन्दसि-' (३५८८) इति निषेधो नेत्वमात्रस्य । किंतु दीर्घस्यापीति । अत एव सूत्रं ज्ञापकम् ।

3590. In the Chhandas, long 'â' is substituted for the final of aśva and *agha*, before the Denominative *kyach*.

As अश्वायन्तो मघवन् (Rig. VII. 32. 23), मा त्वा वृका अघायवो विदन् ॥ This also indicates that other words do not lengthen their vowel in the Vedas before क्यच्, as taught in VII. 4. 35, S. 3588. See Vârtika to III. 1. 8. The word अघायु occurs in Rig. I. 120. 7, 27 ; 3.

३५९१ । देवसुम्नयोर्यजुषि काठके । ७ । ४ । ३८ ।

अनयोः क्यचि आत्स्याद्यजुषि कठशाखायाम् । 'देवायन्तो यजमानाः' । 'सुम्नायन्तो हवामहे' । इह यजुःशब्दो न मन्त्रमात्रपरः किं तु वेदोपलक्षकः । तेन ऋगात्मकेऽपि मन्त्रे यजुर्वेदस्थे भवति । किं च ऋग्वेदेऽपि भवति । यद्येन्मन्त्रो यजुषि कठशाखायां दृष्टः । 'यजुषि' इति किम् । 'देवाञ्जिगाति सुम्नयुः' । बह्वृचानामप्यस्ति कठशाखा ततो भवति प्रत्युदाहरणमिति हरदत्तः ।

3591. The long 'â' is substituted for the final of *deva* and *sumna* before the Denominative *kyach* in the Yajush Kâṭhaka.

As देवायन्तो यजमानः सुम्नायन्तो हवामहे । Why in the Yajus ? Observe देवाञ्जिगाति सुम्नयुः । According to Haradatta the author of Padamanjari, this counter example is taken from the Katha Shâkhâ of the Rig Veda, for the Rig Veda also has a Katha Shâkha. Why do we say in the Kâṭhaka ? Observe सुम्नयुरिदमासत् ।

In this sûtra, Yajush is not confined merely to the Mantra, but means the Veda in general. Therefore the rule will apply to a Mantra of the Rig Veda also, if it is found in the Yajur Veda. That is, the rule will apply to a Mantra of the Rig Veda also, in the Rig Veda, if it be such a Mantra which is common to the Rig and Yajur Veda Katha Shâkhâ.

३५९२ । कव्यध्वरपृतनस्यर्चि लोपः । ७ । ४ । ३९ ।

'कवि' 'अध्वर' 'पृतना' एषामन्त्यस्य लोपः स्यात्क्यचि परे ऋचि विषये । 'स पूर्वया निविदा कव्यतायोः' । 'अध्वर्युं वा मधुपाणिम्' । 'दमयन्तं पृतन्युम्' । 'दधातेर्हिः' (३०७६) । 'जहातेश्च क्त्वि' (३३३१) ।

3592. In the Rig Veda, the final of कवि, अध्वर and पृतना is dropped before the Denominative क्यच् ।

स पूर्वया निविदा कव्यतायोः (Rig. I. 96. 2). अध्वर्युं वा मधुपाणिम् (Rig Veda X. 41. 3), दमयन्तमपृतन्युम् (Rig Veda X. 74. 5).

By VII. 4. 42. S. 3076 हि is substituted for the धा of दधाति before an affix beginning with त् and having an indicatory क् । By VII. 4. 43, S. 3331 हि is substituted for the हा of जहाति before क्त्वा । But in the Vedas there is diversity

३५९३ । विभाषा छन्दसि । ७ । ४ । ४४ ।

'हित्वा शरीरम्' । 'हीत्वा वा' ।

3593. *Hi* is optionally substituted for 'hî' before 'ktvâ' in the Chhandas.

As हित्वा शरीरं यातव्यं, or हीत्वा also. The long ई of VI. 4. 62 does not take place also as a Vedic irregularity.

३५९४ । सुधितवसुधितनेमधितधिष्वधिषीय च । ७ । ४ । ४५ ।

'सु' 'वसु' 'नेम' एतत्पूर्वस्य दधातेः क्ते प्रत्यये इत्त्वं निपात्यते । 'गर्भं माता सुधितं वक्षणासु' । वसुधितमग्नौ । नेमधिता न पौंस्या । [illegible] । [illegible] वसुधितं निरेके । 'धिष्व वज्रं दक्षिण इन्द्र हस्ते' । धत्स्वेति प्राप्ते । 'सुरेता रेतो धिषीय' । आशीर्लिङ् । इट् । 'इटोऽत्' (२२५७) धासीयेति प्राप्ते । 'दधो हि' (४४२) ।

'* [illegible] वक्तव्यम् *' । [illegible] । [illegible] । स्वतवद्भिः । [illegible] । [illegible] । 'सु' इति [illegible] ।

मवो येषां ते स्वनवृक्षः । 'वसुवर्णा्द्गुरवायवः' । 'मिथुनेऽसिः । 'वसेः किप्' इत्यधिकृत्य इति क्रमः । उज्ज्वलदत्तेस्तु 'उषः किप्' इति व्याख्यातम् । 'न कवतेर्यङि' (२४४१) ।

3594. The following five Vedic forms are irregularly formed, namely सुधित, वसुधित, नेमधित, धिष्व and धिषीय ॥

Of these five, सुधित, वसुधित and नेमधित are formed from the root धा with the affix क्त, preceded by सु, वसु and नेम ॥ As गर्भे माता सुधितम् (Rig Veda X. 27. 16). (=सुहित:), ॥ वसुधितमग्नौ जुहोति (=वसुहित). The word वसुधित is a Karmadhâraya compound, according to Haradatta. In the Veda-Bhâsya it is explained as वसूनां धातारं प्रदातारम् ॥ The form वसुधिति with क्तिन् is also found in the Vedas. As:—उतश्वेतं वसुधितिं निरेके (Rig Veda VII. 90. 3). नेमधिता न पौंस्या (Rig Veda X. 93. 13) (=नेमहिता) ॥ नेम means 'half.' धिष्व is Imperative 2nd Per. Sg. of धा, there is no reduplication, as धिष्व सोमम् = धत्स्व ॥ धिष्व वज्रम् हस्त आदक्षिणत्रसिः (Rig Veda VI. 18. 9). धिषीय is Benedictive Atmanepada 1st Per. Sg. of धा, the regular form being धासीय ॥ See III. 4. 106.

By VII. 4. 48. S. 442, त् is substituted for the final of the stem अप् before a case-ending beginning with भ ॥ In the Vedas this substitution takes place in the case of मास &c.

Vârtika:—The त् substitution takes place in the Chhandas for the final of मास &c. Thus माद्भिः, शरद्भिः ॥ मास becomes मास् by VI. 1. 63.

Ishti:—The त् substitution should take place, according to Patanjali, after स्ववस्, स्वतवस् and उषस् also. As स्ववद्भिः । स्ववस् is derived from अव् 'to protect,' with the affix असुन् and the prefix सु ॥ It means 'he whose protection is good.' See Rig Veda I. 35, 10; &c.

The word स्वतवस् is derived from the root तु with the affix असुन् and Prefix स्व ॥ It means धनवान्, or wealthy. As स्वतवद्भिः । See S. 3633. Similarly उषद्भिः as in उषद्भिः भजायथाः (Rig Veda I. 6. 3).

This word is formed by the affix असि which is treated as किन् after वस् (See Uṇâdi IV. 222 and 233). This is according to the opinion of Haradatta, who follows evidently the lost Uṇâdi Sûtras which consisted of Ten Padas. In the present Uṇâdi Sûtra of Five Padas we have उषः किन् and not वसेः किन् ॥ वसति पूर्वेण सह वसि उषा ॥

By VII. 4. 63. S. 2641, the Palatal is not substituted for the Guttural of the reduplicate of कु (कवते) in the Intensive. In the Vedas this prohibition applies to the root कृष् also.

३५९५ । कृषेश्छन्दसि । ७ । ४ । ६४ ।

यङ्यभ्यासस्य चुत्वं न । करीकृष्यते० ॥

3595. The Palatal is not substituted for the Guttural of the reduplicate of 'kṛish' in the Chhandas, when in the Intensive.

As करीकृष्यतेयज्ञकुणपः ; otherwise चरीकृष्यते कर्षकः ॥

३५९६ । दाधर्ति दर्धर्ति दर्धर्षि बोभूतु तेतिक्तेऽलर्ष्यापनीफणत्संसनिष्यदत्करिक्रत्कनिक्रदद्भरिभ्रद्दविध्वतोदविद्युतत्तरित्रतःसरीसृपतंवरीवृजन्मर्मृज्यागनीगन्तीति च । ७ । ४ । ६५ ।

एतेऽष्टादश निपात्यन्ते। आद्यास्त्रयो धृङो धारयतेर्वा।
भवतेर्यङ्लुगन्तस्य गुणाभावः। तेन भाषायां गुणो लभ्यते।
तिजेर्यङ्लुगन्तात्तङ्। ऋषतेर्लटि हलादिः शेषापवादो रेफस्य लत्वमित्त्वाभावश्च निपात्यते। 'अलर्षि युध्म खजकृत्पुरन्दर'। सिपा निर्देशो न तन्त्रम्। 'अलर्ति दक्ष उत'।
फणतेराङ्पूर्वस्य यङ्लुगन्तस्य शतर्यभ्यासस्य नीगागमो निपात्यते। 'आपनीफणत्'।
स्यन्देः संपूर्वस्य यङ्लुकि शतर्यभ्यासस्य निक्। धातुसकारस्य षत्वम्।
करोतेर्यङ्लुगन्तस्याभ्यासस्य चुत्वाभावः। 'करिक्रत्'।
क्रन्दतेर्लुङि च्लेरङ् द्विर्वचनमभ्यासस्य चुत्वाभावो निगागमश्च। 'कनिक्रदज्जनुषम्'। अक्रन्दीदित्यर्थः।
बिभर्तेरभ्यासस्य जश्त्वाभावः। 'वि यो भरिभ्रदोषधीषु'।
ध्वरतेर्यङ्लुगन्तस्य शतर्यभ्यासस्य विगागमो धातोर्ऋकारलोपश्च। 'दविध्वतो रश्मयः सूर्यस्य'।
द्युतेरभ्यासस्य संप्रसारणाभावोऽत्त्वं विगागमश्च। 'दविद्युतद्दीद्यच्छोशुचानः'।
तरतेः शतरि श्लावभ्यासस्य रिगागमः। 'वहीयो अस्य तरित्रतः'। सृपेः शतरि श्लौ द्वितीयैकवचने रीगागमोऽभ्यासस्य।
वृजेः शतरि श्लावभ्यासस्य रीक्।
मृजेर्लिटि णलभ्यासस्य रुक् धातोश्च युक्। गमेराङ्पूर्वस्य लटि श्लावभ्यासस्य चुत्वाभावो नीगागमश्च। 'वक्ष्यन्ती वेदा गनीगन्ति कर्णम्'।

3596. In the Chhandas are found the following eighteen irregularly reduplicated forms:—1 dâdharti, 2 dardharti, 3 dardharshi, 4 bobhûtu. 5 tetikte, 6 alarshi, 7 â panîphaṇat, 8 sam sanishyadat 9 karikrat' 10 kanikradat, 11 bharibhrat, 12 davidhvataḥ, 13 davidyutat, 14 taritrataḥ, 15 sarîsṛpatam, 16 varîvṛjat, 17 marmṛjya and 18 â ganîganti.

The word छन्दसि is drawn in to this sûtra, by force of च ॥ The from दाधर्ति, is either from the Causative of the root धृङ् अवस्थाने or from धृञ् in the श्लु or यङ् लुक्, there is lengthening of the abhyâsa and elision of णिच् ॥ (2) So also दर्धर्ति is the form in ślu, with रुक् augment of the abhyâsa. (3) दर्धर्षि if it be a form of यङ् लुक्, there is no irregularity. (4) बोभूतु, is from भू in the Intensive (यङ् लुक्) Imperative, irregularly without guṇa (6) अलर्षि is form the root ऋ (ऋषति) in Present, 2nd Person, the ऋ of abhyâsa is not elided, though required by VII. 4. 60, and this ऋ is changed to ल irregularly. This form is found in the 3rd Person also, as अलर्ति दक्षः ॥ अलर्षि युध्म खजकृत्पुरंदरः (Rig Veda VIII 1. 7). अलर्ति दक्ष उत (Rig Veda VIII. 48. 8). (7) आ पनीफणत् is from फण् with आ augment and शतृ affix is added to यङ् लुक्, and in the reduplicate नी is added. (8) संसनिष्यदत् is from स्यन्द with the Preposition सम्, in the Intensive yaṅ luk, with शतृ affix, निक् being added in the abhyâsa, the root स is changed to ष ॥ The Preposition सं is not absolutely necessary, with other Prepositions also we have this form as आ सनिष्यदत् ॥ (9) करिक्रत् is from कृ (करोति), in the Intensive yaṅ luk, with शतृ, in the abhyâsa there is no palatal change (VII. 4. 62). and रि is added to the reduplicate. (10) कनिक्रदत् from क्रन्द in the Aorist, with अङ् reduplication, there is no chutva (VII. 4. 62) of the reduplicate, and the augment नि is added. In the classical literature, the form is अक्रन्दीत् ॥ कनिक्रदज्जनुषम् (Rig Veda II. 4. 4). (11) भरिभ्रत् from भृ (बिभर्ति) in yaṅ luk with शतृ, without ज् of VII. 4. 76,

without jaśtva, and कि is added to the reduplicate. किचेर अभिभ्रेरानयीषु (Rig Veda II. 4. 4). (12) दविध्वतः from ध्वृ (ध्वरते) in the yaṅ luk, śatṛi, plural number Nominative. The वि is added to the reduplicate, the र is elided, दविध्वतः रश्मयः सूर्यस्य ॥ (Rig Veda IV. 13. 4.). (13) दविद्युतत् is from dyut, yaṅ luk with śatṛ, there is no vocalisation of the reduplicate, with त change and वि augment. (14) तरित्रतः from तॄ (तरति) with ślu śatṛ, genitive singular: and रि added to abhyâsa. सहोर्जा तरित्रतः (Rig Veda IV. 40. 3). (15) वरीवृजत् from वृज् with ślu śatṛ, Accusative with री added to abhyâsa. (16) वरीवृजत् from वृज् with ślu, śatṛ and री augment. (17) मर्मृज from मृज् with लिट् (Perfect) णल्, र added to abhyâsa, and अ added to the root, and there is no vriddhi, because there is no short penultimate now. In fact VII. 2. 114 is to be qualified by the words लघूपध from VII. 3. 86. (18) आ गनीगन्ति is from गम् with the Preposition आ, in the Perfect, with ślu, there is no chutva (VII. 4. 62), and augment नी is added. संवदन्ती वेदा गनीगन्ति कर्णम् ॥ (Rig Veda VI. 75. 3).

The word इति in the aphorism indicates that other forms, similar to these, are also to be included.

३५९७ । ससूवेति निगमे । ७ । ४ । ७४ ।

सूतेर्लिटि परस्मैपदं वुगागमोऽभ्यासस्य चात्वं निपात्यते । 'गृष्टिः ससूव स्थविरम्' । सुषुवे इति भाषायाम् ।

3597. In the Chhandas sasûva is irregularly formed in the Perfect.

It is derived from षू । Thus गृष्टिः ससूव स्थविरं otherwise सुषुवे । Rig Veda IV. 18. 10.

३५९८ । बहुलं छन्दसि । ७ । ४ । ७८ ।

अभ्यासस्येकारः स्याच्छन्दसि । 'पूर्णा विवष्टि' । वशेरेतद्रूपम् ।

3598. 'I' is diversely substituted in the Chhandas for the vowel of the reduplicate, in the Reduplicated Present-form.

As पूर्णां विवष्टि (from वश्).

इति सप्तमोऽध्यायः ।

CHAPTER VIII.

३५९९ । प्रसमुपोदः पादपूरणे । ८ । १ । ६ ॥

एषां द्वे स्तः पादपूरणे । 'प्रप्रायमग्निः' । 'संसमिद्युवसे' । 'उपोप मे परामृश' । 'किं नोदुदु हर्षसे' ।

3599. *Pra*, *sam*, *upa*, and *ut* are repeated, when by so doubling, the foot of a verse is completed.

As प्र प्रायमग्निर्भरतस्य शृण्वे (Rig. VII. 8. 4), संसमिद्युवसे वृषन् । (Rig Veda X. 191. 1), उपोप मे परामृश (Rig Veda I. 126. 7), किं नोदुदु हर्षसे दातवा उ (Rig Veda IV. 21. 9).

३६०० । छन्दसीरः । ८ । २ । १५ ॥

इवर्णान्ताद्रेफान्ताच्च परस्य मतोर्मस्य वः स्यात् । 'हरिवते हर्यश्वाय' । गीर्वान् ।

3600. In the Chhandas *v* is substituted for the *m* of *mat*, when the stem ends in *i*, ī or *r*.

As, हरिवते हर्यश्वाय (Rig Veda III. 52. 7). Of the stems ending in र we have गीर्वान् &c.

३६०१ । अनो नुट् । ८ । २ । १६ ॥

अन्नन्तान्मतोर्नुट् स्यात् । 'अक्षण्वन्तः कर्णवन्तः' । 'अस्थन्वन्तं यदनस्था बिभर्ति' ।

3601. The affix *mat* gets the augment 'nuṭ' in the Chhandas, after a stem ending in *an*.

As अक्षण्वन्तः कर्णवन्तः सखायः (Rig Veda X. 71. 7) अस्थन्वन्तंयदनस्था बिभर्ति (Rig Veda I. 164. 4).

३६०२ । नाद्घस्य । ८ । २ । १७ ॥

नान्तात्परस्य घस्य नुट् । 'सुपथिन्तरः' ।

'+भूरिदाव्नस्तुड्वाच्यः +' । 'भूरिदावत्तरो जनः' ।

'+ ईद्रथिनः + । 'रथीतरः' । 'रथीतमं रथीनाम्' ।

3602. In the Chhandas, the affixes *tar* and *tam* receive the augment nuṭ after a stem in *n*.

The affixes तरप् and तमप् are called घ । Thus सुपथिन् + तर = सुपथि + तर (VIII. 2. 7) = सुपथि + न्तर (VIII. 2. 17) = सुपथिन्तरः ।

Vârt :—The augment तुट् is added to these affixes after भूरिदावन् ; as भूरिदावत्तरः (III. 2. 74, the affix is वनिप्) जनः (Rig Veda VIII. 5. 39).

Vârt:—Long ई is the substitute of the final of रथिन् before तर and तम । The word रथिन् is formed by the affix इनि in the sense of मतुप् । The final न् is first elided by VIII. 2. 7, and then for the short इ of रथि the long ई is substituted by the present vârtika. If the long ई were substituted for the final न् of रथिन् as रथिई + तर, then this long ई being asiddha, it could not be compounded by ekâdeśa with the preceding इ into ई and the form would always remain रथिईतरः । As रथीतरः, and रथीतमं रथीनाम् (Rig Veda I. 11. 1). Or this ई may be considered to have come after रथ in the sense of मतुप् ।

३६०३ । नसत्तनिषत्तानुत्तप्रतूर्तसूर्तगूर्तानि छन्दसि । ८ । २ । ६१ ॥

सदेर्नञ्पूर्वात्निपूर्वाच्च निष्ठाया नत्वाभावो निपात्यते । 'नसत्तमञ्जसा' । 'निषत्तमस्य चरतः' । असन्नं निषण्णमिति प्राप्ते । उन्देर्नञ्पूर्वस्यानुत्तम् । प्रतूर्तमिति त्वरतेः । तुर्वीत्यस्य वा । सूर्तमिति 'सृ' इत्यस्य । गूर्तमिति 'गुरी' इत्यस्य ।

3603. In the Chhandas we have the following irregular Participles: nasatta, nishatta, anutta, pratûrtta, sûrtta and gûrtta.

The words नसत्त and निषत्त are derived from the root सद् preceded by न and नि, and there is not the न change of VIII. 2. 42. Thus नसत्तमञ्जसा । In the classical iterature we have असन्नम् । So also निषत्तः in the Vedas, as in निषत्तमस्य चरतः (Rig Ved. 1. 146. 1) but निषण्णः in the classical literature. The word अनुत्तः is from उन्द with the negative नञ् । The option of VIII. 2. 56 does not apply here. As अनुत्तमा ते मघवन् (= अनुन्नम्) । प्रतूर्तम् is from त्वर् or तुर्वी as प्रतूर्तं वाजिनम् (= प्रतूर्णम्) । When it is derived from त्वर् then ऊठ् is added by VI. 4. 20 ; and when from

तुर्वी, then VI. 4. 21 is applied. तुर्वी is from तृ; the ऋ is changed to उ irregularly; as तुर्वणिः = त्वरमाणः। तूर्वी is from तुर् as तूर्वी (=तूर्वी) ॥

३६०४। अम्नरूधरवरित्युभयथा छन्दसि। ८। २। ७०॥

वर्ण रेफो वा। अम्नएव-अम्न रेव। ऊध एव-ऊधरेव। अव एव-अवरेव।

3604. In the Chhandas, both *ru* and *ra* are substituted for the final of amnas, ûdhas, and avas.

Thus अम्न एव or अम्नरेव, ऊध एव or ऊधरेव; अव एव or अवरेव ॥ When रु is substituted for the finals, this रु is replaced by य by VIII. 3. 17, which is elided by VIII. 3. 19. The word अम्नस् means 'a little', and अवस् 'protection.'

३६०५। भुवश्च महाव्याहृतेः। ८। २। ७१॥

भुव इति-भुवरिति।

3605. In the Chhandas, *ru* and *ra* may replace the final of the word 'bhuvas' when used as a mahâ-vyâhṛiti.

Thus भुवरित्यन्तरिक्षम् or भुव इत्यन्तरिक्षम् ॥ The mahâ-vyâhṛitis are three भूः, भुवः and स्वः ॥

३६०६। ओमभ्यादाने। ८। २। ८७॥

ओमः प्लुतः स्यादारम्भे। 'ओ३म् अग्निमीळे पुरोहितम्'। अभ्यादाने किम्। ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म।

3606. The vowel in *om* is pluta in the beginning of a sacred text.

The word अभ्यादाने means the commencement of a sacred mantra or vedic text. Thus ओ३म् अग्निमीळे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजं ॥ (Rig I. 1. 1.)

Why do we say "in the beginning"? Observe ओमित्येतदक्षरमुद्गीथमुपासीत (Chhândogya Upanishad I. 1. 1). Here ओम् is not used to indicate the commencement of a Text or Mantra, but is itself the subject of comment.

३६०७। ये यज्ञकर्मणि। ८। २। ८८॥

ये३ यजामहे। 'यज-' इति किम्। ये यजामहे।

3607. The vowel of *ye* becomes pluta in a sacred text, when it is employed in a sacrificial work.

Thus ये३ यजामहे ॥ Why do we say when employed in a sacrificial work? Observe ये यजामह इति पञ्चाक्षरम्. "Ye yajâmahe" consists of five syllables. Here it is a simple recitation.

३६०८। प्रणवष्टेः। ८। २। ८९॥

यज्ञकर्मणि टेरोमित्यादेशः स्यात्। 'अपां रेतांसि जिन्वतो३म्'। 'टेः' किम्। हलन्त्यस्य मा भूत्।

3608. In a sacrificial work, ओ३म् is substituted for the final vowel, with the consonant, if any, that may follow it, of a sentence.

The word यज्ञकर्मणि is understood here also. The word प्रणव means ओम् ॥ It is the name given to this syllable. This ओम् is substituted for the final letter

(टि) of that word which stands either at the end of a Pâda of a sacred hymn or at the end of a hemistich of such Rik. Thus for श्वां रेताँसि जिन्वसि (Rig. VIII. 44. 16), we may have श्वां रेताँसि जिन्वतो३म् ॥ So also for देवान् जिगाति सुम्नयुः (Rig. III. 27. 1), we may have देवान् जिगाति सुम्नयो३म् ॥

The word टि is repeated in this aphorism in spite of its anuvritti from VIII. 2. 82, to indicate that ओम् replaces the *whole* of the last syllable, with its vowel and consonant. Had टि not been repeated, then by the rule of अलोऽन्त्यस्य the final *letter* only of the टि portion of a sentence would have been replaced. Thus in सुम्नयुः the visarjaniya alone would have been replaced.

When not employed in connection with sacrificial works, there is no such substitution. Thus in the simple reading of the Vedas, we should always recite श्वां रेताँसि जिन्वसि ॥

३६०९ । याज्यान्तः । ८ । २ । ९० ॥

ये याज्या मन्त्रास्तेषामन्त्यस्य टेः प्लुतो यज्ञकर्मणि । 'जिह्वामग्ने चकृषे हव्यवाहा३म्' । 'अन्तः' किम् । 'याज्यानामवयवभूतवाक्यानामन्त्यस्य टेः मा भूत् । सर्वान्त्यस्य भवत्येव ।

3609. The last vowel at the end of Mantras called Yâjya, when employed in sacrificial works, is pluta and has the Acute.

Thus स्तोमैर्विधेमाग्नये३ (Rig. VIII. 43. 11), जिह्वामग्ने चकृषे हव्यवाहा३म् (Rig. X. 8. 6).

Why do we say 'at the end'? There are some Yâjya hymns, consisting of several sentences. The final vowel (टि) of every sentence would have become pluta, in such a hymn. To prevent it, the word "anta" is used, so that the final vowel of the hymn at the end of all, becomes pluta.

३६१० । ब्रूहिप्रेष्यश्रौषड्वौषडावहानामादेः । ८ । २ । ९१ ॥

एषामादेः प्लुतो यज्ञकर्मणि । 'अग्नयेऽनुब्रू३हि' । 'अग्नये गोमयानि प्रे३ष्य' । 'अस्तु श्रौ३षट्' । 'सोमस्याग्ने वीही३ वौ३षट्' । 'अग्निमा३वह' ।

3610. In a sacrificial work, the first syllable of ब्रूहि, प्रेष्य, श्रौषट्, वौषट् and आवह is pluta.

Thus अग्नयेऽनुब्रू३हि (Maitr S. I. 4. 11), अग्नये गोमयानि (or स) प्रे३ष्य, अस्तु श्रौ३षट्; सोमस्याग्ने वीही३ वौ३षट् अग्निमा३वह ॥

So also in [illegible] on the analogy of ब्रूहि, so also [illegible] ॥ The word वौषट् is illustrative of the six forms वषट्, वौषट्, [illegible] ॥

But there is no prolation in [illegible] ; [illegible] ॥

३६११ । अग्नीत्प्रेषणे परस्य च । ८ । २ । ९२ ॥

अग्नीधः प्रेषणे आदेः प्लुतस्तस्मात्परस्य च । 'ओ३श्रा३वय' । [illegible] ।

3611. In an order given to Âgnîdhra priest, the first syllable as well as the succeeding syllable is pluta.

In a Yajña, the principal priests (ritvij) are four, Adhvaryu, Udgâtâ, Hotâ and Brahmâ. Every one of these has three subordinate priests (ritvij) under him,

The duty of Âgnidhra is to kindle the sacrificial fire. In a summons or call (प्रेषण) made by the Adhvaryu, who is the Director of ceremonies, to the Âgnidhra to perform the functions of Âgnidh, both syllables become pluta.

The word अग्नीत्प्रेषण is a compound = अग्नीधः प्रेषणम् "a call or summons relating to Agnidh duty."

Thus आ ३ श्रा ३ वय, ओ ३ श्रा ३ वय । The pluta takes place only in these examples; therefore, not here, as अग्नीदग्नीन् विहर; बर्हिः स्तृणीहि ।

३६१२ । विभाषा पृष्टप्रतिवचने हेः । ८ । २ । ९३ ॥

पृष्टः । अकार्षीः कटम् । अकार्षं हीः । अकार्षं हि । 'पृष्ट-'इति किम् । 'कटं करिष्यति हि' । 'हेः' किम् । करोषि ननु ।

3612. 'Hi' at the end of an answer to a question may optionally be pluta.

Thus Q. अकार्षीः कटं देवदत्त ? Ans. अकार्षं हीं ३ or अकार्षं हि ।

Why do we say "in answer to a question"? Observe कटं करिष्यति हि ।

Why do we say हेः "of हि"? Observe करोषि ननु ।

३६१३ । निगृह्यानुयोगे च । ८ । २ । ९४ ॥

अत्र यद्वाक्यं तस्य टेः प्लुतो वा । 'अद्यामावास्येत्यात्थ' । अमावास्येत्येवं वादिनं युक्त्या स्वमतात्प्रच्याव्य एवमनुयुज्यते ।

3613. The end syllable of that sentence is optionally pluta, when it asserts something which has been refuted, and is employed by the victor by the way of censure.

The word निगृह्य means the refutation of another's opinion. निगृह्य is a gerund, and means having refuted'. अनुयोगः is the expression of the same proposition which has been refuted. When a person has demonstrated the untenableness of another's assertion, and then employs the said assertion by way of taunt, reproach or reprimand, then the final syllable of such a sentence becomes pluta. The sûtra literally means "Having refuted (it) when asserting (the same by way of censure)."

Thus an opponent asserts that "The word is not eternal." (अनित्यः शब्दः) । Proving by arguments the untenableness of this position, and after refuting it, the victor says by way of reprimand:—अनित्यः शब्द इत्यात्थ३ or अनित्यः शब्द इत्यात्थ 'This is then your assertion—that the word is not eternal'. Similarly अद्यामावास्येत्यात्थ३ or अद्यामावास्येत्यात्थ । अमावास्येत्यात्थ३ or अमावास्येत्यात्थ ।

३६१४ । आम्रेडितं भर्त्सने । ८ । २ । ९५ ॥

'दस्यो३ दस्यो घातयिष्यामि त्वाम्' । आम्रेडितस्य तु भवति द्विरुक्तेतरानुयायम् । 'चौर चौर३' ।

3614. The final syllable of an Âmredita vocative is pluta when a threat is expressed.

A Vocative is reiterated when a threat is meant (VIII. 1. 8. S. 2143). Its final syllable becomes pluta. Thus दस्यो दस्यो३ घातयिष्यामि त्वा ।

Though the anuvṛitti of the sûtra VIII. 2. 82, is current here, yet the final of the *sentence* is not pluta, but of the âmreḍita.

It should be rather stated that any one of the repeated words may be pluta by alternation. Thus चौर३ चौर or चौर चौर३ ॥ The word âmreḍita is employed in the sûtra as illustrative of the doubling, for the threat is expressed by *both* words, so that pluta may be of *both* words in turn: and not of the second word only, though that is technically called âmreḍita.

३६१५ । अङ्गयुक्तं तिङाकाङ्क्षम् । ८ । २ । ९६ ॥

अङ्गेत्यनेन युक्तं तिङन्तं प्लवते । 'अङ्ग कूज३ इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म' । 'तिङ्' किम् । 'अङ्ग देवदत्त मिथ्या वदसि' । 'आकाङ्क्षम्' किम् । 'अङ्ग पच' । नैतदपरमाकाङ्क्षति । भर्त्सन इत्येव 'अङ्गाधीष्व भक्तं तव दास्यामि' ।

3615. The final syllable of a finite verb, used as a threat becomes pluta, when the word *anga* is joined with it, and it demands another sentence to complete the conclusion.

Thus अङ्ग कूज३ इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म । अङ्ग व्याहर३ इ. इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म ॥ Why do we say 'a verb'? Observe अङ्ग देवदत्त मिथ्या वदसि ।

Why do we say 'when this calls for a conclusion'? Observe अङ्ग पच । Here it is a complete sentence and does not demand another to complete the sense.

The word भर्त्सने of the last sûtra is understood here also. Therefore not in अङ्ग अधीष्व, ओदनं ते दास्यामि । Here अङ्ग has the force of solicitation. (VIII. 1. 33. S. 3940).

३६१६ । विचार्यमाणानाम् । ८ । २ । ९७ ॥

वाक्यानां टेः प्लुतः । 'होतव्यं दीक्षितस्य गृहा३इ' । 'न होतव्यमिति' । होतव्यं न होतव्यमिति विचार्यते । प्रमाणैर्वस्तुतत्त्वपरीक्षा विचारः ।

3616. The final syllable of those sentences is pluta, which denote acts of reflection (or balancing between two alternatives).

To determine a thing by weighing all arguments *pro* and *con.* is called vichâra or judgment. Thus होतव्यं दीक्षितस्य गृहा ३ इ न होतव्यमिति 'should one perform a sacrifice in the house of an initiated person." Similarly तिष्ठेद्यूपा ३ इ, अनुप्रहरे ३ त् ॥ Here also it is being reflected upon whether यूपं तिष्ठेत् or यूपं अनुप्रहरेत् ॥, i. e. should the stake remain upright or should it be put flat by the yajamâna. किं यूपस्तिष्ठेत्, किं वा यूपं यजमानः शाययेत् ॥

३६१७ । पूर्वं तु भाषायाम् । ८ । २ । ९८ ॥

विचार्यमाणानां पूर्वमेव प्लवते । 'अहिर्नु३ रज्जुर्नु' । लोष्टो नु३ कपोतो नु । इह प्रयोगात्पूर्वमपि प्लुतो भवतीति ज्ञायते ।

3617. In common speech, the final vowel of the first alternative is only pluta.

This makes a niyama or restriction. The previous sûtra, is thus confined to the Vedic literature, and not to the classical. तु here has the force of 'only.' Thus अहि नु३ र रज्जुः 'Is it a snake or a rope' । लोष्टो नु३ र कपोतो नु 'Is it a clod of earth or a pigeon?'

The priority, of course, depends upon employment. The order of words depends upon one's choice.

३६१८ । प्रतिश्रवणे च । ८ । २ । ९९ ॥

वाक्यस्य टेः प्लुतोऽभ्युपगमे प्रतिज्ञाने श्रवणाभिमुख्ये च । 'गां मे देहि भोः३' । 'हन्त ते ददामि३' । 'नित्यः शब्दो भवितुमर्हति३' । 'दत्त किमात्थ३' ।

3618. The final syllable of the sentence which expresses assent or promise, or listening to, is pluta.

The word प्रतिश्रवण means 'agreement, assent or promise.' It also means 'listening to.' All these senses are to be taken here, as there is nothing in the sûtra to restrict its scope. Thus it has three senses, 1. to promise something to a petitioner, 2. to acknowledge the truth of some proposition, 3. to listen to another's words Thus गां मे देहि भोः, 1. हन्त ते ददामि३ ॥ 2. नित्यः शब्दो भवितुमर्हति३ ॥ 3. देवदत्त भोः, किमात्थ३ ॥

३६१९ । अनुदात्तं प्रश्नान्ताभिपूजितयोः । ८ । २ । १०० ॥

अनुदात्तः प्लुतः स्यात् । दूराद्धूतादिषु सिद्धस्य प्लुतस्यानुदात्तत्वमात्रमनेन विधीयते । अग्निभूत३इ । पट३उ । 'अग्निभूते' 'पटो' एतयोः प्रश्नान्ते टेरनुदात्तः प्लुतः । शोभनः खल्वसि माणवक३ ।

3619. The final vowel at the end of a question or of a praise is pluta, but unaccented.

That which is employed at the end of an interrogative sentence is called प्रश्नान्त । According to some, this rule does not ordain pluta, but only ordains the anudâtta-ness of those syllables which become pluta by the previous rules VIII. 2. 84 &c. The meaning of the sûtra then is :—That pluta which comes at the end of an Interrogative sentence or a sentence denoting admiration, is anudâtta.

Thus अगमा३ः पूर्वा३न् ग्रामा३न् अग्निभूता३इ or अगमः३ पूर्वां३न् ग्रामां३ पटा३उ (i. e. अगमः पूर्वान् ग्रामान् अग्निभूते or पटो) । The words अग्निभूते, and पटो being finals in a question, become anudâtta as well as pluta. The other words अगमः &c. become svarita and pluta by VIII. 2. 105. See VIII. 2 107.

As regards अभिपूजित we have शोभनः खल्वसि माणवका ३ ॥ Here the final of माणवक becomes anudâtta and pluta.

३६२० । चिदिति चोपमार्थे प्रयुज्यमाने । ८ । २ । १०१ ॥

वाक्यस्य टेरनुदात्तः प्लुतः । 'अग्निचिद्भाया३त्' । अग्निरिव भायात् । 'उपमार्थे' किम् । कथंचिदाहुः । 'प्रयुज्यमाने' किम् । अग्निर्माणवको भायात् ।

3620. The end-vowel at the end of a sentence becomes anudâtta and pluta, when the particle *chit* is employed, denoting comparison.

The word अनुदात्तं is understood here. This sûtra ordains pluta as well, and not merely accent.

Thus अग्निचिद् भाया३त् 'may he shine as fire'. So also राजचिद् भाया३त् 'may he shine as a King'.

Why do we say 'when the sense is that of comparison'? Observe कथं चित् आहुः । Here चित् has the force of 'littleness or difficulty'.

Why do we say प्रयुज्यमाने 'when expressly employed'? Observe अग्निर्माणवको भायात् 'Let the boy shine like fire'. Here चित् is understood, hence the rule does not apply.

३६२१ । उपरिस्विदासीदिति च । ८ । २ । १०२ ॥

टेः प्लुतोऽनुदात्तः स्यात् । 'उपरिस्विदासी३त्' । 'अधःस्विदासी३त्' इत्यत्र तु 'विचार्यमाणानाम्' (३६१६) इत्युदात्तः प्लुतः ।

3621. In उपरि स्विद् आसीद् the end-vowel is anudâtta and pluta.

The word anudâtta is understood here also. The end-vowel would have been pluta here by VIII. 2. 97 : S. 3616, the present sûtra really ordains accentlessness of this pluta.

Thus अधः स्विदासी३त्, उपरि स्विदासी३त् (Rig X. 129. 5). In the first portion आसीत् is pluta and udâtta by VIII. 2. 97, in the second it is anudâtta by the present sûtra.

३६२२ । स्वरितमाम्रेडितेऽसूयासंमतिकोपकुत्सनेषु । ८ । २ । १०३ ॥

स्वरितः प्लुतः स्यादाम्रेडिते परेऽसूयादौ गम्ये । असूयायाम् । अभिरूपक३ अभिरूपक रिक्तं ते आभिरूप्यम् । संमतौ । अभिरूपक३ अभिरूपक शोभनोऽसि । कोपे । अविनीतक३ अविनीतक इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म । कुत्सने । शाक्तीक३ शाक्तीक रिक्ता ते शक्तिः ।

3622. Of the two vocatives of the same form standing at the beginning of a sentence, the end-vowel of the first becomes pluta and svarita, when envy, praise, anger, or blame is expressed.

The Vocative is doubled by VIII. 1. 8, S 2143. This sûtra ordains pluta there. Thus Envy :—माणवका३ माणवक, अभिरूपका३ अभिरूपक, रिक्तं त आभिरूप्यम् । Praise :—माणवका३ माणवक, अभिरूपका३ अभिरूपक शोभनः असि ॥ Anger: — माणवका३ माणवक, अविनीतका३ अविनीतक इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म ॥ Blame :—शाक्तीका३ शाक्तीक याष्टीका३ याष्टीक रिक्ता ते शक्तिः ॥

३६२३ । क्षियाशीःप्रैषेषु तिङाकाङ्क्षम् । ८ । २ । १०४ ॥

आकाङ्क्षस्य तिङन्तस्य टेः स्वरितः प्लुतः स्यात् । आचारभेदे । स्वयं ह रथेन याति३ । उपाध्यायं पदातिं गमयति । आशीषि । पुत्रांश्च लप्सीष्ट३ धनं च तात । प्रैषे । कटं कुरु३ ग्रामं गच्छ । 'आकाङ्क्षम्' किम् । दीर्घायुरसि अग्निदग्धोऽसि ।

3623. When an error against polite usage is censured, or when a benediction or a bidding is intended, the end syllable of a finite verb becomes pluta and svarita, if this requires another sentence to complete the sense.

The word 'svarita' is understood here. The word क्षिया means 'the error in usage' or 'want of good breeding.' (VIII. I. 60) आशीः means 'benediction.' प्रैषः means 'order' or 'commanding by words.'

Thus स्वयं रथेन याति३, उपाध्यायं पदातिं गमयति ॥ स्वयं ह्योदनं भुङ्क्ते३, उपाध्यायं सक्तून् पाययति ॥ In both these, the first sentence requires the second as its complement, and hence there is साकाङ्क्षता ।

Benediction:—सुतांश्च लप्सीष्ठा३ धनं च तात; छन्दोऽध्येषीष्ठा३ व्याकरणं च, भद्र ॥
Order:—कटं कुरु३ ग्रामं च गच्छ; यवान् लुनीहि३, सक्तूंश्च पिब ॥

Why do we say 'when it requires another sentence as its complement'? Observe दीर्घायुरसि अग्नीदग्नीन् विहर । There cannot be any counter-example of क्षिया, for there two sentences are absolutely necessary to express the sense of censure.

३६२४ । अनन्त्यस्यापि प्रश्नाख्यानयोः । ८ । २ । १०५ ॥

अनन्त्यस्यान्त्यस्यापि पदस्य टेः स्वरितः प्लुत एतयोः । प्रश्ने । अगमः३ पूर्वा३न् ग्रामा३न् । सर्वपदानामयम् । आख्याने । अगम३म् पूर्वा३न् ग्रामा३न् ।

3624. In a question or narration, the end-vowel of a word, though not final in a sentence, becomes svarita and pluta, as well as of the word which is final in a sentence.

The word 'padasya' is understood here: and so also the word 'svarita.' The end-vowel of a word which is not the last word in a sentence, as well as of the last word, becomes svarita and pluta, when a question is asked, or a fact is narrated. In fact, *all* the words of a sentence become svarita and pluta hereby.

Thus in questioning we have:—अगमः३ पूर्वा३न् ग्रामा३न् अग्निभूता३इ or पटा३उ ॥ Thus all words have become svarita and pluta. The final word would in one alternative, become anudâtta also, by VIII. 2. 100, as shown under that sûtra. The force of the word अपि in the sûtra, is to make the final word also svarita, and thus this sûtra makes VIII. 2. 100 an *optional* sûtra with regard to question.

In *âkhyâna* or narration, there is no other rule, which is debarred by this. Therefore there, *all* words become svarita and pluta *necessarily*, by the force of this sûtra. Thus अगमा३म् पूर्वा३न् ग्रा३मा३न् भो३ः ॥

३६२५ । प्लुतावैच इदुतौ । ८ । २ । १०६ ॥

दूराद्धूतादिषु प्लुतो विहितस्तत्रैवैचः प्लुतप्रसङ्गे तदवयवाविदुतौ प्लुतौ स्तः । ऐ३तिकायन । औ३पगव । चतुर्मात्रावेतौ संपद्येते ।

3625. In forming the pluta of the diphthongs *ai* and *au* their last element *i* and *u* get the pluta.

The pluta ordained by VIII. 2. 84 &c. when applied to ऐ or औ cause the prolation of the last element of these diphthongs namely of इ or उ । The word इदुतौ in the sûtra is Nominative dual of इदुत, and the aphorism literally means 'इ and उ are plutas of the diphthongs ऐ and औ' ॥

Thus ऐ३तिकायन, औ३पगव ॥

This pluta of ऐ and औ has *four* mâtrâs. Thus अ+इ and अ+उ each has one mâtrâ. The pluta of इ and उ will have *three* mâtrâs. Thus अ+इ३ and अ+उ३, or the *whole* has *four* mâtrâs.

३६२६। एचोऽप्रगृह्यस्यादूराद्धूते पूर्वस्यार्धस्यादुत्तरस्येदुतौ। ८। २। १०७॥

अप्रगृह्यस्यैचोऽदूराद्धूते प्लुतविषये पूर्वस्यार्धस्याकारः प्लुतः स्यादुत्तरस्य त्विदुतौ स्तः।

'+ प्रश्नान्ताभिपूजितविचार्यमाणप्रत्यभिवादयाज्यान्तेष्वेव +'। प्रश्नान्ते। अगमः३ पूर्वा३न् ग्रामा३न्। अग्निभूता३इ। अभिपूजिते। भद्रं करोषि पटा३उ। विचार्यमाणे। होतव्यं दीक्षितस्य गृहा३इ। प्रत्यभिवादे। आयुष्मानेधि अग्निभूता३इ। याज्यान्ते। स्तोमैर्विधेमाग्नया३इ। 'एचः' किम्। विष्णुभूते३ घातयिष्यामि त्वाम्। अदूराद्धूते इति न वक्तव्यम्। पदान्तग्रहणं तु कर्तव्यम्। इह मा भूत्। भद्रं करोषि गौरिति। 'अप्रगृह्यस्य' किम्। शोभने माले३।

'+ आमन्त्रिते छन्दसि प्लुतविकारोऽयं वक्तव्यः +'। अग्ना३इ पत्नीवः।

3626. In the diphthongs, which are not Pragṛihya (I. 1. 11 &c) and which become pluta under the circumstances mentioned in VIII. 2. 83 &c., but not when that circumstance is a call from a distance (VIII. 2. 84); for the first half, there is substituted the prolated 'â', and for the second portion *e* or *u*.

The diphthongs or एच् are ए, ऐ, ओ and औ। Their elements are अ+इ, and अ+उ। When these diphthongs are to be prolated, *at the end of a word*, the diphthong is resolved into its elements, the *first* portion अ is prolated, and इ or उ added, as the case may be. This इ and उ, in fact, are the substitutes of the second portion, which may be इ or उ, or ए or ओ।

This rule is not of universal application, but applies to Rules VIII. 2. 100. VIII. 2. 97, VIII. 2. 83, and VIII. 2. 90 only, according to the following Vârtikas.

Vârt:—The scope of this sûtra should be determined by enumerating the rules to which it applies.

Vârt:—It should be stated that it applies to sûtras VIII. 2. 100, 97, 83 and 90.

Thus VIII. 2. 100: As अगमः३ पूर्वा३न् ग्रामा३न् अग्निभूता३इ or पटा३उ। भद्रं करोषि माणवक३ अग्निभूता३इ or पटा३उ। So also VIII. 2. 97:—as होतव्यं दीक्षितस्य गृहा३इ। So also VIII. 2. 83:—as, आयुष्मान् एधि अग्निभूता३इ or पटा३उ। So also VIII. 2. 90:—as, उक्षान्नाय वशान्नाय सोमपृष्ठाय वेधसे। स्तोमैर्विधेमाग्नया३इ। (Tait. S. I. 3. 14. 7).

This pluta आ is udâtta, anudâtta or svarita, according to the particular rule which has been applied, *i. e.* at the end of a question it is anudâtta or svarita, and everywhere else, udâtta. The इ and उ are of course, always udâtta: because the anuvṛitti of udâtta is current here.

Why do we restrict this sûtra to the above-mentioned four rules? Observe विष्णुभूते विष्णुभूते३ घातयिष्यामि त्वा आगच्छ भो माणवक विष्णुभूते।

In fact, the present sûtra being confined to the above-mentioned four rules, the words अदूराद्धूते in the sûtra, are redundant: and should not have been used. Moreover the word पदान्त should have been used in the sûtra, for it applies to diphthongs at the *end* of a pada. Therefore, not in भद्रं करोषि गौरिति। Here औ before the sarvanâmasthâna affix सु is not a pada (I. 4. 17).

Why do we say 'when it is not a Pragṛihya'? Observe शोभने माले३।

Vârt:—This peculiar modification of pluta vowel takes place in the Vocative case in the Vedas. As अग्ना३इ पत्नीवः सजूर्देवेन त्वष्ट्रा सोमं पिब। Here by so

other rule, the Vocative would have become prolated.

३६२७ । तयोर्य्वावचि संहितायाम् । ८ । २ । १०८ ॥

इदुतोर्यकारवकारौ स्तोऽचि संहितायाम् । अग्ना३याशा । पटा३वाशा । अग्ना३यिन्द्रम् । पटा३वुदकम् । 'अचि' किम् । अग्ना३इवशौ । 'संहितायाम्' किम् । अग्ना३इ इन्द्रः । संहितायामित्यापादपरिसमाप्तेरधिकारः । इदुतोरसिद्धत्वादयमारम्भः सवर्णदीर्घस्य प्रकृतिभावस्य च निवृत्त्यर्थः । यद्वा 'उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितोऽनुदात्तस्य' (३६५७) इत्यस्य बाधनार्थो वा ॥

3627. For these vowels *i* and *u* are substituted *y* and *v*, when a vowel follows them in a saṃhita (in an unbroken flow of speech).

The word संहितायाम् is an adhikâra and exerts its influence up to the end of the Book. Whatever we shall teach hereafter, up to the end of the Book, will apply to the words which are in the Sanhitâ.

Thus अग्ना३याशा, पटा३वाशा, अग्ना३यिन्द्रम्, पटा३वुदकम् ॥

Why do we say 'when a vowel follows'? Observe अग्ना३इवशौ ।

Why do we say संहितायाम् 'in an uninterrupted flow of speech'? Observe अग्ना३ इ इन्द्रम्, पटा३ उ उदकम् in the Pada Pâṭha.

This sûtra is made, because इ and उ being Pluta-modifications are considered as asiddha (VIII. 2. 1) for the purposes of इको यणचि (VI. 1. 77). But supposing that somehow or other, these इ and उ be considered siddha, still the present rule is necessary to prevent their lengthening before a homogeneous vowel (VI. 1. 101), or their retaining their form unchanged by VI. 1. 127. If it be said, that these rules VI. 1. 101, and VI. 1. 127, would not apply, because of the Vârtika इकः प्लुतपूर्वस्य सवर्णदीर्घबाधनार्थं यणादेशो वक्तव्यः (Vârtika to VI. 1. 77); still the present sûtra ought to be made, in order to prevent स्वर् accent (VII, 2. 4. S. 3657).

३६२८ । मतुवसो रु संबुद्धौ छन्दसि । ८ । ३ । १ ॥

रु इति लुप्तप्रथमाको निर्देशः । मत्वन्तस्य वस्वन्तस्य च रुः स्यात् । 'अलोऽन्त्यस्य' (४२) इति परिभाषया नकारस्य । 'इन्द्र मरुत्व इह पाहि सोमम्' । 'हरिवो मेदिनं त्वा' । 'छन्दसीरः' (१९००) इति वत्वम् ।

3628. For the final of the affixes *mat* and *vas* there is substituted *ru*, in the Vocative singular, in the Chhandas.

The word संहितायां is understood here. A word ending in the affix मतु or वसु, changes its final न् or स् (I. 1. 52, S. 42) into र्, in the Chhandas, in the Vocative singular. Thus मत् :—इन्द्र मरुत्व इह पाहि सोमम् (Rig. III. 51. 7). हरिवो मेदिनं त्वा । Here मरुत्वः is Vocative Sg. of मरुत्वत् and हरिवः of हरिवत्, meaning 'he who is possessed of Maruts or Hari horses.' The म of मत् is changed to व, by VIII. 2. 10; 15. S. 3 00. The base मरुत् before this termination is Bha by I. 4. 19. The affix सु (nom. sg.) is elided by VI. 1. 68; the त् is elided by VIII 2. 23, and the न् (of नुम् VII. 1. 70) is changed to र् by this sûtra. So also इन्द्रा याहि तूतुजान उप ब्रह्माणि हरिवः (Rig. I. 3. 6).

With वसु :—मीढ्वस्तोकाय तनयाय मृळ (Rig. II. 33. 14), इन्द्र साह्वः । See VI. 1. 12, for the formation of मीढ्वान्, साह्वान् with क्वसु ॥

Why do we say 'of मत् and वस्'? Observe यवान् स्तोष्यामः । Why do we say 'in the Vocative Singular'? Observe स यः चिद्वान्विश्वायवे । Why do we say 'in the Chhandas'? Observe हे गोमन्, हे पयवन् ॥

३६२९ । दाश्वान्साह्वान्मीढ्वांश्च । ६ । १ । १२ ॥

एते क्वस्वन्ता निपात्यन्ते । 'मीढ्वस्तोकाय तनयाय' ।

(+ वन उपसंख्यानम् +) । क्वनिब्वनिपोः सामान्यग्रहणम् । अनुबन्धपरिहारार्थं तु नोपदिष्टिः । अनुबन्धस्य हानिर्देशात् । 'यष्ट्वायन्तं वसुना प्रातरित्वः' । एतेः क्वनिप् ।

3629. The participles dâśvân, sâhvân and mîḍhvân are irregularly formed without reduplication.

The word दाश्वान् is from the root दाश् 'to give' with the affix क्वसु (III. 2. 107); here the reduplication and the augment इट् are prohibited irregularly; as दाश्वांसो दाशुषः सुतम् (Rig. I. 3. 7). The word साह्वान् is derived from the root सह् 'to endure,' by adding the affix क्वसु (III. 2. 107), the irregularity being in lengthening the penultimate, not allowing the augment इट् and the reduplication. Thus साह्वान् अभाषकः । So also मीढ्वान् comes from मिह् 'to sprinkle' with the affix क्वसु (III. 2. 107) the irregularity consisting in non-reduplication, non-application of इट्, the lengthening of the penultimate vowel, and the change of ह into ढ । As मीढ्वस्तोकाय तनयाय मृळ (Rig Veda II. 33. 14). It is not necessary that these words should be in the singular always; in their plural forms also they do not reduplicate.

Vârt:—The affix वन् should also be enumerated. The affixes क्वनिप् and वनिप् are both meant here. Its final is also changed to र in the Vocative Sg. As यष्ट्वायन्तं वसुना प्रातरित्वः । The word प्रातरित्वन् is formed by adding क्वनिप् to the root इ (इण्) preceded by प्रातः । See III. 2. 75. The तुक् is added by VI. 1. 71.

३६३० । उभयथर्क्षु । ८ । ३ । ८ ॥

अम्परे छवि नकारस्य रुर्वा । पशूंस्तांश्चक्रे ।

3630. In both ways, in the Rig verses.

This ordains an option to the last sûtra, by which the रु substitution was compulsory. A word ending in न् followed by a letter of छव् class, which itself is followed by अम्, changes its final न् to र् *optionally* in the Rig Veda. Sometimes there is र् and sometimes न् । Thus हविष्मान् त्वा हवामि or हविष्मांस्त्वा हवामि; पशूंस्तांश्चक्रे । (Rig Veda X. 90. 8).

३६३१ । दीर्घादटि समानपादे । ८ । ३ । ९ ॥

दीर्घान्नकारस्य रुर्वा स्यादटि तौ चेन्नटौ समानपादस्थौ स्याताम् । 'देवाँ अच्छा सुमती' । 'महाँ इन्द्रो य ओजसा' । उभयथेत्यनुवृत्तेर्नेह । 'आदित्यान्याचिषामहे' ।

3631. *Ru* is optionally substituted for that final *n* of a word which is preceded by a long vowel, and is followed by an 'aṭ' letter (vowels and semi-vowels with the exception of *l*), when these ('n' and 'aṭ') come in contact with each other in the same stanza of the Rig Veda.

The रुः of VIII. 3. 7 is understood here; and so also अम् ॥ The word समानपादे means एकपादे. i. e. when both words are in one and the same Pâda of the verse. Thus परिधीँरति (Rig. IX. 107. 19) स देवाँ एह वक्षति (Rig. I. 1. 2) देवाँ अच्छा सुमती; (Rig Veda IV. 1. 2.) महाँ इन्द्रो य ओजसा ॥ (Rig Veda VIII. 6 1.)

The word उभयथा of the preceding sûtra is understood here also; so that is an optional rule; and न् remains unchanged also, as आदित्यान् हवामहे आदित्याँ याचिषामहे (Rig Veda VIII. 67. 1). See VIII. 3. 3.

३६३२ । आतोऽटि नित्यम् । ८ । ३ । ३ ॥

अटि परतो रोः पूर्वस्यातः स्थाने नित्यमनुनासिकः । 'महाँ इन्द्रः' । तैत्तिरीयास्तु अनुस्वारमधीयते । तत्र व्यवस्थितविभाषा इति प्राञ्चः । एवं च सूत्रस्य फलं चिन्त्यम् ।

3632. A nasal vowel is *always* substituted for 'â' before *ru*, when it is followed by a letter of 'aṭ' pratyâhâra (*i. e.* when it is followed by a vowel or *ha*, *ya*, *va*, or *ra*).

Thus VIII. 3. 9 teaches रु substitution of न्, the long आ preceding it, would have been optionally nasal by the last sûtra. The present sûtra makes it necessarily so Thus महाँ असि (Rig. III. 46. 2) महाँ इन्द्रो य ओजसा (Rig. VIII. 6. 1). देवाँ अच्छा दीद्यत् ॥

Some (*i. e.* the Taittariyas) read it as anusvâra. This is a Vedic diversity according to the Easterns. In this view, the necessity of the sûtra is rather doubtful.

३६३३ । स्वतवान्पायौ । ८ । ३ । ११ ॥

रुर्वा । 'भुवस्तस्य स्वतवाँः पायुरग्ने' ।

3633. The *n* of 'svatawân' is changed to 'ru' before 'pâyu.'

As स्वतवः पायुरग्ने (Rig. IV. 2. 6). The word is स्वतवस्. the नुम् is added by VII. 1. 83. The word is derived from तु वृद्धौ with the affix असुन् (स्वमात्मीयं तवो यस्य स्वतवान्) ॥ See S. 3594.

३६३४ । छन्दसि वाऽप्राम्रेडितयोः । ८ । ३ । ४९ ॥

विसर्गस्य सो वा स्यात्कुप्वोः परतः अप्रशब्दमाम्रेडितं च वर्जयित्वा । 'अग्ने त्रातर्ऋतस्कविः' । 'गिरिर्न विश्वतस्पृथुः' । नेह । 'वसुनः पूर्व्यः पतिः' । 'अप्र-' इत्यादि किम् । 'अग्निः प्र विद्वान्' । 'परुषः परुषः' ।

3634. *Sa* may optionally be substituted for the visarga before a hard guttural and labial, in the Chhandas; but neither before *pra*, nor before a doubled word.

Thus :—अग्ने त्रातर्ऋतस्कविः (Rig Ved. VIII 60. 5.) गिरिर्न विश्वतस्पृथुः (Rig Veda VIII. 98, 4). But not here :—वसुनः पूर्व्यः पतिः (Rig Veda X. 48. 1).

Why do we say 'not before प्र and a doubled word'? Observe अग्निः प्र विद्वान् (Av. V. 26. 1), परुषः परुषः परि ॥

३६३५ । कःकरत्करतिकृधिकृतेष्वनदितेः । ८ । ३ । ५० ॥

विसर्गस्य सः स्यात् । '[illegible]' । 'यथा नो वस्यसस्करत्' । 'सुपेशसस्करति' । 'उरु णस्कृधि' । 'सोमं न चारुं मघवत्सु नस्कृतम्' । 'अनदितेः' इति किम् । 'यथा नो अदितिः करत्' ।

3635. The Visarga is changed to *s* in the Chhandas, before कः, करत्, करति, कृधि and कृतः but not so the visarga of *aditi*.

Thus पवित्रेष्वन्तस्कः ॥ कः is the Aorist of कृ, the च्लि has been elided by II. 4. 80: the ऋ of कृ is gunated before the affix तिप्, thus we have करत्, the इ is elided by VI. 1. 68; and the augment अट् is not added by VI. 4. 75. Similarly यथानो अदितस्करत् ॥ Here also करत् is the Aorist of कृ, with अङ् by III. 1. 59. सुपेशसस्करति, here करति is the लट् of कृ; शप् is added instead of उ, as a Vedic anomaly. उरुणस्कृधि, here कृधि is the Imperative of कृ, the हि is changed to धि, the vikarana is elided and हि changed to धि by VI. 4. 102. See VIII. 4. 27, for the change of न to ण ॥ सोमं न चारुं मघवत्सु नस्कृतम्, here कृतम् is Past Participle of कृ ॥

Why do we say 'but not of अदितिः'? Observe यथा नो अदितिः करत् (Rig Veda I. 3. 42).

३६३६ । पञ्चम्याः परावध्यर्थे । ८ । ३ । ५१ ॥

पञ्चमीविसर्गस्य सः स्यादुपरिभावार्थे परिशब्दे परतः । 'दिवस्परिप्रथमं जज्ञे' । 'अध्यर्थे' किम् । 'दिवस्पृथिव्याः पर्योजः' ।

3636. The visarga of the Ablative case is changed to *s* before *pari* meaning 'over'.

The word Chhandas is understood here also. Thus दिवस्परि प्रथमं जज्ञे (Rig Ved. X. 45. 1).

Why do we say 'when परि means 'over'? See दिवः पृथिव्याः पर्योज उद्भृतम्. (Rig Ved. VI. 47. 27). Here परि has the sense of 'on all sides'.

३६३७ । पातौ च बहुलम् । ८ । ३ । ५२ ॥

पञ्चम्या इत्येव । 'सूर्यो नो दिवस्पातु' ।

3637. *S* may diversely be substituted for the visarga of the Ablative before the verb 'pâtu' in the Chhandas

Thus सूर्यो नो दिवस्पातु, (Rig Veda X. 158. 1). Sometimes, the change does not take place; as परिषदः पातु ॥

३६३८ । षष्ठ्याः पतिपुत्रपृष्ठपारपदपयस्पोषेषु । ८ । ३ । ५३ ॥

'वाचस्पतिं विश्वकर्माणम्' । 'दिवस्पुत्राय सूर्याय' । 'दिवस्पृष्ठं भन्दमानः' । 'तमसस्पारमस्य' । 'परिवीत इळस्पदे' । दिवस्पयो दिधिषाणाः' । 'रायस्पोषं यजमानेषु' ।

3638. For the visarga of the Genitive, there is substituted *s* in the Vedas, before पति, पुत्र, पृष्ठ, पार, पद, पयस् and पोष ॥

Thus वाचस्पतिं विश्वकर्माणमूतये, (Rig Veda X. 81. 7), दिवस्पुत्राय सूर्याय, (Rig Veda X. 37. 1) दिवस्पृष्ठं भन्दमानः (Rig Veda III. 2. 12) तमसस्पारम् (Rig Veda I. 92. 6). परिवीत इळस्पदे (Rig Veda I. 128. 1). दिवस्पयो दिधिषाणाः (Rig Veda X. 114. 1). रायस्पोषं यजमानेषु (Rig Veda X. 17. 9).

Why do we say 'after a genitive case'? See अप्सु पुत्रो दिवः पयः ॥

३६३९ । इडाया वा । ८ । ३ । ५४ ॥

पतिपुत्रादिषु परेषु । इडायास्पुत्रः-इडायाः पुत्रः । इडायास्पदे-इडायाः पदे ।

3639. *Sa* is optionally substituted for the visarga of 'iḍâyâḥ' before *pati* &c., (VIII. 3. 53.) in the Chhandas.

Thus इडायाः पतिः or इडायास्पतिः इडायास्पुत्रः । इडायाः पुत्रः । इडायास्पृष्ठम् । इडायाः पृष्ठम् । इडाया स्फारम्, इडायाः पारम । इडायास्पदम् । इडायाः पदम् । इडायास्पयः । इडायाः पयः । इडायाः पोषम् । इडायास्पोषम् ॥

Here we must read again the sûtra VIII. 3. 102 S. 2403:—

३६३९ । क । निसस्तपतावनासेवने ॥

निसः सकारस्य मूर्धन्यः स्यात् । 'निष्टप्तं रक्षो निष्टप्ता अरातयः' । 'अनासेवने' किम् । निस्तपति । पुनःपुनस्तपतीत्यर्थः ॥

3639A. *Sha* is substituted for the *sa* of *nis* before the verb *tap* when the meaning is not that of 'repeatedly making red hot.'

As निष्टप्तं रक्षो निष्टप्ता अरातयः ॥

Why do we say 'when the meaning is not that of repeatedly making red hot'? Observe निस्तपति meaning 'makes repeatedly red hot.'

३६४० । युष्मत्तत्ततक्षुःष्वन्तःपादम् । ८ । ३ । १०३ ॥

पादमध्यस्थस्य सस्य मूर्धन्यः स्यात्तकारादिष्वेषु परेषु । युष्मदादेशाः त्वंत्वातेतवाः । 'त्रिभिष्ट्वं देव सवितः' 'तेभिष्ट्वा अभिष्टे' । 'अप्स्वग्ने सधिष्टव' । 'अग्निष्टद्विश्वम्' । 'द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः' । 'अन्तःपादम्' किम् । तदग्निस्तवयं' । 'यन्म आत्मनो मिन्दाभूदग्निस्तत्पुनराहार्जातवेदा विचर्षणिः' । अत्राग्निरिति पूर्वपादस्यान्तो न तु मध्यः ।

3640. The *s* standing in the inner half of a stanza is changed to *sh* before the *ta* of *twam* &c. and *tad* and *tatakshus*.

The word युष्मद् here means the substitutes त्वम्, त्वाम्, ते, तव. As अग्निष्ट्वं नामासीत् । त्वा, अग्निष्ट्वा वर्धयामसि । ते, अग्निष्टे विश्वमानय । तव, अप्स्वग्ने सधिष्टव, (Rig. VIII. 43. 9) । तत्, अग्निष्टद्विश्वमापृणाति, (Rig. X. 2. 4) ततक्षुस्, द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः ॥

Why do we say 'in the inner half of a stanza'? Observe यन्म आत्मनो मिन्दाभूदग्निस्तत्पुनराहार्जातवेदा विचर्षणिः । Here the word अग्निः is at the *end* of the first stanza while तत् is at the *beginning* of the second stanza, therefore the स् of अग्निस् is not in the middle of a stanza.

३६४१ । यजुष्येकेषाम् । ८ । ३ । १०४ ॥

युष्मत्तत्ततक्षुषु परतः सस्य मूर्धन्यो वा । अर्चिभिष्ट्वम् । अग्निष्टे । अग्नम् । अर्चिभिष्टतक्षुः । पक्ष अर्चिभिस्त्वमित्यादि ।

3641. In the opinion of some, the above change takes place in the Yajurveda also.

Thus अर्चिभिष्ट्वम् or अर्चिभिस्त्वम् । अग्निष्टेजम् or अग्निस्तेजम् । अग्निष्टत् or अग्निस्तत् । अर्चिभिष्टतक्षुः or अर्चिभिस्ततक्षुः ॥

३६४२ । स्तुतस्तोमयोश्छन्दसि । ८ । ३ । १०५ ॥

त्रिभिष्टुतस्य—त्रिभिः स्तुतस्य । गोष्टोमम्—गोस्तोमम् । पूर्वपदादित्येव सिद्धे प्रपञ्चार्थमिदम् ।

3642. The *s* of *stut* and *stoma* in the Chhandas, is changed to *sh* in the opinion of some.

Thus त्रिषिध्युतस्य or त्रिषिस्तुतस्य गोष्टोमं षोडशिमन्, or गोस्तोमं षोडशिमन् । This change would have taken place by the general rule contained in the next sûtra VIII. 3. 106, the special mention of स्तुत and स्तोम here is a mere amplification. The word छन्दसि of this sûtra governs subsequent sûtra also.

३६४३ । पूर्वपदात् । ८ । ३ । १०६ ॥

पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य सस्य षो वा । 'यविष्ठ्यामो दीदिव षः' । 'दुर्जिष्टं षः सुवंती' ।

3643. In the Chhandas, according to some, *s* is changed to *sh*, when it stands in the beginning of a second word, preceded by a word ending in *i* &c.

The words छन्दसि and एकेषां are both understood here. Thus द्विषन्धिः or द्विसन्धिः. त्रिषन्धिः or त्रिसन्धिः; मधुष्ठानम् or मधुस्थानम्, द्विषाहस्रं चिन्वीत or द्विसाहस्रं चिन्वीत ॥

The word पूर्वपद here means the first member of a compound word as well as the prior word other than that in a compound. Thus त्रिःषप्तकृत्वः or त्रिःसप्तकृत्वः ॥ यविष्ठ्यामो दिदिवः (Rig Veda I. 108. 11). दुर्जिष्टः सुवंती (Rig Veda IX. 19. 2).

३६४४ । सुञः । ८ । ३ । १०७ ॥

पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य सुञो निपातस्य सस्य षः । 'ऊर्ध्व ऊ षु णः' । 'अभी षु णः' ।

3644. The *sa* of the Particle *su* is changed to *sha* in the Chhandas, when preceded by an other word having in it the change-effecting letter *i* &c.

Thus ऊर्ध्व ऊ षु णः (Rig Veda I. 36. 13.) अभी षु णः सखीनाम् (Rig Veda IV. 31. 3). The lengthening takes place by VI. 3. 134, and न changed to ण by VIII. 4. 27.

३६४५ । सनोतेरनः । ८ । ३ । १०८ ॥

'गोषा इन्द्रो नृषा असि' । 'अनः' किम् । गोसनिः ।

3645. The *sa* of the verb *san* when it loses its *n*, is changed to *sh* under the same circumstances.

Thus गोषाः (Rig. IX. 2 10), formed by the affix विट् (III. 2. 67), the न् is elided by VI. 4. 41. So also नृषाः ॥

Why do we say 'when it loses its न्' ? Observe गोसनिं [illegible] (Atharv. III. 20. 10). Here the affix is इन् (III. 2. 27). See however [illegible] in Rig. VI. 53. 10.

३६४६ । सहेः पृतनर्ताभ्यां च । ८ । ३ । १०९ ॥

पृतनाषाहम् । ऋताषाहम् । चात् । ऋतीषाहम् ।

3646. The *s* of *sha* is changed to *sh* after *pritana* and *rit*.

Thus पृतनाषाहम् ऋताषाहम् । The word च 'and' in the sûtra includes words other than those mentioned in it. The word ऋतीषहम् would be valid by this also.

३६४७ । निव्यभिभ्योऽड्व्यवाये वा छन्दसि । ८ । ३ । ११९ ॥

सद स्तुस्वञ्जः । न्यषीदत्-न्यसीदत् । व्यषीदत्-व्यसीदत् । अभ्यष्टौत्-अभ्यस्तौत् ।

3647. The *sh* is optionally substituted in the Chhandas after the prepositions *ni*, *vi* and *abhi* when the augment 'aṭ' intervenes.

Thus न्यषीदत् or न्यसीदत् पिता नः; व्यषीदत्; or व्यसीदत् पिता नः; अभ्यषीदत् or अभ्यसीदत् ॥

The anuvṛitti of सद and स्वञ्ज is not to be read into this sûtra. It is, in fact a general rule and applies to verbs other than these two. As व्यस्तौत्, न्यष्टौत्, अभ्यष्टौत or अभ्यस्तौत ॥

३६४८ । छन्दस्यृदवग्रहात् । ८ । ४ । २६ ॥

ऋकारान्तादवग्रहात्परस्य नस्य णः । नृमणाः । पितृयाणम् ।

3648. In the Chhandas, *na* of a second term is changed into 'ṇa' when the prior term ends with a short 'ṛi' even when there is an *avagraha* or hiatus between the two terms.

The word पूर्वपदात् is understood here. The word अवग्रह means a hiatus or separation. Thus पितृ याणम्, नृ मणाः ॥ Here ऋ is अवग्रह ॥ The change of न into ण is effected ordinarily then, when the terms, one containing the cause, and the other न, are in संहिता or conjunction. For the rules of Sandhi and the rules like these can apply only to words in संहिता ॥ The present rule is an exception to it, and here, even when the words are not in संहिता, but there i an actual hiatus between the two, the change still takes place. The word संहिता of VIII. 2. 108, exerts regulating influence up to the end of the Book.

३६४९ । नश्च धातुस्थोरुषुभ्यः । ८ । ४ । २७ ॥

धातुस्थात् । 'अग्ने रक्षा णः' । 'शिक्षा णो अस्मिन्' । 'उरु णस्कृधि' । 'अभी षु णः' । 'मो षु णः' ।

इत्यष्टमोऽध्यायः । इति वैदिक प्रकरणम् ॥

3649. In the Chhandas, the *na* of (the Pronoun) *nas* is changed into 'ṇa' when it comes after a root having a *ra* or *sha* or after the words *uru* and *shu*.

Thus अग्ने रक्षा णः (Rig. VII. 15. 13) 'O Agni! protect us.' शिक्षा णो अस्मिन् (Rig. VII. 32. 26) 'Teach us this.' उरु:—उरु णस्कृधि (Rig. VIII. 75. 11) षु—अभी षु णः सखीनाम् (Rig. IV. 31. 3). ऊर्ध्व ऊ षु णः ऊतये (Rig. I. 36. 13).

The word नस् is here the pronoun नस्, which is the substitute, in certain cases of अस्मद् (VIII. 1. 21) and does not mean here the नस् substitute of नासिका । धातुस्थ means 'that which exists in a dhâtu,' namely र् and ष् when occurring in a root. The word उरु means the word form उरु; and षु means सुञ्, and is exhibited with ष-change. It does not mean the affix सु of the Locative Plural. Therefore not in वायुः भाता स्वेषु नः ॥ The word रक्षा is the 2nd Person singular, Imperative the lengthening is by VI. 3. 135. The root शिक्ष् has the sense of दान in the Veda. कृधि is 2nd Person Sg. Imperative of कृ (VI. 4. 102), the visarga of नः is changed to स् by VIII. 3. 50. In अभीषु there is lengthening by VI. 3. 134. so also in ऊ षु णः &c.

Here ends the Book on Vedic forms.

अथ स्वर प्रकरणम् ।

ON ACCENTS.

CHAPTER I.

३६५० । अनुदात्तं पदमेकवर्जम् । ६ । १ । १५८ ॥

परिभाषेयं । स्वरविधिविषया । यस्मिन्पदे यस्योदात्तः स्वरितो वा विधीयते तमेकमचं वर्जयित्वा शेषं तत्पदमनुदात्तस्कं स्यात् । गोप्_यतं' नः । अत्र सनाद्यन्ताः–' (२३०४) इति धातुत्वे धातुस्वरेण यकारात्कार उदात्तः शिष्टमनुदात्तम् ।

'+ सतिशिष्टस्वरबलीयस्त्वमन्यत्र विकरणेभ्य इति वाच्यम् +' । तेनैकोदात्तत्वे । गुपेर्धातुस्वर आयस्य प्रत्ययस्वरश्च न शिष्यते । 'अन्यत्र' इति किम् । 'यु॒ञ्जे यं ब्रह्मभिर्दु छ' य॒ज्ञोतः' । अत्र सति शिष्टोऽपि 'श्ना' इत्यत्र स्वरो न शिष्यते किंतु तस एव ।

3650. A word is, with the exception of one syllable, unaccented.

That is, only one syllable in a word is accented, all the rest are anudâtta or unaccented. This is a Paribhâshâ or maxim of interpretation with regard to the laws of accent. Wherever an accent—be it acute (udâtta) or a circumflex (svarita)—is ordained with regard to a word, there this maxim must be applied, to make all the other syllables of that word unaccented. The word अनुदात्त means 'having anudâtta vowel.' What is the *one* to be excepted? That one about which any particular accent has been taught in the rules here-in-after given. Thus VI. 1. 162 teaches that a root has acute accent on the final. Therefore, with the exception of the last syllable, all the other syllables are unaccented. Thus in 'गोपायतं नः' (Rig Veda VI. 74. 4) the acute accent is on य, all the rest are unaccented.

Vârt:—The सतिशिष्ट accent is stronger than all which precede it, except when it is a Vikaraṇa accent. Thus in the above example, the root accent of गुप and the affix accent of आय do not remain, but तं accent prevails.

Why do we say 'except when it is a Vikaraṇa accent'? Observe यु॒ञ्जे यं ब्रह्मभिर्दु छ यजोतः (Rig Veda III. 6. 10). Here the vikaraṇa श्ना accent is सतिशिष्ट, but it does not prevail over तस् accent.

NOTE:—The rule is that except one special accent taught in a sûtra the other syllables take anudâtta. Therefore, where there is a conflict of rules, the accent is guided by the following maxim: "परनित्यान्तरङ्गापवादैः स्वरेष्वंसत्या सतिशिष्टेन" ॥ namely (1) the sequence, a succeeding rule setting aside a prior rule (2) a Nitya rule is stronger than Anitya (3) Antaranga stronger than Bahiranga, (4) the Apavâda is stronger than Utsarga. When all these are exhausted, then we apply the rule of सतिशिष्ट ॥ What is this rule? To quote the words of Kâsikâ: यो हि यस्मिन् सति शिष्यते स तस्य बाधको भवति 'that which does remain

and must last in spite of the presence of another, debars each other.' Thus in गोपायति ; here the प्रत्ययस्वरः "the accent of the affix" (III. 1. 3) by which the acute is on the first syllable of the *affix* is an apavâda to the धातुस्वरः (VI. 1. 192) by which the final of a dhâtu is acute, and it debars the dhâtu-accent; but this affix accent is in its turn debarred in the case of derivative verbs formed with affixes by the rule of सतिशिष्ट, because even after the addition of the affix, these words *retain* the designation of dhâtu. Similarly in कृष्णोत्तरासङ्गपुत्रः "The son of him whose upper garment (uttarâsanga) is of black color, the Son of Baladeva," the Bahuvrihi-accent (VI. 2. 1) being an apavâda to Samâsa-accent; (VI. I. 223), debars the samâsa-accent; but this Bahuvrihi-accent is in its turn debarred by the rule of सतिशिष्ट when a further compound is formed and the final word is a compound only and not a Bahuvrihi. Though the accent of the Vikaraṇa is a सतिशिष्ट, yet it does not debar the Sârvadhâtuka accent (VI. 1. 186). Thus in कुर्वाते:, the accent of the vikaraṇa नो does not debar the accent of तस् ॥

३६५१ । अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोपः । ६ । १ । १६१ ।

यस्मिन्ननुदात्ते परे उदात्तो लुप्यते तस्योदात्तः स्यात् । 'दे॒वीं वाचं॑म् । अत्र ङीबुदात्तः ।

3651. An unaccented vowel gets also the acute accent, when on account of it the preceding acute is elided.

The word udâtta is understood here. Thus कुमार + ई = कुमारी ॥ The word कुमार has acute on the last, when the unaccented (anudâtta) ङीप् is added to it, the अ is elided (VI. 4. 148), the anudâtta ई becomes udâtta. So also प्रतिदिवन् + शस् = प्रतिदिवः (VII 1. 88); प्रतिदिवन् + ए = प्रतिदिवे. प्रतिदिवन् has acute on the last. So also कुमुद + ड्मतुप् = कुमुद्वान् (IV. 2. 87), नड्वान्, वेतस्वान् । The words कुमुद &c are end-acute, and the affix मत् (वत्) is anudâtta (III. 1. 4).

देवीं वाचं (Rig Veda VIII. 100. 11 and 101. 16).

३६५२ । चौ । ६ । १ । २२२ ॥

लुप्ताकारेऽञ्चतौ परे पूर्वस्यान्तोदात्तः स्यात् । उदात्तनिवृत्तिस्वरापवादः । 'दे॒व॒द्रीचीं' नयत देवयन्तः' ॥

'+अतद्धित इति वाच्यम्+' । दाधीचः । माधूचः । प्रत्ययस्वर एवात्र ॥

3652. In compound words ending in *anch*, the final vowel of the preceding word has the acute accent in the weak cases in which only *ch* of *anch* remains.

Thus देवद्रीचीं नयत देवयन्तः (Rig Veda III. 6. 1). This is an exception to VI. 1. 161, 170 and VI 2. 52.

Vârt:—This rule does not apply before a Taddhita affix. As दाधीचः, माधूचः ॥ Here the accent is regulated by the affix (III. 1. 3).

३६५३ । आमन्त्रितस्य च । ६ । १ । १९८ ॥

आमन्त्रितस्यादिरुदात्तः स्यात् । 'अग्न इन्द्र वरुण मित्र देवाः' ॥

3653. The first syllable of a Vocative gets the acute accent.

Thus अग्न इन्द्र वरुण मित्र देवाः (Rig Veda V. 46. 2). This debars the final accent ordained by VI. 2. 148. Though the affix may be elided by a लुमत् word,

(ल्यक्, लुप् or लु), yet the effect of the affix remains behind in spite of I. 1. 63. As सुर्पारागच्छ ! सैत्या गच्छत ! ॥

३६५४ । आमन्त्रितस्य च । ८ । १ । १९ ॥

पदात्परस्यापादादिस्थितस्यामन्त्रितस्य सर्वस्यानुदात्तः स्यात् । यमुनाया अन्तोदात्तत्वेऽप्ययमनिघातः । 'इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति' । 'अपादादौ' किम् । 'शुतुद्रि स्तोमम्' । 'आमन्त्रितं पूर्वमविद्यमानवत्' (४१२) । 'अग्न इन्द्र' । अग्नेन्द्रादीनां निघातो न । पूर्वस्याविद्यमानत्वेन पदात्परत्वाभावात् । 'नामन्त्रिते समानाधिकरणे सामान्यवचनम्' (४१३) । समानाधिकरणे आमन्त्रिते परे विशेष्यं पूर्वमविद्यमानवन्न । 'अग्ने तेजस्विन्' । 'अग्ने त्रातः' । 'सामान्यवचनम्' किम् । पर्यायेषु मा भूत् । 'अघ्न्ये देवि सरस्वति' ॥

3654. All the syllables of a Vocative are unaccented when a word precedes it, and it does not stand at the beginning of a hemistich.

The Vocative is acutely accented on the first by VI. 1. 198, the present makes it all unaccented, and is thus an exception to the last sûtra.

Thus इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति (Rig Veda X 75. 5).

Why do we say 'when it does not stand at the beginning of a hemistich'? Observe शुतुद्रिस्तोमम् (Rig Veda X. 75. 5).

But rule VIII. 1. 72. S. 412 taught us that a Vocative standing before another word is considered as non-existent. Therefore in अग्न इन्द्र वरुण every Vocative gets the acute by the last sûtra, and the present sûtra does not make इन्द्र &c. accentless, for the Vocative being non-existent, इन्द्र &c. are considered as not preceded by another word.

To VIII. 1. 72. S. 412 there is however an exception made by VIII. 1. 73, S. 413. Therefore where there are two Vocatives *in apposition*, one qualifying the other, the first Vocative (or the qualified), is not considered as non-existent for the purposes of the present sûtra. Hence in अग्ने तेजस्विन् ; अग्ने त्रातः ; the words *tejasvin* and *trâtah* qualify *Agne*; and therefore they are unaccented. Why do we say 'when in apposition'? Observe अघ्न्ये देवि सरस्वति ; here the words are not in apposition. i. e one does not qualify the other, but they are merely synonyms: and therefore the present sûtra applies.

३६५५ । सामान्यवचनं विभाषितं विशेषवचने । ८ । १ । ७४ ॥

अत्र भाष्यकृता बहुवचनमिति पूरितम् । सामान्यवचनमिति च पूर्वसूत्रे योजितम् । आमन्त्रितान्ते विशेषणे परे पूर्वं बहुवचनान्तमविद्यमानवद्वा । 'देवीः षळुर्वीरुरु नः कृणोत' । अत्र देवीनां विशेष्यं उर्वीरिति । 'देवाः शरण्याः' । इह द्वितीयस्य निघातो वैकल्पिकः ॥

3655. When the preceding Vocative is in the Plural number, it is optionally considered as non-existent, if the subsequent Vocative, in apposition with it, is a specific term.

The VIII. 1. sûtras 73 and 74 as enunciated by Pâṇini are नामन्त्रिते समानाधिकरणे, and सामान्यवचनं विभाषितं विशेषवचने । Patanjali made the amendment by adding सामान्यवचने to 73 and completed the present sûtra by adding बहुवचनम् to it.

This ordains option, where the sûtra VIII. 1. 73, S. 413 would have made the consideration of the first vocative as existent, compulsory. Thus देवीः षळुर्वीः

नः कवीन (Rig Veda X. 128. 5). Here भद्र is an adjective qualifying देवीः । So also दैव्याः होतारः or दैव्या पुरस्तुः ॥

३६५६ । सुबामन्त्रिते पराङ्गवत्स्वरे । २ । १ । २ ॥

सुबन्तमामन्त्रिते परे परस्याङ्गवत्स्यात्स्वरे कर्तव्ये । 'द्रवत्पाणी शुभस्पती' । शुभ इति शुभेः क्विबन्तात् षष्ठी । तस्य परशरीरानुप्रवेशे षाष्ठिकमामन्त्रिताद्युदात्तत्वम् । न चाष्टमिको निघातः शङ्क्यः । पूर्वामन्त्रितस्याविद्यमानत्वेन पादादित्वात् । 'यत्ते दिवो दुहितर्मर्तभोजनम्' । अत्र दिवः षष्ठ्यन्तत्वादष्टमिको निघातः । 'परशुना वृश्चन्' ॥

'+ षष्ठ्यामन्त्रितकारकवचनम् +' । षष्ठ्यन्तमामन्त्रितान्तं प्रति यत्कारकं तद्वाचकं चेति परिगणनं कर्तव्यमित्यर्थः । तेनेह न । 'अयमग्ने जरिता' । 'यत्तेनाग्ने ब्रह्मणा'-समर्थानुवृत्त्या वा सिद्धम् ॥

'+ पूर्वाङ्गवच्चेति वक्तव्यम् +' । आ ते पितर्मरुताम् । 'प्रति त्वा दुहितर्दिवः' ॥

'+ अव्ययानां न +' । 'उच्चैरधीयान' । 'अव्ययीभावस्य निच्यते' । 'उपाग्न्यधीयान' ॥

3656. A word ending in a case-affix, when followed by a word in the vocative case, is regarded as if it was the aṅga or component part of such subsequent vocative word, when a rule relating to accent is to be applied.

In other words, the word ending in a case-affix enters, as if into the body of the vocative (âmantrita) word. Thus sûtra VI. 1. 198 S. 3653 declares 'a word ending in a vocative case-affix, gets the udâtta accent on the beginning *i.e.*, first syllable.' Now, this rule will apply even when a word ending with a case-affix precedes such word in the vocative case. Thus the word पती 'O two lords'! has udâtta on the first syllable. Now, when this word is preceded by another inflected noun as शुभस् 'of prosperity,' the accent will fall on शु, the two words being considered as a single word; as :—अश्विना यज्वरीरिषो द्रवत्पाणी शुभस्पती । पुरुभुजा चनस्यतम् । (Rig. 1. 3. 1). 'O Asvins, riding on quick horses, lords of prosperity and bestowers of plenty of food, eat the sacrificial offerings to your satisfaction.' Here VIII. I. 19, S. 3654 does not make the word accentless, for the preceding Vocative, 'dravatpâni' being considered as non-existent, the second is beginning of a Pâda. But in the following example यत्ते दिवो दुहितर्मर्तभोजनम् (Rig. Veda VII. 81. 5) the word दिवः is accentless because of the VIII. 1 19. S. 3654.

So also परशुना वृश्चन् 'O thou cutting with an axe'! The word परशु is formed from the root शॄ with the prefix पर and the Uṇâdi affix कु which is treated as कित् (See Uṇadi I. 34). Hence it has acute on the final. But by the present sûtra, being considered as the component part of the Vocative वृश्चन्, it becomes first-acute.

Vârt :—The rule of this sûtra should be confined to that word only that denotes the agent (kâraka) of the verb with which the Vocative is connected and to the Genitive governing the Vocative. Though the Vocative being a substantive pure and simple cannot stand in relation of a kâraka to a verb, yet the verb in the sentence has a kâraka. That is meant in the Vârtika. Therefore not so here : अयमग्ने जरिता (Rig Veda X. 142. 1) and यत्तेनाग्ने ब्रह्मणा (Rig Veda I. 31. 18).

Here the words अयम् and यत्तेन are not connected with the verb to which the Vocative refers; while in परशुना वृश्चन् the word परशुना 'with the axe' is a

kâraka to the verb denoted by the root व्रश्च 'to cut' from which the Vocative वृश्चन् comes. In other words, the preceding word becomes the integral part of the Vocative under two conditions only, namely, (1) when it is a Genitive governing the Vocative as in ग्रुमस्वृश्चन् where the word ग्रुमस् is in the sixth case (derived with the affix क्विप् from ग्रुम्, the base being ग्रुम्); or (2) when the preceding word stands in the relation of a kâraka to the action denoted by the root from which the Vocative is derived: as in परशुना वृश्चन् 'O with axe cutting!'

Or we may dispense with this Vârtika, and get the same result by the rule of समर्थः पदविधिः; for only that word can become the integral part of a Vocative which is syntactically connected with it, and not any word that might happen to precede it.

Vârt :—It should be rather stated: 'component part of the *preceding*.' That is, while the sûtra teaches that the preceding word becomes part of the subsequent word, Katyayana would reverse the order. Thus आ ते पितर् मरुताम् (Rig Veda II. 33. 1).

Here the subsequent word मरुताम् becomes as an aṅga or component part of पितर् which is the preceding word. पितर् is accentless, because a Vocative, and therefore, मरुताम् also becomes accentless being considered as aṅga of पितर्। So also प्रति त्वा दुहितर् दिवः (Rig. VII. 81. 3); here दिवः is accentless, because the Vocative दुहितर् is nighâta.

Vârt :—Prohibition must be stated of Indeclinables as उच्चैरधीयान ! ॥

Ishti.—But not so of the Avyayîbhâva compounds, which are also Indeclinables. As उपाग्न्यधीयान ॥

३६५७। उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितोऽनुदात्तस्य । ८ । २ । ४ ॥

उदात्तस्थाने स्वरितस्थाने च यो यण् ततः परस्यानुदात्तस्य स्वरितः स्यात् । अभ्यभि हि स्वरितस्य यणः । खलप्व्याशा । अस्य स्वरितस्य नैपातिकत्वेनासिद्धत्वाच्छेषनिघातो न ॥

3657. **A svarita vowel is the substitute of an anudâtta vowel, when the latter follows after such a semi-vowel, as has replaced an udâtta or a svarita vowel.**

An unaccented vowel becomes svarita, when it comes after a यण् (semi-vowel) which यण् itself has come in the room of a vowel which was acute or svarita once.

Thus अभ्यभि हि। The word अभि is finally acute (See Phiṭ Sûtras IV, 12. and I. 1). It is doubled by VIII. 1. 4. S. 2140. The second अभि gets the designation of âmreḍita VIII. 1. 2. and it is anudâtta by VIII. 1. 3. S. 3670. Therefore in अभि + अभि the इ of the first is udâtta, the अ of second is anudâtta, the इ is changed to य्, this य् is udâtta-yaṇ hence the अ of the second अभि after it becomes svarita by the present sûtra. अभि + अभि = अभ् य् + अभि = अभ्यभि ॥

Now to take an example of a svarita-yaṇ. The word खलपू is finally acute by krit-accent (VI. 2. 139. S. 3873). The Locative singular of this word is खलपू + इ = खलप्वि, by VI. 4. 83. S. 281). This व् is a semivowel which comes in the room of the acute ऊ, therefore, it is udâtta-yaṇ. After this udâtta-yaṇ, the anudâtta इ of the Locative becomes svarita by the first part of this sûtra. Now when खलप्वि+

ऋचार्यौ are combined by sandhi, this svarita ऋ is changed to र्; it is, therefore, a svarita-yaṇ. The unaccented आ will become svarita, after this svarita-yaṇ. As कन्य॒र्॑वार्यौ The word कन्या is finally acute and consequently या is not acute (Phit. I. 18).

This svarita यौ of कन्या is evolved by the present sûtra which belongs to the Tripâdi section of the Ashṭâdhyâyî, and hence it is asiddha (VIII. 2. 1. S. 12). Therefore rule VI. 1. 158. does not cause the यौ to lose its accent. Cf. 3660.

३६५८ । एकादेश उदात्तेनोदात्तः । ८ । २ । ६ ॥

उदात्तेन सहैकादेश उदात्तः स्यात् । 'वोऽश्वाः' । 'क्वावरं मरुतः' ॥

3658. The single substitute of an unaccented vowel with an udâtta vowel is udâtta.

Thus व॒ वोऽश्वाः (Rig Veda 61. 2) and क्वावरं मरुतः । The word वः is anudatta by VIII. 1. 21. S. 405. read with VIII. 1. 18. S. 403. The word अ॑श्वः is acutely accented on the first, as it is formed by adding क्वन् to अश् (Uṇ I. 151). The स् of वस् is changed to र् (VIII. 2. 66. S. 162), which is again changed to उ (VI. 1. 113. S. 163). Thus वो अश्वाः । Here अ becomes pûrva-rupa by VI. I. 109. S. 86. which is udâtta.

क्व is formed from किम् by अत् affix (V. 3. 12. S 1959. and VII. 2. 105. S. 2209) and is svarita (VI. 1. 185. S. 3729). The word अ॑वर is acutely accented on the first by the Phiṭ II. 6. The single long substitute is udatta.

३६५९ । स्वरितो वानुदात्ते पदादौ । ८ । २ । ६ ॥

अनुदात्ते पदादौ परे उदात्तेन सहैकादेशः स्वरितो वा स्यात् । पक्षे पूर्वसूत्रेणोदात्तः । 'वीऽ३दं ज्योतिर्हृदये' । 'अस्य श्लोको दिवीयते' । व्यवस्थितविभाषात्वाद्विकारयोः स्वरितः । दीर्घप्रवेशे तूदात्तः । किञ्च 'एङः पदान्तात्–' (८६) इति पूर्वरूपे स्वरित एव । तेऽवदन् । 'सोऽ३यमागात्' उक्तं च प्रातिशाख्ये—'इकारयोश्च प्रश्लेषे क्षैप्राभिनिहतेषु च' इति ।

3659. The single substitute of an unaccented vowel, standing at the beginning of a word, with an udâtta vowel, may optionally be svarita or udâtta.

Thus वीऽ॑दं ज्योतिर्हृ॑दये । अस्य श्लोको दिवीयते । This is a vyavasthita-vibhâshâ; in this wise. There will *necessarily* be svarita (1) where a long ई is the single substitute of (इ + इ) or of two short इ's, (2) where there is pûrva rupa by the application of एङः पदान्तात् इति (VI. 1. 109. S. 86) There will be udâtta where a long vowel comes in. Thus in वि + इदम् = वीऽ३म् in वीऽ३दं ज्योतिर्हृ॑दये, the long ई is substituted for two short इ's. This substitution of a long ई for two *short* इ's is technically called प्रश्लेष । Where there is Praś lesha, the long ई is *necessarily* svarita. Similarly when there is अभिनिहतसन्धिः *i. e.*, the peculiar sandhi taught in VI. 1. 109. Thus ते॑ऽवदन्, सोऽ॒यमागात् । So also where there is क्षैप्रः सन्धि *i. e.*, the substitution of a semi-vowel in the room of an udâtta or svarita vowel as भ्व॑र्थित । The above rules about svarita are thus summarised in the Prâtiśakhyas: इकारयोश्च प्रश्लेषे क्षैप्राभिनिहतेषु च । But where a long ई is substituted as a single substitute for इ + ई (one of the इ's being long), there it must *always* be acute. As अस्य श्लोको दिवीयते (Rig. 1. 190. 4). The words दि॒वि + ई॒यते are

compounded into त्रिवीयते । The word त्रिवि (Locative singular) is finally acute by VI. 1. 171, S. 3717. ईयते is from the Divâdi root ईङ् गतौ, and has lost its accent by VIII 1. 28. S. 3935.

३६६० । उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः । ८ । ४ । ६६ ॥

उदात्तात्परस्यानुदात्तस्य स्वरितः स्यात् । 'अग्निमीळे' । अस्याप्य सिद्धत्वात् ... ॥ 'तमीशानासः' ।

3660. The Svarita is the substitute of an Anudâtta vowel which follows an Udâtta vowel.

Thus अग्निम् + ईळे = अग्निमीळे । Here ई which was अनुदात्त by rule VIII. 1. 28, becomes svarita by the present rule, as it comes after the udâtta न of agni.

The rule VI. 1. 158, S. 3650, does not change this svarita into an Anudâtta because for the purposes of that rule, the present rule is असिद्ध, or as if it had not taken place (VIII. 2. 1. S. 12). Therefore both the udâtta and the svarita accent are heard.

तमं ईशानासः (Rig Veda I. 129. 2).

Here तम् the Accusative singular of तद् is finally acute. The word ईशानासः is the Nominative Plural of ईशान, the augment असुक् being inserted by VII. 1. 50. S. 3572. The word ईशान is derived from ईश 'to rule' with the affix चानश्, and therefore it is finally acute because of the चित् accent. The Nom. Pl. affix जस् being a सुप् is anudâtta. The long ई and the अ of ई are svarita.

३६६१ । नोदात्तस्वरितोदयमगार्ग्यकाश्यपगालवानाम् । ८ । ४ । ६७ ॥

उदात्तपरः स्वरितपरश्चानुदात्तः स्वरितो न स्यात् । गार्ग्यादिमते तु स्यादेव । 'प्र य आरुः' । 'वो अश्वाः' । 'क्व अभीशवः' ।

3661. All prohibit the above substitution of svarita, except the Âchâryas Gârgya, Kâśyapa and Gâlava, when an udâtta or a svarita follows the anudâtta.

Thus प्र य आरुः (Rig Veda III. 7. 1). वो अश्वाः; क्व अभीशवः ॥

Note :—This debars the preceding rule. That anudâtta which is *followed* by an udâtta is called उदात्तोदयः or उदात्तपरः । The word उदय means पर in the terminology of ancient Grammarians. That anudâtta which is *followed* by a svarita is called स्वरितोदयः । These are Bahuvrihi compounds. Thus उदात्तोदयः —य आरुः, वो अश्वाः । The word आरुः is first acute by चित् accent; before this udâtta, the अ of these words does not become svarita. So with स्वरितोदयः—क्व अभीशवः । The word क्व is svarita being formed by the चित् affix अत् (V. 3 12 S. 1959); before this svarita the preceding अ does not become svarita.

Why do we say 'except in the opinion of Gârgya, Kâśyapa and Gâlava'? Observe य आरुः, वो अश्वाः । According to their opinion, the svarita change does take place.

The employment of the longer word उदय instead of the shorter word पर is for the sake of auspiciousness, for the Book has approached the end. The very utterance of the word उदय is auspicious. All sacred works commence with

an auspicious word, have an auspicious word in the middle, and end with an auspicious word. Thus Pâṇini commences his sûtra, with the auspicious word वृद्धि: ' increase ' (in Sûtra I. 1. 1), has the word शिव ' the well wisher ' in the middle (IV. 4. 143), and उदय at the end.

The mention of the names of those several Achâryas is for the sake of showing respect (pujârtham).

३६६२ । एकश्रुति दूरात्सम्बुद्धौ । १ । २ । ३३ ॥

दूरात्सम्बोधने वाक्यमेकश्रुतिः स्यात् । त्रैस्वर्यापवादः । 'आगच्छ भो माणवक' ।

3662. In addressing a person from a distance, the tone is called Ekaśruti or monotony.

Monotony or Ekaśruti is that tone which is perceived when a person is addressed; in it there is an absence of all the three tones mentioned above; and there is no definite pitch in it. It is, therefore, the ordinary recitative tone.

The word 'Sambuddhi' means here addressing a person from a distance; and has not its technical meaning of the singular number of the vocative case. As आगच्छ भो माणवक देवदत्त 'O boy Devadatta! come.' There is vanishing of all the accents in the above case; and the final short vowel of Devadatta is changed into *pluta* by VIII. 2. 84 (दूराद्धूते च) ॥

३६६३ । यज्ञकर्मण्यजपन्यूङ्खसामसु । १ । २ । ३४ ॥

यज्ञक्रियायां मन्त्र एकश्रुतिः स्याज्जपादीन्वर्जयित्वा । 'अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत्' । 'यज्ञ-' इति किम् । स्वाध्यायकाले त्रैस्वर्यमेव । 'अजप-' इति किम् । 'ममाग्ने वर्चो विहवेष्वस्तु' । जपो नाम उपांशुप्रयोगः । यथा जले निमग्नस्य । न्यूङ्खा नाम षोडश ओकाराः । गीतिषु सामाख्या ।

3663. In the sacrificial works, there is Monotony, except in *japa* (silent repetition of a formula), Nyûṅkha vowels (sixteen sorts of *om*) and the Sâma Vedas.

In 'sacrificial works' or on occasions of sacrifice, the mantras of the Vedas are recited in Ekaśruti or monotony. But on occasions of ordinary reading, the mantras are to be recited with their proper three-fold accents.

'Japa' is the repetition of mantras, and their recitation in a low voice or whisper as when a person immersed in a river recites them. Nyûṅkha is the name of certain hymns of the Vedas and the names of 16 sorts of 'Om.' Some of these are pronounced with udâtta and others with anudâtta accent. Sâmas are songs, or the musical cadence in which some vedic hymns are to be uttered. As :—अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयम् । अपां रेतांसि जिन्वति ॥ (Rig Veda VIII. 14. 16).

When a mantra is recited as a *japa*, then it must be pronounced with an accent.—As ममाग्ने वर्चो विहवेष्वस्तु (Rig Veda X. 128. 1).

When not employed on occasions of sacrifice, but are ordinarily read, the mantras must have their proper accent, and there will be no Ekaśruti.

३६६४ । उच्चैस्तरां वा वषट्कारः । १ । २ । ३५ ॥

यज्ञकर्मणि वौषट्शब्द उच्चैस्तरां वा स्यादेकश्रुतिर्वा ॥

3664. The pronunciation of the word 'vashaṭ' may optionally be by raising the voice (accutely accented), or it may be pronounced with monotony.

The phrase 'yajña-karma' is understood here. Even in yajña-karmas or sacrifices the word वौषट् may optionally be pronounced in a raised tone. The word वषट् in the sûtra signifies वौषट् ।

३६६५ । विभाषा छन्दसि । १ । २ । ३६ ॥

छन्दसि विभाषा एकश्रुतिः स्यात् । व्यवस्थितविभाषेयम् । संहितायां त्रैस्वर्यम् । ब्राह्मणे एकश्रुतिर्बह्वृचानाम् । अन्येषामपि यथासंप्रदायं व्यवस्था ।

3665. The monotony is optional in the recitation of the Vedas, or they may be recited with accents.

In the Chhandas or the Vedas there is option either to use the Ekaśruti tone or the three tones. Even on the occasion of ordinary reading, the Chhandas might be uttered either with the three accents or monotonously. Some say this is a limited option (vyavasthita-vibhâshâ).

The option allowed by this sûtra is to be adjusted in this way. In reading the Mantra portion of the Veda, every word must be pronounced with its proper accent: but in the Brâhmaṇa portion of the Veda there might be Ekaśruti. This is the opinion of the Rig Vedins, while some say there must be Ekaśruti necessarily and not optionally in the recitation of the Brâhmaṇas.

Thus:—अग्निमीळे पुरोहितम् or simply अग्निमीळे पुरोहितम् । 'I praise Agni the purohita'.

३६६६ । न सुब्रह्मण्यायां स्वरितस्य तूदात्तः । १ । २ । ३७ ॥

सुब्रह्मण्याख्ये निगदे 'यज्ञकर्मणि—' (३६६४) इति 'विभाषा छन्दसि' (३६६५) इति च प्राप्ता एकश्रुतिर्न स्यात्स्वरितस्योदात्तश्च स्यात् । सुब्रह्मण्योम् । सुब्रह्मणि साधुरिति यत् । न च 'एकादेश उदात्तेनोदात्तः' (३६५८) इति सिद्धं पुनरप्येकदेशस्योदात्तविधानं व्यर्थमिति वाच्यं । तथाप्युदात्त इत्यस्यानुवृत्तेः ।

'+ असावित्यन्तः +'। तस्मिन्नेव निगदे प्रथमान्तस्यान्त उदात्तः स्यात् । गार्ग्यो यजते । त्रिस्वरत्वात्प्राप्त आद्युदात्तोऽनेन बाध्यते । '+ अमुष्येत्यन्तः +'। षष्ठ्यन्तस्यापि तथा । दाक्षेः पिता यजते ।

'+ स्यान्तस्योपोत्तमं च +'। चादन्तः । तेन द्वावुदात्तौ । गार्ग्यस्य पिता यजते ।

'+ वा नामधेयस्य +'। स्यान्तस्य नामधेयस्य उपोत्तममुदात्तं वा स्यात् । देवदत्तस्य पिता यजते ।

3666. There should be no Monotony in the recitation of the Subrahmaṇya hymns and in those hymns, the vowels that would otherwise have taken the svarita accent, take the 'udâtta' accent instead.

The subrahmaṇya hymns are portions of the Rig Veda mentioned in Śatapatha Brâhmaṇa.

This sûtra prohibits Ekaśruti in the case of certain prayers called subrahmaṇya. By I. 2. 34 read with I. 2. 36 ante, prayers might be optionally uttered with Ekaśruti accent. This ordains an exception to that rule. In subrahmaṇya

prayers there is no ekaśruti; and in these hymns, a vowel which otherwise by any rule of grammar would have taken a svarita accent, takes an udâtta accent instead.

As सुब्रह्मण्यो३म् इन्द्रागच्छ हरिव आगच्छ. Here the word सुब्रह्मण्य is formed by the addition of the affix यत् (IV. 4. 98) to the word सुब्रह्मन्, and this य will get *svarita* accent by VI. 1. 185, (तित्स्वरितम्) as it has an indicatory त्; by the present sûtra, this nascent *svarita* is changed into udâtta. In the phrase इन्द्र आगच्छ, the word Indra being in the vocative case, इ is udâtta, the द्र of *Indra* is anudâtta VI. 1. 198. The *anudâtta* preceded by an udâtta is changed into *svarita* (VIII. 4. 66).

Thus the द्र of इन्द्र must become svarita, but by the present sûtra this nascent *svarita* is changed into an udâtta. Thus in इन्द्र, both vowels become udâtta. In the word आगच्छ, the आ is *udâtta*; the next letter which was anudâtta becomes *svarita*, and from *svarita*, it is changed to *udâtta* by the present rule. Thus in the sentence इन्द्र आगच्छ, the first four syllables are all acutely accented, the fifth syllable is only *anudâtta*. So also in हरिव आगच्छ, for the reasons given above, the letters व and च्छ are anudâtta, the rest are all acutely accented. Cf. Shat Br. III. 3. 4. 17 and fgg.

Vârt:—In the Subrahmanya hymns the final vowel of a word in the Nominative case is acute.

Thus गार्ग्यो यजते । Here गार्ग्य is derived from गर्ग by the affix यञ् (IV. 1. 105), and therefore it ought to be acute on the first because of ञित् accent. But the present vârtika prevents that. Thus we have गार्ग्यः instead of गार्ग्यः ॥

Vârt:—So also the final of a word in the Genitive is acute in the Subrahmanya texts. As दाक्षेः पिता यजते । Here दाक्षि is derived from दक्ष by the Patronymic affix इञ् and it would have been दाक्षेः but the vârtika makes it दाक्षेः ॥

Vârt:—But the penultimate as well as the final of the Genitive ending in स्य is udâtta.

Thus गार्ग्यस्य पिता यजते । Here there are two udâttas in the same word.

Vârt:—*Optionally* the penultimate of a Genitive in स्य is udâtta, when the word is a Proper Name. As देवदत्तस्य पिता यजते or देवदत्तस्य पिता यजते ।

३६६७ । देवब्रह्मणोरनुदात्तः । १ । २ । ३८ ॥

अनयोः स्वरितस्यानुदात्तः स्यात्सुब्रह्मण्यायाम् । देवा ब्रह्माण आगच्छत ।

3667. The word 'deva' and Brahmaṇa in those hymns have 'anudâtta' accent.

By I. 2. 37, it was declared, that in the subrahmanya hymns, *svarita* accent is replaced by *udâtta* accent. This sûtra makes an exception in favor of the words देवा and ब्रह्माण occurring in those hymns. These words have *anudâtta* accent. As देवा ब्रह्माण आगच्छत 'come ye Devâs and Brâhmaṇas.' Here the word देवाः gets udâtta accent on the first syllable by VI. 1. 198 (in the vocative the accent is on the beginning); वाः has originally an anudâtta accent which by VIII. 4. 66 (an *anudâtta* following an *udâtta* is changed into *svarita*) would have been.

changed into *svarita*. This *svarita*, by the previous sûtra required to be changed into *udâtta*; but by this rule, it is replaced by *anudâtta*. In other words, the original *anudâtta* remains unchanged.

३६६८ । स्वरितात्संहितायामनुदात्तानाम् । १ । २ । ३९ ॥

स्वरितात्परेषामनुदात्तानां संहितायामेकश्रुतिः स्यात् । 'इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति' ॥

3668. The Monotony takes the place of the *anudatta* vowels which follow the *svarita* vowels, in close proximity (*sanhita*).

Sanhitâ is the joining of two or more words in a sentence, for the purposes of reading or reciting. When words are thus glued together, then the *anudâtta* accents become Ekaśruti if they are preceded by *svarita* vowels; and are pronounced monotonously. As इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति (Rig Veda X. 75. 5) O Ganga, Yamuna, Sarasvati! this mine.

Here the word इमं has udâtta on the last syllable: the word मे is originally *anudâtta*, but by rule VIII. 4. 66 following an *udâtta*, it is changed into *svarita*; after this *svarita* all *anudâtta* like गङ्गे, &c., are replaced by ekaśruti. All the vowels of the words गङ्गे यमुने &c., had anudâtta accent by rule VIII. 1. 19 (all vocative get anudâtta if standing in the middle of a sentence and not beginning a stanza.)

The word 'sanhita' has been used in the sûtra to show that when there is a hiatus between the words then there is no change of anudâtta into ekaśruti. The word sanhitâ is defined in sûtra I. 4. 109.

३६६९ । उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः । १ । २ । ४० ॥

उदात्तस्वरितौ परौ यस्मात्तस्यानुदात्तस्य सन्नतरः स्यात् । 'सरस्वति शुतुद्रि' । 'व्यचक्षयत् स्वः' । 'तस्य परनाम् हितम्' (८३) ।

3669. The accent called *Sannatara* is substituted in the room of an *anudâtta* vowel, which has an *udatta* or *svarita* vowel following it.

In the previous sûtra it was said that an *anudâtta* preceded by a *svarita* becomes Ekaśruti. If however such an *anudâtta* is followed by an udâtta or a *svarita*, it does not become Ekaśruti but becomes *sannatara* *i.e.*, lower than *anudâtta*.

The *sannatara* is therefore that accent which was originally *anudâtta*, and which is preceded by a *svarita* and is followed by an udâtta or a *svarita*.

This is one explanation of the sûtra. There is another explanation which does not take the anuvritti of Ekaśruti in this sûtra. The anudâtta is replaced by *sannatara* when such anudatta immediately precedes an udatta or a *svarita*. The *sannatra* is also called anudâtta. Thus सरस्वति शुतुद्रि । व्यचक्षयत्स्वः ।

As देवा मरुतः पृश्निमातरोऽपः ॥ Here the word मातरः is anudâtta. The word अपः has udâtta on the last syllable by VI. 1. 171. In the phrase मातरोऽपः (मातरः+अपः) The syllable रो is anudâtta, because anudâtta + anudâtta = anudâtta. This *anudâtta* रो, preceding the *udâtta* पः, is changed into *sannatara.*

३६७० । अनुदात्तं च । ८ । १ । ३ ॥

द्विरुक्तस्य परं रूपमनुदात्तं स्यात् । 'दिवेदिवे' ।

3670. That which is called âmreḍita is gravely accented.

Thus 'दिवे दिवे' (Rig Veda I. 1. 3).

That is, all the vowels of the amreḍita become anudâtta or accentless.

Here ends the Chapter on Accents in general.

अथ धातुस्वराः ।

CHAPTER II.

ROOT-ACCENTS.

३६७१ । धातोः । ६ । १ । १६२ ॥

अन्त उदात्तः । 'गोपायतं स्यात् नः' । 'असि सत्यः' ।

3671. A root has the acute on the end-syllable.

The word अन्त is understood here. Thus 'गोपायतं, नः' 'असि सत्यः' (Rig Veda I. 87. 4).

३६७२ । स्वपादिहिंसामच्यनिटि । ६ । १ । १८८ ॥

स्वपादीनां हिंसेश्चानिट्यजादौ लसार्वधातुके परे आदिरुदात्तो वा स्यात् । स्वपादिरदाद्यन्तर्गणः । स्वपन्ति । श्वसन्ति । हिंसन्ति । पक्षे प्रत्ययस्वरेण मध्योदात्तता । 'क्षियन्तं...' । नेह । स्वपानि । हिनसानि ।

3672. The acute accent is optionally on the first syllable when a Personal-ending, being a Sârvadhâtuka tense affix beginning with a vowel, (provided that the vowel is not the augment 'iṭ') follows after 'svap' &c., or after 'hins.'

The phrase लसार्वधातुके in the locative case is understood here. Thus स्वपन्ति or स्वपन्ति, श्वसन्ति, or श्वसन्ति हिंसन्ति or हिंसन्ति । The accent on the middle falls by the accent of the affix III. 1. 3. Why do we say 'before an affix beginning with a *vowel*'? Observe स्वप्यात्, हिंस्यात् । Why do we say 'not taking the augment इट्?' Observe स्वपितः and श्वसितः ।

Ishti :—This rule applies to those vowel-beginning affixes which are ङित् ; it does not apply to स्वपानि, हिनसानि ।

३६७३ । अभ्यस्तानामादिः । ६ । १ । १८९ ॥

अनिट्यजादौ लसार्वधातुके परेऽभ्यस्तानामादिरुदात्तः । 'ये ददति प्रिया वसु' । परस्वापित्वात् स्वरमयं बाधते । 'दधाना इन्द्रे' ।

3673. The acute accent falls on the first syllable of the reduplicate verbs when followed by an affix beginning with a vowel (the vowel being not 'iṭ') and being a sârvadhâtuka personal ending.

Thus ये ददति विया वसु (Rig Veda VII. 32. 15). ददति, ददतु, दधति, दधतु, जक्षति, जक्षतु, जाग्रति, जाग्रतु: । Before consonant affixes: ददाति । Before लिट् affixes:—जक्षतुः । Though the word धातु was understood here from the last aphorism, the repetition is for the sake of making this an *invariable* rule and not an *optional* rule as those in the foregoing. It being a subsequent sûtra, debars the लित् accent, as दधाना इन्द्रे (Rig Veda I. 4. 5).

३६७४ । अनुदात्ते च । ६ । १ । १९० ॥

अविद्यमानोदात्ते लसार्वधातुके परेऽभ्यस्तानामादिरुदात्तः । 'दधाति रत्नं द्रविणं च दाशुषे' ।

3674. Also when the unaccented endings of the three persons in the singular follow, the first syllable of the reduplicate has the acute.

The endings तिप् सिप् and मिप् are anudâtta (III. 1. 4). This sûtra applies to those personal endings which do not begin with a vowel. Thus ददाति, जहाति, दधाति, जिहीते, मिमीते । The word अनुदात्त is to be construed here as a Bahuvrihi *i. e.*, an affix in which there is no udâtta vowel, so that the rule may apply when a portion of the affix is elided or a semivowel is substituted: as मा हि स्म दधात्, and दधात्यत्र । दधाति रत्नं द्रविणं च दाशुषे (Rig Veda I. 94. 14).

३६७५ । भीह्रीभृहुमदजनधनदरिद्राजागरां प्रत्ययात्पूर्वं पिति । ६ । १ । १९२ ॥

भीप्रभृतीनामभ्यस्तानां पिति लसार्वधातुके परे प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तं स्यात् । 'यो ऽग्निहोत्रं जुहोति' । ममत्तु नः परिज्मा' । 'माता यद्वीरं दधनत्' । 'जागर्षि त्वम्' ।

3675. In भी, ह्री, भृ, हु, मद्, जन्, धन्, दरिद्रा, and जागृ, in their reduplicates, the acute accent is, before the sârvadhâtuka unaccented endings of the three persons in singular, *pit*, on the syllable which precedes the affix.

This debars the accent on the beginning. Thus बिभेति, जिह्रेति, बिभर्ति जुहोति ममत्तु नः परिज्मा (Rig Veda I. 122. 3). Here the root मद has diversely taken in the Chhandas the vikaraṇa श्लु, though it belongs to Divâdi class. जजनत्, जन्कुम । The verb is here लेट् or the Vedic Subjunctive, so also is the next example. दधनत् from धन धान्ये, the इ of ति being elided by III. 4. 97, and the augment अट् being added by III 4. 94. माता यद्वीरं दधनत् (Rig Veda X. 73. 1). दधनत्, दरिद्राति, जागर्ति । In the case of other verbs we have ददाति । Before affixes which have not the indicatory प् (*i. e.*, all endings other than the three singular endings), the accent will be on the first syllable: as दरिद्रति ॥

३६७६ । लिति । ६ । १ । १९३ ॥

प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तम् । चिकीर्षकः ।

3676 The acute accent falls on the syllable immediately preceding the affix that has an indicatory *l*.

Thus चिकीर्षकः, जिहीर्षकः with the affix ण्वुल् (III. 1. 133), औरिकविधम् and भैषुकारिभक्तम् with the affixes विधल् and भक्तल् (IV. 2. 54) accent on the कि and रि ॥

३६७७ । चादिर्णमुल्यन्यतरस्याम् । ६ । १ । १९४ ।

अभ्यस्तानामादिरुदात्तो वा णमुलि परे । लोलूयं लोलूयम् । पक्षे लित्स्वरः ।

3677. The first syllable may be optionally acute when the absolutive affix 'ṇamul' follows.

Thus लो॑लूयम् or लोलू॑यम् । In the reduplicate form लोलू, the second part लू is unaccented by VIII. 1. 3. The present sûtra makes लो accented, When लो is not accented, लू will get the accent by लित् accent. This rule is confined to polysyllabic the Absolutives, namely to the reduplicated Absolutives (VIII. 1. 4).

३६७८ । अचः कर्तृयकि । ६ । १ । १९५ ।

उपदेशेऽजन्तानां कर्तृयकि परे आदिरुदात्तो वा । लूयते केदारः स्वयमेव ।

3678. The roots which are exhibited in the Dhâtupâṭha with a final vowel, may optionally have the acute on the first syllable, before the affixes of the Passive 'yak' when the sense of the verb is Reflexive.

The word उपदेश is understood here. Thus लू॑यते or लूय॑ते केदारः स्वयमेव स्तो॑र्यते or स्तीर्य॑ते केदारः स्वयमेव । When the accent does not fall on the first syllable, it falls on य (VI. I. 186).

३६७९ । चङ्यन्यतरस्याम् । ६ । १ । २१८ ।

चङन्ते धातावुपोत्तममुदात्तं वा । 'मा हि चीकरताम्'। आद्यकार उदात्तः । पक्षान्तरेचङुदात्तः ॥ इति धातुस्वराः ।

3679. The acute accent may be optionally on the penultimate syllable of the reduplicated Aorist in 'chaṅ' the word consisting of more than two syllables.

Thus मा हि चीक॑रताम् or चीक॑रताम् । The augment अट् is elided by the addition of मा, VI. 4. 74; हि prevents the verb from becoming anudâtta VIII. 1. 34 then comes the चित् accent of चङ् ॥ The augmented form with अट् has acute always on the first syllable VI. 4. 71. When the word is of less than three syllables, the rule does not apply, as, माहि दधत् ॥

Here ends the Chapter of Root-accents.

अथ प्रत्ययस्वराः ।

CHAPTER III.

AFFIX-ACCENTS.

३६८० । आद्युदात्तश्च । ३ । १ । ३ ।

प्रत्यय आद्युदात्तः स्यात् । कर्तव्यम् । तैत्तिरीयः । कर्तुः । गाधः ।

3680. A stem formed with the Kṛita-affix 'ghañ' has the acute accent on the end-syllable, if it is formed from the root *krish*, (*karshati*) or has a long â in it

Thus कर्षः, पाकः, त्यागः, रागः, दायः, धार्यः । This is an exception to VI. 1. 197 by which affixes having an indicatory ञ् have acute accent on the first syllable. The word कर्ष formed with the Vikaraṇa शप्, is used in the aphorism instead of कृष् to indicate that कृष् of Bhvâdi gaṇa is affected by this rule, and not कृष्—कृषति of Tudâdigaṇa. The word कर्षः derived from the Tudadi कृष् has the acute accent on the first syllable.

३६८१ । उञ्छादीनां च । ६ । १ । १६० ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । उञ्छादिषु युगशब्दो घञन्तोऽगुणो निपात्यते कालविशेषे रथाद्यवयवे च । 'वैश्वानरः कुशिकेभिर्युगे युगे' । अन्यत्र 'योगे योगे तवस्तरम्' । भक्षशब्दो घञन्तः । 'गावः सोमस्य प्रथमस्य भक्षः' । उत्तमशश्वत्तमावपि । 'उदु'त्तमं वरुण' । 'शश्वत्तममीळते' ।

3681. The words *uchchha* &c. have acute accent on the last syllable.

Thus वैश्वानरः कुशिकेभिर्युगे युगे (Rig Veda III. 26. 3).

But in other places we have योगे योगे तवस्तरम् (Rig Veda I. 30. 7).

The word भक्ष is formed by घञ् affix, as in the following गावः सोमस्य प्रथमस्य भक्षः (Rig Veda VI 28. 5).

So also उत्तम and शश्वत as in उदुत्तमं वरुण (Rig Veda I. 24. 15). शश्वत्तममीळते (Rig Veda X. 70. 3).

Note :—1. उञ्छः, 2. म्लेच्छः, 3. जञ्जः, 4. जल्पः । These are formed by घञ्, and would have taken acute accent on the first. 5. जपः, 6. वधः are formed by अप् affix (III. 3. 61) which being grave (III. 1. 4.), these words would have taken the accent of the dhâtu (VI. 1. 162), *i. e.* acute on the first syllable. Some read व्यधः also here, 7. युगः is derived from युज् by घञ् affix, the non-causing of guṇa is irregular, and the word means 'a cycle of time', 'a part of a carriage'. In other senses, the form is योगः । 8. गरः = (दूष्ये); is formed by अप्, and has this accent when it means 'poison', in other senses, the acute is on the first syllable. 9. वेगः · वेदः, वेष्टः (वेष्टः), and बन्धः, करणे । These words are formed by घञ् by III. 3. 121. When denoting instrument (करण) they take the above accent, when denoting भाव the accent falls on the first syllable. 10. स्तुयुद्रुवश्छन्दसि, *e. g.* परिष्टुत परिद्रुत संयुत । 11. वर्तनिः स्तोत्रे, the stotra means the Sâma Veda, the word वर्तनिः occurring in the Sâma Veda has acute on the last: in other places, it has the accent on the middle. 12. श्वभ्रे दरः, the दरः has end-acute when meaning 'a cave', otherwise when formed by अप् affix it has acute on the first. 13. साम्बतापौ भावगर्हायाम्, thus साम्बः, तापः, in other senses, the acute is on the first. 14. उत्तमशश्वत्तमौ सर्वत्र, *e. g.* उत्तमः, शश्वत्तमः । Some read the limitation of भावगर्हा into this also. 15. भक्षमन्थभोगमन्थाः (भोगदेहा) । These are formed by घञ्, भक्ष though a ण्यन्त root is here घञन्त ॥

1 उञ्छ, 2 म्लेच्छ, 3 जञ्ज, 4 जल्प, 5 जप, 6 वध (व्यध), 7 युग, 8 गरो दूष्ये, 9 वेदवेगवेष्टबन्धाः, (वेष्ट वेष्ट) करणे, 10 स्तुयुद्रुवश्छन्दसि (परिष्टुत, संयुत, परिद्रुत); 11 वर्तनिः

स्तोत्रे, 12 स्वाध्ये द्वरः, 13 साम्बतापौ भावगर्हायाम्. 14 उत्तमशश्वत्तमौ (उत्तमशश्वत्तमशब्दौ) सर्वत्र, 15 भक्षमन्थ, भोगमन्थाः (भक्षमन्थभोगदेहाः) ॥

३६८२ । चतुरः शसि । ६ । १ । १६७ ॥

चतुरोऽन्त उदात्तः शसि परे । 'चतुरः कल्पयन्तः' । 'अचि रः–' (२९९) इति रादेशस्य पूर्वविधौ स्थानिवत्त्वान्नेह । चतस्रः पश्य । 'चतस्रम्' । नित्स्वरादाद्युदात्तता ॥

3682. The word *chatur*, followed by the accusative plural, has acute accent on the last syllable.

Thus चतुरः कल्पयन्तः (Rig Veda X. 114. 6) the accent is on रु । The feminine of चतुर् is चतसृ (VII. 2. 99), which has acute accent on the first (VII. 2. 99 Vârt.), and its accusative plural will not have accent on the last syllable. This is so, because चतुर् has acute on the first, as formed by उरन् affix (Uṇâdi V. 58). Its substitute चतसृ will also be so, by the rule of स्थानिवत् । The special enunciation of आद्युदात्त with regard to चतसृ in the Vârtika चतसर्याद्युदात्तनिपातनं कर्तव्यं (VII. 2. 99) indicates that the present rule does not apply to चतसृ । Another reason for this is as follows: चतसृ + शस् = चतसृ + अस् । Now comes the present Sûtra; here, however, the र् (VII. 2. 100 S. 299) substitute of ऋ being sthânivat, will prevent the udâtta formation of the ऋ of स ; nor will ऋ be considered as final and take the acute, as there exists no vowel ऋ but a consonant र् which cannot take an accent. As चतस्रः पश्य । Professor Böhtlingk places the accent thus चतुरः:, Pro. Max Müller चतुरः । I have followed Prof. Max Müller in interpreting this sûtra; for Böhtlingk's interpretation would make the ending शस् accented and not the final of चतुरः ॥

३६८३ । झल्युपोत्तमम् । ६ । १ । १८० ॥

षट्त्रिचतुर्भ्यो या झलादिर्विभक्तिस्तदन्ते पद उपोत्तममुदात्तं स्यात् । 'आध्वर्युभिः पञ्चभिः' 'नवभिर्वाजैर्नवती च' । 'सुप्तभ्यो जायमानः' । 'आदशभिर्विवस्वतः' । 'उपोत्तमम्' किम् । 'आ षड्भिर्हूयमानः' । 'विश्वेदेवैस्त्रिभिः' । 'झलि' किम् । 'सहस्रानां नवतीनाम्' ॥

3683. The numerals 'shaṭ', 'tri' and 'chatûr', when taking a case-affix beginning with a *bh* or *s* get the acute accent on the penultimate syllable, when the said numerals assume a form consisting of three or more syllables.

The numerals षट्, त्रि and चतुर् when ending in a case-affix beginning with a झल् consonant, form a full word (पद), in such a word the penultimate syllable gets the acute accent. The very word penultimate shows that the पद must be of three syllables at least. Thus षड्भिः, षड्भ्यः, त्रिभिः, चतुर्भिः ॥ आध्वर्युभिः पञ्चभिः (Rig Veda III. 7. 7). नवभिर्वाजैर्नवती च (Rig Veda X. 39. 10). सुप्तभ्यो जायमानः (Rig Veda VIII. 96. 16). आदशभिर्विवस्वतः (Rig Veda VIII. 72. 8).* Why do we say 'beginning with स् and भ्'? Observe, सहस्रानां नवतीनाम् (Rig Veda I. 191. 13). Why do we say 'the penultimate syllable'? Observe आ षड्भिर्हूयमानः (Rig Veda II. 18. 4) विश्वेदेवैस्त्रिभिः (Rig Veda VIII. 35. 3).

३६८४ । विभाषा भाषायाम् । ६ । १ । १८१ ॥

उक्तविषये ।

3684. In the classical language this is optional.

The झलादि case-affixes coming after the above numerals षट्, त्रि and चतुर् may make the words so formed take the acute on the penultimate optionally, in the ordinary spoken language. Thus पञ्चभिः or पञ्चभिः। In the alternative, VI. 1. 179 applies. So also सप्तभिः or सप्तभिः, त्रिसृभिः or त्रिसृभिः॥

३६८५। सर्वस्य सुपि। ६। १। १९१॥

सुपि परे सर्वशब्दस्यादिरुदात्तः स्यात्। 'सर्वे नन्दन्ति यशसा'॥

3685. The acute is on the first syllable of *sarva* when the case-endings follow.

Thus सर्वे नन्दन्ति यशसा (Rig Veda X. 71. 10).

३६८६। ञ्नित्यादिर्नित्यम्। ६। १। १९७॥

ञिदन्तस्य निदन्तस्य चाद्युदात्तः स्यात्। 'यस्मिन्विश्वानि पौंस्या'। पुंसः कर्मणि ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ्। 'सुते दधिष्व नश्चनः'। चायतेरसुन्। 'चायेरन्ने ह्रस्वश्च' इति चकारादसुनो नुडागमश्च॥

3686. Whatever is derived with an affix having an indicatory ञ or न, has the acute invariably on the first syllable.

Thus यस्मिन् विश्वानि पौंस्या (Rig Veda I. 5. 9).

Here पौंस्य is from पुंस् with the affix ष्यञ् because it belongs to the Bràhmanàdi class. (V. 1. 124. S. 1788.)

सुते दधिष्व नश्चनः (Rig Veda I. 3. 6). Here चनः is derived from the root चायृ पूजानिशामनयोः with the affix असुन् (Uṇâdi IV. 199), which takes the augment नुट् also, by force of the word च 'and' in the sûtra above quoted (Uṇadi IV. 199), and then the य of चाय् is elided. चनस् means 'food.'

३६८७। पथिमथोः सर्वनामस्थाने। ६। १। १९९॥

आदिरुदात्तः स्यात्। अयं पन्थाः। 'सर्वनामस्थाने' किम्। 'ज्योतिष्मतः पथो रक्ष'। उदात्तनिवृत्तिस्वरेणान्तोदात्तं पदम्॥

3687. The acute accent is on the first syllable of *pathin* and *mathin* when followed by a strong case-ending.

The words पथिन् and मथिन् are derived by the Uṇâdi affix इनि, (IV. 12, and 13, and are oxytone by III. 1. 3. They become àdyudâtta before strong cases. Thus अयं पन्थाः (Rig Veda IV. 18. 1).

Why do we say 'when followed by a sarvanâmasthâna case-affix'? Observe 'ज्योतिष्मतः पथो रक्ष, (Rig Veda X. 53. 6). The accent is on the final by VI. 1. 162, there being elision of the udâtta इन्॥.

३६८८। अन्तश्च तवै युगपत्। ६। १। २००॥

तवैप्रत्ययान्तस्याद्यन्तौ युगपदुदात्तौ स्तः। 'हर्षसे दातवा उ'

3688. The Infinitive in *tavai* has the acute on the first syllable and on the last syllable at one and the same time.

Thus क्षी से इन्द्रावरुणा उ (Rig Veda IV. 31. 9). This is an exception to III. 1. 3. by which म of नमौ ought to have got the accent, and it also countermands rule VI. 1. 158. by which there can be only a single acute in a single word.

३६८९ । क्षयो निवासे । ६ । १ । २०१ ॥

आद्युदात्तः स्यात् । स्वे क्षये शुचिव्रत । घरजन्तः ॥

3689. The word *kshaya* has the acute on the first syllable in the sense of 'house, dwelling.'

Thus स्वे क्षये शुचिव्रत । (Rig Veda X. 118. 1). The word is formed by घ affix III. 1. 118. and would have had accent on the affix (III. 1. 3). When not meaning a house, we have : क्षयो वर्तते दस्यूनाम् । The word is formed by अच् (III. 2. 31).

३६९० । जयः करणम् । ६ । १ । २०२ ॥

करणवाची जयशब्द आद्युदात्तः स्यात् । जयत्यनेन जयोऽश्वः ॥

3690. The acute accent falls on the first syllable of *jaya*, in the sense of 'whereby one attains victory.'

Thus जयोऽश्वः, but otherwise जयो वर्तते ब्राह्मणानाम् । The former जय is by घ affix, (III. 1. 118), the second by अच् (III. 2. 31).

३६९१ । वृषादीनां च । ६ । १ । २०३ ॥

आदिरुदात्तः । आकृतिगणोऽयम् । 'वाजेभिर्वाजिनीवती' । 'इन्द्रं वाणीः' ॥

3691. The words *vrisha* &c., have the acute on the first syllable.

Thus वाजेभिर्वाजिनीवती (Rig. Veda I. 3. 10) इन्द्रं वाणीः (Rig Veda I. 7. 1). 1. वृषः, 2. जनः, 3 ज्वरः. 4. ग्रहः, 5. हयः, 6 गयः । These are formed by अच् (III. 1. 104). The word गय is from गै-गायते, irregularly it is treated as गे । 7. नयः, 8. तायः, 9. तयः, 10. चयः, 11. अमः, 12. वेदः, 13. सूदः, 14. वट, (formed by अच्, numbers 8 to 11 are not in Kasika). सूद is formed by क. (III. 1. 135) 15. अंशः, 16. गुहा (formed by अङ् III. 3. 104). 17. शमरणौ संज्ञायां संमतौ भावकर्मणोः :—शमः and रणः, 18. मन्त्रः (formed by अच् III. 1. 134), 19. शान्तिः formed by क्तिच्, 20. कामः, 21. यामः, both formed by घञ्, 22. आरा, 23. धारा, 24. कारा, (all three formed by अङ् III. 3. 104), 25. वहः = गोवत्सादिषु formed by घञ्, 26. कल्पः, 27. पादः formed by घञ् which may either take the accent indicated by the affix or by VI. 1. 159, 28. पदः, 29. दवः । It is आकृतिगणः । All words which are acutely accented on the first, should be considered as belonging to this class, if their accent cannot be accounted for by any other rule.

1 वृषः, 2 जनः, 3 ज्वर, 4 ग्रहः, 5 हयः, 6 गयः, 7 नयः, 8 तायः, 9 तयः, 10 चयः*, 11 अमः*, 12 वेदः, 13 सूदः*, 14 अंशः, 15 गुहा, 16 शमरणौ संज्ञायां संमतौ भावकर्मणोः, 17 मन्त्रः, 18 शान्तिः, 19 कामः, 20 यामः, 21 आरा, 22 धारा, 23 कारा, 24 वहः, 25 कल्पः, 26 पादः, 27 पदः, 28 दवः, 29 आकृतिगणः ॥

३६९२ । संज्ञायामुपमानम् । ६ । १ । २०४ ॥

उपमानशब्दः संज्ञायामाद्युदात्तः । चञ्चेव चञ्चा । कनोऽन्त्र लुप् । एतदेव ज्ञापयति ॥

'* क्वचित्स्वरविधौ प्रत्ययलक्षणं न *' इति । 'संज्ञायाम्' किम् । अग्निर्माणवकः । 'उपमानम्' किम् । चैत्रः ॥

3692 The acute accent falls on the first syllable of that word with which something is likened, provided that it is a name.

Thus चञ्चा, वध्रिका, खरकुटी दासी । All these are उपमान words used as names of the उपमेय (the thing compared). The affix कन् (V. 3. 96) is elided here by V. 3. 98. It might be asked when कन् is elided, its mark, causing the first syllable to be acute (VI. 1. 197), will remain behind by virtue of I. 1. 62, where is then the necessity of this sûtra. The formation of this sûtra indicates the existence of the following maxim :—

Vârt:—The प्रत्ययलक्षण rule is not of universal application in the rules relating to accent.

When the word is not a Name, we have अग्निर्माणवकः । When it is not an upamâna we have चैत्रः (VI. 2. 148).

३६९३ । निष्ठा च द्व्यजनात् । ६ । १ । २०५ ॥

निष्ठान्तस्य द्व्यचः संज्ञायामादिरुदात्तो न त्वाकारः । दत्तः । 'द्व्यचः' किम् । चिन्तितः । 'अनात्' किम् । त्रातः । 'संज्ञायाम्' इत्यनुवृत्तेर्नेह । कृतम् । हृतम् ॥

3693. A dissyllabic Participle in *ta* (Nishṭhâ), when a Name, has the acute on the first syllable, but not if the first syllable has an 'â.'

Thus गुप्तः, श्रुतः, दत्तः । This debars the affix accent (III. 1. 3). In non-participles we have देवः, भीमः । In polysyllabic Participles we have चिन्तितः रक्षितः । In Participles having long आ in the first syllable, we have, त्रातः, आप्तः । When the Participle is not a Name we have, कृतम्, हृतम् ॥

३६९४ । शुष्कधृष्टौ । ६ । १ । २०६ ॥

एतावाद्युदात्तौ स्तः । असंज्ञार्थमिदम् । 'अग्ने सं न शुष्कम्' ।

3694. Also शुष्क and धृष्ट have acute on the first syllable.

These are non Names. Thus शुष्क and धृष्ट । अग्ने सं न शुष्कम् (Rig V. 4. 4).

३६९५ । आशितः कर्ता । ६ । १ । २०७ ॥

कर्तृवाच्याशितशब्द आद्युदात्तः । 'कथचित्काल आशितम्' ॥

3695. The word आशित meaning 'having eaten' has acute on the first syllable.

Thus 'कथचित्काल आशितम्' (Rig Veda X. 117. 7).

३६९६ । रिक्ते विभाषा । ६ । १ । २०८ ॥

रिक्तशब्दे वाऽऽदिरुदात्तः । रिक्तः । संज्ञायां तु 'निष्ठा च द्व्यजनात्' (३६९३) इति नित्यमाद्युदात्तत्वं पूर्वविप्रतिषेधेन ॥

3696. The word *rikta* may have optionally the acute on the first syllable.

Thus रिक्तः or रिक्तः । But when it is a Name, then VI. 1. 205. S. 3693, will make it *always* first acute. No option is allowed then.

३६९७ । जुष्टार्पिते च च्छन्दसि । ६ । १ । २०९ ॥

आद्युदात्ते वा स्तः ॥

3697. In the Chhandas, the words 'jushṭa' and 'arpita' have optionally the acute on the first syllable.

Thus जुष्टः or जुष्टः; अर्पितः or अर्पितः । In the classical literature the accent is always on the last syllable (III. 1. 3).

३६९८ । नित्यं मन्त्रे । ६ । १ । २१० ॥

एतत्सूत्रं शक्यमकर्तुम् । 'जुष्टो दमूनाः' । 'षळर आहुरर्पितम्' इत्यादेः पूर्वेणैव सिद्धेः छन्दसि पाठस्य व्यवस्थितत्वात् विपरीतापादनायोगात् । 'अर्पिताः षष्टिर्न चलाचलासः' इत्यादावन्तोदात्तदर्शनाच्च ॥

3698. In the Mantras, these words 'jushṭa' and 'arpita' have always the acute on the first syllable.

Thus जुष्टं देवानामर्पितं पितॄणाम् । Some say that this rule applies only to जुष्ट and not to अर्पित ; in which option is allowed even in the Mantra : so that it has acute on the last in the Mantra even : *e. g.* अस्मिन्साकं त्रिशता न शंकवोऽर्पिताः ॥

This sûtra is superfluous. For in the examples जुष्टो दमूनाः (Rig Veda V. 4. 5). and षळर आहुरर्पितम् &c., they will have acute on the first, by the preceding sûtra, for the employment of the word छन्दसि in that sûtra shows that in the Mantra the words have acute on the first, as opposed to the ordinary language. So these would never have been final acute. Moreover, in the Mantra, अर्पिताःषष्टिर्न चलाचलासः (Rig Veda I. 164. 48), we find that the word अर्पिताः is end-acute, and this also is an argument against the present sûtra. For it shows that in the Mantra, these words are not *invariably* first-acute.

३६९९ । युष्मदस्मदोर्ङसि । ६ । १ । २११ ॥

आद्युदात्तः स्यात् । 'न हि षस्तव नो मम' ॥

3699. The acute accent is on the first syllable of *yushmad* and *asmad* in the Genitive Singular.

This applies when the forms are मम and तव, and not मे and ते । Thus मम स्वम्, तव स्वम् । The word युष्मद् and अस्मद् are derived from युष and अस by adding the affix मदिक (Un. I. 139) युष्मद् + ङस् = युष्मद् + अश् (VII. 1. 27) = तव + अद् + अश् (VI. 2. 96) = तव + अश् (VII. 2. 90) = तव (VI. 1. 97). Here by VIII. 2. 5. व would have been udâtta, but the present sûtra makes त udâtta. So also with मम ॥

३७०० । ङयि च । ६ । १ । २१२ ॥

'तुभ्यं हिन्वानः' । 'मह्यं वातः पवताम्' ॥

3700. The acute accent is on the first syllable of *yushmad* and *asmad* in the Dative Singular.

Thus तुभ्यं हिन्वानः (Rig Veda II. 36. 1). मह्यं वातः पवताम् (Rig Veda X. 128. 2).

३७०१ । यतोऽनावः । ६ । १ । २१३ ॥

यत्प्रत्ययान्तस्य द्व्यच आदिरुदात्तः । नावं विना । 'युञ्जन्त्यस्य काम्या' । कमेर्णिङन्तादचो यत् । 'अनावः' किम् । 'नवतिं नाव्यानाम्' ॥

3701. Whatever is formed by the affix *yat*, has, if it is a dissyllabic word, the acute on the first syllable, with the exception of 'nâvyah' from 'nau.'

The word द्व्यच् is understood here from VI. 1. 205. Thus युञ्जन्त्यस्य काम्या (Rig Veda I 6. 2). The काम्या is from कम् + णिङ् + यत् । चेयम्, जेयम् (III. 1. 97); कण्ठ्यम्, ओष्ठ्यम् (V. 1. 6). This rule debars the Svarita accent required by तित् (VI. 1. 185) But नौ – नाव्यम् as नवतिं नाव्यानाम् (Rig Veda I. 121. 13). The rule does not apply to words of more than two syllables thus :—चिकीर्ष्यम्, ललाट्यम् ॥

३७०२ । ईडवन्दवृशंसदुहां ण्यतः । ६ । १ । २१४ ॥

एषां ण्यदन्तानामादिरुदात्तः । 'ईड्यो नूतनैरुत' । 'आजुह्वान ईड्यो वन्द्यश्च' । 'वरेण्यं' नो- धेहि वार्यम्' । 'उक्थमिन्द्राय शंस्यम्' ॥

3702. The acute accent is on the first syllable of ईड्, वन्द्, वृ शंस्, and दुह्, when they are followed by the affix 'nyat.'

Thus ईड्यम् वन्द्यम्, वार्यम्, शंस्यम्, दोह्या धेनुः ॥ The two letters ण् and त् being indicatory, the 'nyat' is not included in 'yat' of the last sûtra. The accent would be regulated by त् ॥ The accent of त् however is debarred by this rule. The वृ in the sûtra is वृङ् संभक्तौ of Kriyâdi class ; the वृञ् of स्वादि class takes kyap affix. See III. 1. 109.

ईड्यो नूतनैरुत (Rig Veda I. 1. 2). आजुह्वान ईड्यो वन्द्यश्च (Rig Veda X. 110. 3) वेर्ष्ठं नो धेहि वार्यम् (Rig Veda X. 24. 2). उक्थ मिन्द्राय शंस्य' (Rig Veda I. 10. 5).

३७०३ । विभाषा वेण्विन्धानयोः । ६ । १ । २१५ ॥

आदिरुदात्तो वा । 'इन्धानो अग्निम्' ॥

3703. The acute accent is optionally on the first syllable of 'venu' and 'indhân.'

Thus इन्धानो अग्निम् (Rig Veda II. 25. 1), वेणुः or वेणुः, इन्धानः or इन्धानः. or इन्धानः । The word वेणु is derived by the Unâdi affix णु (III. 38), which being a नित् would *always* have acute on the first. This allows an option. The word इन्धान, if it is formed by चानश् will have the accent on the final. If it is considered to be formed by शानच् the affix being a sârvadhâtuka is anudâtta and as it replaces udâtta final of the root, it becomes udâtta (VI. 1 161), and thus इन्धान gets acute on the middle. It would never have acute on the first syllable, the present rule ordains that also. When वेणु is used as an upamâna वेणुरिव वेणुः, then it is *invariably* acutely accented on the first (VI. 1. 204).

३७०४ । त्यागरागहासकुहश्वठक्रथानाम् । ६ । १ । २१६ ॥

आदिरुदात्तो वा । घञन्तयोः घञन्ताः । त्रयः पचाद्यजन्ताः ॥

3704. The acute accent is optionally on the first syllables of त्याग, राग, हास, कुह, श्वठ and क्रथ ॥

Thus त्यागः, or त्यागः, रागः, रागः, हासः, हासः ॥ These are formed by घञ् affix and by VI. 1. 159 would take acute on the final, this ordains acute on the first syllable also. कुहः or कुहः, or श्वठः or श्वठः, क्रथः or क्रथः; formed by घञ् (III. 1. 13).

३७०५ । मतोः पूर्वमात्संज्ञायां स्त्रियाम् । ६ । १ । २१९ ॥

मतोः पूर्व आकार उदात्तः स्त्रीनाम्नि । उदुम्बरावती । शरावती ॥

3705. The 'â' before the affix 'mat' has the acute accent, when the word is a name in the Feminine Gender.

Thus उदुम्बरावती, पुष्करावती, शरावती (IV. 2. 85). The lengthening takes place by VI. 3. 120. खट्वावती ॥ Why do we say 'the आ'? Observe वसुमती, हुमवती ॥ The words वसु (Un. III. 157) and हुम (V. 2. 108) are end-acute, so the accent is on मतुप् by VI. 1. 176. Why do we say 'when a name'? Observe खट्वावती ॥ खट्वा is formed by क्वन् and has acute on the first (Un. I. 151). Why do we say 'in the Feminine Gender'? Observe शरावान् ॥ Why do we say 'when followed by मत्'? Observe शरावती ॥

३७०६ । अन्तोऽवत्याः । ६ । १ । २२० ॥

अवतीशब्दस्यान्त उदात्तः । वेत्रवती । ङीपः पित्त्वादनुदात्तत्वं प्राप्तम् ॥

3606. The Names ending in 'avati' have the acute accent on the last syllable.

Thus अजिरवती, खदिरवती, हंसवती, कारण्डवती ॥ These words being formed by ङीप् would have been unaccented on the final (III. 1. 4). Why do we use अवती and not वती? Then the rule would apply to राजवती also, for the word is really राजन्वती ending in अन्वत', the subsequent elision of न् is held to be non-valid for the purposes of the application of this rule (VIII. 2. 2). But the change of म into व (मत्=वत्) is considered asiddha for the purposes of this rule.

३७०७ । ईवत्याः । ६ । १ । २२० ॥

ईवत्यन्तस्यापि प्राग्वत् । अहीवती । मुनीवती ॥

3707. The Names ending in ivatî have the acute on the last syllable.

Thus अहीवती ; मुनीवती ॥

अथ फिट् सूत्राणि ।

THE PHIT SUTRAS

CHAPTER I.

१ । फिषोऽन्त उदात्तः ॥

प्रातिपदिकं फिट् । तस्यान्त उदात्तः स्यात् । उच्चैः ॥

1. A nominal stem is finally acute. As उच्चैः ॥ The word फिष् is the name of Nominal stems or Prâtipadikas, in the terminology of the ancient Grammarians.

२ । पाटलापालङ्काम्बासागरार्थानाम् ॥

एतदर्थानामन्त उदात्तः । 'पाटला' 'फलेरुहा' 'सुरूपा' 'पाकला' इति पर्यायाः । 'लघावन्ते-' इति प्राप्ते । 'अपालङ्क' 'व्याधिघात' 'आरेवत' 'आरग्वध' इति पर्यायाः । अम्बार्थाः । माता । 'उनर्वन्नन्तानाम्' इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते । सागरः । समुद्रः ॥

2. The synonyms of पाटला, अपालङ्का, अम्बा and सागर are finally acute. Pâtalâ is a kind of herb—पाटला, फलेरुहा, सुरूपा, पाकला ॥ By Phiṭ II. 19 the heavy vowel would have got the accent : this makes these end acute. So also अपालङ्क, व्याधिघात, आरेवत, and आरग्वध are synonymns meaning a kind of plant (Cassia fistula). So also अम्बा, माता । This last is an exception to Phiṭ II. 9. So also सागरः, समुद्रः ॥

३ । गेहार्थानामस्त्रियाम् ॥

गेहम् । 'नब्विषयस्य-' इति प्राप्ते । 'अस्त्रियाम्' किम् । शाला । आद्युदात्तेऽयम् । इतीव पर्युदासाज्ज्ञापकात् ॥

3. The words denoting house, are end-acute, provided they are not in the Feminine. This is an exception to Phiṭ II. 3. Thus गेहम् । Why do we say not in the Feminine ? Observe शाला which is first-acute, because of this prohibition.

४ । गुदस्य च ॥

अन्त उदात्तः स्यात्तु स्त्रियाम् । गुदम् । 'अस्त्रियाम्' किम् । 'आन्त्रेभ्यस्ते गुदाभ्यः । स्याङ्गशिटामदन्तानाम्' इत्यन्तरङ्गमाद्युदात्तत्वम् । ततष्टाप् ॥

4. So also the word गुद, but not in the feminine, is end-acute. As गुदम् । But in the feminine it is first-acute by Phiṭ II. 6. and then टाप् is added. As आन्त्रेभ्यस्ते गुदाभ्यः । (Rig Veda X. 136. 3).

५ । ध्यपूर्वस्य स्त्रीविषयस्य ॥

धकारयकारपूर्वो योऽन्त्योऽच् स उदात्तः । अन्तर्धा । 'स्त्रीविषयवर्ण-' इति प्राप्ते । छाया माया । जाया । 'यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम्' इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते । 'स्त्री' इति किम् । बाह्यम् । यान्तस्याद्युदात्तत्वम् । 'विषयग्रहणम्' किम् । इभ्यां । क्षत्रिया । 'यतोऽनावः' (३७०१) इत्याद्युदात्त इभ्यशब्दः । क्षत्रियशब्दस्तु 'यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम्' इति मध्योदात्तः ॥

5. A feminine word ending in a vowel and preceded by य् and व is end-acute; as वडवाँ। This is an exception to Phiṭ II. 20. So also छायाँ, मायाँ, जायाँ। This is an exception to III. 13 which would have made these first acute. Why feminine ? Observe कार्यम् which is first-acute, because it ends in the affix यञ्। Why have we used the word विषय in the sûtra ? The rule is confined to those words only which are always feminine, and have no corresponding masculine form. Therefore, not here, इँभ्या, क्षत्रिँया। The word इभ्य is first-acute by VI. 1. 213, S. 3701. and क्षत्रिय is middle-acute by Phiṭ III. 13.

६। खान्तस्याश्मादेः ॥

नखम्। उखा। सुखम्। दुःखम्। नखस्य 'स्वाङ्गशिटाम्-' इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते। उखा नाम भाण्डविशेषः। तस्य कृत्रिमत्वात् 'संज्ञायामुपमानं कृत्रिमाख्या चेत्' इत्युवर्णस्योदात्तत्वे प्राप्ते। सुखदुःखयोः 'नब्विषयस्य-' इति प्राप्ते। 'अश्मादेः' किम्। शिखा। मुखम्। मुखस्य 'स्वाङ्गशिटाम्-' इति 'नब्विषयस्य-' इति वा आद्युदात्तत्वम्। शिखायास्तु 'शीङः खो निद्ध्रस्वश्च' इत्युणादिषु नित्त्वोक्तेरन्तरङ्गत्वाट्टापः प्रागेव 'स्वाङ्गशिटाम्-' इति वा बोध्यम् ॥

6. A word ending in ख is end-acute, provided it does not begin with a श or म। Thus नखँम्, सुखँम्, दुःखँम्, उखाँ। The word नख would have been first-acute by Phiṭ II. 6; सुख and दुःख would also have been first-acute by Phiṭ II. 3. The word उखा which means a pot would have been also first-acute by Phiṭ II. 8. because it is a manufactured article. Why do we say 'if not beginning with श or म'? Observe शिँखा, मुँखम्, governed by Phiṭ II. 6 or 3.

The word मुखं being the name of a part of the human body is first-acute by Phiṭ II. 6. Or because it is a Neuter noun, rule II. 3. of the Phiṭ Sûtras applies and makes it first-acute.

The word शिखा is formed by Uṇ. V. 24 with the addition of ख to the root शीङ्। The affix ख being expressly taught as नित् makes the word शिख first acute before the addition of the feminine टाप्, as it is an antaraṅga operation, so the word शिखा is first acute. Or even by Phiṭ II. 6. it is first-acute.

७। बंहिष्ठवत्सरतिशत्थान्तानाम् ॥

एषामन्त उदात्तः स्यात्। अतिशयेन बहुलो बंहिष्ठः। नित्त्वादाद्युदात्तत्वे प्राप्ते। 'बंहिष्ठैरश्वैः सुवृता रथेन'। 'यद्बंहिष्ठं नातिविधे' इत्यादौ व्यत्ययादाद्युदात्तः। संवत्सरः। अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरोऽत्र बाध्यत इत्याहुः। सप्ततिः। अशीतिः। 'लघावन्ते-' इति प्राप्ते। चत्वारिंशत्। इहापि प्राग्वत्। 'अभ्रूर्वयुना न भुवस्या योः'। अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरोऽत्र बाध्यत इत्याहुः, थाथादिसूत्रेण गतार्थमेतत् ॥

7. A word ending in ति, शत्, थ, as well as बंहिष्ठ and वत्सर are end-acute. Thus बंहिष्ठँः (superlative of बहुल, the बंह is substituted by VI. 4. 157). It would have been first-acute, because of the नित् affix इष्ठन् (V. 3. 55). In बंहिष्ठैरश्वैः सुवृता रथेन ; यद्बंहिष्ठं नातिविधे, (Rig Veda V. 62. 9), the word is first-acute anomalously. In the word संवत्सँरः, VI. 2. 2. is debarred, by which the first member would have retained its accent in an Indeclinable compound. With ति we have सप्ततिँः, अशीतिँः। This debars Phiṭ II. 19. With शत्, we have चत्वारिंशँत्। Here also Phiṭ II. 19 is set aside. As regards words ending in थ

Pâṇini VI. 2. 144. would govern them; as अभ्यूर्ण्वाना। प्रभृथस्यायोः। (Rig Veda V. 41. 19). Śâkaṭâyana's sûtra, therefore, is superfluous so far.

८। दक्षिणस्य साधौ ॥

अन्त उदात्तः स्यात्। साधुवाचित्वाभावे तु व्यवस्थायां सर्वनामतया 'स्वाङ्गशिटाम्–' इत्याद्युदात्तः। अर्थान्तरे तु 'लघावन्ते–' इति गुरुरुदात्तः। 'दक्षिणः सरलोदारपरच्छन्दानुवर्तिषु' इति कोशः॥

8. The word दक्षिण is end-acute when meaning 'skilful.' As कौशलायां दक्षिणः = प्रवीणः। When it has not this significance, it will be first-acute, if it be a Pronoun meaning 'south,' 'right hand.' In this case Phiṭ II. 6 would apply. In any other case Phiṭ II. 19 would govern it. The word dakshiṇa has other meanings, as 'sincere, courteous, submissive, &c.'

९। स्वाङ्गाख्यायामादिर्वा ॥

इह दक्षिणस्याद्यन्तौ पर्यायेणोदात्तौ स्तः। दक्षिणो बाहुः। 'आख्याग्रहणम्' किम्। प्रत्यङ्मुखस्यासीनस्य वामपाणिर्दक्षिणो भवति॥

9. The first-syllable of दक्षिण is optionally acute, when it is the name of a limb. When it means right hand, it may be either end-acute or first acute. As दक्षिणो बाहुः or दक्षिणो बाहुः। Why is the word âkhyâ used in the sûtra? In order to prevent the application of the rule to the 'left' hand, though in one case it will be called dakshiṇa, if a person sits facing west, for then his left hand will point towards dakshiṇa or south, and may be called dakshiṇa bâhu or the arm pointing towards south.

१०। छन्दसि च ॥

अस्वाङ्गार्थमिदम्। दक्षिणः। इह पर्यायेणाद्यन्तावुदात्तौ॥

10. In the Chhandas also the word dakshiṇa may be either first or end-acute. This is the case even when it does not mean right arm. As दक्षिणाश्वं दक्षिणा गां ददाति दक्षिणा चन्द्रमुत यद्धिरण्यम्। दक्षिणान्नं वनुते यो न आत्मा दक्षिणां वर्म कृणुते विजानन्॥ (Rig Veda X. 107. 7).

११। कृष्णस्यामृगाख्या चेत् ॥

अन्त उदात्तः। 'वर्णानां तण–' इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते अन्तोदात्तो विधीयते। कृष्णानां व्रीहीणाम्। 'कृष्णो नो नाव वृषभः'। मृगाख्यायां तु। कृष्णो रात्र्यै॥

11. The word कृष्ण is end-acute, if it is not the name of an animal. This is an exception to Phiṭ II. 10. As कृष्णानां व्रीहीणाम्। कृष्णो नो नाव वृषभः। But when denoting a wild animal, we have कृष्णो रात्र्यै॥

१२। वा नामधेयस्य ॥

कृष्णस्य स्वेत। 'अयं वां कृष्णो अश्विना'। कृष्णऋषिः॥

12. Optionally so, when Krishṇa is a Proper Name. As अयं वां कृष्णो अश्विना हवते वाजिनीवसू (Rig. VIII. 85. 3).

'The Rishi Krishṇa invokes you two, O Asvinas! O Lords of riches.'

१३। शुक्लगौरयोरादिः ॥

नित्यमुदात्तः स्यादित्येके । वेत्यनुवर्तत इति तु युक्तम् । 'शरो गौरो यथापि॒ब' इत्यत्रान्तोदात्तदर्शनात् ॥

13. The first-syllable of शुक्र and गौर is acute. Some say it is a compulsory rule and not an optional one. Others read the anuvṛitti of वा into it and make it optional. According to the first opinion, the rule is confined to Proper Names; and therefore in शरो गौरो यथापि॒ब (Rig Veda VIII. 45. 24), it is properly end-acute, as it is not a Name.

१४ । अङ्गुष्ठोदकबकवशानां छन्दस्यन्तः ॥

अङ्गुष्ठस्य 'स्वाङ्गानामकुर्वादीनाम्' इति द्वितीयस्योदात्तत्वे प्राप्तेऽन्तोदात्तार्थ आरम्भः । वशाग्रहणं नियमार्थं छन्दस्येवेति । तेन लोक आद्युदात्तमेत्याहुः ॥

14. The finals of अङ्गुष्ठ उदक, बक and वशा are acute in the Chhandas. The word अङ्गुष्ठ would have been middle-acute by Phiṭ III. 3, this ordains final acute. So also with बक । It would have been first-acute by Phiṭ II. 7. The word वशा is employed for the sake of niyama: it is end-acute in the Vedas only; in the classical language, it is first-acute.

१५ । पृष्ठस्य च ॥

छन्दस्यन्त उदात्तः स्याद्वा भाषायाम् । पृष्ठम् ॥

15. And the word पृष्ठ is end acute in the Chhandas. In the classical language, it is optionally so, *i.e.*, it is first-acute also by Phiṭ II. 6. As पृष्ठम् or पृष्ठम् ॥

१६ । अर्जुनस्य तृणाख्या चेत् ॥

'उनर्वन्तानाम्' इत्याद्युदात्तस्यापवादः ॥

16. अर्जुन is end-acute, if it is the name of straw. This is an exception to Phiṭ II. 9. Why do we say 'when it is the name of straw'? Observe अर्जुनः वृक्षः where it is first-acute by Phiṭ. II. 9.

१७ । अर्यस्य स्वाम्याख्या चेत् ॥

'यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम्' इति 'यतोऽनावः' (३७०१) इति वाद्युदात्ते प्राप्ते वचनम् ॥

17. अर्य is end-acute, when it means 'master.' Otherwise it is first-acute by Phiṭ III. 3 or Páṇini VI. 1. 213 S. 3701. See also Páṇini III. 1. 103. for the word अर्य and its vártika.

१८ । आशाया अदिगाख्या चेत् ॥

दिगाख्याव्यावृत्त्यर्थमिदम् । अत एव ज्ञापकाद्दिगाख्यायामाद्युदात्तता । 'इन्द्र आशाभ्यस्परि' ॥

18. आशा is end-acute, if it is not the name of a direction. This implies that when आशा means 'direction' then it is first-acute. As इन्द्र आशाभ्यस्परि सर्वाभ्यो अभयं करत् । जेता शत्रून् विचर्षणिः । (Rig. II. 41. 12). 'May the wise Indra, conqueror of enemies, make us free from fear from all directions or sides.' Here आशा means direction.

१९ । नक्षत्राणामाब्विषयाणाम् ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । आश्लेषानुराधादीनां 'लघावन्ते-' इति प्राप्ते ज्येष्ठाश्रविष्ठाधनिष्ठानामिष्ठन्नन्तत्वेनाद्युदात्ते प्राप्ते वचनम् ॥

19. The names of Asterisms, which take the feminine affix आ, are end-acute. The asterisms अश्लेषा, अनुराधा, &c. would have been otherwise governed by Phiṭ II. 19: while ज्येष्ठा, श्रविष्ठा, धनिष्ठा, being formed by इष्ठन्, would have been first-acute by नित् accent.

२० । न कुपूर्वस्य कृत्तिकाख्या चेत् ॥

अन्त उदात्तो न । कृत्तिका नक्षत्रम् । केचित्तु कुपूर्वो य आप्प्रत्ययस्तदन्तस्यापीति व्याख्याय 'आर्यिका' 'बहुलिका' इत्यत्राप्यन्तोदात्तो नेत्याहुः ॥

20. Not so, if the final letter is का and the asterism is the name of Kṛittikâ. The final of कृत्तिका is not acute; it is first-acute by Phiṭ II. 19. As कृत्तिका नक्षत्रम् । Others hold that the words ending in का in the feminine are not end-acute; and they mention आर्यिका, बहुलिका ॥

२१ । घृतादीनां च ॥

अन्त उदात्तः । 'घृतं मिमिक्षे' आकृतिगणोऽयम् ॥

21. घृत and the rest are end-acute. As घृतं मिमिक्षे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो घृतम्वस्य धाम, (Rig. II. 3. 11). 'I sprinkle ghee on fire, ghee is its birth-place, ghee is its abode of rest, and ghee its luminosity &c.' This is an Akṛitigaṇa: all words which are end-acute, and do not fall under any other rule, should be classified under the Ghṛitâdi class.

२२ । ज्येष्ठकनिष्ठयोर्वयसि ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । 'ज्येष्ठ आह चमसा' । 'कनिष्ठ आह चतुरः' । 'वयसि' किम् । ज्येष्ठः श्रेष्ठः । कनिष्ठोऽल्पिष्ठः । इह नित्स्वरादाद्युदात्त एव ॥

22. ज्येष्ठ and कनिष्ठ are end-acute when meaning 'age—oldest and youngest.' As ज्येष्ठ आह चमसा द्वा करेति कनीयान् त्रीन् कृणवामेत्याह । कनिष्ठ आह चतुरस्करेति त्वष्ट ऋभवस्तत् पनयद् वचो वः । (Rig. IV. 33. 5) । Here ज्येष्ठ means the 'eldest,' and refers to Ṛibhu, कनीयान् refers to his *younger* brother Bibhvâ, and कनिष्ठ refers to the youngest brother Vâja. ज्य in ज्येष्ठ here is the substitute of वृद्ध (V. 3. 62) and कन् for युवन् in कनिष्ठः by V. 3. 64. Why do we say 'when meaning age'? Observe ज्येष्ठ = श्रेष्ठ derived from प्रशस्य (V. 3. 61), and कनिष्ठ from अल्प (V. 3. 64) = अल्पिष्ठः । These are first-acute by नित् accent. The present sûtra is thus an exception to नित् accent.

२३ । बिल्वतिष्ययोः स्वरितो वा ॥

अनयोरन्तः स्वरितो वा स्यात् । पक्ष उदात्तः ॥

इति फिट्सूत्रेषु प्रथमः पादः ॥

23. The finals of बिल्व and तिष्य are optionally svarita. In the other alternative they will be acute. As बिल्व or बिल्व, तिष्य or तिष्य ॥

CHAPTER II.

१ । अथादिः प्राक् शकटेः ॥

अधिकारोऽयम् । 'शकटिशकट्योः–' इति यावत् ॥

1. From this up to the end of Chapter III, the word आदि exerts the governing influence. From this sútra up to शकटिशकट्य (IV. 1) exclusive, the accent is on the first syllable of the words taught.

२ । ह्रस्वान्तस्य स्त्रीविषयस्य ॥

आद्युदात्तः स्यात् । बलिः । तनुः ॥

2. A word ending in a light vowel, and used always in the feminine, is first-acute. As बलिः, तनुः ॥

३ । नब्विषयस्यानिसन्तस्य ॥

'वने न वा यः' । इसन्तस्य तु सर्पिः । नपुंसकम् ॥

3. An invariable neuter noun, with the exception of one ending in इस्, is first-acute. The word नप् means नपुंसक or Neuter. As वने न वायः (Rig Veda X. 29. 1). But सर्पिस्, ज्योतिस्, अर्चिस् &c. ending in इस् are end-acute.

४ । तृणधान्यानां च द्व्यषाम् ॥

द्व्यचामित्यर्थः । कुशाः । काशाः । माषाः । तिलाः । बहुचां तु गोधूमाः ॥

4. Words denoting 'straw' and 'grain' are first-acute when consisting of two syllables. The word द्व्यष् = द्व्यच् । As कुशाः, काशाः, माषाः, तिलाः । But गोधूमाः is acute on the middle by Phit II. 19. The word अष् is the Name given to vowels by Ancient Grammarians.

५ । ञ्रः संख्यायाः ॥

पञ्च । चत्वारः ॥

5. A Numeral ending in न् or र् is first-acute. As पञ्च, चत्वारः । In चत्वारः the word is middle-acute by आम accent; see Pâṇini VII. 1. 98. The proper example is चतुष्कपालः । For चतुरः is end acute by VI. 1. 167, चतुर्भिः is middle-acute by VI. 1. 180. चतुर्णाम् is governed by VI. 1. 179. Hence example of a compound ; which is first acute by VI. 2. 29.

६ । स्वाङ्गशिटामदन्तानाम् ॥

शिट् सर्वनाम । 'कर्णाभ्यां छुबुकादधि' । 'ओष्ठाविव मधु' । 'विश्वो विहायाः' ॥

6. The words denoting bodily organs and ending in अ, as well as the Pronouns are first-acute. The शिट् is the name given to Pronouns (सर्वनाम) by ancient Grammarians. As कर्णाभ्यां छुबुकादधि, (Rig Veda X. 163. 1) ; ओष्ठाविव मधु, (Rig Veda II. 39. 6) विश्वो विहायाः (Rig Veda I. 28. 6).

७ । प्राणिनां कुपूर्वम् ॥

कवर्गात्पूर्वं आद्युदात्तः । काकः । वृकः । 'शुकेषु मे' । प्राणिनाम् किम् ? क्षीरं सर्पिर्मधूदकम् ॥

7. The syllable preceding the क is acute in the names of animate beings. Thus काकः, वृकः, शुकेषु मे (Rig Veda I. 50. 12). Why do we say 'of living beings'? Observe क्षीरं सर्पिर्मधूदकम् । (Rig Veda IX. 67. 32). Here उदक is end-acute by Phit II. 14.

८ । खय्युवर्णं कृत्रिमाख्या चेत् ॥

खयि परे उवर्णमुदात्तं स्यात् । कन्दुकः ॥

8. The उ preceding a खय् (the surd letter) is acute, when the word is the name of an artificial thing. As कन्दुकः ॥

९ । उनर्वन्नन्तानाम् ॥

उन । 'वरुणं वो रिशादसम्' । ऋ । 'स्वसारं त्वा कृणवै' । वन् । 'पीवानं मेषम्' ॥

9. *The words ending in* उन, ऋ, *and* वन् *are first acute.* As उन:—वरुणं वो रिशा दसम् (Rig Veda V. 64. 1). ऋ—स्वसारं त्वा कृणवै (Rig Veda X. 108. 9). वन्- पीवानं मेषम् (Rig Veda X. 27. 17).

१० । वर्णानां तणतिनितान्तानाम् ॥

आदिरुदात्तः । एतः । हरिणः । शितिः । पृश्निः । हरित् ॥

10. Words denoting color are first-acute, when they end in त, ण, ति, नि and त् । Thus एतः, हरिणः, शितिः, पृश्निः, हरित् ॥

११ । ह्रस्वान्तस्य ह्रस्वमनृत्ताच्छील्ये ॥

ऋदुवर्जं ह्रस्वान्तस्यादिभूतं ह्रस्वमुदात्तं स्यात् । मुनिः ॥

11. The initial short vowel is udátta when the word ends with a short vowel, and denotes 'habit': but not so when the initial vowel is short ऋ । As मुनिः । But not so in ऋषभः ॥

१२ । अक्षस्यादेवनस्य ॥

आदिरुदात्तः । 'तस्य नाक्षः' । देवने तु । 'अक्षैर्मा दीव्यः' ॥

12. The word अक्ष is first-acute, when not meaning 'to gamble.' As तस्य नाक्षः (Rig Veda I. 164. 13). But when it means देवन् or play, we have अक्षैर्मा दीव्य । (Rig Veda X. 34. 13).

१३ । अर्धस्यासमद्योतने ॥

अर्धो ग्रामस्य । समेंऽशके तु अर्धं पिप्पल्याः ॥

13. The word अर्ध is first-acute when meaning 'not equal.' As अर्धो ग्रामस्य. But when it denotes *equal* portions, *i. e.* when it means 'half', we have अर्धं पिप्पल्याः ॥

१४ । पीतद्वर्थानाम् ॥

आदिरुदात्तः । पीतद्रुः । सरलः ॥

14. The words denoting पीतद्रु or yellow-trees are first-acute. As पीतद्रुः । सरलः ॥

१५ । ग्रामादीनां च ॥

ग्रामः । सोमः । यामः ॥

15. The words ग्राम and the rest are first-acute. As ग्रामः, सोमः, यामः ॥

१६ । लुबन्तस्योपमेयनामधेयस्य ॥

चञ्चेव चञ्चा । 'स्थानान्तस्य' इति पाठान्तरम् । स्थानमिति कुशः [illegible] संज्ञा ॥

16. The words ending in a लुप् elided-affix denoting the name of the thing compared are first-acute. Another reading is विभक्तलोपस्य । The विभक्त is the name given by Eastern Grammarians to लुप् elision. Thus चञ्चा in which the affix कन् (V. 3. 96) is elided by V. 3. 98. Why do we say 'a लुप् ending word'? Observe अग्निमाणवकः ॥

१७ । न वृक्षपर्वतविशेषव्याघ्रसिंहमहिषाणाम् ॥

एषामुपमेयवाचिनामाद्युदात्तत्वं न । ताल इव तालः । मेरुरिव मेरुः । व्याघ्रः । सिंहः । महिषः ॥

17. The words denoting trees and mountains, and the words व्याघ्र, सिंह and महिष are not first-acute when objects of comparison. The word विशेष qualifies वृक्ष and पर्वत, and means *species* of trees and mountains, and not the word-forms वृक्ष and पर्वत । व्याघ्र &c., are word-forms. Thus ताल इव तालः, मेरुरिव मेरुः, व्याघ्रः, सिंहः, महिषः । But when we have वृक्ष इवायं वृक्षः, पर्वत इवायं पर्वतः, then these two words would be first-acute by the preceding sûtra.

१८ । राजविशेषस्य यमन्वा चेत् ॥

यमन्वा वृद्धः । आङ्गा उदाहरणम् । अङ्गाः प्रत्युदाहरणम् ॥

18. The name of any particular kingdom, ending with a लुप् elided comparative affix, is first-acute, provided that the word has a Vṛiddhi letter in its first syllable. The word यमन्वा = वृद्ध । Thus आङ्गाः, but अङ्गाः is counter-example, because it is not a Vṛiddham.

१९ । लघावन्ते द्वयोश्च बह्वषो गुरुः ॥

अन्ते लघौ द्वयोश्च लघ्वोः सतोर्बह्वच्कस्य गुरुरुदात्तः । कल्याणः । कोलाहलः ॥

19. A word whose final syllable is light, or a polysyllabic word whose two syllables are light, gets the acute on the heavy syllable, wherever that may be. Thus कल्याणः or कल्याणः; कोलाहलः or कोलाहलः ॥

२० । स्त्रीविषयवर्णाक्षुपूर्वाणाम् ॥

एषामाद्युदात्तः । स्त्रीविषयम् । मल्लिका । वर्णः । श्येनी । हरिणी । अक्षुशब्दोऽ-वयवपूर्वाणां च अक्षुपूर्वाः । तरक्षुः ॥

20. The words which are invariably feminine, the words denoting color and words standing before the word अक्षु are first-acute. Feminine words; as—मल्लिका; denoting color, as—श्येनी, हरिणी; followed by अक्षु as—तरक्षुः ॥

२१ । शकुनीनां च लघु पूर्वम् ॥

पूर्वं लघु उदात्तं स्यात् । कुक्कुटः । तित्तिरिः ॥

21. The words denoting birds have the acute on the light syllable preceding the final. Thus कुक्कुटः, तित्तिरिः ॥

२२ । नर्तुप्राण्याख्यायाम् ॥

यथालक्षणं प्राप्तमुदात्तत्वं न । वसन्तः । कृकलासः ॥

22. The rules relating to acute accent mentioned, however, do not apply to the names of seasons and animals. As वसन्तः । कृकलासः ॥

२३ । धान्यानां च वृद्धक्षान्तानाम् ॥

आदिरुदात्तः । कान्तानाम् । श्यामाकाः । षान्तानाम् । राजमाषाः ॥

23. The words denoting the names of corns, and having a Vṛiddhi vowel in their first syllable and ending with a क or a ष, are first-acute. Thus श्यामाकाः, राजमाषाः ending in क and ष respectively. These are names of corns. These are the examples given by the author of the Siddhânta Kaumudi. श्यामाकाः is however governed by *Phiṭ III. 18. नैवारकाः would be a better example. According to another recension, the word* च *does not occur in the sûtra. In the Phit-vṛitti* the sûtra is explained as meaning 'The heavy vowel of words denoting corn is acute, &c.' Thus the accent may be नै॑वारकाः or नैवा॑रकाः, कौ॑लत्थाः or कौल॑त्थाः ॥

२४ । जनपदशब्दानामषान्तानाम् ॥

आदिरुदात्तः । केकयः ॥

24. The words denoting countries and ending in a vowel, are first-acute. As के॑कयः । According to some, the accent of this word is governed by Phiṭ II. 13 Their examples are आ॑ङ्गाः, व॑ङ्गाः ॥

२५ । हयादीनामसंयुक्तलान्तानामन्तः पूर्वं वा ॥

हयिति हल्संज्ञा । पललम् । शललम् । 'हयादीनाम्' किम् ? एकलः । 'असंयुक्त–' इति किम् ? मल्लः ॥

25. A word beginning with a consonant, and ending with the letter ल, not being a conjunct consonant, has acute on the first syllable, or optionally on the penultimate syllable. Thus प॑ललम् or पल॑लम्, शल॑लम्, or श॑ललम् । The word हय् in the sûtra is equivalent to हल् । Why do we say 'beginning with a हल्'? Observe एकलः । Why do we say 'a non–conjunct ल' ? See मल्लः । Some read the anuvṛitti of the word जनपदानां into this sûtra. They give the examples पञ्चालाः, कोशलाः, and the counter-example पलालम् ॥

२६ । इगन्तानां च द्व्यषाम् ॥

आदिरुदात्तः । कृषिः ॥

इति फिट्सूत्रेषु द्वितीय पादः ॥

26. A word ending in इ, उ, ऋ or लृ long or short, is first-acute, when it consists of two syllables. Thus कृ॑षिः । Some read the anuvṛitti of the word जनपदानाम् into this sûtra: and so their examples are कु॑रवः and चेदयः (कुरु and चेदि), and their counter-example is कृषि॑ । Because कृषिः is found to be end-acute in अक्षै र्मा दीव्यः कृषिमित्कृषस्व (Rig Veda X. 34. 13).

CHAPTER III.

१ । अथ द्वितीयं प्रागीषात् ॥

'ईषान्तस्य हयादेः–' इत्यतः प्राग्द्वितीयाधिकारः ॥

1. Up to ईषान्तस्य &c, (III. 17) exclusive, the words 'second syllable' have governing force. In all rules up to sûtra 16 inclusive of this Chapter, the words 'second syllable' should be supplied.

२ । त्र्यचां प्राङ्मकरात् ॥

'मकरवरुड–' इत्यतः प्राक् त्र्यचामित्यधिकारः ॥

2. 'Of a word consisting of three syllables' is the phrase to be supplied in the following sûtras up to मकर &c. Sûtra 8.

३ । स्वाङ्गानामकुर्वादीनाम् ॥

कवर्गरेफवकारादीनि वर्जयित्वा त्र्यचां स्वाङ्गानां द्वितीयमुदात्तम् । ललाटम् । कुर्वादीनां तु कपोलः । रसना । वदनम् ॥

3. Words consisting of three syllables and denoting limbs (or bodily organs) get the acute on their second syllable, provided that they do not begin with a guttural, a र or a व । As ललाटम् । But the guttural-beginning कपोलः is middle acute by Phiṭ II. 19 and रसना and वदनं are first-acute by Phiṭ II. 6.

४ । मादीनां च ॥

मलयः । मकरः ॥

4. A trisyllabic word beginning with म has acute on the second syllable; As मलयः । मकरः । मकुन्दः ॥

५ । शादीनां शाकानाम् ॥

शीतन्या । शतपुष्पा ॥

5. A tri-syllabic word beginning with श and denoting vegetables, has acute on the second. As शीतन्या । शतपुष्पा । Some read the sútra as सादीनाम् and illustrate it by सर्षपा ॥

६ । पान्तानां गुर्वादीनाम् ॥

पादपः । आतपः । लघ्वादीनां तु । अनूपम् । द्व्यचां तु । नीपम् ॥

6. A tri-syllabic word ending in प and beginning with a heavy syllable has acute on the second. As पादपः, आतपः । But अनूपम् (VI. 2. 189), because the first-syllable is light: and नीपम् (VI. 2. 192), because the word consists of two syllables.

७ । युतान्यण्यन्तानाम् ॥

युते । अयुतम् । अनि । धमनिः । अणि । विपणि ॥

7. A tri-syllabic word ending in युत, अनि and अणि has acute on the second. As अयुतम्, धमनिः, विपणी ॥

८ । मकरवरुडपारेवतवितस्तेक्ष्वार्जिद्राक्षाकलोमाकाष्ठापेष्ठाकाशीनामादिर्वा ॥

एषामादिर्द्वितीयो वोदात्तः । मकरः । वरुड इत्यादि ॥

8. Either the first or the second syllable of these may have the acute: मकर (or मकर), वरुड (or वरुड), पारेवत (or पारेवत), वितस्त (or वितस्त), इक्षु (or इक्षु), आर्जि (or आर्जि), द्राक्षा (or द्राक्षा), कला (or कला), उमा (or उमा), काष्ठा (or काष्ठा), पेष्ठा (or पेष्ठा), काशी (or काशी) ॥

९ । छन्दसि च ॥

अमकराद्यर्थ आरम्भः । लक्ष्यानुसारादादिर्द्वितीयं चोदात्तं ज्ञेयम् ॥

9. In the Chhandas, several other words than मकर &c., have acute either on the first or on the second.

१० । कर्दमादीनां च ॥

आदिर्द्वितीयं वोदात्तम् ॥

10. The words कर्दम &c., have acute either on the first or on the second. As क॑र्दम (or कर्द॑म), कु॑लटा (or कुल॑टा), उ॑दकः or उद॑कः, गा॑न्धारिः or गान्धा॑रिः ॥

११ । सुगन्धितेजनस्य ते वा ॥

आदिर्द्वितीयं तेशब्दश्चेति त्रयः पर्यायेणोदात्ताः । सुगन्धितेजनाः ॥

11. The first, second or the fourth syllable of सुगन्धितेजन may get the acute-accent. ते means the syllable ते of this word. Thus सु॑गन्धितेजनाः or सुग॑न्धितेजनाः or सुगन्धिते॑जनाः ॥

१२ । नपः फलान्तानाम् ॥

आदिर्द्वितीयं वोदात्तम् । राजादनफलम् ॥

12. Of a neuter noun ending in फल, the first or the second syllable may be acute. The word नप् means नपुंसक or Neuter. Thus रा॑जादनफलम् or राजा॑दनफलम् ॥

१३ । यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम् ॥

कुलायः ॥

13. A word ending in य has acute on the syllable preceding such य। As कुला॑यः ॥

१४ । थान्तस्य च नालघुनी ॥

नाशब्दो लघु च उदात्ते स्तः । सनाथा सभा ॥

14. A word-ending in थ has acute on the syllable ना (if any) and on the light syllable that may immediately precede it. As स॑ना॑था सभा । Others read this sûtra as धान्तस्य च ना लघुनी 'a word ending in धा and having ना or a light syllable preceding such धा has acute on such ना and the light vowel.' They give examples of मे॑धा, वि॑धा, सु॑धा ॥

१५ । शिशुमारोदुम्बरबलीवर्दोष्ट्रारपुरूरवसां च ॥

अन्त्यात्पूर्वमुदात्तं द्वितीयं वा ॥

15. The following words have acute either on the penultimate or the second syllable :—शिशुमा॑रः (or शिशु॑मारः or शिंशु॑मारः or शिंशुमा॑रः), उदु॑म्बरः (or उदुम्ब॑रः), बलीव॑र्दः (or बली॑वर्दः), उष्ट्रा॑रः (another reading is उष्टा॑रः), पुरू॑रवस् (or पुरूर॑वस्).

१६ । सांकाश्यकाम्पिल्यनासिक्यदार्वाघाटानाम् ॥

द्वितीयमुदात्तं वा ॥

16. The second syllables of the following are optionally acute. सां॑काश्यः (formed by ण्य of IV. 2. 80); so also काम्पिल्यः, नासिक्यः, and दार्वाघाटः । See Vârtika दारावाहन under III. 2. 49, S. 2966.

१७ । ईषान्तस्य हयादेरादिर्वा ॥

हलीषा । लाङ्गलीषा ॥

17. A word ending in ईषा and beginning with a consonant, may optionally have acute on the first syllable. As हलीषा, लाङ्गलीषा ॥

१८ । उशीरदाशेरकपालपलालशैवालश्यामाकशारीरशरावहृदयहिरण्यारण्यापत्यदेवराणाम् ॥

एषामादिरुदात्तः स्यात् ॥

18. The following have acute on the first उशीरः, दाशेरः, कपालः, पलालः शैवाल, श्यामाक, शारीर, शराव, हृदय, हिरण्य, अरण्य, अपत्य, देवर ॥

१९ । महिष्याषाढयोर्जायेष्टकाख्या चेत् ॥

आदिरुदात्तः । महिषी जाया । आषाढा उपदधाति ॥

इति फिट्सूत्रेषु तृतीयः पादः ॥

19. The word महिषी when meaning 'queen,' and आषाढा when it is the name of a sacrifice are first acute. As महिषी जाया । आषाढा उपदधाति ॥

CHAPTER IV.

१ । शकटिशकट्योरक्षरमक्षरं पर्यायेण ॥

उदात्तम् । शकटिः । शकटी ॥

1. Every syllable of the words शकटि and शकटी is acute by turns. Thus शकटिः, शकटिः, शकटिः । शकटीः, शकटीः and शकटीः ॥

२ । गोष्ठजस्य ब्राह्मणनामधेयस्य ॥

अक्षरमक्षरं पर्यायेणोदात्तम् । गोष्ठजो ब्राह्मणः । अन्यत्र गोष्ठजः पशुः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेणान्तोदात्तः ॥

2. So also the word गोष्ठज, when it is the name of a Brâhmaṇa. As गोष्ठजः, गोष्ठजः or गोष्ठजो ब्राह्मणः । Otherwise it will be always end-acute by कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वर (VI. 2. 139), as गोष्ठजः पशुः ॥

३ । पारावतस्योपोत्तमवर्जम् ॥

शेषं क्रमेणोदात्तम् । पारावतः ॥

3. So also the word पारावत, with the exception of its penultimate syllable. As पारावतः, पारावतः and पारावतः । But the penultimate syllable व is never acute.

४ । धूम्रजानुमुञ्जकेशकालवालस्थालीपाकानामधूजलस्थानाम् ॥

एषां चतुर्णां धूप्रभृतींश्चतुरो वर्जयित्वा शिष्टानि क्रमेणोदात्तानि । धूम्रजानुः । मुञ्जकेशः । कालवालः । स्थालीपाकः ॥

4. So also the words धूम्रजानु with the exception of धू, मुञ्जकेश with the exception of ज, कालवाल with the exception of ल, and स्थालीपाक with the exception of स्था get acute in turn on every syllable. Thus धूम्रजानुः, धूम्रजानुः, धूम्रजानुः ।

मुं॑ञ्जकेशः, मुञ्जकें॑शः, मुञ्जकेश॑ः । कॉलवालः, कालवाॅलः । स्थालीपाॅकः, स्थाॅलीपाकः or स्थालीपाकः ॥

५ । कपिकेशहरिकेशयोश्छन्दसि ॥

कपिकेशः । हरिकेशः ॥

5. In the Chhandas, the words कपिकेश and हरिकेश get acute on every syllable in turn. As कॅपिकेशः, कपिॅकेशः, कपिकेॅशः, कपिकेशॅः । So also with हरिकेशः ॥

६ । न्यङ्स्वरौ स्वरितौ ॥

स्वश्वम् । न्यङ्गुत्तानः । 'व्यचक्षयत्स्वः' ॥

6. The words न्यङ् and स्वर् have svarita accent. As न्य॑ङुत्तानः। व्यचक्षयत स्वः (Rig Veda II. 24. 3).

७ । न्यर्बुदव्यल्कशयोरादिः ॥

स्वरितः स्यात् ॥

7. The first syllables of न्यर्बुद and व्य॑ल्कश are svarita.

८ । तिल्यशिक्यमर्त्यकाश्मर्यधान्यकन्याराजन्यमनुष्याणामन्तः ॥

स्वरितः स्यात् । तिलानां भवनं क्षेत्रं तिल्यम् । शैक्यानर्यां शिक्यमादत्ते । प्रभिचायमत्यमन्यास्यति । वज्रः काश्मर्यो वज्रो वा । 'यतोनावः' (३७०१) इति प्राप्ते ॥

8. The finals of the following words are svarita; तिल्यं, शिक्य॑, मर्त्यं, काश्मर्यं धान्यं, कन्यां, राजन्यं, मनुष्यं । The word तिल्यम्=तिलानां भवनं क्षेत्रं । शैक्यानर्यां शिक्यमादत्ते, प्रभिचायमत्यमन्यास्यति, वज्रः काश्मर्यो वज्रो वा । Some of these are exceptions to VI. 1. 213.

९ । बिल्वभक्ष्यवीर्याणि छन्दसि ॥

अन्तस्वरितानि । ततो बिल्व उदतिष्ठत् ॥

9. In the Chhandas the following words are finally svarita : बिल्व॑, भक्ष्य॑, वीर्य॑ । As ततो बिल्व उदतिष्ठत् ॥

१० । त्वत्वसमसिमेत्यनुच्चानि ॥

स्तरीरु त्वत् । 'उत त्वः पश्यन्' । 'नभन्तामन्यके समे' । 'सिमस्मै' ॥

10. The words त्वत्, त्व, सम, and सिम are wholly anudâtta. As स्तरीरु त्व (Rig Veda VII. 101 3), उत त्वः पश्यन् (Rig Veda X. 71. 4), नभन्ताम न्यके समे (Rig Veda VIII. 39. 1), सिमस्मै (Rig Veda I. 115. 4).

११ । सिमस्याथर्वणेऽन्त उदात्तः ॥

अथर्वण इति प्रायिकम् । तत्र दृष्टस्येतरत्रापि दर्शनात् । तेन 'वाससनुते सिमस्मै' इत्यृग्वेदेऽपि भवत्येव ॥

11. In the Atharva Veda the word सिम is finally acute. The rule is not confined to the Atharva Veda : it is so found in the Rig Veda also. As वाससनुते सिमस्मै (Rig Veda I. 115. 4).

१२ । निपाता आद्युदात्ताः ॥

स्वाहा ।

12. The Indeclinables are first acute. As स्वाहा ॥

१३ । उपसर्गाश्चाभिवर्जम् ॥

13. The upasargas are first-acute with the exception of अभि ॥

१४ । एवादीनामन्तः ॥

एवमादीनामिति पाठान्तरम् । एव । एवम् । नूनम् । 'सह ते पुत्र सूरिभिः' । षष्टस्य तृतीये सह । 'सहस्य सः–' (१००९) इति प्रकरणे सहशब्द आद्युदात्त इति तु प्राञ्चः । तच्चिन्त्यम् ॥

14. The words एव and the rest are finally acute. Another reading is एवमादीनाम् । As एव, एवम्, नूनम्, सह । सह ते पुत्र सूरिभिः । In VI 3. 78 S. 1009, the word सह is first-acute according to Kâśikâ. Thus there is an apparent contradiction.

१५ । वाचादीनामुभावुदात्तौ ॥

उभौ ग्रहणमनुदात्तं पदमेकवर्जमित्यस्य बाधाय ॥

15. Both syllables of the words वाच and the rest are acute. This debars the general rule by which, in one word only one syllable is accented. (VI. 1. 158).

१६ । चादयोऽनुदात्ताः ॥

स्पष्टम् ॥

16. The words च and the rest are anudâtta.

१७ । यथेति पादान्ते ॥

'तं मे मिमृ भवो यथा' । 'पादान्ते' किम् । 'यथा नो अदितिः करत्' ॥

17. The word यथा is anudâtta at the end of a Pâda or verse. As त मे मिमृभवो यथा (Rig Veda VIII. 75. 5). But यथा नो अदितिः करत् where it is not at the end of a verse (Rig Veda I. 43. 2).

१८ । प्रकारादिद्विरुक्तौ ॥

परस्यान्त उदात्तः । पटुपटुः ॥

18. A double-word is finally acute when it denotes प्रकार &c. Thus पटुपटुः This would have been finally acute by Pâṇini's rule also; VIII. 1. 11 and 12.

१९ । शेषं सर्वमनुदात्तं ॥

'शेषं सर्वमनुदात्तम्' । शेषमित्यादिद्विरुक्तस्य परमित्यर्थः । प्रप्रायम् । दिवेदिवे । इति ॥

इति फिट्सूत्रेषु तुरीयः पादः ॥

19. All other double-words are anudâtta. As प्रप्रायम्, (Rig Veda VII. 8. 4) दिवे दिवे (Rig Veda I. 1. 3). ॥

Here end the Phit Sutras.

अथ प्रत्ययस्वराः ।

CHAPTER III.

AFFIX-ACCENTS—(continued).

३७०८ । आद्युदात्तश्च । ३ । १ । ३ ॥

प्रत्यय आद्युदात्तः स्यात् । अग्निः । कर्तव्यम् ॥

3708. That which is called an affix, has an acute accent on its first syllable.

This sûtra may also be treated as a Paribhâshâ or an Adhikâra sûtra. The udâtta accent falls on the affix, and if it consists of more than one vowel, then on the first of the vowels. Thus the affix तव्य has udâtta on the first त, as in कर्त॑व्यम् । So also अग्निः formed with the affix नि (Uṇâdi IV. 50),

३७०९ । अनुदात्तौ सुप्पितौ । ३ । १ । ४ ॥

पूर्वस्यापवादः । यज्ञस्य । न यो युच्छति । शप्तिपोरनुदात्तत्वे स्वरितप्रचयौ ॥

3709. The case-affixes (sup) and the affixes having an indicatory *pa* (pit) are anudâtta.

This is an exception (apavâda) to the last aphorism. As यज्ञस्य, so also न यो युच्छति (Rig Veda V. 54. 13).

Here the root युच्छ प्रमादे is end-acute by VI. 1. 162. To it is added शप् which becomes svarita, as it is preceded by an udâtta (VIII. 4. 66). Then is added तिप् which becomes monotone by I. 2. 39. S 3668, as it is preceded by a svarita. So the affix तिप् becomes monotone.

३७१० । चितः । ६ । १ । १६३ ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । "चितः सप्रकृतेर्बह्वकजर्थम्" । चिति प्रत्यये सति प्रकृतिप्रत्ययसमुदायस्यान्त उदात्तो वाच्य इत्यर्थः । 'नभन्तामन्यके समे' । 'यके सरस्वतीमनु' । तकत्सु ते ॥

3710. A stem (formed by an affix or augment or substitute) having an indicatory 'ch', gets acute on the end syllable.

Vârt:—In the cases of affixes having an indicatory च्, the acute accent falls on the final, taking the stem and the affix in an aggregate for the sake of affixes 'bahu' and 'akach'. Thus बहुपटुः । The affix बहुच् is one of those few affixes which are really prefixes, (V. 3. 68). The accent will not, therefore, fall on ब, but on the last syllable of the whole word compounded of the prefix and the base. So also with the affix अकच् । It is added in the *middle* of the word, but the accent will fall on the *end*; as उच्चकैः (V. 3. 71).

Thus:—नभन्तामन्यके समे (Rig Veda VIII. 39. 1). यके सरस्वतीम् (Rig Veda VIII. 21. 18). तकत्सु ते (Rig Veda I. 133. 4).

३७११ । तद्धितस्य । ६ । १ । १६४ ॥

चितस्तद्धितस्यान्त उदात्तः । पूर्वेण सिद्धे जित्स्वरबाधनार्थमिदम् । कौञ्जायनाः ॥

3711. A stem formed with a Taddhita-affix having an indicatory *ch*, has acute on the end syllable.

Thus कौञ्जायनाः formed by the affix च्फञ् (IV. 1. 98). कुञ्ज + च्फञ् + अय = कौञ्जायन्यः, dual कौञ्जायन्यौ, pl. कौञ्जायनाः (ञ्य being elided by II. 4. 62, and thus giving scope to च्फञ् accent). In this affix there are two indicatory letters च and ञ ; the च has only one function, namely, regulating the accent according to this rule, while ञ has two functions, one to regulate the accent by VI. 1. 197, and another to cause Vriddhi by VII. 2. 117. Now arises the question, 'should the word get the accent of च or of ञ' । The present rule declares that it should get the accent of च and not of ञ, for the latter finds still a function left to it, while if ञ was to regulate the accent, च would have no scope.

३७१२ । कितः । ६ । १ । १६५ ॥

कितस्तद्धितस्यान्त उदात्तः । 'यदाग्नेयः' ॥

3712. A stem formed by a Taddhita affix having an indicatory *ka* has acute accent on the end syllable.

Thus यदाग्नेयः । Here the affix ढक् is added to अग्नि by IV. 2. 33 S. 1236.

३७१३ । तिसृभ्यो जसः । ६ । १ । १६६ ॥

जस उदात्तः । 'ति॒स्रो द्याव॑ः सवि॒तुः' ॥

3713. The Nominative plural *jas* of *tisri* has acute accent on the last syllable.

Thus तिस्रो द्यावः सवितुः (Rig Veda I. 35. 6).

The word त्रि is end-acute; the feminine तिसृ being its substitute would also be end-acute. Before the affix जस्, the ऋ is changed to र by VII. 2. 100. Here VIII. 2. 4 would have made the जस् svarita. This debars that svarita accent. Therefore the word तिस्रः in the above example is end-acute.

३७१४ । सावेकाचस्तृतीयादिर्विभक्तिः । ६ । १ । १६८ ॥

साविति सप्तमीबहुवचनम् । तत्र य एकाच् ततः परा तृतीयादिर्विभक्तिरुदात्ता । 'वाचा विरूप' । सौ किम्? राजेत्यादौ एकाचोऽपि राजशब्दात्परस्य मा भूत् । 'राज्ञो॒ नु ते॒' । एकाच किम् ? 'विद्युधते राजनि त्वे' । तृतीयादिः किम् ? 'न द॑दर्श वाचम्' ॥

3714. The case-affixes of the Instrumental and of the cases that follow it have the acute accent, if the stem in the Locative Plural is monosyllabic.

The word सौ (locative of सु) refers to the सु of the Locative plural.

Thus वाचा विरूप । Why do we say 'if the stem in the Locative plural is monosyllabic'? Observe राज्ञो॒ नु ते॒ वरु॑णस्य व्र॒तानि॑ बृ॒हद्ग॑भी॒रं तव॑ सोम॒ धाम॑ । (Rig Veda I. 91. 3). because the stem in the Locative Pl. of राजन् is not monosyllabic, but dissyllabic; though here it is monosyllabic. Why do we say 'monosyllable'? Observe विद्युधते राजनि त्वे (Rig Veda VI. 1. 13). Why do say 'the Instrumentals and the rest'? Observe न ददर्श वाचम् (Rig Veda X. 71. 4). The plural of Locative being taken in the sûtra, the rule does not apply to राज्ञा and राजनि ; as in

the *plural* of the Locative they have more than one syllable, though in *singular* locative their stem has one syllable.

३७१५ । अन्तोदात्तादुत्तरपदादन्यतरस्यामनित्यसमासे । ६ । १ । १६९ ॥

नित्याधिकारविहितसमासादन्यत्र यदुत्तरपदमन्तोदात्तमेकाच् ततः परा तृतीयादि विभक्तिरन्तोदात्ता वा स्यात् । परमवाचा ॥

3715. The same case endings may optionally have the acute accent, if the monosyllabic word stands at the end of a compound, and has acute accent on the final, when the compound can be easily unloosened.

The phrases 'एकाच', and तृतीयादिर्विभक्तिः are understood here also. The nitya or *invariable* compounds are excluded by this rule. Thus परमवाचा, or परमवाचा, परमवाचे or वाचे; परमवाचः or वाचः । So also परमत्वचा or त्वचा &c.

३७१६ । अञ्चेश्छन्दस्यसर्वनामस्थानम् । ६ । १ । १७० ॥

अञ्चेः परा विभक्तिरुदात्ता । 'इन्द्रो दधीचः' । चावित्ति पूर्वपदान्तोदात्तत्वं प्राप्तं तृतीयादिरित्यनुवृत्ते मानेऽसर्वनामस्थानग्रहणं शस्परिग्रहार्थम् । 'प्रतीचो बाहून्' ॥

3716. In the Chhandas, the case-endings other than the sarvanâmasthâna, get the acute accent when coming after añch.

In the Vedas, a stem ending in the word अञ्च्, has the acute not only on the affixes previously mentioned, but on the accusative plural affix also. Thus इन्द्रो दधीचो अस्थभिः (Rig Veda I 84. 13). Here the word दधीच् had accent on धी by VI. 1. 222, but by the present sûtra, the accent falls on the case-affix अस् ॥

Though the anuvritti of 'Instrumentals and the rest' was understood here, the word asarvanâmasthâna has been used here to include the ending शस् also. As प्रतीचो बाहून् प्रतिभङ्ध्येषाम् (Rig Veda X. 87. 4).

३७१७ । ऊडिदंपदाद्यप्पुम्रैद्युभ्यः । ६ । १ । १७१ ॥

'ऊठ्' 'इदं' 'पदादि' 'अप्' 'पुम्' 'रै' 'दिव्' इत्येभ्योऽसर्वनामस्थानविभक्तिरुदात्ता । ऊठ् । प्रष्ठौहः । प्रष्ठौहा ॥

'* ऊठ्युपधाग्रहणं कर्तव्यम् *' । इह मा भूत् । अक्षद्युवा' । 'अक्षद्युवे' । इदम् । 'एभिर्नृभिर्नृतमः' । अन्वादेशे न । 'अन्तोदात्तात्' इत्यनुवृत्तेः । न च तत्रान्तोदात्ततास्तीति वाच्यम् । 'इदमोऽन्वादेशेऽशनुदात्तस्तृतीयादौ' (३५०) इति सूत्रेणानुदात्तस्यादेशविधानात् । 'प्र ते बभ्रू' । 'आभ्यां गा अनु' । 'पद्दन्नोमास्हृन्निश्–' (२२८) इति पदादयः । 'पद्भ्यां भूमिः' । 'दद्भिर्न जिह्वा' । 'आ यन्ते मासिमासि' । 'अमैर्विचन्म हृदा' । अप् । 'अपां फेनेन' । पुम् । 'अभ्रातेव पुंसः' । रै । 'राया वयम्' । 'रायो धर्ता' । दिव् । 'दिवेदिवे' ॥

3717. The same (asarvanâmasthâna) case-endings have the acute accent, when the stem ends in 'vâh'; also after *idam*, after *pad* &c. (upto 'nis' VI. 1. 63) after *apa, puns, rai* and *div*.

Thus: (1.) ऊठ् :—प्रष्ठौहः, प्रष्ठौहा ॥

Vârt:—In the case of ऊठ् the penultimate ऊ should be taken. Therefore not here: अक्षद्युवा, अक्षद्युवे ॥

(2) इदम्—एभिर्नृभिर्नृतमः (Rig Veda IV. 17. 11).

Not so in ânvâdeśâ (II. 4. 32 S. 350), because the anuvritti of अन्तोदात्तात् is understood in this sûtra. Nor should it be said that there is final udâtta in the case of ânvâdeśa इदम् also. Because in ânvâdeśa the अश् substitute of इदम् is expressly taught to be anudâtta by II. 4. 32, and it can never be end-acute. Thus in the following Rik verse (Rig Veda IV. 32. 22):—प्र ते बभ्रू विचक्षण शंसामि गोषणो नपात् । माभ्यां गा अनु शिश्रथः ॥

Here आभ्यां is used as अन्वादेश referring to बभ्रू of the preceding line.

(3) पद &c. These are the six words पद्, दत्, नस्, मास्, हृद् and निश् (VI. 1. 63, S. 228). Thus पद्भ्यां भूमिः । दद्भिर्न जिह्वा (Rig Veda X. 68. 6). जायते मासि मासि (Rig Veda X. 52. 3). मनश्चिदस्मै हृद आ (Rig Veda I. 24. 12).

(4) अप्:—as अपां फेनेन (Rig Veda VIII. 14. 13).

(5) पुंस्:—as अभ्रातेव पुंसः (Rig Veda I. 124. 7).

(6) रै—as राया वयम् (Rig Veda IV. 42. 10). रायो धर्ता (Rig Veda V. 15. 1).

(7) दिव्—as दिवे दिवे (Rig Veda I. 1. 3).

३७१८ । अष्टनो दीर्घात् । ६ । १ । १७२ ॥

असर्वनामस्थानविभक्तिरुदात्ता । 'अष्टाभिर्दशभिः' ॥

3718. The asarvanâmasthâna case-endings after 'ashṭan' 'eight' have acute accent, when it gets the form 'ashṭâ.'

The word अष्टन् has two forms in the Acc. pl. and the other cases that follow it, namely अष्टा and अष्ट । The affixes of Acc. pl. &c., are udâtta after the long form अष्टा and not after अष्ट । Thus अष्टाभिः (Rig Veda II. 18. 4) opposed to अष्टभिः, अष्टाभ्यः con. अष्टभ्यः, अष्टासु con. अष्टसु । The word अष्टन् has acute on the last syllable, as it belongs to the class of धृतादि words (Phit I. 21); and by VI. 1. 180 the accent would have been on the penultimate syllable. This rule debars it.

३७१९ । शतुरनुमो नद्यजादी । ६ । १ । १७३ ॥

अनुम् यः शतृप्रत्ययस्तदन्तादन्तोदात्तात्परा नदी अजादिश्च शसादिविभक्तिरुदात्ता स्यात् । 'अच्छा रवं प्रथमा जानती' । कुर्वते । 'अन्तोदात्तात्' किम् । दधती । 'अभ्यस्तानामादिः' (३६७३) इत्याद्युदात्तः । 'अनुमः' किम् । तुदन्ती । एकादेशोऽत्र उदात्तः । अदुपदेशात्परत्वाच्छतुः '—लसार्वधातुकम्—' (३७०१) इति निघातः ॥

3719. After an oxytone Participle in *at* the feminine suffix 'î' (nadi) and the case endings beginning with vowels (with the exception of strong cases) have acute accent, when the participal affix has not the augment *n* (*i. e* is not *ant*).

The word अन्तोदात्तात् 'after an oxytoned word' is understood here. Thus अच्छा रवं प्रथमा जानती (Rig Veda III. 31. 6). So also कुर्वते (III. 2. 80 S. 2990).

If the participle is not an oxytone, the rule does not apply. As दधती, दधतो । Here the accent is on the first syllable by VI. 1. 189. S. 3673. Why do we say 'not having the augment नुम्?' Observe तुदन्ती । Here also by VI.

1. 186. S. 3730, after the root तुद् which has an indicatory श, in the Dhâtupâṭha being written तुद, the sârvadhâtuka affix शतृ (अत्) is anudâtta. This anudâtta अत्, coalescing with the udâtta अ of तुद (VI. I. 162), becomes udâtta (VIII. 2. 5); and VIII. 2. 1 not being held applicable here, the Participle gets the accent, and not the feminine affix.

३७२० । उदात्तयणो हल्पूर्वात् । ६ । १ । १७४ ॥

उदात्तस्थाने यो यण् हल्पूर्वस्तस्मात्परा नदी असर्वनामस्थानविभक्तिश्च उदात्ता स्यात् । 'चोदयित्री सूनृतानाम्' । 'एषा नेत्री' । ऋतं देवाय कृण्वते सवित्रे ॥

3720. The same endings have the acute accent, when for the acutely accented final vowel of the stem, a semi-vowel is substituted, and which is preceded by a consonant.

Thus चोदयित्री सूनृतानाम् (Rig Veda I. 3. 11), एषा नेत्री (Rig Veda VII. 76. 7) ऋतं देवाय कृण्वते सवित्रे (Rig Veda II. 30. 1). All these are तृच् ending words and have consequently acute accent on the final (VI. 1. 163).

३७२१ । नोङ्धात्वोः । ६ । १ । १७५ ॥

अनयोर्यणः परे असर्वनामस्थानविभक्तिरुदात्ता न स्युः । ब्रह्मबन्ध्वा । 'सेत्पृश्निः सुभ्वे' ॥

3721. But not so, when the vowel is of the feminine affix 'ū' (IV. 1. 66), or the final of a root.

After the semi-vowel substitutes of the udâtta ऊ (IV. 1. 66) or of the udâtta final vowels of the root, when preceded by a consonant, the weak case-endings beginning with a vowel do not take the acute accent. Thus ब्रह्मबन्ध्वा ब्रह्मबन्ध्वे. धीरबन्ध्वा, धीरबन्ध्वे from धीरबन्धू, which has acute accent on ऊ, because ऊङ् is udâtta (III. 1. 3), and the ekâdeśa of it, when it combines with the preceding vowel is also udâtta (VIII. 2. 5). The व substituted for ऊ before the ending आ, is a semi-vowel substitute of an udâtta (उदात्तयण्); the affix after it would have become udâtta by the last sûtra, but not being so, the general rule VIII 2. 4 applies and makes it svarita. Let us take an example of a semi-vowel substitute of the vowel of a root (धातु-यण्)—सकलप्वा; सकलप्वे and खलप्वा, खलप्वे from सकलपू and खलपू respectively formed by क्विप् affix, the second member of the compound retaining its original accent, namely, the oxytone. the semi-vowel being substituted by VI. 4. 83. before the vowel case-endings. So also सेत्पृश्निः सुभ्वे (Rig Veda VI. 66. 3).

३७२२ । ह्रस्वनुड्भ्यां मतुप् । ६ । १ । १७६ ॥

ह्रस्वान्तादन्तोदात्तान्नुटश्च परो मतुबुदात्तः । 'यो अब्दिमाँ उदनिमाँ इयर्ति' । नुटः । 'अक्षण्वन्तः कर्णवन्तः सखायः' । 'अन्तोदात्तात्' किम् ? 'मा त्वा विदद्विषुमान्' ॥

'+ स्वरविधौ व्यञ्जनमविद्यमानवत् +' इत्येतदत्र नेष्यते । 'मरुत्वाँ इन्द्र' । 'विद्युत्वान्त्वा युधामंहि' ॥

'+ रेशब्दाच्च +' । 'रेवाँ इद्रेवतः' ॥

3722. The otherwise unaccented *mat* (*vat*) takes the acute accent, when an oxytoneđ stem ends in a light vowel, or the affix has before it the augment *n* (V.II. 2. 16).

The word अन्तोदात्तात् is understood here also. Thus

ये ते ज्योतिष्मन्तो... (Rig Veda V. 42. 14). So also when मतुप् takes नुट्, as अक्षण्वन्तः कर्णवन्तः सखायः (Rig Veda X. 71. 7). Here by VII. 1. 76, the word अक्षि takes अनङ् and becomes अक्षन्, then is added नुट् by VIII. 2. 16, and we have अक्षन् न् मतुप्। The preceding न् is elided. When the stem is not oxytone (antodâtta) this rule does not apply: as वसुमान्। मात्या चित्रिवसुमान् (Rig Veda II. 42. 2). The word वसु has acute on the first syllable, as it is formed from वस् with the affix उ (Uṇ 1. 10) which is नित् (Un I. 9). So the मतुप् retains its anudâtta here. So also in the case of मरुत्वान्, the affix does not become acute, though the word मरुत् has acute on the final as the intervening त् makes the उ of रु *heavy* when the affix is added: the general maxim स्वरविधौ व्यञ्जनमविद्यमानवत् does not apply here, because the very fact that न् is only taken as an exception, shows this, as मरुत्वां इन्द्र (Rig Veda III. 47. 1) नियुत्वानया वायवायाहि (Rig Veda II. 41. 2).

Vârt:—The affix मतुप् becomes acute after the heavy vowel of रै; as आरेवान = रयिरस्यास्ति। There is vocalisation of य of रयि, as र इ इ, then substitution of one, as र इ, then guṇa, as रे in रेवान् वृद्धवतः (Rig Veda VIII. 2. 13).

३७२३। नामन्यतरस्याम्। ६। १। १७७॥

मतुपि योह्रस्वस्तदन्तादन्तोदात्तात्परो नामुदात्तो वा। 'चेतन्ती सुमतीनाम्'॥

3723. After an oxytoned stem which ends in a light vowel the genitive ending 'nâm' has optionally the acute accent.

Thus:—चेतन्ती सुमतीनाम् (Rig Veda I. 3. 11).

So also अग्नीनाम् or अग्नीनाम्, वायूनाम्, or वायूनाम् कर्तॄणाम् or कर्तॄणाम् (see VII. 1. 54).

३७२४। ङ्याश्छन्दसि बहुलम्। ६। १। १७८॥

ङ्याः परो नामुदात्तो वा। 'देवसेनानामभिभञ्जतीनाम्'। जयन्तीनाम्। 'अयन्तीनां मरुतो मृत्'॥

3724. In the Chhandas, the ending 'nâm' has diversely the acute accent after the feminine affix 'î.'

Thus देवसेनानाम् अभिभञ्जतीनाम्, (Rig Veda X. 103. 8). Sometimes it does not take place, as जयन्तीनाम् मरुतः (Rig Veda X. 103. 8).

३७२५। षट्त्रिचतुर्भ्यो हलादिः। ६। १। १७९॥

एभ्यो हलादिर्विभक्तिरुदात्ता। 'आ षड्भिर्हूयमानः'। 'त्रिभिष्ट्वं देव'॥

3725. The case-endings beginning with a consonant, have the acute accent after the Numerals called *shaṭ* (I. 1. 24), as well as after *tri* and *chatur*.

The anuvritti of अन्तोदात्तात् ceases: for the present rule applies even to words like पञ्चन् and सप्तन् which are acute on the initial by Phit II. 5. Thus षण्णाम् षड्भिः, षड्भ्यः, पञ्चानाम्, सप्तानाम्, त्रिभिः, त्रिभ्यः, त्रयाणाम्, चतुर्णाम् (See VII. 1. 55) Why do we say 'before case-affixes beginning with consonants'? Observe चतस्रः

यस्य (VI. 1. 167 and VII. 2. 99). आ चत्वारिंशद्‌ वयमानः (Rig Veda II. 18, 4). चित्रिः त्वं देव मरुतः (Rig Veda IX. 67. 26).

३७२६ । न गोश्वन्साववर्णराडङ्क्रुङ्कृद्भ्यः । ६ । १ । १८२ ॥

एभ्यः प्रागुक्तं न । 'गवां' शता' । 'गोभ्यो' गातुम्' । 'शुन'श्चि-च्छेप'म्' । सौ प्रथमैकवचनेऽवर्णान्तात् । 'तेभ्यो' द्यु_म्नम्' । तेषां पाहि श्रु_धी हव'म् ॥

3726. The foregoing rules from VI. 1. 168 downwards have no applicability after *go*, and 'śvan' and words ending in them; nor after a stem which before the case ending of the Nominative singular has *a* or â, nor after 'râj,' nor after a stem ending in *anch*, nor after *krunch* and *krit*.

Thus गवा, गवे, गोभ्याम् as in गवां शता (Rig Veda I. 122 7). Here by VI. 1. 168, the case-endings would have got otherwise the accent, which is however prohibited. So also सुगुना, सुगवे and सुगुभ्याम् । गोभ्यो गातुम (Rig Veda VIII. 45, 30) Here VI 1. 169 is prohibited. So also शुना, शुने, श्वभ्याम्, परमशुना, परमशुने and परमश्वभ्याम् । शुनश्चिच्छेपम् (Rig Veda V. 2. 7). The word सावर्णः (सौ अवर्णः) means 'what has अ or आ before सु (1st sing.)' Thus येभ्यः, तेभ्यः, केभ्यः । तेभ्योद्युम्नम् (Rig Veda V.79. 7). तेषां पाहि श्रुधी हवम् (Rig Veda I. 2. 1). So also राजा, राज्ञे, परमराजा । The word राज् is formed by क्विप् affix. अङ् - अञ्च + क्विन् ; the prohibition applies to that form of this word wherein the nasal is not elided (VI. 4. 30). Thus प्राञ्चा, प्राङ्भ्याम् । Where the nasal is elided, there the case ending must take the accent; as प्राचा प्राग्भ्याम् । क्रुङ् is also a क्विन् formed word. Thus क्रुञ्चा, क्रुञ्चे, परमक्रुञ्चा । कृत् is derived from कृ 'to do' or from कृत् 'to cut' by क्विप्; as कृता, कृते and परमकृता । Why has the word श्वन् been especially mentioned in this sûtra, when the rule would have applied to it even without such enumeration, because in the Nominative Singular this word assumes the form श्वा and consequently it is सावर्णः? The inclusion of श्वन् indicates that the elision of न should not be considered asiddha for the purposes of this rule. Therefore, the present rule will not apply to words like नृ and पितृ which in Nom. Sing. end in आ as ना and पिता after the elision of न् of अनङ् (VII. 3. 94). Thus the Locative Singular of नृ will be नरि by VI 1. 168 ; this prohibition not applying, and the affix मतुप् will get udâtta after पितृ by VI. 1. 176 as पितृमान् । But rule VI. I. 176 will be debarred by the present in the case of वृक्षवान्, because वृक्ष is a सावर्ण ॥

३७२७ । दिवो झल् । ६ । १ । १८३ ॥

दिवः परा झलादिर्विभक्तिर्नोदात्ता । 'द्युभिरक्तुभिः' । 'झल्' इति किम् । 'उप' त्वाग्ने दिवेदिवे' ॥

3727. After *div* a case-ending beginning with *bha* or *sa* is unaccented.

Thus द्युभ्याम्, द्युभिः रक्तुभिः (Rig Veda I. 34. 8). This debars VI. 1. 168, 171. Why do we say 'beginning with a झल् consonant'? Observe उपत्वाग्ने दिवेदिवे Rig Veda I. 1 7).

३७२८ । नृ चान्यतरस्याम् । ६ । १ । १८४ ॥
नुः परा झलादिर्विभक्तिर्वोदात्ता । 'नृभिर्येमानः' ॥

3728. After *nri*, a case ending beginning with *bha* or *sa* is optionally unaccented.

Thus नृभिः or नृभिः, नृभ्यः, नृभ्यः, नृभ्याम्, नृभ्याम्, नृषु, नृषु । नृभिर्येमानः (Rig Veda IX. 75, 3). But not so नरा, नरे ॥

३७२९ । तित्स्वरितम् । ६ । १ । १८५ ॥
निगदव्याख्यातम् । 'क्व नूनम्' ॥

3729. An affix having an indicatory *t*, is svarita *i. e.*, has circumflex accent.

Thus चिकीर्ष्यम्, जिहीर्ष्यम्, formed by यत् (III. 1. 97). कार्यम्, हार्यम् with ण्यत् (III. 1. 124). This is an exception to III. 1, 3 which makes all affixes âdyudâtta. For exception to this rule see VI. 1, 213 &c. क्व नूनम् (Rig Veda I. 38. 2).

३७३० । तास्यनुदात्तेन्ङिददुपदेशाल्लसार्वधातुकमनुदात्तमह्न्विङोः । ६ । १ । १८६ ॥
अस्मात्परं लसार्वधातुकमनुदात्तं स्यात् । तासि । कर्ता । कर्तारौ । कर्तारः । प्रत्ययस्वरापवादोऽयम् । अनुदात्तेत् । य आस्ते । ङितः । 'अभि चष्टे अनृतेभिः' । अदुपदेशात् । 'पुरुभुजा चनस्यतम्' । चित्स्वरोऽप्यनेन बाध्यते । 'वर्धमानं स्वे दमे' । 'तास्यादिभ्यः' किम् । 'अभि वृधे गृणीतः' । उपदेशग्रहणादेह । 'हतो वृत्राण्यार्या' । 'लसार्वधातुकम्' किम् । 'कर्तेह निघ्नाना' । 'सार्वधातुकम्' किम् । शिश्ये । 'अह्न्विङोः' किम् । ह्नुते । यदधीते । '+ विदीन्धिखिदिभ्यो नेति वक्तव्यम् +' । 'इन्धे राजा' । एतच्च 'अनुदात्तस्य च यत्र-' (३६५१) इति सूत्रे भाष्ये स्थितम् ॥

3730. The Personal-endings and their substitutes (III. 2. 124-126) are, when they are sârvadhâtuka (III. 4. 113 &c), unaccented, after the characteristic of the Periphrastic future 'tâsi' after a root which in the Dhâtupâtha has an unaccented vowel or a 'ṅ' (with the exception of 'hnuṅ' and 'iṅ') as indicatory letter, as well as after what has a final 'a' in the Grammatical system of Instruction (upadeśa).

Thus तासिः, कर्ता,—कर्तारौ, कर्तारः, this debars the affix accent (III. 1. 3). Anudâttet;—as, आस—आस्ते, वस—वस्ते । ङितः—षूङ्—सूते, शीङ्—शेते ; अभिचष्टे अनृतेभिः (Rig Veda VII. 104. 8). अत् उपदेशः:—as तुदतः, नुदतः, पचतः, पठतः । पुरुभुजा चनस्यतम् (Rig Veda I. 3 1). A root taking शप् (अ) is considered as taught (upadeśa) as if ending with an अ, as the indicatory letters श् and प् are disregarded on the maxim अनुबन्धस्यानेकान्तिकत्वं (= अनवयवत्वं) । Thus पचमानः, यजमानः । The augment मुक् is added by आने मुक् VII. 2. 82 which may be explained in two ways; *first*, the augment मुक् is added to the final अ of the base (aṅga) when आन (शानच् &c.) follows; or *secondly*, the augment मुक् is added to the base (aṅga) which ends in अ, when आन follows. In the first case मुक् becomes part and parcel of अ, and therefore अदुपदेश will mean and include अ having such मुक्, on the maxim यदागमास्तद्गुणीभूतास्तद्ग्रहणेन गृह्यन्ते 'That

to which an augment is added denotes, because the augment forms part of it not merely itself, but it denotes also whatever results from its combination with that augment.' Therefore मुक् will not prevent the verb becoming अनुपदेश। But if secondly मुक् be taken as part of the *base* which ends in म, then the सार्वधातुक does not follow an अनुपदेश, because म intervenes. But we get rid of this difficulty by considering मुक् augment as Bahiranga and therefore asiddha when the Antaranga operation of accent is to be performed. The augment मुक्, (म्) in the last two examples consequently does not prevent the application of the rule. Though the affix शानच् has an indicatory च, yet चित् accent (VI. 1. 163) is debarred by this rule, as it is *subsequent*. As वर्धमानं स्वे दमे (Rig Veda I. 1. 8).

Why do we say after शासि &c. Observe वर्धिनुषे सुवीत: (Rig Veda III 6. 10) चित्रनि: । The vikarana श्नु is ङित् (I. 2. 4) with regard to operations affecting the prior term, and not those which affect the subsequent. Therefore though श्नु is considered as ङित् for the purposes of preventing the guna of the prior term चि, it will not be considered so for the purposes of subsequent accent. Or the word ङित् in this sûtra may be taken as equal to ङिदुपदेश and not the आतिदेशिक ङित् like श्नु । Why do we use the word upadeśa ? So that the rule may apply to पँचावः, पचामः, but not to इतः, घ्नः the dual of हन् which ends in न् in upadeśa, though before तस् and थस् it has assumed the form ह। Therefore ह तः, ह थः । हतोवृत्राण्यर्या (Rig Veda VI. 60. 6). Why do we use the word ल (Personal endings) ? Observe कतीह निघ्राना formed by चानश् added to हन् (III. 2. 128), which not being a substitute of लट्, is not a personal ending like शानच् । Why do we use the word Sârvadâtuka ? Observe शिश्ये, शिश्याते शिश्यिरे । Why do we say with the exception of हनुङ् and वद् ? Observe हुनुते, यद् वधीते ॥

Vārtika :—Prohibition must be stated of विद्, ऐन्ध, and विष् । Thus इन्धे राजा (Rig Veda VII. 8. 1).

This is explained in the Mahâbhâshya on sûtra VI. 1. 161. S. 3651.

३७३१ । आदि: सिचोऽन्यतरस्याम् । ६ । १ । १८७ ॥

सिजन्तस्यादिरुदात्तो वा । 'यासिष्टं वर्तिरश्विना ॥

3731. In 'sich' Aorist, the first syllable may optionally have the acute accent.

The word उदात्त is understood here. Thus, मा हि लाविष्टम्, मा हि कार्ष्टम् ; मा हि लाविष्टाम or मा हि लाविष्टाम् ॥ So also यासिष्टं वर्तिरश्विना (Rig Veda VII. 40. 5 and VII. 67. 10).

३७३२ । थलि च सेटीडन्तो वा । ६ । १ । १९६ ॥

सेटि थलन्ते पदे इडुदात्तः अन्तो वा आदिर्वा स्यात् । यदा नैते तदा 'लिति' (३६७४) इति प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तम् । लुलविथ । अत्र यस्मिरोऽपि पर्यायेणोदात्ताः ॥

3732 Before the ending *tha* of the Perfect, second person singular, when this ending takes the augment *i*, the acute accent falls either on the first syllable, or on this *i*, or on the personal ending.

Thus शुचिर्वित्त, शुचर्वित्त, शुचर्वित्त, and शुचर्वित्त । As यक् has an indicatory क् the syllable preceding the affix may have also the accent (VI. 1. 193). Thus we get the four forms given above. In short, with यक् termination, the accent may fall on any syllable. When the य is not सेट्, the accent falls on the root and we have one form only by लिट् accent (VI. 1. 193 S. 3676) :—चक्रित ॥

३७३३ । उपोत्तमं रिति । ६ । १ । २१७ ॥

रित्प्रत्ययान्तस्योपोत्तममुदात्तं स्यात् । 'यदाहवनीये' ॥

इति प्रत्ययस्वराः ॥

3733. What is formed by an affix having an indicatory *ra* has acute on the penultimate syllable, the full word consisting of more than two syllables.

A penultimate syllable can be only in a word consisting of three syllables or more. Thus करणीयम् and हरणीयम् formed by अनीयर् (III. 1. 96); पटुजातीयः, मृदुजातीयः by जातीयर् (V. 3. 19) यदाहवनीये ॥ This debars III. 1. 3.

Here end Affix-accents.

अथ समासस्वराः ।

CHAPTER IV.

ACCENT OF COMPOUNDS.

३७३४ । समासस्य । ६ । १ । २२३ ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । 'यज्ञश्रियम्' ॥

3734. A compound word has the acute on the last syllable.

Thus यज्ञ श्रियं (Rig Veda I. 4. 7). The consonants being held to be non-existent for the purposes of accent; the udâtta will fall on the vowel though it may not be final, the final being a consonant.

३७३५ । बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदम् । ६ । २ । १ ॥

उदात्तस्वरितयोगि पूर्वपदं प्रकृत्या स्यात् । 'सत्यचित्रश्रवस्तमः' । 'उदात्त—' इत्यादि किम् । सर्वानुदात्ते पूर्वपदे समासान्तोदात्तत्वमेव यथा स्यात् । समपादः ॥

3735. In a Bahuvrîhi, the first member preserves its own original accent.

The word पूर्वपदम् means here the accent—whether udâtta or svarita—which is in the first member : प्रकृत्या means, 'retains its own nature, does not become modified into an anudâtta accent.' By the last rule the final of a compound gets the accent, so that all the preceding members lose their accent, and become anudâtta, as in one word all syllables are unaccented except one, VI. 1. 158. Thus the first member of a Bahuvrihi would have lost its accent and become anudâtta ; with the present sûtra commences the exceptions to the rule that the final of a compound is always udâtta. Thus सत्यचित्र श्रवस्तमः ॥

The words udâtta, and svarita are understood in this aphorism. Therefore if *all* the syllables of the pûrvapada are anudâtta, the present rule has no scope there, and such a compound will get udâtta on the final by the universal rule enunciated in VI. 1. 223. Thus समभागः, here सम being *all* anudâtta, the accent falls on ग ॥

३७३६ । तत्पुरुषे तुल्यार्थतृतीयासप्तम्युपमानाव्ययद्वितीयाकृत्याः । ६ । २ । २ ॥

सप्तैते पूर्वपदभूतास्तत्पुरुषे प्रकृत्या । तुल्यश्वेतः । 'कृत्यतुल्याख्या अजात्या' (७४९) इति तत्पुरुषः । किरिणा काणः किरिकाणः । 'पतयन्मन्दयत्सखम्' । मन्दयति मादके इन्द्रे सखेति सप्तमीतत्पुरुषः । शस्त्रीश्यामा ॥

'+ अव्यये नञ्कुनिपातानाम् +' । अयज्ञो वा एषः । 'परिगणनम्' किम् । स्नात्वाकालकः । मुहूर्तसुखम् भोज्योष्णम् ॥

3736. In a Tatpurusha, the first member preserves its original accent, when it is a word (1) meaning 'a resemblance', or (2) an Instrumental or (3) a Locative or (4) a word with which the second member is compared, (5) or an Indeclinable, or (6) an Accusative, or (7) a Future Passive Participle.

Thus (1) तुल्यश्वेतः । This is a Karmadhâraya compound formed under II. 1. 68, S. 749 and तुल्य being formed by यत् is acutely accented on the first (VI. 1. 213).

(2) When the first member is in the Instrumental case, as :—किरिकाणः (II. 1. 30). किरिः is formed by the Unâdi affix इ to कॄ (Uṇ. IV. 143), and it being treated as a कित् (Uṇ. IV. 142) has udâtta on the final.

(3) When the first member is a word in the Locative case, as पतयन्मन्दयत्सखम् (Rig Veda I. 4. 7). Here मन्दयत्सखम् is a Locative Tatpurusha compound. मन्दयत् is an epithet of Indra. मन्दयति = मादके = इन्द्रे सखम् ॥

(4) When the first member is a word with which the second member is compared, as :—शस्त्रीश्यामा ॥ These compounds are formed by II. 1. 55. शस्त्री is formed by Gaurâdi ङीष् and is final-acute.

(5) When the first member is an Indeclinable as, अयज्ञो वा एषः । (Rig Veda VI. 67. 9). The Indeclinable compound has udâtta on the first, it is formed by II. 2. 6.

Vârt:—In cases of Indeclinable compounds, the rule applies only to those which are formed by the negative Particle नञ्, by कु, and by Particles (nipâta). Though नञ् is one of the Nipâtas, its separate mention indicates that नञ्-accent debars even the subsequent कृत्-accent as अकरणिः (III. 3. 112, S. 3389). Therefore, it does not apply to स्नात्वाकालकः which has acute on the final and belongs to Mayûravyaṁsakâdi class.

(6) When the first member is in the accusative case, as :—मुहूर्तसुखम् । They are formed by II. 1. 29. मुहूर्त belongs to पृषोदरादि class and is acutely accented on the last.

(7) When the first member is a Kritya-formed word, as, भोज्योष्णम् । The compounding is by II. 1. 68. भोज्य is formed by ण्यत् and has svarita on the final : (VI. 1. 185).

३७३७ । वर्णो वर्णेष्वनेते ।६।२।३॥

वर्णवाचिन्युत्तरपदे एतवर्जिते वर्णवाचि पूर्वपदं प्रकृत्या तत्पुरुषे । कृष्णसारङ्गः । लोहितकल्माषः । कृष्णशब्दो नक्प्रत्ययान्तः । लोहितशब्द इतन्नन्तः । 'वर्णः' किम् । परमकृष्णः । 'वर्णेषु' किम् । कृष्णतिलाः । 'अनेते' किम् । कृष्णैतः ॥

3737. The first member of a Tatpurusha preserves its original accent, when a word denoting color is compounded with another color-denoting word, but not when it is the word *eta*.

Thus कृष्णसारङ्गः, लोहितकल्माषः । कृष्ण is formed by नक् affix (Up. III. 4) and has acute on the final (III. 1. 3). लोहित is formed by the affix इतन् added to रुह् (Up. III. 94) and has acute on the first (VI. 1. 197).

Why do we say 'color-denoting word'? Observe परमकृष्णः (VI. 1. 223). Why do we say 'with another color-denoting word'? Observe कृष्णतिलाः (VI. 1. 223). Why do we say 'but not when it is एत'? Observe कृष्णैतः । The compounding takes place by II. 1. 69.

३७३८ । गाधलवणयोः प्रमाणे ।६।२।४॥

एतयोरुत्तरपदयोः प्रमाणवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृत्या स्यात् । अरित्रगाधमुदकम् । तत्प्रमाणमित्यर्थः । गोलवणम् । यावद्गवे दीयते तावदित्यर्थः । अरित्रशब्द इत्रन्तो मध्योदात्तः । प्रमाणमियत्तापरिच्छेदमात्रं न पुनरायाम एव । 'प्रमाणे' किम् । परमगाधम् ॥

3738. The first member of a Tatpurusha preserves its original accent, when the second term is 'gâdha' or *lavana*, and the compound expresses a 'measure or mass.'

Thus अरित्रगाधमुदकम् 'water as low or fordable as an Aritra *i. e.* of the depth of a pestle,' गोलवणम्, 'so much salt as may be given to a cow.' These are Genitive Tatpurusha compounds. अरित्र is formed by the affix इत्र added to ऋ (III. 2. 184), and has acute on the middle (III. 1. 3): गो, is formed by डो (Up. II. 68) and has acute on the final ओ । The word प्रमाण here denotes 'quantity,' 'measure,' 'mass,' 'limit,' and not merely the length. The power of denoting measure by these words is here indicated by and is dependent upon accent.

When not denoting प्रमाण we have परमगाधम् (S. 3734).

३७३९ । दायाद्यं दायादे ।६।२।५॥

तत्पुरुषे प्रकृत्या । धनदायादः । धनशब्दः क्युप्रत्ययान्तः प्रत्ययस्वरेणाद्युदात्तः । 'दायाद्यम्' किम् । परमदायादः ॥

3739. In a Tatpurusha compound, having the word dayada as its second member, the first member denoting inheritance preserves its original accent.

Thus विद्यादायादः, धनदायादः । The word धन is derived by adding क्यु to धाञ् (Up. II. 81). Though the Uṇâdi Sútra II. 81 ordains क्यु after the root धा preceded by नि, yet by the rule of बहुल (III. 3. 1) it comes after धा, also when it is not preceded by नि, and धन has acute on the first (III. 1. 3).

Why do we say 'when meaning inheritance'? Observe परमहाभार्ह: (VI. 1. 223) taking the final acute of a compound.

३७४० । प्रतिबन्धि चिरकृच्छ्रयोः । ६ । २ । ६ ॥

प्रतिबन्धवाचि पूर्वपदं प्रकृत्या एतयोः परतस्तत्पुरुषे । गमनचिरम् । व्याहरणकृच्छ्रम् । गमनं कारणविकलतया चिरकालभावि कष्टयोगि वा प्रतिबन्धि जायते । 'प्रतिबन्धि' किम् । मूत्रकृच्छ्रम् ॥

3740. In a Tatpurusha compound, having the words *chira* or *krichchhra* as its second member, the first member, when it denotes that which experiences an obstacle, preserves its original accent.

Thus गमनचिरम्, or व्याहरणकृच्छ्रम् । The words गमन and व्याहरण are formed by ल्युट् affix, and have लित् accent (VI. 1. 193). This compound belongs either to the class of Mayûra-vyaṃsakâdi (II. 1. 72), or of an attribute and the thing qualified. When *going* to a place is *delayed* owing to some defective arrangement or cause, or becomes *difficult*, there is produced an *obstacle* or hinderance, and is called गमनचिरं or गमनकृच्छ्रं । Why do we say 'which experiences a hinderance'? Observe मूत्रकृच्छ्रम् ॥

३७४१ । पदेऽपदेशे । ६ । २ । ७ ॥

व्याजवाचिनि पदशब्द उत्तरपदे पूर्वपदं प्रकृत्या तत्पुरुषे । मूत्रपदेन प्रस्थितः । उच्चारपदेन । मूत्रशब्दो घञन्तः उच्चारशब्दो घञन्तः 'थाथ–' (३८७८) इत्यादिस्वरेणान्तोदात्तः । 'अपदेशे' किम् । विष्णुपदम् ॥

3741. In a Tatpurusha compound, the first member preserves its original accent, when the second member is the word *pada* denoting 'a pretext.'

The word अपदेश means 'a pretext,' 'a contrivance.' Thus मूत्रपदेन प्रस्थितः। उच्चारपदेन प्रस्थितः । Gone on pretext of voiding urine or excreta.

The word मूत्र is derived by adding the affix ष्ट्रन् to the root मुच्, the क being substituted for च् of मुच्, (Up. IV. 163), and has acute on the first (VI. 1. 197) or it may be a word formed by घञ् to the root मूत्रयति । The word उच्चार is also formed by घञ् and by VI. 2. 144, S. 3878, has acute on the final. The compounding takes place by II. 1. 72 or it is an attributive compound.

Why do we say 'when meaning a pretext'? Observe विष्णोः पदम् = विष्णुपदम् ॥

३७४२ । निवाते वातत्राणे । ६ । २ । ८ ॥

निवातशब्दे परे वातत्राणवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृत्या । कुटीनिवातम् । कुड्यनिवातम् । कुटीशब्दो गौरादिङीषन्तः । कुड्यशब्दो यगन्तः । यगन्तः प्रत्ययस्य । 'वातत्राणे' किम् । राजनिवाते वसति । निवातशब्दस्य कृतः प्रायः ॥

3742. In a Tatpurusha compound, the first member preserves its original accent, when the second member is the word 'nivâta' in the sense of 'a protection from wind.'

Thus कुट्यां निवातं = कुटीनिवातम् 'a hut as the only shelter from the winds.' So also कुड्यनिवातम् or कुड्यनिवातम्। The word निवात is an Avyayibhâva compound = वातस्य अभावः (II. 1, 6); or a Bahuvrihi = निवातो वातोऽस्मिन्। The word कुटीनिवातम् &c., are examples of compounds of two words in apposition. कुटी is formed by ङीष् (IV. 1. 41), and has acute on the last (III. 1. 3). Some say that कुड्य is derived from कु by adding यत् with the augment डुक् and treating it as कित्, it has the acute on the first; others hold that it is derived by the affix ड्यक् to कु and the affix has the accent. The ड here is not indicatory but part of the affix.

Why do we say when meaning 'a shelter from wind'? Observe राजनिवाते वसति = 'he lives under the shelter of the king.' Here निवात = पार्श्वः or vicinity.

३७४३ । शारदेऽनार्तवे । ६ । २ । ९ ॥

ऋतौ भवमार्तवम् । तदन्यवाचिनि शारदशब्दे परे तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरं स्यात् । रज्जुशारदमुदकम् । शारदशब्दो नूतनार्थः । तस्यास्वपदविग्रहः । 'रज्जोः सद्य उद्धृतम्' । रज्जुशब्द 'सृजेरसुम्च' इत्याद्युदात्तो व्युत्पादितः । 'अनार्तवे' किम् । उत्तमशारदम् ॥

3743. In a Tatpurusha compound, the first member preserves its original accent, when the second member is the word 'Sârad' having any other sense than that of 'autumnal.'

The word आर्तव means appertaining to season (ऋतु) *i. e.*, when the word शारद does not refer to the season of शरत् or autumn. Thus रज्जुशारदमुदकम् 'fresh drawn water.' The word शारद means here 'fresh,' 'new': and it forms an invariable compound. The word रज्जु is formed by उ affix added to सृज् (Un. I. 15), the स being elided. The affix उ is treated as नित् (Un. I. 9) and the accent falls on the first syllable (VI. I. 197).

Why do we say 'when not meaning autumnal'? Observe उत्तमशारदम् the best autumnal grass &c.' (VI. I. 223).

३७४४ । अध्वर्युकषाययोर्जातौ । ६ । २ । १० ॥

एतयोः परतो जातिवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् । कठाध्वर्युः । दौवारिककषायम् । कठशब्दः पचाद्यजन्तः । तस्मात्–'वैशम्पायनान्तेवासिभ्यश्च' (१४८४) इति णिनेः 'कठचरकाल्लुक्' (१४८७) इति लुक् । द्वारि नियुक्त इति ठक्नन्तोदात्तो दौवारिकशब्दः । 'जातौ' किम् । परमाध्वर्युः ॥

3744. In a Tatpurusha compound denoting a genus, the first member preserves its original accent, when the second member is the word अध्वर्यु or कषाय ॥

Thus कठाध्वर्युः। This is an Appositional compound denoting 'genus or kind,' with a fixed meaning. कठ is derived by अच् affix (III. I. 134), and to it is added the Taddhita affix णिनि (IV. 3. 104 S. 1484), in the sense of कठेन प्रोक्तं (IV. 3 101), and the affix is then elided by IV. 3. 107, S. 1487.

So also दौवारिककषायम्। This is a Genitive compound. The word दौवारिक is formed by ठक् affix added to द्वार and has acute on the final (VI. 1. 165). Why do we say 'when meaning a genus'? Observe, परमाध्वर्युः, परमकषाय: (VI. 1. 223).

३७४५ । सदृशप्रतिरूपयोः सादृश्ये । ६ । २ । ११ ॥

अनयोः पूर्वं प्रकृत्या । पितृसदृशः । 'सादृश्ये' किम् । परमसदृशः । समासार्थोऽत्र पूज्यमानता न सादृश्यम् ॥

3745. In a Tatpurusha compound expressing resemblance with some one or something, the first member preserves its original accent, when the second member is 'sadriśa' or 'pratirûpa'

Thus पितृसदृशः The word पितृ is formed by Unadi affix तृच् (Up II. 95) and is finally accented. Why do we say 'when meaning resemblance'? Observe परमसदृशः: (VI. 1. 223): here the sense of the compound is that of 'honor' and not 'resemblance.'

३७४६ । द्विगौ प्रमाणे । ६ । २ । १२ ॥

द्विग्वुत्तरपदे प्रमाणवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् । प्राच्यसप्तसमः । सप्त समाः प्रमाणमस्य । '+प्रमाणे लो द्विगोर्नित्यम्+' इति मात्रचो लुक् । प्राच्यश्चासौ सप्तसमश्च प्राच्यसप्तसमः । 'द्विगौ' किम् । व्रीहिप्रस्थः । 'प्रमाणे' किम् परमसप्तसमम् ॥

3746. In a Tatpurusha compound denoting 'measure or quantity', the first member preserves its original accent, when the second member is a Dvigu.

Thus प्राच्यसप्तसमः । The word सप्तसमः = सप्तसमाः प्रमाणमस्य । the affix मात्रच् denoting 'measure' (V. 2.37. S. 1838) is elided (See V. 2. 37. S. 1838 Vart) प्राच्यश्चासौ सप्तसमश्च = प्राच्यसप्तसमः 'an Eastern seven-years old'; प्राच्य has acute on the first. Why do we say 'before a Dvigu'? Observe व्रीहिप्रस्थः । Why do we say 'when denoting measure?' Observe परमसप्तसमम् ।

३७४७ । गन्तव्यपण्यं वाणिजे । ६ । २ । १३ ॥

वाणिजशब्दे परे तत्पुरुषे गन्तव्यवाचि पण्यवाचि च पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् । मद्रवाणिजः सप्तमीसमासः । मद्रशब्दो रक्प्रत्ययान्तः । 'गन्तव्य' इति किम् । परमवाणिजः ॥

3747. Before the word 'vânij' 'a trader,' the first member of a Tatpurusha preserves its accent, when it is a word specifying the place whither one has to go, or the ware in which one deals.

Thus मद्रवाणिजः = मद्रेषु गत्वा व्यवहरन्ति 'the Madra-merchants i. e. who trade by going to Madra' All these are Locative compounds. मद्र is derived by रक् affix (Up II. 11) and is acutely accented on the last (VI. 1. 165). In the sense of पण्य we have : गोवाणिजः 'a dealer in cows;' गो is finally accented (Up II. 67).

Why do we say 'the place whither one goes, or the goods in which one deals?' Observe परमवाणिजः ॥

३७४८ । मात्रोपज्ञोपक्रमच्छाये नपुंसके । ६ । २ । १४ ॥

मात्रादिषु परतो नपुंसकवाचिनि तत्पुरुषे तथा । भिक्षामात्रमुत्पन्नं यत्रास्ति भिक्षामात्रम् । भिक्षाशब्दो 'गुरोश्च हलः' (३२८८) इत्यप्रत्ययान्तः । पाणिन्युपज्ञम् । पाणिनिशब्द आद्युदात्तः ।

नन्दोपक्रमम् । नन्दकृतः । पंचाक्षकमः । इषुच्छायम् । इषुशब्द आद्युदात्तो नित्वात् । 'नपुंसके' किम् । कुड्यच्छाया ॥

3748. The first member of a Tatpurusha preserves its accent before the words 'mâtrâ,' 'upajñâ,' 'upakrama', and 'chhâyâ' when these words appear as neuter.

Thus भिक्षामात्रं । The word मात्र is here synonymous with तुल्य, the phrase being = भिक्षायास्तुल्यप्रमाणं, and is a Genitive compound. The word भिक्षा is derived from भिक्ष, by the feminine affix अ (III. 3. 103. S. 3280), and has acute on the final (III. 1. 3). So also with उपज्ञा, as पाणिन्युपज्ञम् (see II. 4. 21). All these are Genitive compounds. The word पाणिनि is acutely accented on the first. So also with उपक्रम, as नन्दोपक्रमाणि मानानि । The word नन्द is formed by अच् (III. I. 144). The Tatpurusha compounds ending in उपज्ञा and उपक्रम are neuter by II. 4. 21. So also with छाया, as इषुच्छायम् । The word इषु is derived from इष् by उ affix (Un. I. 13), and it being treated as नित् (Un. I. 9) the acute falls on इ the first syllable (VI. I. 197). The compound is a Genitive Tatpurusha—इषूणां छाया; and it is Neuter by II. 4. 22. When the compound is not a Neuter we have कुड्यच्छाया (II. 4. 25).

३७४९ । सुखप्रिययोर्हिते । ६ । २ । १५ ॥

एतयोः परयोर्हितवाचिनि तत्पुरुषे तथा । गमनप्रियम् । गमनसुखम् । गमनशब्दे लित्स्वरः 'हिते' किम् । परमसुखम् ॥

3749. The first member of a Tatpurusha preserves its accent when the second term is *sukha* or *priya*, and the sense is 'to feel delight, or is good.'

Thus गमनसुखम् 'the pleasure of going.' गमनप्रियम् । These are appositional compounds. The word गमन is formed by ल्युट् affix and has acute on the syllable preceding the affix (VI. I. 193). The word sukha and priya have the sense of हित or 'well' '*good*,' 'beneficial,' *i. e.* when the thing denoted by the first term the cause of pleasure or delight. When this is not the sense we have परमसुखम् ॥

३७५० । प्रीतौ च । ६ । २ । १६ ॥

प्रीतौ गम्यायां प्राग्वत् । ब्राह्मणसुखं पायसम् । छात्रप्रियोऽनध्यायः । ब्राह्मणछात्रशब्दौ प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तौ । 'प्रीतौ' किम् । राजसुखम् ॥

3750. The first member of a Tatpurusha preserves its accent, the second term being *sukha* or *priya* in the sense of 'agreeable to one, or desired.'

Thus ब्राह्मणसुखं पायसं 'the sweetmilk desired by or agreeable to the Brâhmanas,' छात्रप्रियोऽनध्यायः &c. The words ब्राह्मण and छात्र have acute on the final being formed by the affixes अण् and ण respectively (V. 4. 62 and III. I. 3). When not meaning agreeable to or desired, we have राजसुखम्, ॥

३७५१ । स्वं स्वामिनि । ६ । २ । १७ ॥

स्वामिशब्दे परे स्ववाचि पूर्वपदं तथा । गोस्वामी । 'स्वम्' किम् । परमस्वामी ॥

3751. In a Tatpurusha compound, having the word 'svâmin' as its second member, the first term, when it denotes the thing possessed, retains its original accent.

Thus गो॑स्वामी । When the first member is not a word denoting possession, we have परमस्वामी ॥

३७५२ । पत्यावैश्वर्ये । ६ । २ । १८ ॥

'दमूना गृहपतिर्दमे' ॥

3752. In a Tatpurusha ending in *pati* when it means 'master' or 'lord,' the first member preserves its original accent.

Thus दमूना गृहपतिर्दमे (Rig Veda I. 60. 4). The word गृह is formed by क (III. I. 144) and has acute on the final (III I. 3).

३७५३ । न भूवाक्चिद्दिधिषु । ६ । २ । १९ ॥

पतिशब्दे परे ऐश्वर्यवाचिनि तत्पुरुषे नैतानि प्रकृत्या । भुवः पतिर्भूपतिः । वाक्पतिः । चित्पतिः । दिधिषूपतिः ॥

3753. The words भू, वाक्, चित्, and दिधिषू, however, do not preserve their original accent in a Tatpurusha, when coming before the word *pati* denoting 'lord.'

This debars the accent taught by the last aphorism. Thus भूपति॑ः, वाक्पति॑ः, चित्पति॑ः, दिधिषूपति॑ः ॥ All these are Genitive compounds and are finally accented by VI. I. 223.

३७५४ । वा भुवनम् । ६ । २ । २० ॥

उक्तविषये । भुवनपतिः । 'भूसूधूभ्रस्जिभ्यः-' इति क्युन्नन्तो भुवनशब्दः ॥

3754. The word *bhuvana* may optionally keep its accent in a Tatpurusha, before *pati* denoting 'lord.'

Thus भुवनपति॑ः or भुवनपतिः । The word भुवन is formed by क्युन् (Up. II. 80), and has acute on the first (VI. I. 197).

३७५५ । आशङ्काबाधनेदीयस्सु संभावने । ६ । २ । २१ ॥

अस्तित्वाध्यवसायः संभावनम् । गमनाशङ्कमस्ति । गमनाबाधम् । गमननेदीयः । गमनमाशङ्क्यते बाध्यते निकटतरमिति वा संभाव्यते । 'संभावने' किम् । [illegible] ॥

3755. Before आशङ्क, आबाध, and नेदीयस्, the first member in a Tatpurusha compound preserves its original accent, when it treats about a supposition.

The word संभावनम् = अस्तित्वाध्यवसायः 'the hesitation about the existence of a thing.' Thus गमनाशङ्कं वर्तते 'one fears the journey.' Similarly गमनाबाधम् वर्तते = गमनं बाध्यते इति संभाव्यते 'it has stepped in as an obstacle to journey.' Similarly गमननेदीयो वर्तते = गमनमिति निकटतरमिति संभाव्यते 'the journey stands directly before.'

Why do we say 'when a supposition is meant'? Observe परमनेहतः। All the above words are formed by ल्युट् affix and have लित् accent. (VI. 1. 193).

३७५६। पूर्वे भूतपूर्वे। ६। २। २२॥

आढ्यो भूतपूर्वः : आढ्यपूर्वः। पूर्वशब्दो वृत्तिविषये भूतपूर्वे वर्तते। 'भूतपूर्वे' किम्। परमपूर्वः॥

3756. The first member of a Tatpurusha compound preserves its original accent when the word 'pûrva' is the second member, and the sense is 'this had been lately—.'

Thus आढ्यो भूतपूर्वः = आढ्यपूर्वः 'formerly had been rich.' The compound must be analysed in the above way. The compounding takes place by II. 1. 57 or it belongs to Mayûra-vyaṅsakâdi class.

Why do we say when meaning 'had been lately.' Observe परमपूर्वः, which should be analysed as परमश्चासौ पूर्वश्चेति। If it is analysed as परमो भूतपूर्वः then it becomes an example under the rule and not a counter-example. In order therefore, to make this rule applicable we must know the sense of the compound.

३७५७। सविधसनीडसमर्यादसवेशसदेशेषु सामीप्ये। ६। २। २३॥

एषु पूर्वं प्रकृत्या। मद्रसविधम्। गान्धारसनीडम्। काश्मीरसमर्यादम्। मद्रसवेशम् मद्रसदेशम्। 'सामीप्ये' किम्। सह मर्यादया समर्यादं क्षेत्रम्। चैत्रसमर्यादम्॥

3757. The first member of a Tatpurusha compound preserves its original accent, when the second member is सविध, सनीड, समर्याद, सवेश, and सदेश in the sense of 'what can be found in the vicinity thereof.'

Thus मद्रसविधम्, गान्धारसनीडम्, काश्मीरसमर्यादम्, मद्रसवेशम् and मद्रसदेशम्। The accents of these words have been taught before in Sûtras VI. 2. 12, 13. The words सविध &c., are derived from सह विधया &c., but they all mean 'in the vicinity': मद्रसविधं = मद्राणां सामीप्यम्। Why do we say 'when meaning in the vicinity thereof? Observe सह मर्यादया वर्तते = समर्यादं क्षेत्रम् 'a field having boundary.' चैत्रस्य समर्यादं = चैत्रसमर्यादम् 'the bounded field of Chaitra.'

३७५८। विस्पष्टादीनि गुणवचनेषु। ६। २। २४॥

विस्पष्टकटुकम्। विस्पष्टशब्दो 'गतिरनन्तरः' (३७८३) इत्याद्युदात्तः। 'विस्पष्ट-' इति किम्। व्यक्तलवणम्। 'गुण-' इति किम्। विस्पष्टब्राह्मणः। विस्पष्ट। विचित्र। व्यक्त। संपन्न। पण्डित। कुशल। चपल। निपुण॥

3758. The words 'vispashṭa' &c. preserve their accent when followed by an Adjective word in a compound.

Thus विस्पष्टं कटुकम्। The compounding takes place by II. 1. 4. and it should be analysed thus विस्पष्टं कटुकम्।

The word विस्पष्ट has acute on the first by VI. 2. 49. The word (2) विचित्र is also acute on the first as it gets the accent of the Indeclinable. Some read the

word as विचित्रः, which being a Bahuvṛihi has also first acute. The word (3) व्यक्त has svarita on the first by VIII. 2. 4. The remaining words of this class are (4) संपन्न, (5) पटु or पटु, (6) पण्डित, (7) कुशल (8) चपल and (9) निपुण. Of these, the word संपन्न has acute on the final by VI. 2. 144; पटु is formed by उ (Up 1. 18), which being considered as नित् (Up. 1. 9), it has acute on the first. पण्डित is formed by क्त to the root पण्ड्, and is finally acute (VI. 2, 144). कुशल has accent on the final, being formed by a kṛit affix (कुशान् लाति=कुशलः, ला आदाने, or Up I. 106). चपल being formed by a चित् affix (Up. I. 111), has acute on the final (VI. 1. 163), for चित् is understood in the Upadi sûtra Up. I. 111 from sûtra Up. I. 106. The word निपुण has acute on the final by VI. 2. 144, being formed by क affix added to पुण् &c.

Why do we say 'of विस्पष्ट &c.,' ? Observe परमलवणम् having acute on the final. Why do we say 'when followed by a word expressing a quality' ? Observe विस्पष्टब्राह्मणः ॥

३७५९ । श्रज्यावमकन्पापवत्सु भावे कर्मधारये । ६ । २ । २५ ॥

'श्र' 'ज्य' 'अवम' 'कन्' इत्यादेशवत्सु पापशब्दे चोत्तरपदे भाववाचि पूर्वपदं प्रकृत्या । गमनश्रेष्ठम् । गमनज्यायः । गमनावमम् । गमनकनिष्ठम् । गमनपापिष्ठम् । 'श्र-' इत्यादि किम् । गमनशोभनम् । 'भावे' किम् । गम्यतेऽनेनेति गमनम् । गमनं श्रेयो गमनश्रेयः । कर्म- इति किम् । षष्ठीसमासे मा भूत् ॥

3759. In a Karmadhâraya compound, the first member consisting of a Verbal noun 'bhâva' preserves its original accent before adjective forms built from 'śra' (V. 3. 60), 'jya' (V. 3. 61) 'avama' and 'kan' (V. 3. 64), and before a form built from the word 'pâpa.'

Thus गमनश्रेष्ठम्, गमनज्यायः, गमनावमम्, गमनकनिष्ठम् गमनपापिष्ठम् । गमन is a ल्युट् formed word and has लित् accent i. e., on the first syllable, (VI. 1. 193). The words श्र, ज्य, and कन् are substitutes which certain adjectives take in the comparative and superlative degrees, and the employment of these forms in the sûtra indicates that the comparative and superlative words having these elements should be taken as second members, and so also of पाप, the comparative and superlative are taken, for this is the meaning here of the word पापवत् ॥

Why do we say 'श्र &c.' ? Observe गमनशोभनम् । Why do we say 'a verbal Noun' ? Observe गमनश्रेयः, गमनं श्रेयः = गमनश्रेयः a better carriage where the word गमन is = गम्यतेऽनेन 'a carriage' here ल्युट् is in the sense of करण and not भाव (III. 3. 117. S. 3293). Why do we say 'a Karmadhâraya compound' ? Not so in the Genitive compound.

३७६० । कुमारश्च । ६ । २ । २६ ॥

कर्मधारये । कुमारश्रमणा । कुमारश्रमणोऽभ्यागताः ॥

3760. The word 'kumâra' preserves its original accent, when standing as a first member in a Karmadhâraya compound.

Thus कुमारश्रमणा । The word कुमार has acute on the final as it is derived

from the root कुमार क्रीडायाम् with the affix अच् of पचादि । By II. 1. 70, S. 752 it is ordained that कुमार is compounded with श्रमणा &c.

NOTE :—Some commentators hold that the word कुमार must be followed by श्रमणा &c. (II. 1. 70) to make this rule applicable. They refer to the maxim लक्षण-प्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणम् "whenever a term is employed which might denote both something original and also something else resulting from a rule of Grammar, or when a term is employed in a rule which might denote both something formed by another rule in which the same individual term has been employed, and also something else formed by a general rule, such a term should be taken to denote, in the former case, only that which is original, and in the latter case, only that which is formed by that rule, in which the same individual term has been employed." Other Grammarians, however do not make any such limitation, but apply the rule to all Karmadhâraya compounds of कुमार ॥

३७६१ । आदिः प्रत्येनसि । ६ । २ । २७ ॥

कुमारस्यादिरुदात्तः प्रत्येनसि परे कर्मधारये । प्रतिगतमेनोऽस्य प्रत्येनाः । कुमारप्रत्येनाः ॥

3761. In a Karmadhâraya compound of Kumâra followed by *pratyenas*, the acute falls on the first syllable of Kumâra.

The word प्रत्येनस् = प्रतिगतमेनोऽस्य । Thus कु॑मारप्रत्येनाः ॥

३७६२ । पूगेष्वन्यतरस्याम् । ६ । २ । २८ ॥

पूगा गणास्तेषूक्तं वा । कुमारचातकाः । कुमारजीमूताः । आद्युदात्तत्वाभावे कुमारस्येत्येव भवति ॥

3762. The first syllable of Kumâra is acute optionally, when the second member is a word denoting 'the name of a horde.'

The word पूग means 'a multitude, a collection &c.' Thus कु॑मारचातकाः or कुमार॑चातकाः (VI. 2. 26), or कुमारचातकाः॑ । So also with कु॑मारजीमूताः । Here चातक &c, are horde-names; and the affix ञ्य is added to them by V. 3. 112 : which is elided in the Plural by II. 4. 62. In the above examples when the word 'Kumâra' is not accented on the first syllable, it gets accent on the last by VI. 2. 26, when the प्रतिपदोक्त maxim is not applied : when that maxim is applied, the final of the compound takes the accent by the general rule VI. 1. 223.

३७६३ । इगन्तकालकपालभगालशरावेषु द्विगौ । ६ । २ । २९ ॥

एषु परेषु पूर्वं प्रकृत्या । पञ्चारत्नयः प्रमाणमस्य पञ्चारत्निः । दशमासान्भूतो दशमास्यः । पञ्चमासान्भूतः पञ्चमास्यः । 'तद्धितार्थो-' इत्यधिकारे द्विगोर्यप् । पञ्चकपालः । पञ्चभगालः । पञ्चशरावः 'षः संख्यायाः' इति पञ्चशब्द आद्युदात्तः । 'इगन्तादिषु' किम् । पञ्चाश्वः । 'द्विगौ' किम् । परमारत्निः ॥

3763. In a Dvigu compound, the first member preserves its original accent, before a stem ending in a simple vowel, with the exception of *a* (*ik*), before a word denoting time, as well as before 'kapâla,' 'bhagâla' and 'sarâva.'

Thus पैञ्चारत्निः । The above is an example of Taddhitârtha Dvigu (II 1. 52) equal to पञ्चारत्नयः प्रमाणमस्य, the प्रमाण denoting affix मात्रच् is always elided in Dvigu (V. 2. 37 Vârt). So also द्वैप्रमाणम् = द्वयोः प्राणयोः | So also पैञ्चमासम् । This is also a Taddhitârtha Dvigu (II. 1. 52), formed by the affix यत् (V. 1.80-82 S 1744-46). So also पैञ्चकपालः, पैञ्चभगालः, पैञ्चशरावः । These are also Taddhitârtha Dvigu formed by IV. 2. 16, the affix अण् being elided by IV. 1. 88. The word पैञ्चन् is first acute by Phit (II. 5).

Why do we say "before an इगन्त stem &c"? Observe पञ्चारत्निर्वे: क्रोशः=पञ्चार्त्नेः, । Why do we say "in a Dvigu Compound?" Observe परमारत्निः ॥

३७६४ । बह्वन्यतरस्याम् । ६ । २ । ३० ॥

बहुशब्दस्तथा वा । बहुरत्निः । बहुमास्यः । बहुकपालः । बहुशब्दोऽन्तोदात्तः । तस्य यणि कृते 'उदात्तस्वरितयोः—' (३६५७) इति स्वरितः ॥

3764. In a Dvigu compound, the word *bahu* may optionally preserve its accent, when followed by an ik-ending stem, or by a time-word, or by kapâla, bhagâla and śarâva.

This allows option where the last rule required the accent necessarily. Thus बह्वरत्निः or बह्वरत्निः, बहुमास्यः or बहुमास्यः, बहुकपालः or बहुकपालः, बहुभगालः or बहुभगालः, बहुशरावः or बहुशरावः । The word बहु has acute on the final being formed by the affix कु (Up. I. 29). When the उ is changed to व as in the first example, the anudâtta अ is changed into svarita by VIII. 2. 4, S. 3657, when the first member preserves its accent. In the other alternative, the accent falls on the last syllable.

३७६५ । दिष्टिवितस्त्योश्च । ६ । २ । ३१ ॥

एतयोः परतः पूर्वं पदं प्रकृत्या वा द्विगौ । पञ्चदिष्टिः । पञ्चवितस्तिः ॥

3765. In a Dvigu compound, the first member may optionally preserve its accent, when followed by the words 'dishṭi' and *vitasti* as second members.

Thus पैञ्चदिष्टिः or पञ्चदिष्टिः, पैञ्चवितस्तिः or पञ्चवितस्तिः । The affix मात्रच् is elided after the प्रमाण denoting words dishṭi and vitasti (V. 2. 37).

३७६६ । सप्तमी सिद्धशुष्कपक्वबन्धेष्वकालात् । ६ । २ । ३२ ॥

अकालवाचि सप्तम्यन्तं प्रकृत्या सिद्धादिषु । सांकाश्यसिद्धः । सांकाश्येसिद्धः पक्वाः । आतपशुष्कः । भ्राष्ट्रपक्वः । भ्राष्ट्रे ति इत्युक्तः । चक्रबन्धः । चक्रशब्दोऽन्तोदात्तः । 'अकालात्' किम् । पूर्वाह्णसिद्धः । कृत्स्वरेण बाधितः सप्तमीस्वरः प्रतिप्रसूयते ॥

3766. A locative-ending word, when it does not denote time, preserves its original accent, when followed by *siddha*, 'śushka' *pakva*, and *bandha*, in a compound.

Thus सांकाश्यसिद्धः or सांकाश्यसिद्धः, काम्पिल्यसिद्धः or काम्पिल्यसिद्धः । The word सांकाश्य is formed by the affix ण्य added to संकाश (IV. 2. 80). The words, sâmkâśya and kâmpilya have acute on the final, and by Phit Sûtra (III. 15) in the alternative the accent falls on the middle. So also आतपशुष्कः । The word

भ्राष्ट्र is formed by ष्ट्रन् affix, and has acute on the beginning. So also चक्रबन्धः The word chakra, has acute on the final.

Why do we say 'when not denoting time.'? Observe पूर्वाह्णसिद्धः । The compounding takes place by II. 1. 41. The accent of the Locative Tatpurusha taught in VI. 2. 1. was debarred by Krit-accent taught in VI. 2. 144. The present sûtra debars this last rule regarding Krit-accent and reordains the Locative Tatpurusha accent when the Krit-words are सिद्ध &c.

३७६७ । परिप्रत्युपापा वर्ज्यमानाहोरात्रावयवेषु । ६ । २ । ३३ ॥

एते प्रकृत्या वर्ज्यमानवाचिनि अहोरात्रावयववाचिनि चोत्तरपदे । परित्रिगर्तं वृष्टो देवः । प्रतिपूर्वाह्णम् । प्रत्यपररात्रम् । उपपूर्वरात्रम् । अपत्रिगर्तम् । उपसर्गा आद्युदात्ताः । बहुव्रीहि-तत्पुरुषयोः सिद्धत्वादव्ययीभावार्थमिदम् । अपपर्योरेव वर्ज्यमानमुत्तरपदम् तयोरेव वर्ज्यमानार्थत्वात् । अहोरात्रावयवा अपि वर्ज्यमाना एव तयोर्भवन्ति । 'वर्ज्य–' इति किम् । अग्निं प्रति प्रत्यग्नि ॥

3767. The particles *pari*, *prati*, *upa*, and *apa*, preserve their accent before that word, which specifies an exclusion, or a portion of day and night, (in an Avyayîbhâva compound also).

Thus परित्रिगर्तं वृष्टो देवः 'It rained all round (but not in) Trigarta.' (See II. 1. 11. and 12). So also परिसौवीरम् परिसार्वसेनि, परिपूर्वरात्रम् । So also प्रतिपूर्वाह्णम्, प्रत्यपररात्रम् उपपूर्वाह्णम्, उपपूर्वरात्रम्, अपत्रिगर्तं वृष्टो देवः, (II. I. 11. and 12).

By Phiṭ Sûtras IV. 12, and 13 all Particles (Nipâta) have acute on the first syllable. So also upasargas with the exception of अभि । Therefore परि &c. have acute on the first. In a Tatpurusha and Bahuvrihi compounds, these words 'pari' 'prati' &c. as first members would have retained their accent by the rules already gone before; the present sûtra, therefore, extends the principle of the preservation of the accent to Avyayîbhâva compounds also. The prepositions अप and परि alone denote the limit exclusive or वर्जन, and it is therefore with these two prepositions only that the second member can denote the thing excluded, and not with प्रति and उप । With these prepositions अप and परि, the second term if denoting a member of day or night, is also taken even as *excluded*, therefore no separate illustrations of those are given.

Why do we say 'before a word which is excluded, or is a part of a day and night'? Observe प्रत्यग्नि शलभाः पतन्ति ।

३७६८ । राजन्यबहुवचनद्वन्द्वेऽन्धकवृष्णिषु । ६ । २ । ३४ ॥

राजन्यवाचिनां बहुवचनान्तानामन्धकवृष्णिषु वर्तमाने द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या । श्वाफल्कचैत्रकाः । शिनिवासुदेवाः । शिनिराद्युदात्तो लक्षणया तदपत्ये वर्तते । 'राजन्य–' इति किम् । द्वैप्यभैमायनाः । द्वीपे भवा द्वैप्याः । भैमेरपत्यं युवा भैमायनः । अन्धकवृष्णय एते न तु राजन्याः । राजन्यग्रहणमिहाभिषिक्तवंश्यानां क्षत्रियाणां ग्रहणार्थम् । नैते तथा । 'बहुवचनम्' किम् । संकर्षणवासुदेवौ । 'द्वन्द्वे' किम् । वृष्णीनां कुमारा वृष्णिकुमाराः । 'अन्धकवृष्णिषु' किम् । कुरुपञ्चालाः ॥

3768. The first member of a Dvandva compound, formed of names denoting the Kshatriya (wârrior) clans in the plural num-

ber, retains its original accent when the warrior belongs to the clan of Andhaka or Vṛishṇi.

Thus श्वाफल्कचैत्रकाः, चैत्रकरोधकाः, शिनिवासुदेवाः । The word Śvâphalka is formed by अण् affix (IV. 1. 114) and has acute on the last (III. 1. 3). The word शिनि has acute on the first syllable, and does not change in denoting Patronymic.

Why do we say 'in denoting a Warrior clan'? Observe द्वैप्यहैमायनाः । Here द्वैप्य is derived from द्वीप by the affix यञ् (IV. 3. 10) = द्वीपे भवाः । हैमायनः = हैमेरपत्यं युवा । These names belong to Andhaka and Vṛishṇi clans, but are not the warrior-names. The word राजन्य here means those Kshatriyas who belong to the family of anointed kings and warriors (अभिषिक्तवंश्याः); these (Dvaipya and Haimâyana) do not belong to any such family.

Why do we say 'in the Plural number'? Observe संकर्षणवासुदेवौ ॥

Why do we say 'in a Dvandva compound'? Observe वृष्णीनां कुमाराः = वृष्णिकुमाराः ॥

Why do we say 'of Andhaka and Vṛishṇi clans'? Observe कुरुपञ्चालाः ॥

३७६९ । संख्या । ६ । २ । ३५ ॥

संख्यावाचि पूर्वपदं प्रकृत्या द्वन्द्वे । द्वादश । त्रयोदश । त्रेस्त्रयसादेश आद्युदात्तो निपात्यते ॥

3769. The numeral word, standing as the first member of a Dvandva compound, preserves its accent.

Thus एकादश, द्वादश, त्रयोदश or त्रयोदश । The त्रयस् is the substitute of त्रि VI. 3. 48) and has acute on the final. *first syllable*

३७७० । आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासी । ६ । २ । ३६ ॥

आचार्योपसर्जनान्तेवासिनां द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या । पाणिनीयरौढीयाः । छस्यैते मध्योदात्ता एते । आचार्योपसर्जनग्रहणं द्वन्द्वविशेषणम् । सकलो द्वन्द्व आचार्योपसर्जनो यथा विज्ञायेत । तेनेह न । पाणिनीयदेवदत्तौ । 'आचार्य—' इति किम् । छान्दसवैयाकरणाः । 'अन्तेवासी' किम् । आपिशलपाणिनीये शास्त्रे ॥

3770. When words denoting scholars are named after their teachers and are compounded into a Dvandva, the first member retains its accent.

The word अन्तेवासी means 'a pupil' 'a boarder, not a day scholar.' When the scholar is named by an epithet derived from the name of his teacher, that name is आचार्योपसर्जन or teacher-derived name. Thus पाणिनीयरौढीयाः । Both words have acute on the middle as formed by छ affix. The word आचार्योपसर्जन qualifies the whole Dvandva compound and not the first member only. That is, the whole compound in all its parts should denote scholars, whose names are derived from those of their teachers. Therefore not in पाणिनीयदेवदत्तौ where though the first is a teacher-derived name, the second is not.

Why do we say "names derived from the teacher"? Observe छान्दसवैयाकरणाः ॥

Who do we say 'a scholar?' Observe आपिशलपाणिनीये शास्त्रे ॥

३७७१ । कार्तकौजपादयश्च । ६ । २ । ३७ ॥

एषां द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या । कार्तकौजपौ । कृतस्येदं कुजपस्येदमित्यणन्तावेतौ । सावर्णिमाण्डूकेयौ ॥

3771. Also in the Dvandvas 'kârtkaujapau' &c, the first members retain their accent.

Those words of this list which end in a dual or plural affix have been so exhibited for the sake of distinctness. The following is a list of these words. 1. कार्त-कौजपौ (formed by अण् IV. I. 114 in the sense of Patronymic, from कृत and कुजप these being Rishi names) ॥

2. सावर्णिमाण्डूकेयौ (sâvarni is formed by इञ् Patron. affix and माण्डूकेय by ढक् IV. I. 119).

3. आवन्त्यश्मकाः The word Avanti is end-acute, to which is added the Patron affix ñyaṅ by IV. I. 171, which being a Tadrâj is elided in the plural; अवन्तीनां निवासो जनपदः = अवन्ति the quadruple significant अण् being elided.

4. पैलश्यापर्णेयाः (Paila is derived from Pilâ; the son of Pilâ is Paila, the yuvan descendent of Paila will be formed by adding फिञ् IV. I. 156, which is however, elided by II. 4. 59.) The word Śyâparṇa belongs to Bidâdi class IV. I. 104, the female descendant will be Śyâparṇî the yuvan descendant of her will be Śyâparṇeya. It is not necessary that the compound should be plural always. We have पैलश्यापर्णेयौ also.

5. कपिश्यापर्णेयाः Kapi has acute on the final. The son of Kapi will be formed by यञ् IV. 1. 107, which is however elided by II. 4. 64. This compound must, therefore, be always in the plural.

6. शैतिकाक्षपाञ्चालेयाः (Śitikâksha is the name of a Rishi, his son will be Śaitikâksha by अण्, IV. I. 114, the yuvan descendant of the latter will be formed by इञ् which is elided by II. 4. 58. Pâñchâla's female descendant is Pâñchâlî, her yuvan descendant is Pâñchâleya. The plural number here is not compulsory. We have शैतिकाक्षपाञ्चालेयौ also.)

7. कटुकवार्चलेयाः or कटुकवार्चलेयाः (The son of Kaṭuka will be formed by इञ् IV. I. 59, which is elided in the Plural by II. 4. 66. The son of Varchalâ is Vârchaleya).

8. शाकलशुनकाः (The son of Śakala is Śâkalya, his pupils are Śâkalâḥ by अण् IV. 2. 111. The son of Śunaka will be Śaunaka by अञ् IV. I. 104, which will be elided in the Plural by II. 4. 64). Some read it as शाकलशणकाः, where the यञ् affix after Saṇaka is elided by II. 4. 66. So also शुनकधात्रेयाः ॥

9. शणकबाभ्रवाः (the son of Babhru is Bâbhrava).

10. आर्चाभिमौद्गलाः (Archâvinaḥ are those who study the work produced by Richâva, the affix णिनि being added by IV. 3. 104. Mudgala belongs to Kaṇvâdi class IV. 2. 111; Maudgalâḥ are pupils of the son of Mudgala).

11. कुन्तिसुराष्ट्राः This a Dvandva of Kunti and Surâshṭra in the plural or of the country-names derived from them like Avanti. Kunti and Chinti have acute on the final.

12. चिन्तिसुराष्ट्राः as the last. 13. तण्डवतण्डाः (Both belong to Pachâdi class formed by अच् III. 1. 134, from तडि ताडने Bhvâdi 300, वतण्ड is formed from the same root with the prefix अव, the अ being elided, and both have acute on the final: and are enumerated in the Gargâdi list IV. 1. 105. In the plural the patronymic affix यञ् is elided by II. 4. 64.

14. गर्गवत्साः । Here also यञ् affix is elided by II. 4. 64.

15. अविमत्तकामविद्धाः or °विद्धाः । Avimatta has acute on the first being formed by the नञ् particle. Both the words lose इञ् patronymic by II. 4. 66.

16. बाभ्रवशालङ्कायनाः । The son of Babhru is Bâbhrava, and the son of Śalaṅku or Śalaṅka of नडादि IV. 1. 99 is Śâlaṅkâyana.

17. बाभ्रवदानच्युताः । Dâuchyuta takes इञ् in the patronymic which is elided by II. 4. 66.

18. कठकालापाः, । Kaṭhâḥ are those who read the work of Kaṭha, the affix णिनि (IV. 3. 104.) being elided by IV. 3. 107. Those who study the work of Kâlâpin, are Kalâpâḥ the अण् being added by IV. 3. 108, which required the इन् of Kalâpin to be retained by VI. 4. 164 but by a Vârtika under VI. 4. 144 the इन् portion is elided before अण् ॥

19. कठकौथुमाः । Those who study the work of Kuthumin are कौथुमाः formed by अण् (IV. 1. 83) the इन् being elided before अण् by VI. 4. 144 Vârt already referred to above.

20. कौथुमलौकाक्षाः । Those who study the work of Lokâksha are Laukâkshâḥ. Or the son of Lokâksha is Laukâkshi, the pupils of latter are Laukâkshâḥ.

21. स्त्रीकुमारम् । Strî has accent on the final.

22. मौदपैप्पलादाः । The son of Muda is Maudi, the pupils of latter are Maudâḥ. So also Paippalâdâḥ.

23. मौदपैप्पलादाः । The double reading of this word indicates that Rule VI. 1. 223 also applies.

24. वत्सजरत् or वत्सजरन्तः = वत्स + जरत् । Vatsa has acute on the final.

25. So also सौश्रुतपार्थवाः, The pupils of Suśruta and Prithu are so called; they take अण् IV. 1. 83. 26. जरामृत्यू, 27. याज्यानुवाक्ये । Yâjya is formed by ण्यत्, added to यज्, the ज् is not changed to a Guttural by VII. 3. 66. It has svarita on the final by तित् accent (VI. 1. 185). Anuvâkya is derived from anu + vach + ṇyat.

३७७२ । महान्व्रीह्यपराह्णगृष्टीष्वासजाबालभारभारतहैलिहिलरौरवप्रवृद्धेषु ॥ ६ । २ । ३८ ॥

महच्छब्दः प्रकृत्या व्रीह्यादिषु दशसु । महाव्रीहिः । महापराह्णः । महागृष्टिः । महेष्वासः ।
महाहैलिहिलः । महच्छब्दोऽन्तोदात्तः । 'सन्महत्-' (७४०) इति कर्मधारये समासे स्वरः ।
नेह । महतो व्रीहिर्महद्व्रीहिः ।

3772. The word महत् (महा) retains its accent before the following: व्रीहि, अपराह्ण, गृष्टि, इष्वास, जाबाल, भार, भारत, हैलिहिल, रौरव, and प्रवृद्ध ॥

Thus महाव्रीहिः, महापराह्णः, महागृष्टिः, महेष्वासः, महाजाबालः, महाभारः' महाभारतः, महाहैलिहिलः, महारौरवः, महाप्रवृद्धः, ॥ The महत् has acute on the final (Up II. 84.) On the प्रतिपदोक्त maxim already mentioned under VI. 2. 26. S 3760, this accent will apply to that compound of महत् which it forms under rule II. 1.61. S. 740 for that is the particular rule of Karmadhâraya compounding relating to mahat (pratipadokta). This rule therefore, will not apply to Genitive Tatpurusha. Thus महतां व्रीहिः = महद्व्रीहिः which has accent on the final by VI. 1.223.

३७७३ । क्षुल्लकश्च वैश्वदेवे । ६ । २ । ३९ ॥

चान्महान् । क्षुल्लकवैश्वदेवम् । महावैश्वदेवम् । क्षुधं लातीति क्षुल्लः । तस्मादज्ञातादिषु केऽन्तोदात्तः ।

3773. The words mahat and kshullaka retain their accent before the word Vaiśvadeva.

Thus महावैश्वदेवम्, and क्षुल्लकवैश्वदेवम् ॥ The word kshullaka is derived thus क्षुधं लाति=क्षुल्लः to which the Diminutive क (V. 3. 73. &c) is added: and the word has udâtta on the final.

३७७४ । उष्ट्रः सादिवाम्योः । ६ । २ । ४० ॥

उष्ट्रसादी । उष्ट्रवामी । उषेः ष्ट्रन् उष्ट्रशब्द आद्युदात्तः ।

3774. The word 'ushṭra' retains its accent before 'sâdi' and 'vâmi'.

Thus उष्ट्रसादी and उष्ट्रवामी ॥ The word उष्ट्र is derived from उष् by ष्ट्रन् affix (Up IV. 162) and has acute on the first (VI. 1. 197.)

३७७५ । गौः सादसादिसारथिषु । ६ । २ । ४१ ॥

गोसादः । गोसादिः । गोसारथिः ॥

3775. The word *go* retains its accent before 'sâda', 'sâdi', and 'sârathi'.

Thus गोःसादः or गां सादयति=गोसादः, गोः सादिः=गोसादिः, and गोसारथिः ॥ साद is formed from सद् with the affix घञ् and forms a Genitive compound (गोः सादः). Or from the causative verb सादयति, we get गोसादः by adding अण् (III. 9. 1) गोसादी is formed by णिनि from the same causative root. The Krit-accent is debarred in the case of साद and सादिन्; the Samâsa-accent VI. 1. 223 in the case of सारथि ॥

३७७६ । कुरुगार्हपतरिक्तगुर्वसूतजरत्यश्लीलदृढरूपा पारेवडवा तैतिलकद्रूः पण्यकम्बलो दासीभाराणां च । ६ । २ । ४२ ॥

एषां द्वन्द्वानां समासानां दासीभारादेश्च पूर्वपदं प्रकृत्या । कुरूणां गार्हपतं कुरुगार्हपतम् । उप्रत्ययान्तः कुरुः ।

'वृजेरिति वाच्यम्' । वृजिगार्हपतम् । वृजिराद्युदात्तः ।

रिक्तो गुरुः रिक्तगुरुः । 'रिक्ते विभाषा' (३८६८) इति रिक्तशब्द आद्युदात्तः । असूता जरती असूतजरती । अश्लीला दृढरूपा अश्लीलदृढरूपा । अश्लीलशब्दो नञ्समासत्वादाद्युदात्तः । श्रीरस्यास्ति तत् श्लीलम् । सिध्मादित्वाल्लच् कपिलकादित्वाल्लत्वम् । पारे वडवेव पारेवडवा । निपातनादिवार्थे समासो विभक्त्यलोपश्च । पारशब्दो घृतादित्वादन्तोदात्तः । तैतिलानां कद्रूः । तैतिलकद्रूः । तितिलिनोऽपत्यं छात्रो वेत्यणन्तः । पण्यशब्दो यदन्तत्वादाद्युदात्तः । पण्यकम्बलः ।

'+ संज्ञायामिति वक्तव्यम् +' अन्यत्र परिमाणे अव्यये समासान्तोदात्तत्वमेव । प्रतिपदोक्ते समासे 'कृत्याः' (३८३९) इत्येव स्वरो सिद्धः । दास्या भारो 'दासीभारः । देवहूतिः । यस्य तत्पुरुषस्य पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वमिष्यते न विधीयते तत्सर्वं सिद्धं स सर्वोऽपि दासीभारादिषु द्रष्टव्यः । 'स रायें सपुरन्ध्याम्' । पुरं शरीरं धियति तत्र सप्तमीमिति 'कर्मण्यधिकरणे च' (३२०१) इति किप्रत्ययः । अलुकश्छान्दसः । नवविषयस्यानिसन्तस्येत्याद्युदात्तः पुरत्यः ॥

3776. The first member retains its accent in the following:— 1. Kuru-gârhapata, 2. Rikta-guru, 3. Asûta-jaratî, 4. Aślîla-dṛidha-rûpâ, 5. Pâre-vaḍavâ, 6. Taitila-kadrûḥ, 7. Paṇya-kambalaḥ, and Dâsî-bhâra &c.

The first seven words are compounds, the first two of these are exhibited without any case-ending, the remaining five are in Nom. Singular. Thus कुरुगार्हपतम् (कुरूणां गार्हपतम्, Kuru is formed by कु affix added to कृ Uṇ. I. 24,) and has acute on the final.

Vârt:—So also वृजिगार्हपतम्, the word Vṛiji has acute accent on the first.

So also रिक्तो गुरुः=रिक्तगुरुः or रिक्तगुरुः for rikta has acute either on the first or on the second (VI. 1. 208 S. 3696). So also असूता जरती=असूतजरती, अश्लीलादृढरूपा=अश्लीलदृढरूपा ॥ Asûtâ and aślîlâ being formed by नञ् particle have acute on the first: VI. 2. 2. That which has श्री is called श्लील, the affix लच् being added by its belonging to Sidhmâdi class, and र changed to ल by its belonging to kapilakâdi class (VIII. 2. 18.) So also पारेवडवा, this is = पारेवडवेव ॥ This is a samâsa with the force of इव, and there is irregularly no elision of the case-ending. It is not a compound under II. 1. 18, S. 672 The word पार belongs to Ghṛitâdi class, and has acute on the final. तैतिलानां कद्रूः=तैतिलकद्रूः, the son or pupil of Titilin is Taitila formed by अण् affix. पण्यकम्बलः, paṇya ends in यत् and has acute on the first (VI. 1. 213).

Vârt:—पण्यकम्बलः has acute on the first only when it is a name. Otherwise in परिमाणे अव्यये compound, the accent will be on the final by the general rule VI. 1. 223. The word पण्य being formed by यत् affix (III. 1. 101) is acutely accented on the first (VI. 1. 213). The word पण्यकम्बलः is a Name when it means the market-blanket i. e. a blanket of a well known determinate size and fixed price, which is generally kept for sale by the blanket-sellers. But when the compound means a saleable blanket, it takes the samâsa accent (VI. 1. 223). If it be objected what is the use this Vartika, for the word पण्य being formed by a kritya affix, will retain its accent in the Tatpurusha by VI. 2. 2, we reply that the कृत्य used in VI. 2. 2 relates to pratipadokta kritya compounds such as ordained by कृत्यतुल्याख्या अजात्या (II. 1. 68), while here the compound is by विशेषणं विशेष्येण (II. 1. 51) and is a general compound.

So also दास्याभारः=दासीभारः । The words belonging to Dâsî bhârâdi class are all those Tatpurusha compound words, not governed by any of the rules of accent, in which it is desired, that the first member should retain its accent As:—स रायें स पुरन्ध्याम् (Rig Veda I. 5. 3). The word पुरन्धि means 'पुरं शरीरं धीयतेऽस्याम्' । The affix is कि, and the case-ending of पुर is retained as a Vaidic anomaly. The word पुर is first acute by Phiṭ II. 3.

३७७७ । चतुर्थी तदर्थे । ६ । २ । ४३ ॥

चतुर्थ्यन्तार्थाय यत्तद्वाचिन्युत्तरपदे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या । यूपाय दारु यूपदारु ॥

3777. A word in the Dative case as the first member retains its accent, when the second member expresses that which is suited to become the former.

Thus यू॑पदारु । The word यूप has acute on the first syllable, as it is formed by प (Uṇ. III. 27) treated as a कित् (Uṇ. III. 26). This accent applies when the second member denoting the material is modified into the first by workmanship. The composition takes place by II. 1. 36.

३७७८ । अर्थे । ६ । २ । ४४ ॥

अर्थे परे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या । देवार्थम् ॥

3778. Before the 'artha', the first member in the Dative retains its accent.

Thus देव॑तार्थम्; देवता being formed by a कित् affix (V. 4. 27) has acute on the middle.

३७७९ । क्ते च । ६ । २ । ४५ ॥

क्तान्ते परे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या । गोहितम् ॥

3779. The first member in the Dative case retains its accent before a Past Participle in 'kta.'

Thus गो॑हितम् । The compounding takes place by II. 1. 36.

३७८० । कर्मधारयेऽनिष्ठा । ६ । २ । ४६ ॥

क्तान्ते परे पूर्वमनिष्ठान्तं प्रकृत्या । श्रेणिकृताः । श्रेणिशब्द आद्युदात्तः । पूगकृताः । पूगशब्दोऽन्तोदात्तः । 'कर्मधारये' किम् । श्रेण्या कृतं श्रेणिकृतम् । 'अनिष्ठा' किम् । कृताकृतम् ॥

3780. Before a Past Participle in 'kta,' the first member, when it itself is not a Past Participle, retains its original accent in a Karmadhâraya compound.

This rule is confined to the Past Participles and the Nouns specifically mentioned in II. 1. 59, on the maxim of pratipadokta &c. Thus श्रे॑णिकृताः, पूगकृताः । The word श्रे॑णि has acute on the first as it is formed by the affix नि which is considered नित् (Uṇ. IV. 51). The word पूग॑ is end-acute as it is formed by the affix गन् (Uṇ I. 121). Why do we say 'in a Karmadhâraya compound'? Observe श्रेण्या कृतं = श्रेणिकृत॑म् । Why do we say 'when it is a non-nishṭha word'? Observe कृताकृतम् । Here the compounding is by II. 1. 60.

३७८१ । अहीने द्वितीया । ६ । २ । ४७ ॥

अहीनवाचिनि समासे क्तान्ते परे द्वितीयान्तं प्रकृत्या । कष्टश्रितः । ग्रामगतः । कष्टशब्दोऽन्तोदात्तः । ग्रामशब्दो नित्स्वरेण । 'अहीने' किम् । कान्तारातीतः ॥

* अनुपसर्ग इति वक्तव्यम् *' । नेह । सुखप्राप्तः । 'थाथ–' (३८०८) इत्यस्यापवादोऽयम् ॥

3781. Before a Past Participle in 'kta,' a word ending in the Accusative case retains its accent, when it does not mean a separation.

Thus कष्टंश्रितः, ग्रामगतः । कष्ट has acute on the end; ग्राम has acute on the first, as it is formed by the मन् affix मन् added to ग्रस्, the final being replaced by आ (Up. I. 143). Why do we say 'when not meaning separation'? Observe कान्तारातीतः, because one has taken himself beyond kântâra.

Várt:—This rule does not apply when the Past Participle has an upasarga attached: as सुखप्राप्तः, (VI. 4. 144). This is an exception to rule VI. 2. 144.

३७८२ । तृतीया कर्मणि । ६ । २ । ४८ ॥

कर्मवाचके क्तान्ते परे तृतीयान्तं प्रकृत्या । 'त्वोतासः' । त्वयातः । महाराजहतः । कर्मणि' किम् । रथेन यातो रथयातः ॥

3782. A word ending in an Instrumental case retains its accent before the Past Participle in 'kta', when it has a Passive meaning.

Thus त्वोतासः = त्वया ऊताः रक्षिताः 'protected by thee,' रुद्रहतः । महाराजहतः । रुद्र is formed by रक् affix (Up II. 22) added to the causative रोदि; महाराज is formed by the Samâsânta affix टच्, and has acute on the final. Why do we say 'when having a Passive signification'? Observe रथेनयातः=रथयातः । The 'kta' is added to a verb of motion with an Active significance.

३७८३ । गतिरनन्तरः । ६ । २ । ४९ ॥

कर्मार्थे क्तान्ते परेऽव्यवहितो गतिः प्रकृत्या । पुरोहितम् । 'अनन्तरः' किम् । अभ्युद्धृतः । कारकपूर्वपदस्य तु सतिशिष्टस्वरबाधित्वार्थ यत्न । दूरादागतः । 'थाथ-' (३८७८) इत्युत्तरपदान्तोदात्तः ॥

3783. A word called Gati (1. 4. 60) when standing immediately before a Participle in 'kta' having a Passive significance retains its accent.

Thus पुरोहितम् । The word पुरस् is end-acute, as it is formed by the affix असि added to पूर्व by 7. 3. 39. Here one of the following rules would have applied otherwise, namely, either (1) the Samâsa end-acute IV. 1. 223 (2) or the Indeclinable first member to retain its accent VI. 2. 2, (3) or the end-acute by VI. 2. 139 and 144. The present affix debars all these. Why do we say 'immediately?' Observe अभ्युद्धृतः । Where the distant Gati word अभि does not preserve its accent, but the immediately preceding Gati, उद्, does retain its accent, though it is not the first member of the compound word. Compare also VIII. 2 70. But in दूरात् + आगतः (again being governed by this rule) we have दूरादागतः (II. 1. 39 and VI. 3. 2), where VI. 2. 144 has its scope though it had not its scope in अभि + उद्धृतः = अभ्युद्धृतः ।

NOTE:—In the former case the following maxim applies: कृद्ग्रहणे गतिकारकपूर्वस्यापि ग्रहणं । 'A Krit affix denotes whenever it is employed, a word-form which begins with that to which that Krit affix has been added, and which ends with the Krit

affix, but moreover should a Gati or a noun such as denotes a case-relation have been prefixed to that word-form, then the Krit affix must denote the same word-form together with the Gati or the noun which may have been prefixed to it.' In the second example, this maxim is not applied, because scope should be given to the word अव्यय in this aphorism. When the Participle has not a Passive significance, the rule does not apply because the word कर्मणि is understood here also; as प्रकृतः कटं देवदत्तः । This sûtra debars VI. 2. 144.

३७८४ । तादौ च निति कृत्यतौ । ६ । २ । ५० ॥

तकारादौ निति तुशब्दवर्जिते कृति परेऽनन्तरो गतिः प्रकृत्या । 'अग्ने रायो नृतमस्य प्रभूतौ' । 'संगतिं गोः' । अन्तोदात्तस्य । 'तादौ' किम् । प्रजल्पाकः । 'निति' किम् । प्रकर्ता । प्रकर्तुम् । 'अतौ' किम् । आगन्तुः ॥

3784. An immediately preceding Gati retains its original accent before (a word formed by) a Krit-affix beginning with *t*, which has indicatory *n*, but not before *tu*.

Thus अग्ने रायो नृतमस्य प्रभूतौ (Rig Veda III. 19. 3) प्र॑कर्तुम् (with तुमुन्), प्र॑कर्तुम् (with तुमुन्, प्र॑कृतिः (with क्तिन्) । This sûtra debars the Krit affix accent (VI. 2. 139). Why do we say 'before an affix beginning with त्'? Observe प्रजल्पाकः formed with the affix षाकन् (III. 2. 155), and the Gati प्र, the accent being governed by VI. 2. 139. Why do we say 'which is नित्'? Observe प्रकर्ता formed by तृच् affix. When a Krit-affix takes the augment इट्, it does not lose its character of beginning with त् on the Vârtika तादुपदेशो वा तादर्थमित्यर्थम् । Thus प्र॑वदिता, प्र॑वदितुम् । Why do we say 'but not before तु'? Observe आगन्तुः with the Unadi affix तुन् ॥

३७८५ । तवै चान्तश्च युगपत् । ६ । २ । ५१ ॥

तवैप्रत्ययान्तस्यान्त उदात्तो गतिश्चानन्तरः प्रकृत्या युगपच्चैतदुभयं स्यात् । 'अन्वेतवा उ' । अनुदात्तं पदमेकवर्जम् ॥

3785. An immediately preceding Gati retains its original accent before an Infinitive in *tavai* (III, 4 14) but whereby simultaneously the final has the acute as well.

Thus अ॑न्वे॑तवै॑ । All upasargas have acute on the first except 'abhi' which therefore has acute on the final (Phit IV. 13) which declares उपसर्गाश्चाभिवर्जम् । This debars कृत् accent (VI. 2. 139) and is an exception to the rule that in a single word, a single syllable only has acute.

३७८६ । अनिगन्तोऽञ्चतौ वप्रत्यये । ६ । २ । ५२ ॥

अनिगन्तो गतिर्वप्रत्ययेऽञ्चतौ परे प्रकृत्या । 'ये पराञ्चस्तान्' । 'अनिगन्तः' किम् । प्रत्यञ्चो यन्तु । कुञ्चिरप्यन्ति अञ्चतेः पराञ्चः' । 'वप्रत्यये' किम् । उदञ्चनम् ॥

3786. An immediately preceding Gati not ending in 'i' or 'u' retains its original accent before 'anch' when an affix having a 'v' follows.

Thus परागच: in ये पराञ्चस्तान् (Rig Veda I. 164. 19). The accent is acute and optionally svarita by VIII. 2. 6. Why do we say 'not ending in इ or उ'? Observe प्रत्यञ्चः, here by VI. 2. 139 the second member retains its original accent. Why do we say 'before an affix व'? Observe उदञ्चनः। When the nasal of 'añch' is elided, then rule VI. 1. 222 presents itself; but that rule is superseded when a Gati not ending in इ or उ precedes, because the present rule is subsequent. Thus पैराचः in अभि वृत्राणि कञ्जुषो पराचः (Rig Veda VI. 25. 3). In some texts, the reading is अञ्चतावप्रत्यये। The affix व is like क्विप् &c., (VI. 1. 67).

३७८७। न्यधी च। ६। २। ५३॥

वप्रत्ययान्तेऽञ्चतौ परतोऽपि न्यधी प्रकृत्या। न्यङ्ङुत्तानः। 'उदात्तस्वरितयोर्यणः-' (३६५७) इति अञ्चतेरकारः स्वरितः। अध्यङ्॥

3787. The Gatis '*ni*' and '*adhi*' however, retain their original accent before 'añch' followed by a 'v' affix.

Thus न्यङ्। The अ becomes svarita by VIII. 2. 4. S. 3657. So also अध्यङ्॥

३७८८। ईषदन्यतरस्याम्। ६। २। ५४॥

ईषत्कडारः। ईषदित्ययमन्तोदात्तः। ईषद्भेद इत्यादौ कृत्स्वर एव॥

3788. The word 'îshat,' when first member of a compound, may optionally preserve its original accent.

Thus ईषत्कडारः or ईषत्कडारः। ईषत् has acute on the final. But in ईषद्भेदः &c., the Krit-accent will necessarily take place (VI. 2. 139); no option being allowed; because the compounds to which the present rule applies are, on the maxim of pratipadokta, those formed by ईषत् with non-Krit words under II. 2. 7.

३७८९। हिरण्यपरिमाणं धने। ६। २। ५५॥

सुवर्णपरिमाणवाचि पूर्वपदं वा प्रकृत्या धने। द्वे सुवर्णे परिमाणमस्येति द्विसुवर्णं। तदेव धनं द्विसुवर्णधनम्। बहुव्रीहावपि परत्वाद्विकल्प एव। 'हिरण्यम्' किम्। प्रस्थधनम्। 'परिमाणम्' किम्। काञ्चनधनम्। 'धने' किम्। निष्कमाला॥

3789. The first member, denoting the quantity of gold retains optionally its original accent, before the word धन॥

Thus द्विसुवर्णधनम् or द्विसुवर्णधनम्। This is a Karmadhâraya compound द्वे सुवर्णे परिमाणमस्य = द्विसुवर्णं, तदेव धनम्। It may also be treated as a Bahuvrihi compound, then the accent will be of that compound, as द्विसुवर्णधनः or द्विसुवर्णधनः। Why do we say 'gold'? Observe प्रस्थधनम्। Why do we say 'quantity'? Observe कांचनधनम्। Why do we say 'धन'? Observe निष्कमाला॥

३७९०। प्रथमोऽचिरोपसंपत्तौ। ६। २। ५६॥

प्रथमशब्दो वा प्रकृत्याभिनवत्वे। प्रथमवैयाकरणः। संप्रति व्याकरणमध्येतुं प्रवृत्त इत्यर्थः। प्रथमशब्दः प्रथेरमजन्तः। 'अचिर-' इति किम्। प्रथमो वैयाकरणः॥

3790. The word 'prathama' when standing first in a compound, retains optionally its original accent, when meaning 'a novice.'

The word अचिरोपसंपत्ति = अचिरोपश्लेष or अभिनवत्वम् । Thus प्रथम वैयाकरणः or प्रथमवैयाकरणः = संप्रतिव्याकरणमध्येतुं प्रवृत्तः 'one who has recently commenced to study Grammar.' The word प्रथम is derived from प्रथ by अमच् (Uṇ V. 68) and by चित् accent the acute falls on the last. Why do we say 'when meaning a Novice?' Observe प्रथमवैयाकरणः (वैयाकरणानामाद्यो मुख्यो वा यः सः) 'the first Grammarian or a Grammarian of the first rank.' It will *always* have acute on the final.

३७९१ । कतरकतमौ कर्मधारये । ६ । २ । ५७ ॥

वा प्रकृत्या । कतरकठः । कर्मधारयग्रहणमुत्तरार्थम् । इह तु प्रतिपदोक्तत्वादेव सिद्धम् ॥

3791. The words कतर and कतम, standing as the first member of a compound, retain optionally their original accent, in a Karmadhâraya.

Thus कतरकठः or कतरकठः, कतमकठः or कतमकठः । The word Karmadhâraya is used for the sake of the next sûtra, this sûtra could have done without it, as 'katara' and 'katama' by the maxim of pratipadokta, form only Karmadhâraya compound, by II. 1. 63.

३७९२ । आर्यो ब्राह्मणकुमारयोः । ६ । २ । ५८ ॥

आर्यकुमारः । आर्यब्राह्मणः । आर्यो ण्यदन्तस्वाद्न्तस्वरितः । 'आर्यः' किम् । परमब्राह्मणः । 'ब्राह्मणादि-' इति किम् । आर्यक्षत्रियः । कर्मधारय इत्येव ॥

3792. The word 'ârya' optionally retains its original accent in a Karmadhâraya, before the words 'Brâhmaṇa' and 'kumâra.'

Thus आर्यब्राह्मणः or आर्यब्राह्मणः, आर्यकुमारः or आर्यकुमारः । The word आर्य is formed by ण्यत् affix and has svarita on the final. Why do we say 'Ârya' Observe परमब्राह्मणः, परमकुमारः । Why do we say before 'Brâhmaṇa' and 'Kumâra'? Observe आर्यक्षत्रियः । Why 'Karmadhâraya?' Observe आर्यस्य ब्राह्मणः = आर्यब्राह्मणः । According to the Accentuated Text the accent is आर्य (Pro. Bohtlingk).

३७९३ । राजा च । ६ । २ । ५९ ॥

ब्राह्मणकुमारयोः परतो राजा वा प्रकृत्या कर्मधारये । राजब्राह्मणः । राजकुमारः । योगविभाग उत्तरार्थः ॥

3793. The word 'râjan,' retains optionally its accent before the words 'Brâhmaṇa' and 'Kumâra', in a Karmadhâraya.

Thus राजब्राह्मणः or राजब्राह्मणः, राजकुमारः or राजकुमारः । The word राजन् is formed by the affix कनिन् added to राज् (Uṇ I. 156). But राज्ञो ब्राह्मणः = राजब्राह्मणः where the compound is not Karmadhâraya. The making of this a separate aphorism is for the sake of the subsequent sûtra into which the anuvṛitti of राजन् runs and not that of आर्य ॥

३७९४ । षष्ठी प्रत्येनसि । ६ । २ । ६० ॥

षष्ठ्यन्तो राजा प्रत्येनसि परे वा प्रकृत्या । राजप्रत्येनाः । 'षष्ठी' किम् । राजा प्रत्येना ॥

3794. The word 'râjan' ending in the Genitive case, optionally retains its accent, before the word 'pratyenas.'

The word राजन् and प्रत्येनस् are understood here also. Thus राज्ञः प्रत्येनाः or राज्ञः प्रत्येनाः । प्रतिगतं एनः पापं यस्य = प्रत्येनस् । The sign of the Genitive is not elided by VI. 3. 21. When षष्ठी is not meant, we have, राजप्रत्येनाः or राजप्रत्येनाः । Why do we say 'ending in the Genitive'? Observe राजा, चासौ प्रत्येनाश्च = राजप्रत्येनाः no option.

३७९५ । क्ते नित्यार्थे । ६ । २ । ६१ ॥

क्तान्ते परे नित्यार्थे समासे पूर्वं वा प्रकृत्या । नित्यप्रहसितः । 'कालाः' (६९०) इति द्वितीयासमासोऽयम् । नित्यशब्दस्त्यबन्त आद्युदात्तः । प्रहसित इति थाथादिस्वरेणान्तोदात्तः । 'नित्यार्थे' किम् । मुहूर्तप्रहसितः ॥

3795. A word having the sense of 'always' retains optionally its accent, before a Past Participle in 'kta.'

Thus नित्यप्रहसितः or नित्यप्रहसितः । These are Accusative compounds formed under Rule II. 1. 28. S. 690 ; नित्य is formed by त्यप् affix, added to the upasarga नि (IV. 2. 104 Vârt) ; and has acute on the first, the upasarga retaining its accent, the affix being anudâtta (III. 1. 4). प्रहसित as end-acute by VI. 2. 144. S 3878. Why do we say 'when the first term means always'? Observe मुहूर्तप्रहसितः ॥

NOTE.—In the case of नित्यप्रहसितः &c., the samâsa accent VI. 1. 223 was first set aside by the Accusative Tatpurûsha accent VI. 2. 2 ; this in its turn was set aside by थ accent VI. 2. 144, which is again debarred by the present.

३७९६ । ग्रामः शिल्पिनि । ६ । २ । ६२ ॥

वा प्रकृत्या । ग्रामनापितः । ग्रामशब्द आद्युदात्तः । 'ग्रामः' किम् । परमनापितः । 'शिल्पिनि' किम् । ग्रामरथ्या ॥

3796. The word 'grâma' when first member of a compound, optionally retains its accent, before a word denoting a 'professional man or artisan.'

Thus ग्रामनापितः or ग्रामनापितः, ग्रामकुलालः or ग्रामकुलालः । The word ग्राम was acute on the first as it is formed by the affix मन् (Un. I. 140). Why do he say 'ग्राम'? Observe परमनापितः । Why do we say 'a silpi, a professional workman'? Observe ग्रामरथ्या ; where there is no option.

३७९७ । राजा च प्रशंसायाम् । ६ । २ । ६३ ॥

शिल्पिवाचिनि परे प्रशंसार्थं राजपदं वा प्रकृत्या । राजनापितः । राजकुलालः । 'प्रशंसायाम्' किम् । राजनापितः । 'शिल्पिनि' किम् । राजहस्ती ॥

3797. The word 'râjan' followed by a profession denoting noun, optionally retains its accent, when praise is to be expressed.

Thus राजनापितः or राजनापितः, राजकुलालः or राजकुलालः 'A royal barber i. e. a skilful barber or one fit to serve the king even' &c. It may be either a Karmadhâraya or a Genitive compound. Why do we say 'राजन्'? Observe ब्राह्मणनापितः। Why do we say 'when denoting praise'? Observe राजनापितः 'king's barber.' Why do we say 'a professional man'? Observe राजहस्ती 'a royal elephant.

३७९८ । आदिरुदात्तः । ६ । २ । ६४ ॥

अधिकारोऽयम् ॥

3798. In the following up to VI. 2. 91 inclusive, the phrase 'the first syllable in—(the word standing in the Nominative) has the acute,' is to be always supplied.

This is an adhikâra aphorism. The first syllable of the पूर्वपद will get the acute in the following aphorisms. In short, the phrase 'âdirudâtta' should be supplied to complete the sense of the subsequent sûtras. The word आदि 'the first syllable' is understood upto VI. 2. 91, the word उदात्त has longer stretch: it governs upto VI. 2. 136.

३७९९ । सप्तमीहारिणौ धर्म्येऽहरणे । ६ । २ । ६५ ॥

सप्तम्यन्तं हारिवाचि च आद्युदात्तं धर्म्ये परे। देयं यः स्वीकरोति स हारी उच्यते। धर्म्यमित्याचारनियतं देयम्। मुकुटेकार्षापणम्। हलेद्विपदिका। 'संज्ञायाम्' (७२१) इति सप्तमीसमासः। 'कारनाम्नि च-' (९६८) इत्यलुक्। याज्ञिकाश्वः। वैयाकरणहस्ती। क्वचिदयमाचारो मुकुटादिषु कार्षापणादि दातव्यं याज्ञिकादीनां त्वश्वादिरिति। 'धर्म्ये-' इति किम्। स्तम्बेरमः। 'अहरणे' किम्। वाडवाहरणम्। वडवाया अयं वाडवः। तस्य बीजनिषेकादुत्तरकालं शरीरपुष्ट्यर्थं यद्दीयते तद्धरणमित्युच्यते। परोऽपि कृत्स्वरो हारिस्वरेण बाध्यत इत्यहरण इति निषेधेन ज्ञाप्यते। तेन वाडवहार्यमित्यत्र हारिस्वरः सिध्यति ॥

3799. The first member of a compound, if in the Locative case or denoting the name of the receiver of a tax, has acute on the first syllable, when the second member is a word denoting 'what is lawful', but not when it is 'haraṇa.'

The word हारिन् means 'he who appropriates the dues or taxes': and धर्म्यम् means 'the due or tax which has been determined by the custom or usage of the country, town, sect or family, that which one is lawfully entitled to get.' The word धर्म्य is formed by यत् under IV. 4. 91 and 92, and has the sense of both. Of Locative words we have the following examples:— मुकुटेकार्षापणम्, हलेद्विपदिका। These compounds are formed under II. 1. 44, S. 721 and the sign of the Locative is not elided by VI. 3. 9 and 10, S. 968. With the name of a due-receiver, हारि, we have the following:— याज्ञिकाश्वः 'the horse which is the customary due of the sacrificer.' So also वैयाकरणहस्ती। In some places the established usage is to give a kârshâpaṇa coin in a Mukuṭa &c or to give a horse to a sacrificer &c. Why do we say 'what is lawful'? Observe स्तम्बेरमः। Why do we say 'but not before हरण'? Observe वाडवहरणम् 'that which is given to a mare.' हरण is that customary food, which is given to a mare, after she has been

covered, in order to strengthen her. The word कृत्य is a Krit-formed word, its exclusion here indicates that other Krit-formed words, however, are governed by this rule, when preceded by a कार्त denoting word; and thus this sûtra supersedes the Krit accent enjoined by VI. 2. 139, so far. Thus कारकशर्मा: has acute on the first by this rule, the subsequent VI. 2. 139 not applying.

३८०० । युक्ते च । ६ । २ । ६६ ॥

युक्तवाचिनि समासे पूर्वमाद्युदात्तम् । गोबल्लवः । 'कर्तव्ये तत्परो युक्तः' ॥

3800. The first member of a compound has acute on the first syllable, when the second member denotes that by whom the things denoted by the first are regulated or kept in order.

The word युक्त means 'he who is prompt in the discharge of his appointed duty' *i. e.* the person appointed to look after. Thus गोबल्लवः 'a cowherd looking after cow.'

३८०१ । विभाषाध्यक्षे । ६ । २ । ६७ ॥

गवाध्यक्षः ॥

3801. The acute is optionally on the first syllable when the word अध्यक्ष follows.

Thus गवाध्यक्षः or गवाध्यक्षः 'a superintendent of cows'

३८०२ । पापं च शिल्पिनि । ६ । २ । ६८ ॥

पापनापितः । 'पापाणके-' (७३३) इति प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणात्षष्ठीसमासे न ॥

3802. The word 'pâpa' has optionally acute on the first syllable, when followed by a word denoting a professional man.

Thus पापनापितः or पापनापितः ॥ This rule applies to the pratipadokta samâsa of पाप, in the sense of censure, as taught in II. 1. 54. S. 733 when it is an appositional compound; and not when it forms a Genitive compound. Thus पापस्यनापितः=पापनापितः ॥

३८०३ । गोत्रान्तेवासिमाणवब्राह्मणेषु क्षेपे । ६ । २ । ६९ ॥

भार्यासौश्रुतः । सुश्रुतापत्यस्य भार्याप्रधानतया क्षेपः । कम्बलचारो । कुमारीदाक्षाः । ओदनपाणिनीयाः । कुमार्यादिलाभकामा ये दाक्ष्यादिभिः प्रोक्तानि शास्त्राण्यधीयन्ते ते एवं क्षिप्यन्ते । भिक्षामाणवः । भिक्षां लप्स्येऽहमिति माणवः । भयब्राह्मणः । भयेन ब्राह्मणः संपद्यते । 'गोत्रादि' किम् । दासीश्रोत्रियः । 'क्षेपे' किम् । परमब्राह्मणः ॥

3803 The first syllable of the first member of a compound has the acute accent before a Patronymic name or a scholar-name, as well as before 'Mâṇava' and 'Brâhmaṇa,' when a reproach is meant.

Thus भार्यासौश्रुतः 'a descendant of Susruta, under the petticoat government of his wife.' The compounding takes place by the analogy of शाकपार्थिवः । The

above is an example of a Gotra word. Now with scholar names. कु॑मारीदाक्षाः 'the pupils of Daksha, for the sake of marriage *i. e.* who study the work of Daksha or make themselves the pupils of Daksha, for the sake of girls.' and घो॑टकमुखिकणीयाः &c. भि॑क्षामाणवः = भिक्षां लप्स्ये इममि माणवो भवति । भ॑यब्राह्मणाः 'he who being a Brâhmaṇa by birth, acts like a Brâhmaṇa not willingly, but through fear of punishment.' =भैर भयेन ब्राह्मणः संपद्यते । The compounding is by II. 1. 4 where no other rule applies. Why do we say 'when followed by a Gotra word ?' Observe दासीश्रोत्रियाः । Why do we say 'when reproach is meant ?' Observe परमब्राह्मणाः ॥

३८०४ । अङ्गानि मैरेये । ६ । २ । ७० ॥

मद्यविशेषो मैरेयः । मधुमैरेयः । मधुविकारस्य तस्य मध्वङ्गम् । 'अङ्गानि' किम् । परम मैरेयः । 'मैरेये' किम् । पुष्पासवः ॥

3804. The first syllable of the word preceding 'Maireya' gets the acute, when it denotes the ingredient of the same.

Thus म॑धुमैरेयः 'the maireya prepared from honey.' Why do we say when denoting 'an ingredient' ? Observe परममैरे॑यः ॥ Why do we say 'before मैरेय ?' Observe पुष्पास॑वः ॥

३८०५ । भक्ताख्यास्तदर्थेषु । ६ । २ । ७१ ॥

भक्तमन्नम् । भिक्षाकंसः । भाजीकंसः । भिक्षादयोऽन्नविशेषाः । 'भक्ताख्याः' किम् । समाशशालयः । समशनं समाश इति क्रियामात्रमुच्यते । 'तदर्थेषु' किम् । भिक्षाप्रियः । बहुव्रीहिरयम् । अत्र पूर्वपदमन्तोदात्तम् ॥

3805. A word denoting food, gets the acute on the first syllable, when standing before a word which denotes a repository suited to contain that.

Thus भि॑क्षाकंसः, भा॑जीकंसः, । The words like भिक्षा, भक्त &c. are names of food. Why do we say 'when denoting the name of food' ? Observe समाशशाल॑यः: dining halls, (the word समाश = समशनं is the name of an 'action' and not of a 'substance'). Why do we say 'tadartheshu suited to contain that' ? Observe भिक्षा॑प्रियः, which is Bahuvrihi and the first member gets acute on the final.

३८०६ । गोबिडालसिंहसैन्धवेषूपमाने । ६ । २ । ७२ ॥

धान्यगवः । गोबिडालः । तृणसिं॑हः । सक्तुसैन्धवः । धान्यं गौरिवेति विग्रहः । व्याघ्रादिः गवाकृत्या संनिवेशितं धान्यं धान्यगवशब्देनोच्यते । 'उपमाने' किम् । परमसिं॑हः ॥

3806. A word denoting the object of comparison gets the acute on the first syllable when standing before गो, बिडाल, सिंह, and सैन्धव ॥

Thus धा॑न्यगवः = धान्यं गौरिव । The compounding takes place by II. 1. 56 the words गो &c, being considered to belong to Vyâghrâdi class, which is an Akritigaṇa. The meaning of the compound must be given according to usage and appropriateness. Thus धान्यगवः means गवाकृत्याऽवस्थितं धान्यं । So also गोबिडाल.

तृ॒णसिंहः, स॒क्तुसैन्धवः, । Why do we say 'when denoting the object of comparision'? Observe परमसिंहः ॥

३८०७ । अके जीविकार्थे । ६ । २ । ७३ ॥

अकप्रत्ययान्ते उत्तरपदे जीविकार्थवाचिनि समासे पूर्वपदमाद्युदात्तम् । दन्तलेखकः । यस्य दन्तलेखनेन जीविका । 'नित्यं क्रीडा–' (७११) इति समासः । 'अके' किम् । रमणीयकर्ता । 'जीविकार्थे' किम् । इक्षुभक्षिकां मे धारयसि ॥

3807. The first member of a compound has the acute on the first syllable, when the second-member is a word ending in the affix 'aka,' and the compound expresses a calling by which one gets his living.

Thus द॒न्तलेखकः = दन्तलेखेन यस्य जीविका । The compounding takes place by II. 2. 17. S. 711. Why do we say when meaning 'means of living'? Observe इक्षुभक्षिकां मे धारयसि । All affixes which ultimately become अक by taking substitutes, are called अक affixes. Thus ण्वुल्, वुन्, &c. are अक affixes (VII. 1. 1). Why do we say 'ending in the affix अक'? Observe रमणीयकर्ता । Here the compounding takes place by II. 2. 17, and the affix तृच् is added in the sense of sport and not of livelihood.

३८०८ । प्राचां क्रीडायाम् । ६ । २ । ७४ ॥

प्राग्देशवासिनां या क्रीडा तद्वाचिनि समासे अकप्रत्ययान्ते परे पूर्वमाद्युदात्तं स्यात् । उद्दालकपुष्पभञ्जिका । 'संज्ञायाम्' (३२८६) इति ण्वुल् । 'प्राचाम्' किम् । जीवपुत्रप्रचायिका । इयमुदीचां क्रीडा । 'क्रीडायाम्' किम् । तव पुष्पप्रचायिका । पर्याये ण्वुल् ॥

3808 A compound the second member of which is a word ending in अक affix, and which denotes the sport of the Eastern people, gets the acute accent on the first syllable.

Thus उ॒द्दालकपुष्पभञ्जिका । These are formed by ण्वुल् affix (III. 3. 109. S. 3286,) and the compounding takes place by II. 2. 17. S. 711. Why do we say 'of the Eastern Folk'? Observe जीवपुत्रप्रचायिका, which is a sport of 'the Northern People. Why do we say 'when denoting a sport'? Observe तवपुष्पप्रचायिका 'thy turn for &c.' which is formed by ण्वुल् (III. 3. 111) and denotes 'rotation or turn.'

३८०९ । अणि नियुक्ते । ६ । २ । ७५ ॥

अणन्ते परे नियुक्तवाचिनि समासे पूर्वमाद्युदात्तम् । छत्रधारः । 'नियुक्ते' किम् । काण्डलावः ॥

3809. A compound, the second member of which is a word ending in the Krit-affix अण् and which denotes a functionary, gets the acute on the first syllable.

Thus छ॒त्रधारः । Why do we say when meaning 'a functionary'? Observe काण्डलावः ॥

३८१० । शिल्पिनि चाऽकृञः । ६ । २ । ७६ ॥

शिल्पिवाचिनि समासेऽणन्ते परे पूर्वमाद्युदात्तं स चेदण् कृञः परो न भवति । तन्तुवायः । 'शिल्पिनि' किम् । काण्डलावः । 'अकृञः' किम् । कुम्भकारः ॥

3810. And when such a compound ending in अण् affix denotes the name of a professional man, but not when the second term is कार (derived from कृञ्), the acute is on the first syllable of the first word.

Here also the second term ends in अण् affix. Thus तन्तुवायः । Why do we say when denoting 'a work-man or professional person' ? Observe काण्डलावः । Why do we say 'but not when the affix अण् comes after कृ' ? Observe कुम्भकारः ॥

३८११ । संज्ञायां च । ६ । २ । ७७ ॥

अणन्ते परे । तन्तुवायो नाम कृमिः । 'अकृञः' इत्येव । रथकारो नाम ब्राह्मणः ॥

3811. Also when such an upapada compound ending in अण् affix denotes a Name, the acute falls on the first syllable : but not when the second term is कार ॥

Thus तन्तुवायः, 'a kind of insect, spider.' But not so अण् with कृ ; as रथकारः 'the name of a Brâhmaṇa caste.'

३८१२ । गोतन्तियवं पाले । ६ । २ । ७८ ॥

गोपालः । तन्तिपालः । यवपालः । अनियुक्तार्थं योगः । 'गो' इति किम् । वत्सपालः । 'पाले' इति किम् । गोरक्षः ॥

3812. The words गो, तन्ति and यव get the acute on the first syllable when followed by पाल ॥

Thus गोपालः, तन्तिपालः, यवपालः । The word तन्ति is the rope with which calves are tied. (तनु विस्तारे + क्तिच्). This applies to words not denoting a functionary, which would be governed by VI. 2. 75. S. 3809. Why do we say गो &c. ? Observe वत्सपालः । Why do we say 'followed by पाल' ? Observe गोरक्षः ॥

३८१३ । णिनि । ६ । २ । ७९ ॥

पुष्पहारी ॥

3813. A compound ending in the Krit-affix णिनि (इन्) has the acute on the first syllable of the first member.

Thus पुष्पहारिन् ॥

३८१४ । उपमानं शब्दार्थप्रकृतावेव । ६ । २ । ८० ॥

उपमानवाचि पूर्वपदं णिन्यन्ते परे आद्युदात्तम् । उष्ट्रक्रोशी । ध्वाङ्क्षरावी । उपमानग्रहणमस्य पूर्वयोगस्य च विषयविभागार्थम् । 'शब्दार्थप्रकृतौ' किम् । वृकवञ्ची । 'प्रकृतिग्रहणम्' किम् । प्रकृतिरेव यथोपसर्गनिरपेक्षा शब्दार्था तथैव यथा स्यात् । इह मा भूत् । गर्दभोच्चारी ॥

3814. When the first member of a compound expresses that with which resemblance is denoted, then it has acute on the first

syllable, before a word formed by णिनि affix, only then, when such latter word is a radical without any preposition. and means 'giving out a definite sound like so and so.'

The word उपमान means the object with which something is likened : शब्दार्थ means 'expressing a sound'; प्रकृति means 'root, without any preposition.' Thus उ॒ष्ट्रक्रोशिन्, ध्वाङ्क्षरावित्। The word उपमान shows the scope of this sûtra as distinguished from the last. So that; when the first term is an उपमान word, the preceding sûtra will not apply, though the second member may be a णिनि formed word.

When the second term is not a word denoting sound, the rule will not apply. At वृकवञ्चि॒न्, which retains kṛit accent (VI. 2. 139).

Why do we say 'a radical word without any preposition'? Observe गर्द॒भोच्चारिन्। Here the second term radically (*i. e.*, chârin) does not denote sound, but it is with the help of the Preposition उत् that it means sound. The force of एव is that the उपमान words are restricted. Such words get acute on the first syllable *only then*, when the second member is a radical sound name.

३८१५ । युक्तारोह्यादयश्च । ६ । २ । ८१ ॥

आद्युदात्ताः । युक्तारोही । आगतयोधी । क्षीरहोता ॥

3815. The compounds yuktârohin &c, have acute on the first syllable.

Thus 1 यु॒क्तारोही, 2 आ॒गतरोही, 3 आ॒गतयोधी, 4 आ॒गतवञ्ची, 5 आ॒गतनर्दी, 6 आ॒गतमत्स्यो, 7 आगतप्रहारी। These are formed by णिनि affix, and are illustrations of Rule VI. 2. 79. Some say, these declare a restrictive rule with regard to the first and second members of these terms. Thus रोहिन् &c. must be preceded by युक्त &c. and युक्त &c. followed by रोहिन् &c. to make VI. 2, 79 applicable. Thus वृक्षारोहि॒न् though ending in णिनि does not take acute on the first, so युक्ताध्यायिन्। 8 आगतमत्स्या or °मत्स्यः, 9 क्षी॒रहोता, 10 भ॒गिनीभर्ता। The last two are Genitive compounds under Rule II. 2. 9. 11 ग्रा॒मगोधुक्, 12 अ॒श्वत्रिरात्रः, 13 ग॒र्गत्रिरात्रः, 14 व्यु॒ष्टत्रिरात्रः, 16 ग॒णपादः (गणपादः), 16 ए॒कशितिपात्। All these are genitive compounds. 17. ए॒कशितिपात्=एकः शितिः पादोऽस्य। This is a Bahuvrihi of three terms. The word एकशितिः is a Taddhitârtha Samâsa (II. 1. 51), and being a Tatpurusha, required acute on the final, as the Tatpurusha accent is stronger. This declares acute on the first. Moreover by VI. 2. 29, this word एकशितिः would have acute on the first as it is a Dvigu ending in a simple vowel. But the very fact that this word is enumerated here, shows that other Dvigu compounds in णिनि are not governed by VI. 2. 29, therefore द्विशिति॒पात् has acute on ति। The enumeration of the एकशितिपात् further proves by implication that the (एकशितिपात् स्वरवचनं ज्ञापकं निमित्त स्वरबलीयस्त्वस्य) accent for the application of which a base is present is stronger (See Mahâbhâshya II. 1. 1). The class of compounds known as शा॒केपार्थिव &c, (II 1. 48) also belongs to this class.

1 युक्तारोही, 2 आगतरोही, 3 आगतयोधी, 4 आगतवञ्ची 5 आगतनर्दी (आगतनर्दी), 6 आगतप्रहारी, 7 आगतमत्स्यः (आगतमत्स्या), 8 क्षीरहोता, 9 भगिनीभर्ता, 10 ग्रामगोधुक्

11 कक्षचिराम: 12 गर्तचिराम:, 13 व्युष्टचिराम:, 14 गवपाद: (प्रपाद:), 15 चक्रतिमिपात्, 16 पार्श्वसमितावचर्च (पार्श्वसमितावचर्च), 17 समपाद: ॥

३८१६ । दीर्घकाशतुषभ्राष्ट्रवटं जे । ६ । २ । ८२ ॥

कुटीजः । काशजः । तुषजः । भ्राष्ट्रजः । वटजः ॥

3816. When the first member is a word ending in a long vowel, or is 'kâśa,' tusha, 'bhrâshṭra' or vaṭa, and is followed by 'ja' the acute falls on the first syllable.

Thus कु॑टीजः, का॑शजः, तु॑षजः, भ्रा॑ष्ट्रजः, व॑टजः । These are formed by the affix ड added to जन् (III. 2. 97).

३८१७ । अन्त्यात्पूर्वं बह्वचः । ६ । २ । ८३ ॥

बह्वचः पूर्वस्यान्त्यात्पूर्वं पदमुदात्तं जे उत्तरपदे । उप॑सरजः । आमल॑कीजः । 'बह्वचः' किम् । दग्धजानि तृणानि ॥

3817 In a word consisting of more than two syllables, followed by *ja*, the acute falls on the syllable before the last.

Thus उप॑सरजः, आमल॑कीजः, and वड॑वाजः (though the last two words have upapadas ending in a long vowel, the accent is governed by this sûtra and not the last). Why do we say "a Polysyllabic first member"? Observe दग्धजानि तृणानि ॥

३८१८ । ग्रामेऽनिवसन्तः । ६ । २ । ८४ ॥

ग्रामे परे पूर्वपदमुदात्तम् । तच्चेन्निवसद्वाचि न । मल्लग्रामः । ग्रामशब्दोऽत्र समूहवाची देवग्रामः । देवस्वामिकः । 'अनिवसन्तः' किम् । दाक्षिग्रामः । दाक्षिनिवासः ॥

3818. Before 'grâma' the first syllable of the first member has acute, when thereby inhabitants are not meant.

Thus म॑ल्लग्रामः । Here ग्राम is equal to समूह 'an assembly'. देवग्रामः=देवस्वामिकः । Why do we say 'when not meaning inhabitants'. Observe दाक्षिग्राम, 'a village inhabited by the decendants of Daksha'.

३८१९ । घोषादिषु च । ६ । २ । ८५ ॥

दाक्षिघोषः । दाक्षिकटः । दाक्षिह्रदः ॥

3819. The first member has acute on the first syllable when followed by *ghosha* &c.

Thus दा॑क्षिघोषः, दा॑क्षिकटः, दा॑क्षिपल्वलः, दा॑क्षिबदरी, दा॑क्षिवल्लभः, दा॑क्षिह्रदः, दा॑क्षिपिङ्गलः, दा॑क्षिपिशङ्गः, दा॑क्षिमाला, दाक्षिरक्षा, दा॑क्षिशाला, or (°रक्षः or °शालः), दा॑क्षिशिल्पी, दा॑क्ष्यश्वत्थः, दा॑क्षिशाल्मली, कुण्डतृणम्, सौ॑म्यमुनिः, दा॑क्षिपुंडा, दा॑क्षिकूटः ॥

Of the above, those which denote places of habitation, there the first members though denoting inhabitants get the acute accent. Some do not read the anuvritti of अनिवसन्तः in this aphorism, others however read it.

1 घोष, 2 कट (घट), 3 वल्लभ (पल्वल), 4 ह्रद, 5 बदरी (बदर), 6 पिङ्गल, 7 पिशङ्ग, 8 माला, 9 रक्षा (रक्षः), 10 शाला (शालः), 11 कूट, 12 शाल्मली, 13 अश्वत्थ, 14 तृण, 15 शिल्पी, 16 मुनि, 17 पेंडा (प्रेक्षा; पुंडा) ॥

३८२० । छात्र्यादयः शालायाम् । ६ । २ । ८६ ॥

छात्रिशाला । ऐलिशाला । यदापि शालान्तः समासो नपुंसकलिङ्गो भवति तदापि 'तत्पुरुषे शालायां नपुंसके' (३८५७) इत्येतस्मात्पूर्वविप्रतिषेधेनायमेव स्वरः । छात्रिशालम् ॥

3820. The words 'chhâtri' &c, get acute on the first syllable when followed by the word 'śâlâ.'

Thus छात्रिशाला, ऐलिशाला, भाण्डिशाला ॥

Where the Tatpurusha compound ending in शाला becomes Neuter, by the option allowed in II. 4. 25; there also in the case of these words, the acute falls on the first syllable of the first term; thus superseding VI. 2. 123. S. 3857 which specifically applies to Neuter Tatpurushas. Thus छात्रिशालम्, ऐलिशालम् ॥

1 छात्रि, 2 पेलि (ऐलि), 3 भाण्डि, 4 व्याडि, 5 आखण्डि, 6 आटि, 7 गोमि (गौमि)॥

३८२१ । प्रस्थेऽवृद्धमकर्क्यादीनाम् । ६ । २ । ८७ ॥

प्रस्थशब्द उत्तरपदे कर्क्यादिवर्जितमवृद्धं पूर्वपदमाद्युदात्तं स्यात् । इन्द्रप्रस्थः । 'अवृद्धम्' किम् । दाक्षिप्रस्थः । 'अकर्क्यादीनाम्' इति किम् । कर्कीप्रस्थः । मकरीप्रस्थः ॥

3821. The first member, which has not a Vṛiddhi in the first syllable, or which is not 'karkî.' &c, gets the acute on the first syllable before 'prastha.'

Thus इन्द्रप्रस्थः । But not in दाक्षिप्रस्थः, which has Vṛiddhi in the first syllable; nor also in कर्कीप्रस्थः, मघीप्रस्थः &c.

1 कर्की, 2 मघी (मघी), 3 मकरी, 4 कर्कन्धु (कर्कन्धू), 5 शमी, 6 करीर, 7 कन्दुक (कटुक), 8 कवल (कुवल; कूरल), 9 बदरी (बदर) ॥

३८२२ । मालादीनां च । ६ । २ । ८८ ॥

वृद्धार्थमिदम् । मालाप्रस्थः । शोणाप्रस्थः ॥

3822. The first syllable of 'mâlâ' &c, gets the acute when 'prastha' follows.

Thus मालाप्रस्थः, शोणाप्रस्थः ॥ This sûtra applies even though the first syllables are Vṛiddhi vowels. In the word एक and शोणा the letters ए and ओ are treated as Vṛiddhi (I. 1. 75).

1 माला, 2 शाला, 3 शोणा (शोण), 4 द्राक्षा, 5 क्षामा, 6 काञ्चा, 7 काञ्ची, 8 एक, 9 काम, 10 क्षौमा ॥

३८२३ । अमहन्नवं नगरेऽनुदीचाम् । ६ । २ । ८९ ॥

नगरे परे महन्नववर्जितं पूर्वमाद्युदात्तं स्यात् स चेदुदीचां न । ब्रह्मनगरम् । 'अम-' इति किम् । महानगरम् । नवनगरम् । 'अनुदीचाम्' किम् । कार्तिनगरम् ॥

3823. The first member has acute on the first syllable before the word *nagara* but not when it is the word *mahat*, or *nava*, nor when it refers to a city in the lands of the Northern People.

Thus ब्रह्मनगरम् । But not in महानगरम् and नवनगरम्. Why do we say 'but not of Northern People'? Observe कार्तिनगरम् ॥

३८२४ । अर्मे चावर्णं द्व्यच्त्र्यच् । ६ । २ । ९० ॥

अर्मे परे द्व्यच्त्र्यच्पूर्वमवर्णान्तमाद्युदात्तम् । गुप्तार्मम् । कुक्कुटार्मम् । 'अवर्णम्' किम् । बृहदर्मम् । 'द्व्यच्त्र्यच्' किम् । कपिञ्जलार्मम् । अमहन्नवमित्येव । महार्मम् । नवार्मम् ॥

3824. A word of two or three syllables ending in 'a' or 'â' (with the exception of 'mahâ' and 'nava'), standing before the word 'arma' has acute on the first syllable.

Thus गुप्तार्मम्, कुक्कुटार्मम् । Why do we say 'ending in अ (long or short)' ? Observe बृहदर्मम् । Why do we say 'consisting of two or three syllables' ? Observe कपिञ्जलार्मम् । The words महा and नव are to be read here also. The rule therefore does not apply to महार्मम् and नवार्मम् ॥

३८२५ । न भूताधिकसंजीवमद्राश्मकज्जलम् । ६ । २ । ९१ ॥

अर्मे परे नैतान्याद्युदात्तानि । भूतार्मम् । अधिकार्मम् । संजीवार्मम् । मद्राश्मग्रहणं संघातविगृहीतार्थम् । मद्रार्मम् । अश्मार्मम् । मद्राश्मार्मम् । कज्जलार्मम् ॥

'+ आद्युदात्तप्रकरणे दिवोदासादीनां छन्दस्युपसंख्यानम् +' । 'दिवोदासाय दाशुषे' ॥

3825. The following words do not get acute on the first syllable, when standing before 'arma' viz. भूत, अधिक, संजीव, मद्र, अश्मन्, and कज्जल ॥

Thus भूतार्मम्, अधिकार्मम्, संजीवार्मम्, मद्रार्मम्, अश्मार्मम्, मद्राश्मार्मम् (because the sûtra shows the compounding of those words in madrâsmam) कज्जलार्मम् । All these compounds have acute on the final by VI. 1. 223.

Vârt:—In the Vedas the words दिवोदास &c., have acute on the first syllable. Thus दिवोदासाय दाशुषे (Rig Veda IV. 30. 20).

३८२६ । अन्तः । ६ । २ । ९२ ॥

अधिकारोऽयम् । प्रागुत्तरपदादिग्रहणात् ॥

3826. In the following sûtras up to VI. 2. 110 inclusive, is to be supplied the phrase 'the last syllable in a word standing in the Nominative case has the acute.'

This is an adhikâra aphorism. In the succeeding sûtras, the last syllable of the first member of a compound gets the acute accent. Thus in the next sûtra the word सर्व gets acute on the final. This adhikâra extends up to VI. 2. 110, inclusive.

३८२७ । सर्वं गुणकार्त्स्न्ये । ६ । २ । ९३ ॥

सर्वशब्दः पूर्वपदमन्तोदात्तम् । सर्वश्वेतः । सर्वमहान् । 'सर्वम्' किम् । परमश्वेतः । आश्रयव्याप्त्या परमत्वं श्वेतस्येति । गुणकार्त्स्न्ये वर्तते । 'गुण–' इति किम् । सर्वसौवर्णः । 'कार्त्स्न्ये' किम् । सर्वेषां श्वेततरः सर्वश्वेतः ॥

3827. The acute is on the final of the word 'sarva,' standing as first member before an attributive word, in the sense of 'whole, through and through.'

Thus सर्वश्वेतः. सर्वमहान् ॥

Why do we say सर्व ? Observe परमश्वेतः, here the attribute of श्वेत pervades through and through the object referred to, but the accent is not on the final of परम् ॥

Why do we say 'attributive word'? Observe सर्वसौवर्णः, 'golden', सर्वराजतः 'silvery', which do not denote any attribute in their original state but modification. In fact it is not गुणकार्त्स्न्य here at all, but a विकारकार्त्स्न्य ॥

Why do we use the word 'Kârtsnya or complete pervasion.' Observe सर्वेषां श्वेततरः = सर्वश्वेतः here the compounding takes place by the elision of the affix तरप् denoting comparison, and as it shows only comparative, not absolute, whiteness, the rule does not apply. Moreover, in this example, the 'kârtsnya' is not that of 'guṇa' but of 'guṇi', not of the 'attribute', but of the 'substance'.

३८२८ । संज्ञायां गिरिनिकाययोः । ६ । २ । ९४ ॥

एतयोः परतः पूर्वमन्तोदात्तम् । अञ्जनागिरिः । मौण्डिनिकायः । 'संज्ञायाम्' किम् । परमगिरिः । ब्राह्मणनिकायः ॥

3828. The last syllable of the first member before *giri* and nikâya has the acute, when the compound is a Name.

Thus अञ्जनागिरिः । The finals of añjana is lengthened by VI. 3. 117. मौण्डिनिकायः । Why do we say 'when it is a Name'? Observe परमगिरिः, ब्राह्मणनिकायः ॥

३८२९ । कुमार्यां वयसि । ६ । २ । ९५ ॥

पूर्वपदमन्तोदात्तम् । वृद्धकुमारी । कुमारीशब्दः पुंसा संप्रयोगमात्रं प्रवृत्तिनिमित्तमुपादाय प्रयुक्तो वृद्धादिभिः समानाधिकरणः । नह्यत्र वय इह प्रतीते न कुमारत्वमेव । 'वयसि' किम् । परमकुमारी ॥

3829. The last syllable of the first member gets the acute when the word 'kumâri' follows, the compound denoting age.

Thus वृद्धकुमारी 'an old maid'. The compounding is by II. 1. 57. The word वृद्धा becomes masculine by VI. 3. 42 in the example.

Q. The word कुमारी was formed by ङीप् by IV. 1. 20 in denoting the prime of youth, how can this word be now applied to denote old age by being coupled with वृद्धा ; it is a contradiction in terms. *Ans*. The word कुमारी has two senses ; one denoting 'a young maiden' and second 'unmarried virgin'. It is in the latter sense, that the attribute वृद्धा is applied. Why do we say 'when the compound denotes age'? Observe परमकुमारी ॥

३८३० । उदकेऽकेवले । ६ । २ । ९६ ॥

अकेवलं मिश्रं तद्वाचिनि समासे उदके परे पूर्वमन्तोदात्तम् । गुडोदकम् । स्वरे कृतेऽत्र एकादेशः । 'स्वरितो वानुदात्ते पदादौ' (३६५८) इति पक्षे स्वरितः । 'अकेवले' किम् । शीतोदकम् ॥

3830. Before the word *udaka*, when the compound denotes a mixture, the last syllable of the first member has the acute.

Thus गु॒डौदकम् or गु॒डौदकम् । When we have already made the ड acute by this rule, then the svarita accent may result optionally, by the combination of the acute अ of guḍa and the subsequent grave उ of उदक, by rule VIII. 2. 6. S. 3659. The word अकेवल means mixture. When mixture is not meant, this rule does not apply. As शीतोदकम् ॥

३८३१ । द्विगौ क्रतौ । ६ । २ । ९७ ॥

द्विगावुत्तरपदे क्रतुवाचिनि समासे पूर्वमन्तोदात्तम् । गर्गत्रिरात्रः । 'द्विगौ' किम् । अति-रात्रः । 'क्रतौ' किम् । बिल्वहोमस्य सप्तरात्रो बिल्वसप्तरात्रः ॥

3831. Before a Dvigu, when the compound denotes a sacrifice, the last syllable of the first member has the acute.

Thus गर्ग॑त्रिरात्रः = गर्गाणां त्रिरात्रः Why do we say 'before a Dvigu compound'? Observe अतिरात्र॑: (रात्रिमतिक्रान्त इति प्रादिसमासः) which being formed by the Samasânta affix अच् (V. 4. 87) has acute on the final (VI. 1. 163). Why do we say 'when denoting a sacrifice'? Observe बिल्वसप्तरात्रः = बिल्वहोमस्य सप्तरात्रः ॥

३८३२ । सभायां नपुंसके । ६ । २ । ९८ ॥

सभायां परतो नपुंसकलिङ्गे समासे पूर्वमन्तोदात्तम् । गोपालसभम् । स्त्रीसभम् । 'सभा-याम्' किम् । ब्राह्मणसेनम् । 'नपुंसके' किम् । राजसभा । प्रतिपदोक्तनपुंसकग्रहणाच्चेह । रमणीय-सभम् । ब्राह्मणकुलम् ॥

3832. Before the word sabhâ when it is exhibited as Neuter the first member of the compound gets acute on the last syllable.

Thus गोपाल॑सभम्, स्त्री॑सभम् ॥

Why do we say 'before सभा'? Observe ब्राह्मणसेनम् ॥

Why do we say 'when in the Neuter'? Observe राजसभा ॥

The word सभा becomes Neuter under rules II. 4. 23-24 : therefore when the word सभा does not become Neuter under those rules, then by the maxim of Pratipadokta &c : the accent does not fall on the final of the preceding term, as, रमणीयसभं, here the word सभा is neuter not by the force of any particular rule, but because the thing designated (अभिधेय) is neuter.

३८३३ । पुरे प्राचाम् । ६ । २ । ९९ ॥

देवदत्तपुरम् । नान्दीपुरम् । 'प्राचाम्' किम् । शिवपुरम् ॥

3833. Before the word *pura*, when the compound denotes a city of the Eastern People, the final of the first member has the acute.

Thus देवदत्त॑पुरम्, कान्ती॑पुरम्, नान्दी॑पुरम् । Why do we say of the Eastern people'? Observe शिवपुरम् ॥

३८३४ । अरिष्टगौडपूर्वे च । ६ । २ । १०० ॥

पुरे परतोऽरिष्टगौडपूर्वे समासे पूर्वमन्तोदात्तम् । अरिष्टपुरम् । गौडपुरम् । 'पूर्व' ग्रहणं किम् । इहापि यथा स्यात् । अरिष्टाश्रितपुरम् । गौडभृत्यपुरम् ॥

3834. When the words 'arishṭa' and 'gauḍa' stand first, the first member has the acute on the final before the word 'pura.'

Thus अरिष्टँपुरम्, गौडँपुरम् । By the force of the word पूर्व in the aphorism, we can apply the rule to अरिष्टश्रितँपुरम्, गौडभृत्यपुरम् ॥

३८३५ । न हास्तिनफलकमार्देयाः । ६ । २ । १०१ ॥

पुरे परे नैतान्यन्तोदात्तानि । हास्तिनपुरम् । फलकपुरम् । मार्देयपुरम् । मृदोरपत्यमिति शुभ्रादित्वात् ढक् ॥

3835. But when the word 'hâstina' 'phalaka' and 'mârdeya' precede 'pura' the acute does not fall on their final.

This is an exception to VI. 2. 99. Thus हास्तिनपुरम्, फलकपुरम्, मार्देयपुरम्. The son of मृदु is मार्देय formed by ढक्, the word belonging to Śubhrâdi class. The उ is elided by VI. 4. 147.

३८३६ । कुसूलकूपकुम्भशालं बिले । ६ । २ । १०२ ॥

एतान्यन्तोदात्तानि बिले परे । कुसूलबिलम् । कूपबिलम् । कुम्भबिलम् । शालबिलम् । 'कुसूलादि' किम् । सर्पबिलम् । 'बिल' इति किम् । कुसूलस्वामी ॥

3836, The words कुसूल, कूप, कुम्भ, and शाला have the acute on the last syllable before the word 'bila.'

Thus कुसूलँबिलम्, कूपँबिलम्, कुम्भँबिलम्, शालँबिलम् । But not so in सर्पबिलम् । Why do we say 'before बिल'? Observe कुसूलस्वामी ॥

३८३७ । दिक्शब्दा ग्रामजनपदाख्यानचानराटेषु । ६ । २ । १०३ ॥

दिक्शब्दा अन्तोदात्ता भवन्त्येषु । पूर्वेषुकामशमी । अपरकृष्णमृत्तिका । जनपदः । पूर्वपञ्चालाः । आख्यानम् । पूर्वयायातम् । पूर्वचानराटम् । शब्दग्रहणं कालवाचिदिक्शब्दस्य परिग्रहार्थम् ॥

3837. Words expressing direction (in space or time) have acute on the last syllable, when followed by a word denoting a village, or a country or a narrative, and before the word 'chânarâṭa.'

Thus पूर्वेषुकामशमी or पूर्व (VIII. 2. 6). The compounding takes place by II. 1. 50. अपरकृष्णमृत्तिका ॥

Country name—पूर्वँपञ्चालाः । These are Karmadhâraya compounds (II. 1. 58).

Story name :—पूर्वँयायातम् । So also पूर्वँचानराटम् । The employmen of the term शब्द in the aphorism shows that time-denoting दिक् words as in पूर्वयायातँ should also be included.

३८३८ । आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासिनि । ६ । २ । १०४ ॥

आचार्योपसर्जनान्तेवासिनि परे दिक्शब्दा अन्तोदात्ता भवन्ति । पूर्वपाणिनीयाः । 'आचार्य-' इति किम् । पूर्वान्तेवासी । 'अन्तेवासिनि' किम् । पूर्वपाणिनीयं शास्त्रम् ॥

3838. The direction denoting words have acute on the final

before the names of scholars, when such names are derived from those of their teachers.

Thus पूर्वपाणिनीयाः । Compare VI. 2. 36. Why do we say 'when derived from the names of their Teachers'? Observe पूर्वान्तेवासी । Why do we say 'Scholar-names'? Observe पूर्वं पाणिनीयं शास्त्रम् । (पाणिनीयं शास्त्रम् पूर्वं चिरन्तनम्) ॥

३८३९ । उत्तरपदवृद्धौ सर्वं च । ६ । २ । १०५ ॥

उत्तरपदस्येत्यधिकृत्य या वृद्धिर्विहिता तद्वत्युत्तरपदे परे सर्वशब्दो दिक्शब्दाश्चान्तोदात्ता भवन्ति । सर्वपाञ्चालकः । अपरपाञ्चालकः । 'अधिकारे' ग्रहणं किम् । सर्वभासः । सर्वकारकः ॥

3839. Words denoting direction and the word 'sarva' have acute on the final, before a word which takes Vṛiddhi in the first syllable of the second term by VII. 3. 12 and 13.

By the sûtra उत्तरपदस्य VII. 3. 10. 12, the Vṛiddhi of the Uttarapada is ordained when the Taddhita affixes having ञ ण्, or क, follow, the Pûrvapada being सु, सर्व and अर्ध । The word उत्तरपदवृद्धि: therefore, means that word which takes Vṛiddhi, under the rule relating to uttarapada, *i. e.*, under rule VII. 3.12 and 13 Thus अपरपाञ्चालकः, सर्वपाञ्चालकः । These are formed by वुञ् affix (IV. 2. 125)

Why do we say 'which takes Vṛiddhi in the second term under VII. 3. 12 and 13?" Had the word उत्तरपदस्येति अधिकृत्य not been used by us in explaining the sûtra, then the sûtra, would have run thus वृद्धौ सर्वं च, and would have applied to cases like सर्वभासः, सर्वकारकः where भासः and कारकः are Vriddhi words not by virtue of VII. 3. 12.

३८४० । बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायाम् । ६ । २ । १०६ ॥

बहुव्रीहौ विश्वशब्दः पूर्वपदभूतः संज्ञायामन्तोदात्तः स्यात् । पूर्वपदप्रकृतिस्वरेण प्राप्त आद्युदात्तत्वापवादः । 'विश्वकर्मा विश्वदेवः' । । 'आ विश्वदेवं सत्पतिम्' । 'बहुव्रीहौ' किम् । विश्वे च ते देवाश्च विश्वेदेवाः । 'संज्ञायाम्' किम् । विश्वदेवः । पाठान्तरेभाव इत्युक्तबहुव्रीह्यधिकारः ॥

3840. The word 'viśva' has acute on the final, being first member in a Bahuvrîhi when it is a Name.

This is an exception to VI. 2. 1 by which the first member in a Bahuvrîhi would have retained its original accent. Thus:—विश्वकर्मा विश्वदेवः (Rig Veda VIII. 98. 2). आविश्वदेवं सत्पतिम् ॥

Why do we say in a Bahuvrihi compound? Observe विश्वे च देवाः = विश्वेदेवाः ॥

Why do we say when a name? Observe विश्वेदेवा अस्य = विश्वदेवः । But विश्वामित्रः and विश्वाजित्: have acute on the final as they are governed by the subsequent rule VI. 2. 165 which supersedes this. The word Bahuvrihi governs the succeeding sûtras up to VI. 2. 120 inclusive.

३८४१ । उदराश्वेषुषु । ६ । २ । १०७ ॥

संज्ञायामिति वर्तते । वृकोदरः । हर्यश्वः । महेषुः ॥

3841. The first member in a Bahuvrîhi, before the words 'udara', 'asva' and 'ishu' gets acute on the final syllable, when the compound denotes a Name.

Thus वृको॑दरः, हर्य॑श्वः, and महे॑षुः । This sûtra is also an exception to VI. 2. 1 by which the first term would have retained its original accent. The word वृ॑क has acute on the first by Phit II. 7. The word हरि is also first acute as formed by इन् (Up IV. 118). The word महत् is end-acute by V. 2. 38. Its mention here appears redundant.

३८४२ । क्षेपे । ६ । २ । १०८ ॥

उदराश्वेषुषु पूर्वमन्तोदात्तं बहुव्रीहौ निन्दायाम् । घटोदरः । कटुकाश्वः । चलाचलेषुः । अनुदर इत्यत्र 'नञ्सुभ्याम्–' (३९०६) इति भवति प्रतिषेधेन ॥

3842. A word before 'udar' 'asva' and 'ishu' in a Bahuvrîhi gets acute on the final, when reproach is meant.

Thus घटो॑दरः, कटुका॑श्वः, चलाचले॑षुः । The word घट is formed by अच् (III. 1. 134) and has acute on the final, and so it would have retained this accent by VI. 2. 1. even without this sûtra. The word क॑टुक being formed by कन् (V. 3. 75) has acute on the first. In this and the last sûtra, all the acutes may optionally be changed into svarita by VIII. 2. 6. But अनुद॑रः and सुद॑रः have acute on the final by VI. 2. 172, S. 3906 which being a subsequent sûtra, supersedes this present, so far as अन् and सु are concerned.

३८४३ । नदी बन्धुनि । ६ । २ । १०९ ॥

बन्धुशब्दे परे नद्यन्तं पूर्वमन्तोदात्तं बहुव्रीहौ । गार्गीबन्धुः । 'नदी' किम् । ब्रह्मबन्धुः ब्रह्मशब्द आद्युदात्तः । 'बन्धुनि' किम् । गार्गीप्रियः ॥

3843. In a Bahuvrîhi compound, having the word 'bandhu' as its second member, the first member ending in the Feminine affix 'î' ('nadî' word) has the acute on its final syllable.

Thus गार्गी॑बन्धुः । The word गा॑र्गी is formed by adding ङीप् (IV. 1. 16) to गार्ग्य ending in यञ् (IV. 1. 105), and therefore, it is first acute. By VI. 2. 1 this accent would have been retained, but for the present sûtra.

Why do we say 'a Nadî (Feminine in ई) word'? Observe ब्र॑ह्मबन्धुः, the word ब्रह्म has acute on the first syllable as it is formed by मनिन् (Up IV. 146) and it retains that accent (VI. 2. 1).

Why do we say 'before बन्धु'? Observe गा॑र्गीप्रियः ॥

३८४४ । निष्ठोपसर्गपूर्वमन्यतरस्याम् । ६ । २ । ११० ॥

निष्ठान्तं पूर्वपदमन्तोदात्तं वा । प्रधौतपादः । 'निष्ठा' किम् । प्रसेवकमुखः । 'उपसर्गपूर्वम्' किम् । शुष्कमुखः ॥

3844. In a Bahuvrîhi compound, a Participle in 'kta' preceded by a preposition, standing as the first member of the compound, has optionally acute on the last syllable.

Thus प्रधौतपादः or प्रधौतपादः (VI. 2. 169).

Why do we say 'a Nishṭhâ'? Observe प्रसेवकमुखः which is acute in the middle by the kṛit accent being retained after प्र (VI. 2. 139).

Why do we say 'preceded by a preposition'? Observe शुष्कमुखः which has acute on the first by VI. 1. 206.

३८४५ । उत्तरपदादिः । ६ । २ । १११ ॥

उत्तरपदाधिकार आपादान्तम् । आद्यधिकारस्तु 'प्रकृत्या भगालम्' (३८७८) इत्यवधिकः ॥

3845. In the following sûtras, up to VI. 2. 136 inclusive, should always be supplied the phrase 'the first syllable of the second member has the acute.'

This is an adhikâra aphorism and the word उत्तरपद exerts its influence up to the end of the chapter, while the word आदि has scope up to VI. 2. 187 exclusive.

३८४६ । कर्णो वर्णलक्षणात् । ६ । २ । ११२ ॥

वर्णवाचिनो लक्षणवाचिनश्च परः कर्णशब्द आद्युदात्तो बहुव्रीहौ । शुक्लकर्णः । शंकुकर्णः । 'कर्ण' किम् । श्वेतपादः । 'वर्णलक्षणात्' किम् । शोभनकर्णः ॥

3846. In a Bahuvrihi compound, the word 'karṇa' standing as second member, has acute on the first syllable, when it is preceded by a word denoting color or mark.

Thus with color we have शुक्लकर्णः and with mark-name, we have शङ्कूकर्णः: the lengthening of शंकु takes place by VI. 3. 115. The marks of 'scythe,' 'arrow' &c., are made on the ears of cattle to mark and distinguish them. It is such a 'mark' which is meant here.

Why do we say कर्ण? Observe श्वेतपादः, कूटशृङ्गः here श्वेत being formed by अच् (II. 1. 134) is end-acute, and कूट being formed by क (III. 1. 135) is also end-acute and these accents are retained in the compound.

Why do we say 'when preceded by a word denoting color or mark'? Observe शोभनकर्णः where शोभन being formed by युच् (III. 2. 149) is end-acute and this accent is retained (VI. 2. 1).

३८४७ । संज्ञौपम्ययोश्च । ६ । २ । ११३ ॥

कर्ण आद्युदात्तः । मणिकर्णः । औपम्ये । गोकर्णः ॥

3847. In a Bahuvrîhi, the second member 'karṇa' has acute on the first syllable, when the compound denotes a Name or a Resemblance.

Thus मणिकर्णः, is a Name: गोकर्णः, denotes resemblance *i. e.*, 'persons having ears like a cow.'

३८४८ । कण्ठपृष्ठग्रीवाजङ्घं च । ६ । २ । ११४ ॥

संज्ञौपम्ययोर्बहुव्रीहौ । शितिकण्ठः । काण्डपृष्ठः । सुग्रीवः । नाडीजङ्घः । औपम्ये । खरकण्ठः । गोपृष्ठः । अश्वग्रीवः । गोजङ्घः ॥

3848. In a Bahuvrihi expressing a Name or comparison, the second member कण्ठ, पृष्ठ, ग्रीवा and जङ्घा have acute on the first syllable.

Thus Name : शितिकण्ठः । Comparison खरकण्ठः । Name काण्डपृष्ठः । Resemblance गोपृष्ठः । Name सुग्रीवः । Resemblance अश्वग्रीवः । Name नाडीजङ्घः । Resemblance गोजङ्घः, ॥

The sûtra कण्ठपृष्ठग्रीवाजंघं is in Neuter gender, and जंघा is shortened, as it is a Samâhâra Dvandva. In the case of सुग्रीव, the accent would have fallen on the final व by VI. 2. 172, this ordains acute on ग्री ॥

३८४९ । शृङ्गमवस्थायां च । ६ । २ । ११५ ॥

शृङ्गशब्दोऽवस्थायां संज्ञौपम्ययोश्चाद्युदात्तो बहुव्रीहौ । उद्गतशृङ्गः । द्व्यङ्गुलशृङ्गः । अत्र शृङ्गोद्गमनादिकृतो गवां देवयोविशेषोऽवस्था । संज्ञायाम् । ऋष्यशृङ्गः । उपमायाम् । मेषशृङ्गः । 'अवस्था-' इति किम् । स्थूलशृङ्गः ॥

3849 In a Bahuvrihi denoting age, (as well as a Name or a Resemblance), the second member 'śriṅga' gets acute on the first syllable.

Thus उद्गतशृङ्गः, द्व्यंगुलशृङ्गः । Here the word शृङ्ग denotes the particular age of the cattle at which the horus come out, or become one inch long. Name : ऋष्यशृङ्गः । Comparison : मेषशृङ्गः । Why do we say when denoting 'age &c' स्थूलशृङ्गः ॥

३८५० । नञो जरमरमित्रमृताः । ६ । २ । ११६ ॥

नञः परा एते आद्युदात्ता बहुव्रीहौ । 'ता मे जराय्वजरम्' । अमरम् । 'अमित्रमर्दय' । 'अवो देवेष्वमृतम्' । 'नञः' किम् । ब्राह्मणमित्रः । 'जर-' इति किम् । अशत्रुः ।

3850. After a Negative Particle, in a Bahuvrîhi, the acute falls on the first syllable of जर, मर, मित्र and मृत ॥

Thus अजरः, अमरः, अमित्रः and अमृतः । Why do we say after a Negative Particle ? Observe ब्राह्मणमित्रः । Why do we say 'जर &c.' Observe अशत्रुः when the final gets the acute by VI. 2. 172.

३८५१ । सोर्मनसी अलोमोषसी ॥ ६ । २ । ११७ ॥

सोः परं लोमोषसी वर्जयित्वा मन्नन्तमसन्तं चाद्युदात्तं स्यात् । 'नञ्सुभ्याम्' (३९०४) इत्यस्यापवादः । 'सुकर्माणः सुरुचः' । 'स नो वसव्रतिमानः सुयज्ञा' । 'शिवा पशुभ्यः सुमनाः सुवर्चाः' । 'सुपेशसस्करति' । 'सोः' किम् । कृतकर्मा । 'मनसी' किम् । सुराजा । 'अलोमोषसी' किम् । सुलोमा । सूषाः । कपि तु परत्वात् 'कपि पूर्वम्' (३९०७) इति भवति । सुकर्मकः । 'सु स्रोतृ स्वः' ॥

3851. After the adjective *su* in a Bahuvrîhi, a stem ending in *man* and *as* with the exception of *loman* and *ushas* has acute on the first syllable.

Thus सुज्योतिः सुदक्षः (Rig Veda IV. 2. 17). सु नो वसवस्निमानः सुसखा (Rig Veda VI. 22. 7). शिवा पशुभ्यः सुमनाः सुवर्चाः (Rig Veda X. 85. 44). सु पेशसस्करति (Rig Veda II .35. 1). सुकर्माणः, सुधर्माणः सुप्रथिमन्, सुवयस, सुयशस, सुमतिमस, so also सुध्वस् and सुध्वस् from the root ध्वंस, and स्रंस, with the affix क्विप् । The final स् is changed to द् by VIII. 2. 72. But this substitution is considered asiddha for the purposes of accent, and these words are taken as if still ending in अस् । Why do we say 'after सु ?' Observe कृतकर्मन्, कृतयशस् । Why do we say 'ending in मन् and अस् ?' Observe सुराजन् and सुतक्षन् formed by the affix कनिन् (Uṇ. I. 156), and the accent is on र and त, but with सु, the accent is thrown on the final by VI. 2, 172 S. 3906. Why do we say with the exception of लोमन and उषस् ? Observe सुलोमन and सुउषस (VI. 2. 127). The following maxim applies here : अनिनस्मन् ग्रहणान्यर्थवता चानर्थकेन च तदन्तविधिं प्रयोजयन्ति 'whenever अन्, or इन् or अस् or मन्, when they are employed in Grammar, denote by I. 1. 72, something that ends with अन् or इन् or अस् or मन्, there (अन्, इन्, अस् and मन्) represent these combinations of letters, both in so far as they possess and also in so far as they are void of, a meaning.' Therefore the मन् and अस् void of meaning are also included here. Thus धर्मन् is formed by मन् (Uṇ I. 140), but कर्मन् is is formed by मनिन् (Uṇ. IV. 145), and प्रथिमन् is formed by इमनिच् affix (V. 1. 122) in which मन् is only a part. Similarly यशस् is formed by असुन् (Uṇ IV. 191), and so also स्रोतस् (Uṇ IV. 202) ; but in सुध्वस् (सुध्वस् from ध्वंस् with the affix क्विप् III. 2. 76) the rule applies also, though अस् is here part of the root. But when the samâsânta affix कप् is added (V. 4. 154), then the accent falls on the syllable immediately preceding कप् for there the subsequent Rule VI. 2. 173 S, 3907 supersedes the present rule. Thus सुकर्मकः, सुमतिमकः ॥

३८५२ । क्रत्वादयश्च । ६ । २ । ११८ ॥

सोः परे क्रत्वादय आद्युदात्ताः स्युः । 'साम्राज्याय सुक्रतुः' । 'सुप्रतीकः' । 'सुहव्यः' । 'सुप्रतूर्तिमनेहसम्' ।

3852. After *su* in a Bahuvrîhi, the acute falls on the first syllable of *kratu* &c.

Thus साम्राज्याय सुक्रतुः (Rig Veda I. 25. 10) सुहव्यः, सुप्रतीकः । सुप्रतूर्तिमनेहसम् (Rig Veda I. 40. 4).

३८५३ । आद्युदात्तं द्व्यच्छन्दसि । ६ । २ । ११९ ॥

यदाद्युदात्तं द्व्यच् तत्सोरुत्तरं बहुव्रीहावाद्युदात्तम् । 'अधा स्वश्वाः' । 'सु रथाँ आतिथिग्वे' । निरस्वरेणाबाधायाद्युदात्तो । 'आद्युदात्तम्' किम् । 'याशुबाहुः' । 'द्व्यच्' किम् । सु गुरसत्सु हिरण्यः । हिरण्यशब्दस्त्र्यच् ॥

3853. In a Bahuvrîhi compound, in the Chhandas, a word of two syllables with acute on the first syllable, when preceded by *su*, gets acute on the first syllable.

In other words, such a word retains its accent. Thus :—अधा स्वश्वाः सु रथाँ आतिथिग्वे (Rig Veda VIII. 68. 16). Here स्वश्वः and सुरथः have acute on अ and र, which they had originally also, for अश्व and रथ are formed by क्वन् (Uṇ. I. 151) and क्थन् (Uṇ. II. 2) respectively and have the नित् accent (VI. 1. 197).

Why do we say 'having acute on the first syllable'? Observe या सुंश्रुतः स्वंवृरिः (Rig. II. 32. 7). Here आशु has acute on the final (Up. I. 27 formed by उ affix and has the accent of the affix III. 1. 3).

Why do we say 'having two syllables'? Observe सुगुरसत्, सुहिरण्यः (Rig Veda I. 125. 2). This sûtra is an exception to VI. 2. 172.

३८५४ । वीरवीर्यौ च । ६ । २ । १२० ॥

सोः परौ बहुव्रीहौ छन्दस्याद्युदात्तौ । 'सुवीरेण रयिणा' । 'सुवीर्यस्य गोमतः' । वीर्य-शब्दो यत्प्रत्ययान्तः । तत्र 'यतोऽनावः' (३७०१) इत्याद्युदात्तत्वं नेति वीर्यग्रहणं ज्ञापकम् । तत्र हि सति पूर्वेणैव सिद्धं स्यात् ॥

3854. In a Bahuvrîhi compound in the Chhandas, after 'su' the words 'vîra' and 'vrîya' have acute on the first syllable.

Thus सुवीरेण रयिणा (Rig Veda X. 122. 3). So also सुवीर्यस्य गोमतः (Rig Veda VIII. 95. 4). The word वीर्य is formed by यत् affix and by VI. 1. 213, S. 3701 it would have acute on the first. But its enumeration in this sûtra shows that Rule VI. 1. 213, does not apply to वीर्य । The word वीर्य has svarita on the final in the Chhandas, by Phit IV. 9. In the classical literature it is âdyudâtta.

३८५५ । कूलतीरतूलमूलशालाक्षसममव्ययीभावे । ६ । २ । १२१ ॥

उपकूलम् । उपतीरम् । उपतूलम् । उपमूलम् । उपशालम् । उपाक्षम् । सुषमम् । निःषमम् । तिष्ठद्गुप्रभृतिष्वेते । 'कूलादि' ग्रहणं किम् । उपकुम्भम् । 'अव्ययीभावे' किम् । परमकूलम् ॥

3855. In an Avyayîbhâva compound, the following second terms have acute on their first syllable : कूल, तीर, तूल, मूल, शाला, अक्ष and सम ॥

Thus उपकूलम्, उपतीरम्, उपतूलम्, उपमूलम्, उपशालम्, सुषमम्, निःषमम् । These last four are to be found in Tishṭhadgu class of compounds (II. 1. 17)

Why do we say 'कूल &c.'? Observe उपकुम्भम् ॥

Why do we say 'in an Avyayibhâva compound?' Observe परमकूलम्, उत्तम कूलम् । After the prepositions परि, प्रति, उप and अप, the words कूल &c. would have becomes accentless by VI. 2. 33, the present sûtra supersedes VI. 2. 33, and we have accent on कूल &c. and not on the Prepositions.

३८५६ । कंसमन्थशूर्पपाय्यकाण्डं द्विगौ । ६ । २ । १२२ ॥

द्विकंसः । द्विमन्थः । द्विशूर्पः । द्विपाय्यम् । द्विकाण्डम् । 'द्विगौ' किम् । परमकंसः ॥

3856. In a Dvigu Compound the following second members get acute on their first syllable : — कंस, मन्थ, शूर्प, पाय्य and काण्ड ॥

Thus द्विकंसः, (द्वाभ्यां कंसाभ्यां क्रीतः the affix टिठन् V. 1. 25 is elided by V. 1. 28) द्विमन्थः, (the affix ठञ् V. 1. 19 is elided by V. 1. 28) द्विशूर्पः, (the affix अञ् V. 1. 26 is elided) द्विपाय्यः, द्विकाण्डः । Why do we say in a Dvigu? Observe परम-कंसः ॥

३८५७ । तत्पुरुषे शालायां नपुंसके । ६ । २ । १२३ ॥

शालाशब्दान्ते तत्पुरुषे नपुंसकलिङ्गे उत्तरपदमाद्युदात्तम् । ब्राह्मणशालम् । 'तत्पुरुषे' किम् । दृढशालं ब्राह्मणकुलम् । 'शालायाम्' किम् । ब्राह्मणशाला ॥

3857. The word 'śâlâ' at the end of a Tatpurusha compound when exhibited in the Neuter, has acute on the first syllable.

Thus ब्राह्मणशालम् । The compound becomes Neuter by II. 4. 25.

Why do we say 'in a Tatpurusha'? Observe दृढशालं ब्राह्मणकुलम् which is a Bahuvrihi compound and therefore the first member retains its accent (VI. 2. 1,) and as the first member is a Nishṭhâ word, it has acute on the final.

Why do we say 'the word शाला?' Observe ब्राह्मणसेनम् ॥

Why do we say 'in the Neuter'? Observe ब्राह्मणशाला । Compare VI. 2. 86.

३८५८ । कन्था च । ६ । २ । १२४ ॥

तत्पुरुषे नपुंसकलिङ्गे कन्थाशब्द उत्तरपदमाद्युदात्तम् । सौशमिकन्थम् । आह्वरकन्थम् । 'नपुंसके' किम् । दाक्षिकन्था ॥

3858. In a Neuter Tatpurusha ending in 'kanthâ' the acute falls on the first syllable of the second member.

Thus सौशमिकन्थम्, आह्वरकन्थम्, । The word सौशमिः denotes the descendant of सुशमः (शोभनः शमो यस्य) आह्वर is formed by the preposition आ with the verb ह्वृ and the affix क (III. 1. 136) The compound is Neuter by II. 4. 20. These are Genitive compounds. When the word is not Neuter we have दाक्षिकन्था ॥

३८५९ । आदिश्चिहणादीनाम् । ६ । २ । १२५ ॥

कन्थान्ते तत्पुरुषे नपुंसकलिङ्गे चिहणादीनामादिरुदात्तः । चिहणकन्थम् । मड्डरकन्थम् । चे आदिरिति वर्तमाने पुनरादिग्रहणं पूर्वपदस्याद्युदात्तार्थम् ॥

3859. In a Neuter Tatpurushâ ending in 'kanthâ' the first syllable of 'chihaṇa' &c. have the acute.

As चिहणकन्थम्, मैडरकन्थम्, मड्डुरकन्थम् । The repetition of the word आदि if this sûtra, though its anuvritti was present, indicates that the first syllable on the *first member* gets the acute. The word चिहण is derived from the root चिनोति with डिप् which gives चित् and हन is formed by adding अच् (III. 1. 134) to हन् । चित्+हन = चिहण the elision of त् is irregular.

३८६० । चेलखेटकटुककाण्डं गर्हायाम् । ६ । २ । १२६ ॥

चेलादीन्युत्तरपदान्याद्युदात्तानि । पुत्रचेलम् । नगरखेटम् । दधिकटुकम् । प्रजाकाण्डम् । चादिसादृश्येन पुत्रादी नां गर्हा । व्याघ्रादित्वात्समासः । 'गर्हायाम्' किम् । परमचेलम् ॥

3860. The words चेल, खेट, कटुक and काण्ड at the end of a Tatpurusha have acute on the first syllable, when a reproach is meant.

Thus पुत्रचेलम्, नगरखेटम्, (खेट इति तृणनाम, मृदुन दुर्बल) दधिकटुकम् (कटुकमस्वादु) प्रजाकाण्डम् । The reproach is denoted of the sons &c. by comparing them to चेल &c. The analysis will be पुत्रश्चेलमिव i. e. चेलवत् तुच्छम् and the compounding

takes place under II. 1. 56: the Vyaghrâdi class being an akṛtigaṇa. When reproach is not meant, we have परमचेलम् ॥

३८६१ । चीरमुपमानम् । ६ । २ । १२७ ॥

वस्त्रं चीरमिव वस्त्रचीरम् । कम्बलचीरम् । 'उपमानम्' किम् । परमचीरम् ॥

3861. The word 'chîra' at the end of a Tatpurusha, has acute on the first syllable, when something is compared with it.

Thus वस्त्रम् चीरमिव=वस्त्रची॑रम्, कम्बलचीरम् । Why do we say 'when comparison is meant ?' Observe परमचीरम् ॥

३८६२ । पललसूपशाकं मिश्रे । ६ । २ । १२८ ॥

घृतपललम् । घृतसूपः । घृतशाकम् । 'भक्ष्येण मिश्रीकरणम्' (६९०) इति समासः । 'मिश्रे' किम् । परमपललम् ॥

3862. In a Tatpurusha ending in पलल, सूप and शाक the acute falls on the first syllable of these, when the compound denotes a food mixed or seasoned with something.

Thus घृतप॑ललम्, घृतसूपः, घृतशा॑कम् = घृतेन मिश्रं पललं &c. The compounding takes place by II. 1. 35. S. 697. Why do we say 'when meaning mixed or seasoned ?' Observe परमपललम् ॥

३८६३ । कूलसूदस्थलकर्षाः संज्ञायाम् । ६ । २ । १२९ ॥

आद्युदात्ताः तत्पुरुषे । दाक्षिकूलम् । शाण्डिसूदम् । दाण्डायनस्थलम् । दाक्षिकर्षः । ग्रामसंज्ञा एताः । 'संज्ञायाम्' किम् । परमकूलम् ॥

3863. The words कूल, सूद, स्थल and कर्ष have acute on their first syllable, when at the end of a Tatpurusha denoting a Name.

Thus दाक्षिकूलम् शाण्डिसू॑दम्, दाण्डायनस्थ॑लम्, दाक्षिक॑र्षः । All these are names of villages. When not a name we have परमकूलम् ॥

३८६४ । अकर्मधारये राज्यम् । ६ । २ । १३० ॥

कर्मधारयवर्जिते तत्पुरुषे राज्यमुत्तरपदमाद्युदात्तम् । ब्राह्मणराज्यम् । 'अकर्म-' इति किम् । परमराज्यम् ॥

'+चेलराज्यादिस्वरादव्ययस्वरः पूर्वविप्रतिषेधेन+' । कुचेलम् । कुराज्यम् ।

3864. The word 'râjyam' has acute on the first syllable, when at the end of a Tatpurusha compound, which is not a Karmadhâraya.

Thus ब्राह्मणरा॑ज्यम् । In a Karmadhâraya we have परमराज्यम्

Vârt :—The accent taught in VI. 2. 126 to 130 S 3860 to 3864 is superseded by the accent of the Indeclinable taught in VI. 2. 2, though that rule stands first and this subsequent'. As कु॑चेलम्, कु॑राज्यम्

३८६५ । वर्ग्यादयश्च । ६ । २ । १३१ ॥

अर्जुनवर्ग्यः । वासुदेवपक्ष्यः । अकर्मधारय इत्येव । परमवर्ग्यः । वर्ग्यादिर्दिगाद्यन्तर्गणः ॥

3865. At the end of a non-Karmadhâraya Tatpurusha compound, the words *vargya* &c. have acute on the first syllable.

Thus वसुदेववर्ग्यः, वासुदेवपक्ष्यः। In a Karmadhâraya we have परमवर्ग्यः। The words वर्ग्य &c. are no where exhibited as such; the primitive words वर्ग, पूग, गण &c. sub-division of दिगादि (IV. 3. 54) are here referred to, as ending with यत् affix.

३८६६। पुत्रः पुंभ्यः। ६। २। १३२॥

पुंशब्देभ्यः परः पुत्रशब्द आद्युदात्तस्तत्पुरुषे। दाशकिपुत्रः। माहिषपुत्रः। 'पुत्रः' किम्। कौनटिमातुलः। 'पुंभ्यः' किम्। दासीपुत्रः॥

3866. The word *putra* coming after a Masculine noun in a Tatpurusha has acute on the first syllable.

Thus दाशकिपु॑त्रः, माहिषपु॑त्रः। Why do we say 'a पुत्र'? Observe कौनटिमातुलः। Why do we say 'after a masculine word'? Observe दासीपुत्रः॥

३८६७। नाचार्यराजर्त्विक्संयुक्तज्ञात्याख्येभ्यः। ६। २। १३३॥

एभ्यः पुत्रो नाद्युदात्तः। आख्याग्रहणात्पर्यायाणां तद्विशेषाणां च ग्रहणम्। आचार्यपुत्रः। उपाध्यायपुत्रः। शाकटायनपुत्रः। राजपुत्रः। ईश्वरपुत्रः। नन्दपुत्रः। ऋत्विक्पुत्रः। याजकपुत्रः। होतुः पुत्रः। संयुक्ताः संबन्धिनः। श्यालपुत्रः। ज्ञातयो मातापितृसंबन्धेन बान्धवाः। ज्ञातिपुत्रः। भ्रातुःपुत्रः॥

3867. The word *putra* has not acute on the first syllable when preceded by a word which falls under the category of teachers, kings, priests, wife's relations, and agnates and cognates.

The word आचार्य means 'teacher,' राजा 'prince, king', ऋत्विज् 'a sacrificing priest', संयुक्ताः 'relations through the wife's side' as श्याला 'brother-in-law' &c. ज्ञाति means 'all kinsmen related through father and mother or blood-relations.' The word आख्या shows that the rule applies to the synonyms of 'teacher' &c., as well as to particular 'teacher' &c. Thus आचार्यपुत्रः॑, उपाध्यायपुत्रः॑, शाकटायनपुत्रः॑ राजपुत्रः॑, ईश्वरपुत्रः॑, नन्दपुत्रः॑, ऋत्विक्पुत्रः॑, याजकपुत्रः॑, होतुःपुत्रः॑, (VI. 3. 23) संयुक्तपुत्रः॑ संबन्धिपुत्रः॑, श्यालकपुत्रः॑, ज्ञातिपुत्रः॑, भ्रातुष्पुत्रः॑, (VI. 3. 23). Here the special accent of पुत्र taught in the last sûtra being prohibited, the accent falls on the last syllable by the general rule VI. 1. 2·23.

३८६८। चूर्णादीन्यप्राणिषष्ठ्याः। ६। २। १३४॥

एतानि अप्राणिषष्ठ्यन्तात्पराण्याद्युदात्तानि तत्पुरुषे। मुद्गचूर्णम्। 'अप्राणि-' इति किम्। मत्स्यचूर्णम्॥

3868. The words 'chûrṇa' &c. in a Tatpurusha compound have acute on the first syllable, when the preceding word ends in a Genitive and does not denote a living being.

Thus मुद्गचू॑र्णम्, मधुचू॑र्णम्, but मत्स्यचूर्ण॑म् where the first term is a living being, and परमचूर्ण॑म् where it is not Genitive. Another reading of the sûtra is चूर्णादीन्यप्राणिपष्ठ्याः, the word पष्ठ being the ancient name of षष्ठी given by old Grammarians.

1 चूर्ण, 2 करिव, 3 करिप, 4 शाकिन, 5 शाकट, 6 द्राक्षा, 7 तूस्त, 8 कुन्दुम (कुन्दम), 9 दलप, 10 चमसी, 11 चक्कन (चक्रन चक्वन) 12 चौल ॥

The word चूर्ण is derived from the root चूरी दाहे (Div 50) with the affix क्त; करिव and करिप are formed with the upapada करि and the verbs वा 'to go' and पा 'to protect' respectively, and the affix क (करिणं वाति = करिव) (III. 2. 3); शक with the affix इनच् added diversely (Up II. 56); शक with अटन् (Up IV. 81) gives शकट; this with अण् (तद्वहति) gives शाकट; द्राक्षा वहति = द्राक्षा (Prishodarâdi); तुस् (शब्दे) with क्त gives तूस्त the penultimate being lengthened; the word कुन्दु is formed by the affix क्विप् added to the root दु with the upapada कु (कु दुनोति कुत्सितं वा दुनोति) the augment मुम् being added to कु। कुन्दु मिमीते = कुन्दुमः। दल with the affix कपन् gives दलपः, चम with असच् forms चमस, then is added ङीष्; चक्कन is formed by यङ् (III. 1. 134) added to कन् and reduplication, चौलस्यापत्यं = चौलः ॥

३८६९ । षट् च काण्डादीनि । ६ । २ । १३५ ॥

अप्राणिषष्ठ्या आद्युदात्तानि । दर्भकाण्डम् । दर्भचीरम् । तिलपललम् । मुद्गसूपः । मूलकशाकम् । नदीकूलम् । 'षट्' किम् । राजसूदः । 'अप्र-' इति किम् । दत्तकाण्डम् ॥

3869. The six words काण्ड, चीर, पलल, सूप, शाक and कूल of Sûtras VI. 2. 126-129 preceded by a non-living genitive word have acute on the first syllable.

As दर्भकाण्डम्, दर्भचीरम् । In the last example चीर is not used as a comparison, that case being governed by VI. 2. 127, तिलपललम्, मुद्गसूपः, मूलकशाकम् । Here पलल, सूप and शाक do not denote mixing, which is governed by VI 2. 128. नदीकूलम्, here the compound does not denote a Name, which would be the case under VI 2. 129. Why these 'six' only? Observe राजसूदः ॥ Why 'non-living'? Observe दत्तकाण्डम् ॥

३८७० । कुण्डं वनम् । ६ । २ । १३६ ॥

कुण्डमाद्युदात्तं वनवाचिनि तत्पुरुषे । दर्भकुण्डम् । कुण्डशब्दोऽत्र सादृश्ये । 'वनम्' किम् । मृत्कुण्डम् ॥

3870. The word 'kuṇḍa' at the end of a Tatpurusha compound denoting 'a wood or forest', has acute on the first syllable.

The word कुण्ड here denotes 'a wood' by metaphor. Thus दर्भकुण्डम् । Why do we say when denoting 'a wood'? Observe मृत्कुण्डम् ॥

३८७१ । प्रकृत्या भगालम् । ६ । २ । १३७ ॥

भगालवाच्युत्तरपदं तत्पुरुषे प्रकृत्या । कुम्भीभगालम् । कुम्भीनदालम् । कुम्भीकपालम् । मध्योदात्ता एते । प्रकृत्येत्यधिकृतम् 'अन्तः' (३८७७) इति यावत् ॥

3871. The word 'bhagâla' at the end of a Tatpurusha, preserves its original accent.

The synonyms of भगाल are also included. As कुम्भीभगालम्, कुम्भीकपालम्, कुम्भीनदालम् । The words भगाल &c., have acute on the middle. Phit II. 19 The word प्रकृत्या governs the subsequent sûtras up to VI. 2. 143. S. 3877.

३८७२ । शितेर्नित्याबह्वज्बहुव्रीहावभसत् । ६ । २ । १३८ ॥

शितेः परं नित्याबह्वज्कं प्रकृत्या । शितिपादः । शित्यंसः । पादशब्दो वृषादित्वादाद्युदात्तः । अंसशब्दः प्रत्ययस्य नित्त्वात् । 'शितेः' किम् । दर्शनीयपादः । 'अभसत्' किम् । शितिभसत् । शितिराद्युदात्तः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरापवादोऽयं योगः ॥

3872. After 'śiti' a word retains in a Bahuvrîhi its original accent, when it is always of not more than two syllables, with the exception of 'bhasad.'

Thus शितिपादः, शित्यंसः । The word पाद belongs to वृषादि class (VI. 1. 203) and has acute on the first, and अंस: being formed by सन् (Up V. 21) affix has acute on the first (VI. 1. 197). - S. 3686

Why do we say 'after शिति'? Observe दर्शनीयपादः which being formed by the affix अनीयर् has acute on the penultimate syllable by VI. 1. 217 ॥

Why do we say 'with the exception of भसत्'? Observe शितिभसत् । The word शिति has acute on the first syllable (Phiṭ II. 10). This sûtra is an exception to VI. 2. 1.

३८७३ । गतिकारकोपपदात्कृत् । ६ । २ । १३९ ॥

एभ्यः कृदन्तं प्रकृतिस्वरं स्यात्तत्पुरुषे । प्रकारकः । प्रहरणम् । 'शोणा धृष्णू नृवाहसा' । इध्मप्रव्रश्चनः । उपपदात् । उच्चैःकारम् । ईषत्करः । 'गति' इति किम् । देवस्य कारकः । शेषे षष्ठी । कृद्ग्रहणं स्पष्टार्थम् । प्रपचतितरामित्यत्र तरबाद्यन्तेन समासे कृत आम् । तत्र सतिशिष्टत्वादाम्स्वरो भवतीत्येके । प्रपचतिदेश्यार्थं तु कृद्ग्रहणमित्यन्ये ॥

3873. In a Tatpurusha, a word ending in a Kṛit-affix preserves its original accent, when preceded by an Indeclinable called Gati (I. 4. 60), or a noun standing in intimate relation to a verb (Kâraka), or any word which gives occasion for compounding (Upapada see III. 1. 92).

Thus प्रकारकः, प्रहरणम् । शोणा धृष्णू नृवाहसा (Rig Veda I. 6. 2). The compounding is here by II. 2. 18. With kâraka-word we have :—इध्मप्रव्रश्चनः (III. 3. 117). With upapada words, we have :—ईषत्करः । All these are formed by लित् affixes and the accent is governed by VI. 1. 193. i.e., the word प्रहरण is formed by ल्युट् (प्रहरन्ति अनेन)।

Why do we say 'after a Gati, Kâraka, or an Upapada word?' Observe देवस्यकारकः = देवकारकः । Here the Genitive in देव does not express a kâraka relation. The genitive is here a शेष लक्षणा षष्ठी denoting a possessor and not a कर्मलक्षणा one: for had it been the latter, there would have been no compounding at all, by II. 2. 16 see also II. 3. 65.

The word कृत् is employed in the sûtra for the sake of distinctness; for a gati, karaka or upapada could not be followed by any other word than a kṛit-formed word, if there was to be a samâsa. For two sorts of affixes come after a root (dhâtu) namely तिङ् and कृत् । A samâsa can take place with kṛit-formed words, but not with tiṅanta words. So that without employing कृत् in the sûtra, we

could have inferred that कृत् was meant. Therefore, it is said the 'Krit' is employed in the sûtra for the sake of distinctness. According to this view we explain the accent in प्रपचतितराम्, प्रपचतितमाम्, by saying that first compounding takes place with प्र and the words पचतितर and पचतितम ending in तरप् and तमप् and then आम्, is added and the accent of the whole word is regulated by आम् by the rule of चितिस्वरः (see V. 3. 56. and V. 4. 11). According to others, the कृत् is taken in this sutra, in order to prevent the gati accent applying to verbal compounds in words like प्र पचति देश्यः, or प्र पचति देशीयं (V. 3 67), or प्र पचतिकल्पम् (V. 3 66). The accent of these will be governed by the rule of the Indeclinable first term retaining its accent.

३८७४ । उभे वनस्पत्यादिषु युगपत् । ६ । २ । १४० ॥

एषु पूर्वोत्तरपदे युगपत्प्रकृत्या । 'वनस्पतिं वन आ' । 'बृहस्पतिं यः' । बृहच्छब्दोऽत्राद्युदात्तो निपात्यते । 'शचीपतिम्' । शाङ्गरवादित्वात्तन्वादिः अन्तोदात्तः । 'शचीभिर्' इति दर्शनात् । 'तनूनपादुच्यते' । 'नराशंसं वाजिनम्' । निपातनाद्दीर्घः । 'शुनःशेपम्' ॥

3874. In *vanaspati*, &c, both members of the compounds preserve their original accent simultaneously.

NOTE :—Thus वनस्पतिं वन आ (Rig Veda X. 101. 11). बृहस्पतिं यः (Rig Veda IV. 50. 7) शचीपतिम् (Rig Veda VIII. 15. 13) तनूनपादुच्यते (Rig Veda III) 29. 11); नरा शं वाजिनम् (Rig Veda I. 106. 4) शुनःशेपम् (Rig Veda V. 2. 7 वनस्पतिः, both वन and पति have acute on the first syllable, and the सुट् augment comes by VI. 1. 157. (2) बृहस्पतिः or बृहस्पतिः = बृहतां पतिः (VI. 1. 157). The word बृहत् is acutely accented on the final, some say it has acute on the first. (3) शचीपतिः (Śachi being formed by शीङ्) some make Śachî acute on the first शचीपतिः, by including it in Sarangrava class (IV. 1. 73). (4) तनूनपात् (tanû being formed by ऊ Un I 80 has acute on the final, according to others it has acute on the first and napât = na pâti or na pâlayati with क्विप् and has acute on the first). (5) नराशंसः (नरा अस्मिन्नासीनाः शंसन्ति or नरा एव शंसन्ति) (nara is formed by अच् and has acute on the first. Sâmsa is formed by घञ्, the lengthening takes place by VI. 3. 137). (6) शुनःशेपः = शुन इव शेपोऽस्य is a Bahuvribi : the Genitive is not elided by (VI. 3. 21. Vârt), and both have acute on the first. (7) शण्डामर्कौ both 'Sanda' and 'Marka' being formed by घञ् have acute on the first : the lengthening takes place by VI 3. 137. (8) तृष्णावरूत्री Trishna has acute on the first, वरूत्री has acute on the final. The lengthening here also is by VI. 3. 137. (9) बम्बाविश्ववयसौ Bamba is finally acute, and viśva by VI. 2. 106 has acute on the final, as viśvavayas is a Bahuvrihi The lengthening takes place as before by VI. 3. 137. (10) मर्मृत्युः । मर् is formed by क्विप् affix and मृत्यु has acute on the final. The words governed by this sutra are those which would not be included in the next two sûtras.

३८७५ । देवताद्वन्द्वे च । ६ । २ । १४१ ॥

उभे युगपत्प्रकृत्या स्तः । 'आ न इन्द्रावरुणौ' । 'इन्द्राबृहस्पती वयम्' । 'देवता' किम् । प्लक्षन्यग्रोधौ । 'द्वन्द्व' किम् । अग्निष्टोमः ॥

3875. In a Dvandva compound of names of Divinities, the both members retain their original accent.

Thus यत्र इन्द्रावरुणा (Rig Veda VI. 68. 1) इन्द्राबृहस्पती वयं (Rig Veda IV. 49. 5). The word इन्द्र has acute on the first (by nipâtana), वरुण is formed by उनन् (Up. III. 53) and by VI. 1. 197 has acute on the first. बृहस्पति has two acutes by VI. 2. 140, and Indra-Brihaspati has three acutes. Why do we say 'names of divinities'? Observe प्लक्षन्यग्रोधौ। Why do we say 'a Dvandva'? Observe अग्निष्टोमः ॥

३८७६ । नोत्तरपदेऽनुदात्तादावपृथिवीरुद्रपूषमन्थिषु । ६ । २ । १४२ ॥

पृथिव्यादिवर्जितेऽनुदात्तादावुत्तरपदे प्रागुक्तं न । 'इन्द्राग्निभ्यां कं वृषणः' । 'अपृथिव्यादौ' किम् । 'द्यावापृथिवी जनयन्' । द्यावा आद्युदात्तो निपात्यते । पृथिवी ङीषन्तत्वादन्तोदात्तः । सोमारुद्रौ । रोदेर्णिलुक्च' इति रक्प्रत्ययान्तो रुद्रशब्दः । 'इन्द्रापूषणौ' । 'श्वन्नुक्षन्पूषन् —' इति पूषा अन्तोदात्तो निपात्यते । शुक्रामन्थिनौ । मन्थिन्निन्नन्तत्वादन्तोदात्तः । उत्तरपदग्रहणमनुदात्तादावित्युत्तरपदविशेषणं यथा स्याद्द्वन्द्वविशेषणं मा भूत् । अनुदात्तादाविति विधिप्रतिषेधयोर्विषयविभागार्थम् ॥

3876. In a Dvandva compound of the names of divinities, both members of the compound simultaneously do not retain their accent, when the first syllable of the second word is anudâtta, with the exception of पृथिवी, रुद्र, पूषन् and मन्थिन् ॥

Thus इन्द्राग्निभ्यां कं वृषणः (Rig Veda I. 109. 3). Agni has acute on the final.

Why do we say with the exception of 'prithivi' &c? Observe द्यावापृथिवी जनयन् (Rig Veda X. 66. 9.) dyâvâ has acute on the first, 'prithivi' being formed by 'ṅish', has acute on the final. सोमारुद्रौ, Rudra is formed by 'rak' affix (Up. II. 22.), and has acute on the final इन्द्रापूषणौ (Rig Veda VII. 35. 1) Pûshan has acute on the end. (Up. I. 159) शुक्रामन्थिनौ, the words Śukra and manthin have acute on the final.

The word uttarapada is repeated in the sûtra, in order that it should be qualified by the word 'anudâttâdau', which latter would otherwise have qualified Dvandva. The word 'anudâttâdau' shows the scope of the prohibition and the injunction.

३८७७ । अन्तः । ६ । २ । १४३ ॥

अधिकारोऽयम् ॥

3877. In the following sûtras up to the end of the chapter should always be supplied the phrase 'the last syllable of the second member has the acute.'

३८७८ । थाथघञ्क्ताजबित्रकाणाम् । ६ । २ । १४४ ॥

'थ' 'अथ' 'घञ्' 'क्त' 'अच्' 'अप्' 'इत्र' 'क' एतदन्तानां गतिकारकोपपदात्परेषामन्त उदात्तः । 'प्रभृथ आयोः' । आवसथः । घञ् । प्रभेदः । क्त । 'दूरमित उद्धृतो दुष्टुतं तत्' । दूरत उद्धृतेषु सुत इति सिद्धः । अच् । प्रक्षयः । अप् । प्रलवः । इत्र । प्रलवित्रम् । क । गोवृषः । मूलविभुजादित्वात्कः । गतिकारकोपपदादित्येव । सुस्तुतं भवता ॥

3878. The last syllable of the second member has the acute in the verbal nouns ending in य, अथ, घञ्, क्त, अच्, अप्, इत्र and क, when precèded by a Gati, a Kâraka or an Upapada (VI. 2. 139).

Thus प्रभृथस्यायोः (Rig Veda V. 41. 19), प्रभृथ formed by क्थन् affix (Up. II. 2 and 3), and but for this sûtra, by VI. 2. 139 this word would have retained its original accent, which was acute on the first. अथः—आवसथः formed by अथच् affix (Up. III. 116). घञ्—प्रभेदः, । क्तः—धर्तावज्री पुरुष्टुतः (Rig Veda I. 11. 4). The word पुरुष्टुतः should be analysed as पुरुषु बहुप्रदेशेषु स्तुतः 'praised in many lands'. अच् (III. 3. 56) :—प्रक्षयः, the word क्षय 'dwelling,' is end acute, otherwise on the first (VI. 1. 201, 202). अप्—प्रलवः । इत्र—प्रलवित्रम् । क—गोसर्दः = गां सर्दति, (III. 2. 5 Vârt) : (क—being added by III. 1. 135). The word वृष has acute on the first, as it belongs to वृषादि class (VI. 1 203). When the preceding words are not Gati, Kâraka or Upapada, this rule does not apply : as सुस्तुतं भवता, where सु being Karmapravachanîya, the word gets the accent of the In declinable.

३८७९ । सूपमानात्क्तः । ६ । २ । १४५ ॥

सोरुपमानाच्च परं क्तान्तमन्तोदात्तम् । 'ऋतस्य योनौ सुकृतस्य' । शशप्लुतम् ॥

3879. The participle in *kta* has acute on the final, when it is preceded by *su* or by a word with which the second member is compared.

Thus सुकृतम्, in the following Rik ऋतस्य योनौ सुकृतस्य (Rig Veda X. 85. 24· With Upamâna words we have—शशप्लुतम् । This debars VI. 2. 49 and 48. When सु is not a Gati, the rule does not apply, as सुस्तुतम् भवता ॥

३८८० । संज्ञायामनाचितादीनाम् । ६ । २ । १४६ ॥

गतिकारकोपपदात्क्तान्तमन्तोदात्तमाचितादीन्वर्जयित्वा । उपहूतः शाकल्यः । परिजग्धः कौण्डिन्यः । 'अन-' इति किम् । आचितम् । आस्थापितम् ॥

3880. The Participle in 'kta' has acute on the last syllable when preceded by a Gati, or a Kâraka or an Upapada, if the compound denotes a Name; but not in 'âchita' &c.

Thus उपहूतः शाकल्यः, परिजग्धः कौण्डिन्यः । This debars VI. 2. 49. Why do we say 'when it is not आचित &c.' Observe आचितम् &c.

1 आचित, 2 पर्याचित, 3 आस्थापित, 4 परिगृहीत, 5 निरुक्त, 6 प्रतिपन्न, 7 अपश्लिष्ट, 8 प्रश्लिष्ट, 9 उपहित (उपहत), 10 उपस्थित, 11 संहितागवि (संहितशब्दो यदा गोरन्यस्य संज्ञा तदान्तोदात्तो न भवति । यदा तु गोः संज्ञा तदान्तोदात्त एव) ॥

The word संहित in the above list does not take acute on the final, when it is the name of anything else than a 'cow'; but when it denotes 'a cow' it has acute on the final.

३८८१ । प्रवृद्धादीनां च । ६ । २ । १४७ ॥

एषां क्तान्तमुत्तरपदमन्तोदात्तम् । प्रवृद्धः । प्रयुक्तः । अकारकार्थोऽयमारम्भः । आकृतिगणोऽयम् ॥

3881. The words 'pravriddha' &c., ending in 'kta' have acute on the final.

Thus प्रवृद्धः, प्रयुक्तः । The rule is applicable to compounds which do not denote a name. It is an Akritigaṇa. The words have acute on the final, even when not followed by यान &c., though in the Gaṇapiṭha they are read along with these words. Some hold it is only in connection with यान &c. that these words have acute on the final. This being an Akritigaṇa we have पुनरुत्स्यूतं वासोदेयं, पुनर्निष्कृतो रथः &c.

1 प्रवृद्धं यानम्, 2 प्रवृद्धो वृषलः, 3 प्रयुक्तासूत्रागः or प्रयुक्ताः सक्तवः, 4 आकर्षे अवहितः 5 अवहितो भोगेषु, 6 खट्वारूढः, 7 कविशस्तः, आकृतिगण ॥

३८८२ । कारकाद्दत्तश्रुतयोरेवाशिषि । ६ । २ । १४८ ॥

संज्ञायामन्त उदात्तः । देवदत्तः । विष्णुश्रुतः । 'कारकात्' किम् । संश्रुतो रामायणः । 'दत्तश्रुतयोः' किम् । देवपालितः । अस्मान्नियमादत्र 'संज्ञायामन-' (३८८०) इति न । 'तृतीया कर्मणि' (३७८२) इति तु भवति । 'एव' किम् । कारकावधारणं यथा स्याद्दत्तश्रुतावधारणं मा भूत् । अकारकादपि दत्तश्रुतयोरन्त उदात्तो भवति । संश्रुतः । 'आशिषि' किम् । देवैः खाता देवखाता । आशिष्येवेत्यवधारणं नियमः । तेनानाशिषि नदीति देवदत्त इत्यत्र न । शङ्खविशेषस्य संज्ञेयम् । 'तृतीया कर्मणि' (३७८२) इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वमेव भवति ॥

3882. The final of Past Participles 'datta' and 'sruta' alone has acute, in a compound denoting a Name and a benediction, the preceding word being a word standing in close relation to an action (kâraka).

Thus देवा एनं देयासुः = देवदत्तः, विष्णुरेनं श्रूयात् - विष्णुश्रुतः । Why do we say 'preceded by a kâraka'? Observe संश्रुतो रामायणः । The word कारक indicates that the rule will not apply when a gati or upapada precedes.

Why do we say 'of दत्त and श्रुत'? Observe देवपालितः (VI. 2. 48), which, though a Name, is not governed by VI. 2. 146, and does not take acute on the final, for the present rule makes a restriction with regard to that rule even. So that where a Participle in क्त is preceded by a kâraka, and the compound denotes a benediction and a Name, the accent is not on the final, as required by VI. 2. 146, S. 3880 but such a word is governed by VI. 2. 48, S. 3782 unless the Participle be Datta and śruta, when the present rule applies.

Why do we use 'एव (*alone*)'? So that the restriction should apply to 'kâraka', and not to Datta and, Śruta. For the words Datta and Śruta will have acute on the final even after a nonkâraka word. As संश्रुतः ॥

Why do we say 'when denoting benediction'? The rule will not apply where benediction is not meant. As देवैः खाता = देवखाता । This rule applies to Datta and Śruta after a kâraka-word, only when benediction is meant. It therefore does not apply to देवदत्त 'the name of Arjuna's conch', as आयतेन इति देवदत्तः, which is governed by VI. 2. 48.

३८८३ । इत्थंभूतेन कृतमिति च । ६ । २ । १४९ ॥

इत्थंभूतेन कृतमित्येतस्मिन्नर्थे यः समासस्तत्र क्तान्तमुत्तरपदमन्तोदात्तं स्यात् । सुप्तप्रलपितम् । प्रमत्तगीतम् । कृतमिति क्रियासामान्ये कर्तरि निर्भूतप्रादुर्भाव एव । तेन प्रलपितादपि कृतं भवति 'तृतीया कर्मणि' (३७८२) इत्यस्यापवादः ॥

3883. The Participle in *kta* has acute on the final, when the compound denotes 'done by one in such a condition.'

The word इत्थंभूत means 'being in such a condition.' Thus सुप्तप्रलपितम्, प्रमत्तगीतम्, as Adjectives and Abstract verbal nouns. This is an exception to VI. 2. 48. When the words प्रलपित &c. are used to denote Noun of Action (भाव) then by VI. 2. 144 they get of course acute on the final.

३८८४ । अनो भावकर्मवचनः । ६ । २ । १५० ॥

कारकात्परमनप्रत्ययान्तं भाववचनं कर्मवचनं चान्तोदात्तम् । पयःपानं सुखम् । राजभोजनाः शालयः । 'अनः' किम् । हस्तादायः । 'भा-' इति किम् । दन्तधावनम् । 'कारकात्' किम् । निदर्शनम् ॥

3884. After a kâraka as mentioned in VI. 2. 148, the second member ending in the affix अन, and denoting an action in the Abstract or the object (*i. e.* having the senses of a Passive Adjective), has acute on the final.

Thus पयःपानं सुखम् । This is an example of भाव or Abstract Verbal Noun. राजभोजनाः शालयः, is an example of कर्मवचन or Passive Adjective. This is formed by ल्युट् under III. 3. 116. For the Sûtra III. 3. 116 may be explained by saying that (1) ल्युट् is applied when the Upapada is in the objective case and bhâva is meant, (2) as well as when object is to be expressed. When the first explanation is taken, the above are examples of Bhâva; when the second explanation is taken they are examples of Karma. Why do we say 'ending in अन्'? Observe हस्तादायः । Why do we say 'when expressing an action in the abstract (bhâva), or an Object (karma)'? Observe दन्तधावनम्, here ल्युट् is added after an instrumental kâraka (III. 3. 117). Why do we say 'after a kâraka'? Observe निदर्शनम् । In all the counter-examples, the second members retain there original accent.

३८८५ । मन्क्तिन्व्याख्यानशयनासनस्थानयाजकादिक्रीताः । ६ । २ । १५१ ॥

कारकात्पराण्येतान्युत्तरपदान्यन्तोदात्तानि स्युः । [illegible] । रथवर्त्म । पाणिनिकृतिः । छन्दोव्याख्यानम् । राजशयनम् । राजासनम् । अश्वस्थानम् । ब्राह्मणयाजकः । गोक्रीतः । 'कारकात्' किम् । 'प्रभृतौ संकृतिः' । अत्र 'तादौ च निति-' (३८४८) इति स्वरः ॥

3885. The words ending in मन् or क्तिन् affixes, and the word व्याख्यान, शयन, आसन, स्थान and क्रीत as well as याजक &c. have acute on the final, when at the end of a compound, preceded by a kâraka word.

Thus मन्—रथवर्त्म । क्तिन्—पाणिनिकृतिः । व्याख्यान—छन्दोव्याख्यानम् । शयन—राजशयनम् । आसन—राजासनम् । स्थान—अश्वस्थानम् । याजकादि words are those which form Genitive compounds under II. 2. 9, and those compounds only are to be taken here ; as ब्राह्मणयाजकः, क्षत्रिययाजकः, ब्राह्मणपूजकः, क्षत्रियपूजकः । क्रीत — गोक्रीतः । This is an exception to VI. 2. 139, and in the case of क्रीत, rule VI. 2. 48 is superseded. The words व्याख्यान &c. do not denote here भाव or कर्म. had they done so, rule VI. 2. 149 would have covered them. When the first member is not a kâraka, we have प्रभूतौ संगतिम् । Here the accent is governed by VI. 2. 50, S. 3784.

1 याजक, 2 पूजक, 3 परिचारक, 4 परिषेचक परिवेषक, 5 स्नापक स्नातक, 6 अध्यापक, 7 उत्सादक (उत्सादक) 8 उद्वर्तक, 9 होतृ, 10 भर्तृ, 11 रथगणक, 12 पत्तिगणक, 13 पोतृ, 14 होतृ, 15 वर्तक ॥

३८८६ । सप्तम्याः पुण्यम् । ६ । २ । १५२ ॥

अन्तोदात्तम् । अध्ययनपुण्यम् । 'तत्पुरुषे तुल्यार्थ-' (३७३६) इति प्राप्तम् । 'सप्तम्याः' किम् । वेदेन पुण्यं वेदपुण्यम् ॥

3886. The word 'puṇya' has acute on the final when preceded by a noun in the Locative case.

Thus अध्ययने पुण्यम् = अध्ययनपुण्यम् । The compounding takes place by II. 1. 40 by the process of splitting the sûtra (yoga-vibhâga), taking सप्तमी there as a full sûtra, and शौण्डैः another. Here by VI. 2. 2, S. 3736 the first member would have preserved its accent, the present sûtra supersedes that and ordains acute on the final. The word पुण्य is derived by the Uṇâdi affix यत् (Uṇ V. 15) and would have retained its natural accent (VI. 1. 213) and thus get acute on the first syllable by krit-accent. (VI. 2. 139). Why do we say 'a locative case'? Observe वेदेन पुण्यं = वेदपुण्यम् ॥

३८८७ । ऊनार्थकलहं तृतीयायाः । ६ । २ । १५३ ॥

माषोनम् । माषविकलम् । वाक्कलहः । तृतीयापूर्वपदप्रकृतिस्वरापवादोऽयम् । अत्र केचिदर्थेति स्वरूपग्रहणमिच्छन्ति । धान्यार्थः । ऊनशब्देन स्वार्थनिर्देशार्थेन तदर्थानां ग्रहणमिति प्रतिपादोत्तरत्वादेव सिद्धं तृतीयापूर्वं स्पष्टार्थम् ॥

3887. The acute falls on the final of words having the sense of 'ûna,' and of 'kalaha' when they are second members in a compound, preceded by a term in the instrumental case.

Thus माषोनम्, माषविकलम्, वाक्कलहः । The compounding takes place by II. 1. 31. This is an exception to VI. 2. 2 by which the first member being in the third case, would have retained its original accent. Some say that the word अर्थ in the sûtra means the word form अर्थ, so that the aphorism would mean—'after an instrumental case, the words ऊन, अर्थ, and कलह get acute on the final.' The examples will be in addition to the above:—धान्येनार्थः = धान्यार्थः । If this be so, then the word-form ऊन alone will be taken and not its synonyms like विकल &c. To this we reply, that ऊन will denote its synonyms also, by the fact of its being followed by the word अर्थ । By sûtra II. 1. 13, ऊनार्थ and कलह always take the

Instrumental case, so we could have omitted the word तृतीयायाः, from this sûtra for by the maxim of pratipadokta &c. कृत्यार्थकत्वं would have referred to the compound ordained by II. 1. 31. The mention of तृतीया here is only for the sake of clearness .

३८८८ । मिश्रं चानुपसर्गमसंधौ । ६ । २ । १५४ ॥

पणबन्धेनैकार्थ्यं संधिः । तिलमिश्राः । सर्पिर्मिश्राः । 'मिश्रम्' किम् । गुडधानाः । 'अनुपसर्गम्' किम् । तिलसंमिश्राः । 'मिश्रग्रहणे सोपसर्गग्रहणस्य' इदमेव ज्ञापकम् । 'असंधौ' किम् । ब्राह्मणमिश्रो राजा । ब्राह्मणैः सह संहित ऐकार्थ्यमापन्नः ॥

3888. The word 'miśra' has acute on the final after an Instrumental case, when it is not joined with any Preposition and does not mean a 'compact or alliance.'

Thus तिलमिश्राः सर्पिर्मिश्राः ; Why do we say मिश्र ? Observe गुडधानाः । Why do we say 'not having a Preposition' ? Observe तिलसंमिश्राः । The employment in this sûtra of the phrase 'anupasargam', implies, that wherever else, the word miśra is used, it includes miśra with a preposition also. Therefore in II. 1. 31 where the word मिश्र is used, we can form the Instrumental compounds with मिश्र preceded by a preposition also.

Why do we say 'not denoting a compact' ? Observe ब्राह्मणमिश्रो राजा = ब्राह्मणैः सह संहित ऐकार्थ्यमापन्नः ॥

३८८९ । नञो गुणप्रतिषेधे संपाद्यर्हहितालमर्थास्तद्धिताः । ६ । २ । १५५ ॥

संपाद्याद्यर्थतद्धितान्ता नञो गुणप्रतिषेधे वर्तमानात्परेऽन्तोदात्ताः । कर्णवेष्टकाभ्यां संपादि कार्णवेष्टकिकम् । न कार्णवेष्टकिकमकार्णवेष्टकिकम् । छेदमर्हति छैदिकः । न छैदिकोऽच्छैदिकः । न वत्सेभ्यो हितोऽवत्सीयः । न संतापाय प्रभवति असांतापिकः । 'नञः' किम् । गर्दभरथमर्हति गार्दभरथिकः । विगार्दभरथिकः । 'गुणप्रतिषेधे' किम् । गार्दभरथिकादन्योऽगार्दभरथिकः । गुणो हि तद्धितार्थे प्रवृत्तिनिमित्तं संपादित्वाद्युच्यते । तत्प्रतिषेधो यत्रोच्यते तत्रायं विधिः । कर्णवेष्टकाभ्यां न संपादि मुखमिति । 'संपादि–' इति किम् । पाणिनीयमधीते पाणिनीयः । न पाणिनीयोऽपाणिनीयः । 'तद्धिताः' किम् । वोढुमर्हति वोढा । न वोढाऽवोढा ॥

3889. The words formed with the Taddhita affixes denoting 'fitted for that' (V. 1. 99), 'deserving that' (V. 1. 63), 'good for that' (V. 1. 5), 'capable to effect that' (V. 1. 101), have acute on the final, when preceded by the Negative Particle 'nañ' when it makes a negation with regard to the abovementioned attributes.

Thus संपादि 'suited for that' (V. 1. 99) :— अकार्णवेष्टकिकं मुखम् = न कार्णवेष्टकिकं (कर्णवेष्टकाभ्यां सम्पादि) । The affix is ठञ् । अर्ह 'deserving that' (V. 1. 63) :— अच्छैदिकः = न छैदिकः (छेदमर्हति). The affix is ठक् (V. 1. 64 and V. 1. 19). हित 'good for that' (V. 1. 5) :— अवत्सीयः = न वत्सेभ्यो हितः । The affix is छ V. 1. 1. अलमर्थः 'capable to effect that' (V. 1. 101) :— असांतापिकः = न सांतापिकः । The affix is ठञ् (V. 1. 18). Why do we say 'after नञ्' ? Observe गर्दभरथमर्हति = गार्दभरथिकः, विगार्दभरथिकः, where the negative वि is used and therefore the avyaya वि retains its accent by VI. 2. 2. Why do we say 'negation of

that attribute'? Observe गार्द्धभरथिकादन्यः = अगार्द्धभरथिकः । The word गुण here means the attribute denoted by the Taddhita affix, and not any attribute in general. Thus अकार्ष्णवेष्टकिकं मुखं = कार्ष्णवेष्टकाभ्याम् गुणम् । Why do we say 'in the sense of samapâdi &c'? Observe पाणिनीयमधीयते - पाणिनीयः = अपाणिनीयः । Why do we say 'Taddhita affixes'? Observe कन्यां वोढुमर्हति = कन्यावोढा, न वोढा = अवोढा । Here तृच् a krit is added in the sense of 'deserving' (III. 3. 169).

३८९० । ययतोश्चातदर्थे । ६ । २ । १५६ ॥

ययतौ यौ तद्धितौ तदन्तस्योत्तरपदस्य नञो गुणप्रतिषेधविषयात्परस्यान्त उदात्तः स्यात् । पाशानां समूहः पाश्या अपाश्या । न पाश्या अदन्त्यम् । 'अतदर्थे' किम् । अपाद्यम् । 'तद्धितः' किम् । अदेयम् । 'गुणप्रतिषेधे' किम् । दन्त्यादन्यदन्त्यम् ॥

'+ तदनुबन्धकग्रहणे नातदनुबन्धकस्य +' इति । नेह । अवामदेव्यम् ॥

3890. The words formed with the Taddhita affixes य and यत् when not denoting 'useful for that,' have acute on the last syllable, after the particle नञ् negativing the attribute.

Thus पाशानां समूहः = पाश्याः, न पाश्याः = अपाश्याः. (IV. 2. 49) दन्तेषु भवं = दन्त्यम् न दन्त्यं = अदन्त्यम्, (V. 1. 6). Why do we say 'atadartha:—not useful for that, Observe पाद्यार्थं उदकम् = पाद्यम्, न पाद्यम् - अपाद्यम् (V. 4. 25). Why do we say 'Taddhita'? This rule does not apply when the affixes are not Taddhita, as अदेयम् formed with the krit-affix यत् । Why do we say 'negativing the attribute'? There must be negation of the attribute, otherwise दन्त्यादन्यत् = अदन्त्यम् । *Paribhâshâ:*— "When a term with one or more Anubandhas is employed in Grammar, it does not denote that which in addition to those one or more anubandhas has another Anubandha attached to it." The affix य and यत्, one without any anubandha and the other with the anubandha त् being specifically mentioned, excludes all other affixes having य as their effective element, such as ड्य &c. (IV. 2. 9), thus न वामदेव्यं = अवामदेव्यम् । See IV. 2. 9.

३८९१ । अच्कावशक्तौ । ६ । २ । १५७ ॥

अजन्तं कान्तं च नञः परमन्तोदात्तमशक्तौ गम्यायाम् । अपचः अप्रमथकः । अविलिखः । 'अशक्तौ' किम् । अपचो दीक्षितः । गुणप्रतिषेध इत्येव । अन्योऽयं पचादचः ॥

3891. A word formed with the krit affix अच् and क, preceded by the particle नञ्, has acute on the final, when the meaning is 'not capable'.

Thus अपचः = य पक्तुं न शक्नोति, so also अविलिखः (III. 1. 134 &c). Why do we say when meaning 'not capable'? Observe अपचो दीक्षितः । A दीक्षित does not cook his food, not because he is physically incapable of cooking, but because by the vows of his particular order he is prohibited from cooking.

३८९२ । आक्रोशे च । ६ । २ । १५८ ॥

नञः परावच्कावन्तोदात्तावाक्रोशे । अपचो जाल्मः । पक्तुं न शक्नोतीत्येवमाक्रोशयते । अविक्षिपः ॥

3892. A word formed by the kṛit-affixes अच् or क, preceded by the Negative particle, has acute on the final when one abuses somebody by that word.

Thus अपचो॑ऽयं जाल्मः 'this rogue does not cook, though he can do so.' Here avarice is indicated, the fellow wants more pay before he will cook: and not his incapacity. So also अविक्षिपः॥

३८९३। संज्ञायाम्। ६। २। १५९॥

नञः परमन्तोदात्तं संज्ञायामाक्रोशे। अदेवदत्तः॥

3893. When abuse is meant, a word preceded by 'nañ' has acute on the final, in denoting a Name.

Thus अदेवदत्तः 'No Devadatta, not deserving of this name.'

३८९४। कृत्योकेष्णुच्चार्वादयश्च। ६। २। १६०॥

नञः परेऽन्तोदात्ताः स्युः। अकर्तव्यः। उक्। अनागामुकः। इष्णुच्। अनलंकरिष्णुः। इष्णुजग्रहणे खिष्णुचो ग्रहणमनुबन्धकस्यापि यद्वा भिकारादेशोऽयं धामसामर्थ्यात्। अनाढ्यंभविष्णुः। चार्वादिः। अचारुः। 'राजाह्नो छन्दसि'। अराजा। अनहः। 'भाषायाम्' नञः स्वर एव॥

3894 After the Negative particle, words formed by the kritya affixes (III. 1. 95), by उक, and इष्णुच् and the words चारु &c. have acute on the final.

Thus kritya:—अकर्तव्यः। उक:—अनागामुकः। इष्णुच् अनलंकरिष्णुः। The affix इष्णुच् includes खिष्णुच् also: though the latter contains two anubandhas. In sûtra III. 2. 57 खिष्णुच् is ordained after भू but instead of खिष्णुच् with ख, the affix might have been well exhibited as इष्णुच् without ख. As भू is udâtta, भू + इष्णुच् = भू + इट् + इष्णुच्। So that we would have got the required form. But as a matter of fact the affix is exhibited there with an ख for the sake of the present sûtra only, so that इष्णुच् here may include खिष्णुच् also। अनाढ्यंभविष्णुः, चारु &c:—अचारुः, असाधुः, अयौधिकः, अनङ्गमेजयः, अनन्यभावः (double negation). अनकस्मात् (double negation). The words वर्तमान, वर्धमान, त्वरमाण, ध्रियमाण, रोचमान, क्रीयमाण, and शोभमान preceded by अ (नञ्) when denoting names have acute on the final. अविकारः, असदृशः and अविकारसदृशः (विकार and सदृश taken jointly and separately). अगृहपति, अगृहपतिकः। अराजा and अनहः in the Vedas only. In the Vernacular they have the accent of नञ्, i. e. udâtta on the first.

1. चारु, 2 साधु, 3 यौधकि (यौधिक) 4 अनङ्गमेजय, 5 वदान्य, 6 अकस्मात्, 7 वर्तमानवर्धमानत्वरमाणध्रियमाणक्रीयमाणरोचमानशोभमानाः (क्रियमाण शोभमान) संज्ञायाम्, 8 विकारसदृशे व्यस्ते समस्ते (अविकार, असदृश अविकारसदृश), 9 गृहपति, 10 गृहपतिक, 11 राजाह्नोश्छन्दसि॥

३८९५। विभाषा तृन्नन्नतीक्ष्णशुचिषु। ६। २। १६१॥

तृन्। अकर्ता। अन्न। अनन्नम्। अतीक्ष्णम्। अशुचि। पक्षेऽव्ययस्वरः॥

3895. After the Negative particle, the final of the following is optionally acute :—a word formed with the affix 'trin,' and the words भक्ष, मीरक, and शुचि ॥

Thus तृन्-अकर्ता or अकर्ता ; भक्ष &c-अभक्ष्यम् or अभक्ष्यम्, अतीक्ष्णम्, or अतीक्ष्णम्, अशुचिः or अशुचिः ॥ The alternative accent is that of the Indeclinable (VI. 2. 2).

३८९६ । बहुव्रीहाविदमेतत्तद्भ्यः प्रथमपूरणयोः क्रियागणने । ६ । २ । १६२ ॥

एभ्यः प्रथमपूरणयोरन्त उदात्तः । इदं प्रथममस्य स इदंप्रथमः । एतद्द्वितीयः । तत्पञ्चमः । 'बहुव्रीहौ' किम् । अनेन प्रथम इदंप्रथमः । 'तृतीया-' (६९२) इति योगविभागात्समासः । 'इदमेतत्तद्भ्यः' किम् । यत्प्रथमः । 'प्रथमपूरणयोः' किम् । तानि बहून्यस्य तद्बहुः । 'क्रियागणने' किम् । अयं प्रथमः प्रधानं येषां त इदंप्रथमाः । द्रव्यगणनमिदम् । 'गणने' किम् । अयं प्रथमः प्रधानं येषां त इदंप्रथमाः । इदंप्रधाना इत्यर्थः । उत्तरपदस्य कार्यित्वात्कपि पूर्वं मध्योदात्तम् । इदंप्रथमकाः । बहुव्रीहावित्यधिकारो 'वनं समासे' (३९१२) इत्यतः प्राग्बोध्यः ॥

3896. In a Bahuvrîhi, after the words इदम्, एतद् and तद् the last syllable of प्रथम and of a proper Ordinal Numeral, has the acute, when the number of times of an action is meant.

Thus इदं प्रथमं गमनं भोजनं वाऽस्य इदम्प्रथमः 'this is the first time of going or eating.' एतद्द्वितीयः, तत्पञ्चमः । Why do we say 'in a Bahuvrihi ?' Observe अनेन=प्रथमः इदंप्रथमः । Here the compounding takes place under S. 692 by dividing that sûtra into two parts by the method of yoga-bibhâga. Here the first member, being in the third case, retains its accent by VI. 2. 2.

Why do we say 'after idam &c.' Observe यत्प्रथमः = यः प्रथम एषाम्, here the first term retains its accent by VI. 2. 1.

Why do we say 'of prathama and the Ordinals' ? Observe तानिबहून्यस्य= तद्बहुः ॥

Why do we say 'in counting an action' ? Observe अयं प्रथम एषां = त इदंप्रथमाः । Here *substances* are counted and not *action*.

Why do we say 'in counting' ? Observe अयं प्रथम एषां=इदं प्रथमाः *i. e.* इदं प्रधानाः and the word प्रथम means here 'foremost,' and is not a numeral.

When the कप् affix is added, the acute falls on the last syllable preceding कप् । As इदं प्रथमकाः । The Bahuvrihi governs the subsequent sûtras up to VI. 2, 178, S. 3912.

३८९७ । संख्यायाः स्तनः । ६ । २ । १६३ ॥

बहुव्रीहावन्तोदात्तः । द्विस्तना । चतुस्तना । 'संख्यायाः' किम् । दर्शनीयस्तना । 'स्तनः' किम् । द्विशिराः ॥

3897. In a Bahuvrîhi, after a Numeral, the word 'stana' has acute on the final.

Thus द्विस्तनाः, चतुःस्तनाः । Why do we say 'after a Numeral' ? Observe दर्शनीयस्तना । Why do we say 'स्तन' ? Observe द्विशिराः ॥

३८९८ । विभाषा छन्दसि । ६ । २ । १६४ ॥

'द्विस्तना करोति' ॥

3898. Optionally so, in the Vedas, the stana after a Numeral has acute on the final.

Thus द्विस्तनाँ or द्विस्तना, चतुःस्तनाँ or चतुःस्तना ॥

३८९९ । संज्ञायां मित्राजिनयोः । ६ । २ । १६५ ॥

देवमित्रः । कृष्णाजिनम् । 'संज्ञायाम्' किम् । प्रियमित्रः ॥

'+ ऋषिप्रतिषेधोऽत्र मित्रे +' विश्वामित्रऋषिः ॥

3899. In a Bahuvrîhi, ending in 'mitra' and 'ajina' the acute falls on the last syllable, when the compound denotes a Name.

As देवमित्रः, कृष्णाजिनम् । Why do we say 'a Name'? Observe प्रियमित्रः ॥

Vârt:—Prohibition must be stated in the case of मित्र when the name is that of a Rishi. As विश्वामित्रः which is governed by VI. 2. 106 ॥

३९०० । व्यवायिनोऽन्तरम् । ६ । २ । १६६ ॥

व्यवधानवाचकात्परमन्तरमन्तोदात्तम् । वस्त्रमन्तरं व्यवधायकं यस्य स वस्त्रान्तरः । 'व्यवधायिनः' किम् । आत्मान्तरः । अन्यस्वभाव इत्यर्थः ॥

3900. In a Bahuvrîhi ending in 'antara' the acute falls on the final, after a word which denotes 'that which lies between.'

Thus वस्त्रान्तरम् 'through an intervened cloth or drapery,' वस्त्रमन्तरं व्यवधायकं यस्य &c. Why do we say 'when meaning lying between'? Observe आत्मान्तरम् = आत्मा स्वभावोऽन्तरोऽन्योयस्य ॥

३९०१ । मुखं स्वाङ्गम् । ६ । २ । १६७ ॥

गौरमुखः 'स्वाङ्गम्' किम् । दीर्घमुखा शाला ॥

3901. In a Bahuvrîhi the acute is on the final, when the second member is 'mukha' meaning mouth i. e. the actual bodily part of an animal and not used metaphorically.

Thus गौरमुखः । Why do we say 'an actual part of a body'? Observe दीर्घमुखा शाला । Here मुख means 'entrance'.

३९०२ । नाव्ययदिक्छब्दगोमहत्स्थूलमुष्टिपृथुवत्सेभ्यः । ६ । २ । १६८ ॥

उच्चैर्मुखः । प्राङ्मुखः । गोमुखः । महामुखः । स्थूलमुखः । मुष्टिमुखः । पृथुमुखः । वत्समुखः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरोऽत्र । गोमुष्टिवत्सपूर्वपदस्योपमानलक्षणोऽपि विकल्पोऽनेन बाध्यते ॥

3902. In a Bahuvrîhi, the acute does not fall on such 'mukha' denoting a real mouth, when it comes after an Indeclinable, and a name of a direction, or after गो, महत्, स्थूल, मुष्टि, पृथु and वत्स ॥

Thus अव्यय: उच्चैर्मुखः । The word उच्चैः is finally acute and retains its accent. दिक्—प्राङ्मुखः । The word प्राक् has acute on the first by VI. 2. 52, गो &c :—

गोमुखः, मद्गुमुखः' स्थूलमुखः, मुष्टिमुखः, पृथुमुखः, and वत्समुखः । In these the first members of the Bahuvrihi preserve their respective accents, under Rule VI. 2. 1 and in the case of compounds preceded by गो, मुष्टि, and वत्स, the optional rule taught in the next sûtra is also superseded by anticipation, though the words may denote comparison.

३९०३ । निष्ठोपमानादन्यतरस्याम् । ६ । २ । १६९ ॥

निष्ठान्तादुपमानवाचिनश्च परं मुखं स्वाङ्गं वान्तोदात्तं बहुव्रीहौ । प्रक्षालितमुखः । पक्षे 'निष्ठोपसर्ग-' (३८४४) इति पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेन गतिस्वरोऽपि भवति । उपमानम् । सिंहमुखः ॥

3903. In a Bahuvrihi, the word 'mukha' denoting 'an actual mouth,' has optionally the acute on the final, when preceded by a participle in 'ta' or by that wherewith something is compared.

Thus प्रक्षालितमुखः or प्रक्षालितमुखः or प्रक्षालितमुखः । When the final is not acute, then Rule VI. 2. 110 S. 3844 applies which makes the first member have acute on the final optionally ; and when that also does not apply, then by VI. 2. 1. the first member preserves its original accent, which is that of the gati (VI. 2. 49). Thus there are three forms. So also with a word denoting comparison :— सिंहमुखः or सिंहमुखः ॥

३९०४ । जातिकालसुखादिभ्योऽनाच्छादनात्क्तोऽकृतमितप्रतिपन्नाः । ६ । २ । १७० ॥

सारङ्गजग्धः । मासजातः । सुखजातः । दुःखजातः । 'जातिकाल-' इति किम् । पुत्रजातः । 'अनाच्छादनात्' किम् । वस्त्रच्छन्नः । 'अकृत-' इति किम् । कुण्डकृतः । कुण्डमितः । कुण्डप्रतिपन्नः । अस्मादेव ज्ञापकान्निष्ठान्तस्य परनिपातः ॥

3904. After a word denoting a species with the exception of a word for 'garment or covering', and after a time-denoting word, as well as after 'sukha' &c. the Participle in 'kta' has acute on the final, in a Bahuvrihi, but not so when the participles are कृत, मित and प्रतिपन्न ॥

Thus सारङ्गजग्धः । मासः—मासजातः । सुख &c. :—सुखजातः । दुःखजातः ।

Why do we say 'after a Species, a time or सुख &c. word'? Observe पुत्र जातः (II. 2. 37), the participle being placed after the word Putra

Why do we say 'when not meaning a garment'? Observe वस्त्रच्छन्नः from the root छद् with the affixes घञ्.

Why do we say 'when not कृत &c.'? Observe कुण्डकृतः, कुण्डमितः, कुण्डप्रतिपन्नः । कुण्ड is first acute by Phit II. 3. being neuter. These three participles do not stand first in a compound (contrary to II. 2. 36). This sûtra implies that as a special case Nishthâ participles may stand second in a compound. In the counter-examples, above given, the first members retain their original accent (VI. 2. 1). The words सुख &c are given under III. 1. 18.

1 सुख, 2 दुःख, 3 तृप्र, (तृप्र तोज) 4 कृच्छ्र, 5 अस्र, 6 आस्र, 7 अलीक, 8 प्रतीप, 9 करुण, 10 कृपण, 11 सोढ, 12 गहन.

३९०५ । वा जाते । ६ । २ । १७१ ॥

जातिकालसुखादिभ्यः परो जातशब्दो वान्तोदात्तः । दन्तजातः । मासजातः ॥

3905. After a species (with the exception of garment) or a time denoting word, or after 'sukha' &c. in a Bahuvrîhi, the word 'jâta' has optionally acute on the final.

Thus दन्तजात॑ः or द॑न्तजातः, मासजात॑ः or मा॑सजातः, सुखजात॑ः or सुख॑जातः, दुःखजात॑ः or दुःख॑जातः &c. The word दन्त is first-acute by Phit II. 6; मास is first-acute by Phit II. 15. The words सुख and दुःख are end acute by Phit I. 6.

३९०६ । नञ्सुभ्याम् । ६ । २ । १७२ ॥

बहुव्रीहावुत्तरपदमन्तोदात्तम् । अव्रीहिः । सुमाषः ॥

3906. A Bahuvrîhi formed by the Negative particle 'nañ' or by 'su' has acute on the last syllable of the compound.

Thus अव्रीहि॑ः, सुमाष॑ः ॥

३९०७ । कपि पूर्वम् । ६ । २ । १७३ ॥

नञ्सुभ्यां परं यदुत्तरपदं तदन्तस्य समासस्य पूर्वमुदात्तं कपि परे । अब्रह्मबन्धुकः । सुकुमारीकः ॥

3907. A Bahuvrîhi, formed by 'nañ' or 'su' and ending in the affix 'kap' (V. 4. 153) has acute on the syllable preceding the affix.

By the last sûtra, the accent would have fallen on कप्, this makes it fall on the vowel preceding it. Thus अब्रह्मबन्धु॑कः, सुकुमारी॑कः ॥

३९०८ । ह्रस्वान्तेऽन्त्यात्पूर्वम् । ६ । २ । १७४ ॥

ह्रस्वान्त उत्तरपदे समासे अन्त्यात्पूर्वमुदात्तं कपि नञ्सुभ्यां परं बहुव्रीहौ । अव्रीहिकः । सुमाषकः । पूर्वमित्यनुवर्तमाने पुनः पूर्वग्रहणं प्रकृतिभेदेन नियमार्थम् । ह्रस्वान्तेऽन्त्यादेव पूर्वं पदमुदात्तं न कपि पूर्वमिति । अज्ञकः । कबन्तस्यान्तोदात्तत्वम् ॥

3908. When the compound ends in a light vowel, the acute falls on the syllable before such last, in a Bahuvrîhi preceded by 'nañ' and 'su' to which 'kap' is added.

Thus अव्री॑हिकः, सुमा॑षकः । The repetition of पूर्व in this sûtra, though its anuvritti was present from the last, shows, that in the last aphorism, the syllable preceding कप् takes the acute, while here the syllable preceding the short-vowel-ending final syllable has the acute and not the syllable preceding कप् । This is possible with a word which is, at least, of two syllables (not counting, of course, सु and अ or कप्). Therefore, in अज्ञ॑कः and सुज्ञ॑कः, the acute is on the syllable preceding कप् by VI. 2. 173, because it has here no antyât-purvam.

३९०९ । बहोर्नञ्वदुत्तरपदभूम्नि । ६ । २ । १७५ ॥

उत्तरपदार्थबहुत्ववाचिनो बहोः परस्य पदस्य नञः परस्येव स्वरः स्यात् । बहुव्रीहिकः । बहुमित्रकः । 'उत्तरपद-' इति किम् । बहुषु मानोऽस्य स बहुमानः ॥

3909. A Bahuvrihi with 'bahu' has the same accent as 'nañ' when it denotes muchness of the object expressed by the second member.

In other words, a Bahuvrihi with the word बहु in the first member, is governed by all those rules which apply to a Bahuvrihi with a Negative Particle such as Rules VI. 2. 172 &c. when this gives the sense of multiety of the objects denoted by the second member. Thus बहुव्रीहिकः by VI. 2. 174. बहुमित्रकः ॥

Why do we say 'uttara-pada bhûmni—when multeity of the object denoted by the second member is meant'? Observe बहुषु मानोऽस्य = बहुमानः पदम् (VI. 2. 1).

३९१० । न गुणादयोऽवयवाः । ६ । २ । १७६ ॥

अवयववाचिनो बहोः परे गुणादयो नान्तोदात्ता बहुव्रीहौ । बहुगुणा रज्जुः । बह्वक्षरं पदम् । बह्वध्यायः । गुणादिराकृतिगणः । 'अवयवाः' किम् । बहुगुणो द्विजः । अध्ययनश्रुतसदाचारादयो गुणाः ॥

3910. In a Bahuvrihi, after 'bahu,' the acute does not fall on the final of 'guṇa' &c. when they appear in the compound as ingredient of something else.

Thus बहुगुणा रज्जुः, बह्वक्षरं पदम्, बह्वध्यायः (VI. 2. 1). गुणादि is an Akrtigaṇa. Why do we say 'when it denotes an avayava or ingredient'? Observe बहुगुणो ब्राह्मणः = अध्ययनश्रुतसदाचारादयोऽस्य गुणाः ॥

1 गुण, 2 अक्षर, 3 अध्याय, 4 सूक्त, 5 छन्दोमान, आकृतिगण ॥

३९११ । उपसर्गात्स्वाङ्गं ध्रुवमपर्शु । ६ । २ । १७७ ॥

प्रपृष्ठः । प्रललाटः । ध्रुवमेकरूपम् । 'उपसर्गात्' किम् । दर्शनीयपृष्ठः । 'स्वाङ्गम्' किम् । प्रशाखो वृक्षः । 'ध्रुवम्' किम् । उद्बाहुः । 'अपर्शु' किम् । विपर्शुः ।

3911. A word denoting a part of the body, which is constant (and indispensable), with the exception of 'parśu' has, after a Preposition in a Bahuvrihi compound, the acute on the last syllable.

Thus प्रपृष्ठः; प्रललाटः । उन्नतं यस्य पृष्ठं भवति स प्रपृष्ठः ॥

Why do we say 'after a Preposition'? Observe दर्शनीयपृष्ठः ॥

Why do we say 'part of the body'? Observe प्रशाखो वृक्षः ॥

Why do we say 'dhruva—constant and indispensable'? Observe उद्बाहुः क्रोशति । Here the hand is raised up only at the time of cursing and not *always* so the state of उद्बाहु is temporary and not permanent.

Why do we say with the exception of पर्शु? Observe विपर्शुः (VI. 2. 1).

३९१२ । वनं समासे । ६ । २ । १७८ ॥

समासमात्रे उपसर्गादुत्तरपदं वनमन्तोदात्तम् । प्रवणे यष्टव्यम् ॥

3912. After a preposition, 'vana' has acute on the final in compounds of every kind.

Thus प्रवणे॑ यष्टव्यम्, निर्वणे॑ प्रणिधीयते, the न changed to ण by VIII. 4. 5 The word 'samâsa' is used in the sûtra to indicate that all sorts of compounds are meant, otherwise only Bahuvrihi would have been meant.

३९१३ । अन्तः । ६ । २ । १७९ ॥

अस्मात्परं वनमन्तोदात्तम् । अन्तर्वणो देशः । अनुपसर्गार्थमिदम् ॥

3913. After 'antar' the acute falls on the final of 'vana.'

Thus अन्तर्वणो॑ देशः । This sûtra is made in order to make वन oxytoned, when a preposition (upasarga) does not precede.

३९१४ । अन्तश्च । ६ । २ । १८० ॥

उपसर्गादन्तःशब्दोऽन्तोदात्तः । पर्यन्तः । समन्तः ॥

3914. The word 'antar' has acute on the final when preceded by a Preposition.

Thus पर्यन्तः॑, समन्तः॑ । This is a Bahuvrihi or a प्रादि compound,

३९१५ । न निविभ्याम् । ६ । २ । १८१ ॥

न्यन्तः । व्यन्तः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरे यणि च कृते 'उदात्तस्वरितयोर्यणः—' (३६५७) इति स्वरितः ॥

3915. The word antar has not acute on the final, after the prepositions *ni* and *vi*.

Thus न्य॑न्तः, व्य॑न्तः, here the first member retains its acute, and semivowel is then substituted for the vowel इ then the subsequent grave is changed to svarita by VIII. 2. 4. S. 3657.

३९१६ । परेरभितोभावि मण्डलम् । ६ । २ । १८२ ॥

परेः परमभितो उभयतो भावो यस्यास्ति तत्कूलादि मण्डलं चान्तोदात्तम् । परिकूलम् परिमण्डलम् ॥

3916. After 'pari' a word, which expresses something, which has both this side and that side, as well as the word 'maṇḍala' has acute on the final.

Thus परिकूल॑म्, परिमण्डल॑म् ॥

३९१७ । प्रादस्वाङ्गं संज्ञायाम् । ६ । २ । १८३ ॥

प्रगृहम् । 'अस्वाङ्गम्' किम् । प्रपदम् ॥

3917. After *pra*, a word, which does not denote a part of body, has acute on the final, when the compound is a name.

Thus प्रपदं॑ पदम् । Why do we say 'not denoting a body part'? Observe प्र॑पदम् ॥

३९१८ । निरुदकादीनि च । ६ । २ । १८४ ॥

अन्तोदात्तानि । निरुदकम् । निरुपलम् ॥

3918. The words *nirudaka* &c, have acute on the final.

Thus निरुदकं॑म्, निरुप॑लम्, निरुपले॑म् &c.

1 निरुदक, 2 निरुपल निरुलप 3 निर्म॑क्षिक, 4 निर्म॑शक, 5 निष्कालक. 6 निष्कालिक 7 निष्पेष, 8 दुस्तरीप, 9 निस्तरीप, 10 निस्तरीक, 11 निरजिन, 12 उदजिन, 13 उपाजिन, 14 परेर्हस्तपादकेशकर्षा आकृतिगण. ॥

NOTE :—These may be considered either as प्रादि समास or Bahuvrihi. If they be considered as avyayi bhâva compounds then they are end-acute already by VI. I. 223. The word निष्कालकः = निष्क्रान्तः कालकात्, is a Prâdi-samâsa with the word काल ending in the affix कन् । The word दुस्तरीपः is thus formed : to the root स्तॄ is added the affix ईप and we have स्तरी (Un III. 158) स्तरीम् प्रादि = स्तरीपः ; कुत्सितः स्तरीपः = दुस्तरीपः । The word निस्तरीकः is formed by adding the affix कप् to the Bahuvrihi निस्तरी । The words हस्त, पाद, केश and कर्ष have acute on the final after परि, as, परिहस्तः परिपादः, परिकेशः, and परिकर्षः ॥

३९१९ । अभेर्मुखम् । ६ । २ । १८५ ॥

अभिमुखम् । 'उपसर्गात्स्वाङ्गम्–' (३९११) इति सिद्धे अबहुव्रीह्यर्थमध्रुवार्थमस्वाङ्गार्थं च अभिमुखा शाला ॥

3919. The word *mukha* has acute on the final when preceded by *abhi*.

As, अभिमुखं॑म् । It is a Bahuvrihi or a प्रादि samâsa. If it is an Avyayibhâva, then it would have acute on the final by VI. 1. 223 also. By VI. 2. 177, even मुख would have oxytone after an upasarga, the present sûtra makes the additional declaration that मुख is oxytone even when the compound is not a Bahuvrihi, when it does not denote an indispensable part of body, or a part of body even, as was the case in VI. 2. 177. Thus अभिमुखा॑ शाला ॥

३९२० । अपाच्च । ६ । २ । १८६ ॥

अपमुखम् । अपमुखम्, योगविभाग उत्तरार्थः ॥

3920. The word 'mukha' has acute on the final, after the preposition *apa*.

Thus अपमुखं॑म् । The separation of this from the last sûtra, is for the sake of the subsequent aphorism, in which the anuvritti of अप only goes.

३९२१ । स्फिगपूतवीणाञ्जोऽध्वकुक्षिसीरनामनाम च । ६ । २ । १८७ ॥

अपादिमान्यन्तोदात्तानि । अपस्फिगम् । अपपूतम् । अपवीणम् । अञ्जस् । अपाञ्जः । अध्वन् । अपाध्वम् । 'उपसर्गादध्वनः' (५४३) इत्यच्समासान्त एकम् । समदेश च कार्यं समासान्तानित्यत्वं । अपकुक्षि । सीरनाम । अपसीरम् । अपहलम् । नाम । अपनाम । स्फिगपूतकुक्षिग्रहणमबहुव्रीह्यर्थम् अध्रुवार्थमस्वाङ्गार्थं च ॥

3921. The words स्फिग, पूत, वीणा, अञ्जस्, अध्वन्, कुक्षि, नामन् and a word denoting 'a plough', have acute on the final, when preceded by *apa*.

Thus अपस्फिगम्, अपपूतम्, अपवीणम्, अपाञ्जः, अपाध्वा (This ordains acute on the final, where the compound apâdhwa does not take the samâsanta affix अच् by V. 4. 85, when it takes that affix, the acute will also fall on the final because अच् is a चित् affix.) This further shows that the samâsanta affixes are not compulsory. (अनित्यश्च समासान्तः). अपकुक्षिः, अपसीरः, अपहलः, अपलाङ्गलम्, अपनाम । These are प्रादि compounds or Bahuvrihi or Avyayibhavas Some of these viz. स्फिग, पूत and कुक्षि: will be end-acute by VI. 2. 177, also when they denote parts of body and a permanent condition and the compound is a Bahuvrihi. Here the compound must not be a Bahuvrihi, nor should these words denote parts of body and permanent condition of these parts.

३९२२ अधेरुपरिस्थम् । ६ । २ । १८८ ॥

अध्यारूढो दन्तोऽधिदन्तः । दन्तस्योपरि जातो दन्तः । 'उपरिस्थम्' किम् । अधिकरणम् ॥

3922. After अधि, that word, which denotes that thing which overlaps or stands upon, has acute on the final.

Thus अधिदन्तः=दन्तस्योपरि यो ऽन्यो दन्तो जायते 'a tooth that grows over another tooth.'

Why do we say when meaning 'standing upon'? Observe अधिकरणम् । Here the acute is on क, the krit-formed second member retaining its accent (VI. 2. 139).

३९२३ अनोरप्रधानकनीयसी । ६ । २ । १८९ ॥

अनोः परमप्रधानवाचि कनीयश्चान्तोदात्तम् । अनुगतो ज्येष्ठमनुज्येष्ठः । पूर्वपदार्थप्रधानः प्रादिसमासः । अनुगतः कनीयाननुकनीयान् । उत्तरपदार्थप्रधानः । प्रधानार्थं च कनीयोग्रहणम् । 'अप्र-' इति किम् । अनुगतो ज्येष्ठोऽनुज्येष्ठः ॥

3923. After 'anu' a word which is not the Principal, as well as 'kanîyas' has acute on the final.

The word अप्रधान means a word which stands in a dependant relation in a compound. Thus अनुगतो ज्येष्ठम् = अनुज्येष्ठः । These are प्रादि samâsa in which the first member is the principal or Pradhâna. अनुगतः कनीयान्=अनुकनीयान्, here the second member is the Principal: the word कनीयस् is taken as प्रधान । Had it been non-pradhâna, it would be covered by the first portion of the sûtra, and there would have been no necessity of its separate enumeration. Why do we say 'अप्रधान'? Observe अनुगतो ज्येष्ठः=अनुज्येष्ठः, where ज्येष्ठ is the Principal.

३९२४ । पुरुषश्चान्वादिष्टः । ६ । २ । १९० ॥

अनोः परोऽन्वादिष्टवाची पुरुषोऽन्तोदात्तः । अन्वादिष्टः पुरुषोऽनुपुरुषः । अन्वादिष्टः किम् । अनुगतः पुरुषोऽनुपुरुषः ॥

3924. After 'ánu' the acute falls on the final of 'purusha,' when it means a man of whom mention was already made.

The word कनीयसि means 'of a secondary importance, inferior,' or 'mentioned again after having already been mentioned.' Thus अनु रविष्टः पुरुषः = अनुपुरुषः; but अनुगतः पुरुषः = अनुपुरुषः ॥

३९२५ । अतेरकृत्पदे । ६ । २ । १९१ ॥

अतेः परमकृदन्तं पदशब्दश्चान्तोदात्तः । अत्यङ्कुशो नागः । अतिपदा गायत्री । 'अकृत्पदे' किम् । अतिकारकः ॥

'+ अतेर्धातुलोप इति वाच्यम् +' । इह मा भूत् । शोभनो गार्ग्योऽतिगार्ग्यः । इह च स्यात् । अतिक्रान्तः कारकमतिकारकः ॥

3925. After 'ati' a word not formed by a krit-affix, and the word 'pada' have acute on the last syllable.

Thus अत्यङ्कुशो नागः, अतिपदा गायत्री । Why do we say 'nonkrit-word and पद'? Observe अतिकारकः ॥

Vârt:— The rule is restricted to those compounds in which a root has been elided. That is, when in analysing the compound, a verb like क्रम् is to be employed to complete the sense. Therefore, it does not apply to शोभनो गार्ग्यः = अतिगार्ग्यः ॥ But it would apply to अतिकारकः, which when analysed becomes equal to अतिक्रान्तः कारकम् ॥

३९२६ । नेरनिधाने । ६ । २ । १९२ ॥

निधानमप्रकाशता । ततोऽन्यदनिधानं प्रकाशनमित्यर्थः । निमूलम् । न्यक्षम् । 'अनिधाने' किम् । निहितो दण्डो निदण्डः ॥

3926. After 'ni' the second member has the acute on the last syllable, when the sense is of 'not laying down.'

The word निधानं = अप्रकाशता 'not making manifest.' Thus निमूलम्, न्यक्षम् । Why do we say when meaning 'not laying down'? Observe निदण्डः = निहितो दण्डः । The force of नि is that of निधान here.

३९२७ । प्रतेरंश्वादयस्तत्पुरुषे । ६ । २ । १९३ ॥

प्रतेः परेंऽश्वादयोऽन्तोदात्ताः । प्रतिगतोंऽशुः प्रत्यंशुः । प्रतिजनः । प्रतिराजा । समासान्तस्या-नित्यत्वात् टच् ॥

3927. In a Tatpurusha compound, the word 'anśu' &c. have acute on the final when preceded by 'prati.'

Thus प्रत्यंशुः, प्रतिजनः, प्रतिराजा ॥ In the case of राजन् this rule applies when the Samâsânta affix टच् is not added, when that affix is added, the acute will also be on the final by virtue of टच् which is a चित् affix.

1 अंशु, 2 जन, 3 राजन्, 4 उष्ट्र, 5 खेटक (खेटक), 6 अजिर, 7 आर्द्रा, 8 श्रवण, 9 कृत्तिका, 10 अर्ध, 11 पुर (आर्यपुर आर्यपुरः) ॥

The word अंशु is formed by the affix कु under the general class मृगय्वादि (Un I. 37), राजन् is formed by the affix कनिन् (Un I. 156), उष्ट्र by adding ष्ट्रन् to

उष 'to burn'. (Up IV. 162), खिट् + वुन् = खेटक ; कार्षिक is formed by किर् (Up I. 53) का + दु+ घञ् (III. 3. 106), with the augment रक् added to का = कार्दी ॥ च+ल्युट् = चवया ॥ कत + तिकन् = कतिका (Up III. 147) भृष् + क्यप् (III. 1. 134) = भव्य ; पुर + क = पुर ॥

Why do we say 'in the Tatpurusha' ? Observe पतिमत्ता चोड़ोऽस्य = पत्नं गुरुमुद्गः ॥

३९२८ । उपाद्द्व्यजजिनमगौरादयः । ६ । २ । १९४ ॥

उपात्परं द्व्यच्कमजिनं चान्तोदात्तं तत्पुरुषे गौरादीन्वर्जयित्वा । उपदेवः उपेन्द्रः । उपाजिनम् । 'अगौरादयः' किम् । उपगौरः । उपतैषः । 'तत्पुरुषे' किम् । उपगतः सोमोऽस्य स उपसोमः ॥

3928. In a Tatpurusha, the words of two syllables and 'ajina' have acute on the final when preceded by 'upa' but not when they are 'gaura' and the rest.

Thus उपगतो देवः=उपदेवः, उपेन्द्रः, उपाजिनम् । But not so in उपगौरः, उपतैषः &c.

1 गौर, 2 तैष (तैल) 3 तैल, 4 लेट, 5 लोट, 6 जिह्वा, 7 कृष्णा, (कन्या) 8 कन्या, 9 गुध (गुड) 10 कल्प, 11 पाद ।

Why 'in a Tatpurusha' ? Observe उपगतः सोमोऽस्य = उपसोमः ॥

३९२९ । सोरवक्षेपणे । ६ । २ । १९५ ॥

सुप्रत्यवसितः । सुरच पूजायामेव । वाक्यार्थस्त्वत्र निन्दा असूयया तथाभिधानात् । 'सो' किम् । कुब्राह्मणः । 'अवक्षेपणे' किम् । सुब्राह्मणः ॥ .

3929. After 'su,' the second member has acute on the final in a Tatpurusha compound, when reproach is meant, in spite of the addition of 'su' which denotes praise.

Thus इह खल्विदानीं, सुस्थण्डिले सुस्फिताभ्यां सुप्रत्यवसितः । The word सु here verily denotes praise, but it is the sense of the whole sentence that indicates reproach or censure. Why do we say 'after सु' ? Observe कुब्राह्मणः । Why 'when reproach is meant' ? Observe शोभनेषु तृणेषु = सुतृणेषु । So also सुब्राह्मणः ॥

३९३० । विभाषोत्पुच्छे । ६ । २ । १९६ ॥

तत्पुरुषे । उत्क्रान्तः पुच्छादुत्पुच्छः । यदा तु पुच्छमुदस्यति उत्पुच्छयति । 'घञ्' (३३२१) । उत्पुच्छस्तदा थाथादिस्वरेण नित्यमन्तोदात्तत्वे प्राप्ते विकल्पोऽयम् । तत्पुरुषत्व विभाषा । 'तत्पुरुषे' किम् । उदस्तं पुच्छं येन स उत्पुच्छः ॥

3930. In a Tatpurusha, the word 'utpuchha' may optionally have acute on the final.

Thus उत्क्रान्तः पुच्छात्=उत्पुच्छः or उत्पुच्छः (V.: स. प्र.). When this word is derived by the affix घञ् (III. 3. 56 S. 33 31) from पुच्छमुदस्यति=उत्पुच्छयति, then it would always have taken acute on the final by VI. 2. 144, the present sûtra ordains option there also. The rule does not apply to a non-Tatpurusha ; as, उदस्तम् पुच्छमस्य=उत्पुच्छः ॥

३९३१ । द्वित्रिभ्यां पाद्दन्मूर्धसु बहुव्रीहौ । ६ । २ । १९७ ॥

आभ्यां परेषामन्तोदात्तो वा । 'द्विपाच्चतुष्पाच्च रथाय' । 'त्रिपादूर्ध्वः' । द्विदन् । 'त्रिमूर्धानं सप्तरश्मिम्' । मूर्ध इत्यकृतसमासान्त एव मूर्धशब्दः । तस्मिन्नप्रयोगस्य च समासान्तेऽन्तोदात्तत्वं यथा स्यात् । अतएव ज्ञापकम् '×अनित्यः समासान्तो भवति×' इति । यदापि च समासान्तः क्रियते तथापि बहुव्रीहिकार्यत्वात्तदेकदेशत्वाच्च समासान्तोदात्तत्वं पक्षे भवत्येव । द्विमूर्धः । 'द्वित्रिभ्याम्' किम् । कल्याणमूर्धा । 'बहुव्रीहौ' किम् । द्वयोर्मूर्धा द्विमूर्धा ॥

3931. In a Bahuvrîhi, the words पाद्, दत् and मूर्धन् have optionally acute on the final after द्वि and त्रि ॥

Thus द्वौ पादावस्य = द्विपात् or द्विपात् as in द्विपाच्चतुष्पाच्च रथाय (Rig Veda IV. 51. 5) त्रिपाद् or त्रिपाद् as in त्रिपादूर्ध्वः (Rig Veda X. 90. 4) द्विदन् or द्विदन् द्विमूर्धा or द्विमूर्धा as in त्रिमूर्धानं सप्तरश्मिम् (Rig Veda I. 146, 1). The word पाद् is पाद with its अ elided, (V. 4. 140) दत् is the substitute of दन्त (V. 4. 141) and मूर्धन् retains its न् not allowing samâsanta affix. This also indicates that the samâsanta rule is not universal. When the samâsanta affix is added, then also the acute is on the final, for the कार्य is here the Bahuvrîhi compound, and this is only a part of it. Thus द्विमूर्धः, त्रिमूर्धः । Why after द्वि and त्रि ? Observe कल्याणमूर्धा here the first member is middle acute by Phiṭ II. 19 and this accent is retained (VI. 2. 1) Why 'Bahuvrîhi' ? Observe द्वयोर्मूर्धा = द्विमूर्धा ॥

३९३२ । सक्थं चाक्रान्तात् । ६ । २ । १९८ ॥

गौरसक्थः । श्लक्ष्णसक्थः । 'अक्रान्तात्' किम् । चक्रसक्थः । समासान्तस्य षचश्चित्त्वात् नित्यमेवान्तोदात्तत्वं भवति ।

3932. The word 'saktha' has acute on the final optionally, when preceded by any word other than what ends in 'kra'

The word सक्थ is the samâsânta form of सक्थि (V. 4. 113). Thus गौरसक्थः or गौरसक्थः, श्लक्ष्णसक्थः or श्लक्ष्णसक्थः The word गौर being formed by रन् from गु and श्लक्ष्ण by क्स (Up. III. 19) are both end-acute. Why 'not after a word ending in क्र' ? Observe चक्रसक्थः which is always oxytone as it is formed by षच् (V. 4. 113) a चित् affix.

३९३३ । परादिश्छन्दसि बहुलम् । ६ । २ । १९९ ॥

छन्दसि परस्य सक्थशब्दस्यादिरुदात्तो वा । 'अञ्जिसक्थमालभेत' । अत्र वार्तिकम्—

'+ परादिश्च परान्तश्च पूर्वान्तश्चापि दृश्यते ।

पूर्वादयश्च दृश्यन्ते व्यत्ययो बहुलं ततः +' ॥

इति । परादिः । 'तुविजाता उरुक्षया' । परान्तः । 'नियेन मुष्टिहत्यया' । 'अञ्जिसक्थः' । पूर्वान्तः 'विश्वायुर्धेहि' ।

इति समासस्वराः ।

3933. The first syllable of the second member is diversely acute; in the Vedas.

The word पर "the second member" refers to सक्थ, as well as to any other word in general. Thus अञ्जिसक्थमालभेत, but शोणसक्थः so also उरुक्षया, वाक्पतिः, चित्पति ॥

In the non-Vedic literature these last two compounds will be final acute by VI. 1. 223, rule VI. 2. 18 not applying because of the prohibition contained in VI. 2. 19.

The rule is rather too restricted. It ought to be: "In the Vedas, the *first* syllable and the *final* syllable of the *second* member, as well as the *final* syllable and the *first* syllable of the *preceding* member are seen to have the acute accent, in supersession of all the foregoing rules."

(1) As to where the *first* syllable of the second member (उत्तरादिः) takes the accent, we have तुविजाता उरुक्षया (Rig Veda I. 2. 9.)

(2) As to where the final of all the second terms (उत्तरान्तः) takes the acute we have नियेन मुष्टिहत्यया (Rig Veda I. 8. 2.) त्रिचक्रः (Rig Veda I. 183. 1.)

(3) As to where the final of the preceding (पूर्वान्तः) takes the acute, we have विश्वायुः धेहि ॥

(4) As to where the first syllable of the preceding (पूर्वादिः) takes the acute we have as दिवोदासाय सामगाय ते ॥

Here end the Accents of Compounds.

CHAPTER V.

ACCENTS OF VERBS.

३९३४ । तिङो गोत्रादीनि कुत्सनाभीक्ष्ण्ययोः । ८ । १ । २० ॥

तिङन्तात्पदाद्गोत्रादीन्यनुदात्तान्येतयोः । पचति गोत्रम् । पचतिपचति गोत्रम् । प्रवचनप्रहसनप्रकथनप्रत्यायनादयः । कुत्सनाभीक्ष्ण्यग्रहणं पाठविशेषणम् । तेनान्यत्रापि गोत्रादिग्रहणे कुत्सनादावेव कार्यं ज्ञेयम् । 'गोत्रादि–' इति किम् । पचति पापम् । 'कुत्स–' इति किम् । खनति गोत्रं ; समेत्य कूपम् ॥

3934. The words *gotra* &c., become unaccented after a finite verb, when a contempt or a repetition is intended.

Thus पचति गोत्रम्, when contempt is meant.

Here पचति गोत्रं means 'he proclaims his Gotra &c., so that he may get food &c.' पचति is from the root पचि व्यक्तीकरणे 'to make evident' (Bhu. 181). Where contempt is not meant, it has the force of repetition, *i. e.* he repeatedly utters his Gotra as one is bound to do, in marriage-rites &c. And पचति पचति ब्रुवम्, when repetition or intensity is denoted. Similarly पचति ब्रुवम्, पचति पचति ब्रुवम् । The word ब्रुवं is a noun derived from the root ब्रू by the affix अच्, the वच् substitution for ब्रू has not taken place, as an anomaly.

1 गोत्र, 2 ब्रुव, 3 प्रवचन, 4 प्रहसन, 5 प्रकथन, 6 प्रत्यायन, 7 प्रपञ्च, 8 प्राय, 9 न्याय 10 प्रचक्षण, 11 विचक्षण, 12 अवचक्षण, 13 स्वाध्याय, 14 भूयिष्ठ, 15 वा नाम (वाव नाम वा) 16 प्रवचन, 17 प्रहसन ॥

The word नाम optionally becomes anudâtta : in the alternative, it is first acute. Thus पचति नाम or पचति नाम ॥

The words 'contempt and repetition' in the text qualify the whole sentence or sûtra, and not the word गोत्रादि nor the word अनुदात्त understood. For we find that wherever the word गोत्रादि is used in this Chapter, it always implies the sense of 'contempt or repetition.' Thus the word गोत्रादि is used in VIII. 1. 57 and there also the sense is of contempt and repetition.

Why do we say 'Gotra and the rest'? Observe पचति पापम् । Here पापं is an adverb.

Why do we say 'when contempt or repetition is meant'? Observe खनति गोत्रं समेत्य कूपं । 'He digs a well, having assembled the Gotra.'

३९३५ । तिङ्ङतिङः । ८ । १ । २८ ॥

अतिङन्तात्पदात्परं तिङन्तं निहन्यते । 'अग्निमीळे' ॥

3935. A finite verb is unaccented, when a word precedes it, which is not a finite verb.

Thus अग्निमीळे पुरोहितं (Rv. I. 1. 1). स इद्देवेषु गच्छति (Rv. I. 1. 4), अग्ने सुपायनो भव (Rv. V. 1. 1), यजमानस्य पशून्पाहि ॥

३९३६ । न लुट् । ८ । १ । २९ ॥

लुडन्तं न निहन्यते । श्वः कर्ता ॥

3936. But the Periphrastic Future is not unaccented, when it is preceded by a word which is not a finite verb.

This restricts the scope of the last sûtra which was rather too wide. Thus श्वः कर्ता, श्वः कर्तारौ, श्वः कर्तारः । The Sarvadhâtuka affixes डा, रौ, रस्, are anudâtta after the affix तासि by VI. 1. 186, the whole affix तास् becomes udâtta (III. 1. 3) and where the टि portion of तास् *i. e.* the syllable आस्, is elided before the affix डा, there also the आ of डा becomes udâtta, because the udâtta has been elided. See VI. 1. 161.

३९३७ । निपातैर्यद्यदिहन्तकुविन्नेच्चेच्चण्कच्चिद्यत्रयुक्तम् । ८ । १ । ३० ॥

एतैर्निपातैर्युक्तं न निहन्यते । 'यदग्ने स्यामहं त्वम्' । 'युवा यदा कदा' । 'कुविदङ्ग यवमन्तः' । 'अग्निरिन्द्रश्च अजिन्' । पुराणं यत्र विमुच्यन्ते अश्वाः ॥

3937. The finite verb retains its accent in connection with the particles यद्, 'that,' 'because,' यदि, 'if', हन्त, 'also' !, 'O!' कुविद्, 'well', नेत्, 'not', चेद्, 'if', चण् 'if', कच्चित् (interrogative particle, implying 'I hope' or 'I hope not)', and *yatra* 'where.'

Thus यदग्ने स्यामहं त्वम् (Rig Veda VIII. 44. 23). युवा यदा कदा (Rig Veda V 74. 5). कुविदङ्ग आसन् (Rig Veda VII. 91. 1). नेज्जिह्मायन्त्यो नरकं पताम (Nir. I. 11), स चेद् भुङ्क्ते, स चेद् अधीते ; पुराणं यत्र विमुच्यन्ते अश्वाः (Rig Veda I. 89. 9.

The particle चण् with the indicatory ण् has the force of चेत्। Thus अयं च मरिष्यति = अयं चेत् मरिष्यति ॥

३९३८। नह प्रत्यारम्भे। ८।१।३१॥

नहेत्यनेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम्। प्रतिषेधयुक्त आरम्भः प्रत्यारम्भः। 'नह भोक्ष्यसे'। प्रत्यारम्भे किम्। 'नह वै तस्मिँल्लोके दक्षिणमिच्छन्ति'॥

3938. The finite verb retains its accent in connection with 'naha' when employed in the sense of forbidding.

When something urged by one, is rejected insultingly by another, then the reply made by the first tauntingly, with a negation, is pratyârambha. Thus A says to B: 'Eat this please.' B rejects the offer repeatedly, in anger or jest. Then A in anger or jest says 'Nó, you will eat'—as नह भोक्ष्यसे। Here भोक्ष्यसे retains its accent, which is acute on the middle, for से becomes accentless as it follows अदुपदेश (VI. 1. 186), and स्य becomes udâtta by the प्रत्ययस्वर (III. 1. 3).

Why do we say, 'when asseverative'? Observe नह वै तस्मिँल्लोके दक्षिणमिच्छन्ति. 'Verily in that world they do not wish for fee.' Here it is pure negation. तस्मिन् is first acute by फिट् accent, लोके is final acute because it is formed by अच् of पचादि (III. 1. 134), दक्षिणा is first acute, because it is a Pronoun ending in अ (स्वाङ्गशिटामदन्तानाम् Phit II. 6) and इच्छन्ति is anudâtta by VIII. 1. 28.

३९३९। सत्यं प्रश्ने। ८।१।३२॥

सत्ययुक्तं तिङन्तं नानुदात्तं प्रश्ने। सत्यं भोक्ष्यसे। 'प्रश्ने' किम्। 'स॒त्यमिद्वा उ॒ तं व॒यमिन्द्रं॑ स्तवाम'॥

3939. The finite verb retains its accent in connection with 'satya' when used in asking a question.

Thus सत्यं भोक्ष्यसे 'Truly, will you eat'? सत्यमभोक्ष्यसे। Why do we say 'in questioning'? Observe स॒त्यमिद्वा उ॒ तं व॒यमिन्द्रं॑ स्तवाम ॥

३९४०। अङ्गाप्रातिलोम्ये। ८।१।३३॥

अङ्गेत्यनेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम्। 'अङ्ग कुरु'। 'अप्रातिलोम्ये' किम्। 'अङ्ग कूजसि वृषल इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म'। अनभिप्रेतमस्य कुर्वन् प्रतिलोमो भवति॥

3940. The finite verb retains its accent in connection with 'anga' when used in a friendly assertion.

Anything done to injure another is pratiloma, opposite of this is apratiloma, or friendliness. In fact, it is equal to anuloma. Thus अङ्ग कुरु 'yes, you may do.' Here anga has the force of friendly permission.

But when it has the force of pratiloma, we have—अङ्ग कूज३ वृषल इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म 'Well, chuckle O sinner! soon wilt thou learn, O coward.' Here अङ्ग is used in the sense of censure, for chuckling is a thing not liked by the person and is pratiloma action: for pluta-vowel see VIII. 2. 96.

३९४१ । हि च । ८ । १ । ३४ ॥

हियुक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । 'आ हि ष्मा याति' । 'आ हि रुहतम्'

3941. The finite verb retains its accent in connection with 'hi' when used in a friendly assertion.

Thus :—आ हि ष्मा याति (Rig Veda IV. 29. 2). आ हि रुहतं (Rig Veda VIII. 22. 5).

३९४२ । छन्दस्यनेकमपि साकाङ्क्षम् । ८ । १ । ३५ ॥

हीत्यनेन युक्तं साकाङ्क्षमनेकमपि नानुदात्तम् । 'अनृतं हि मत्तो वदति' । 'पाप्मा एनं विपुनाति' । तिङन्तद्वयमपि न निहन्यते ॥

3942. In the Vedas, the finite verb retains its accent (but not always), in connection with 'hi', when it stands in correlation to another verb, even more than one.

That is, sometimes one verb, sometimes more than one verb retain their accent. Thus of more than one verb, we have the following example :—अनृतं हि मत्तो वदति । पाप्मा एनं विपुनाति 'Because the drunkard tells falsehood, therefore sin will make him impure : *i. e.* he does incur sin." Here both verbs वदति and विपुनाति retain their accent : and हि has the force of यत् 'because'. According to Kaiyyata the meaning of this sentence is यस्मात् मत्तोऽनृतं वदति, तस्मादनृतवदनदोषेण न युज्यते *i. e.* a drunkard does not incur the sin of telling a falsehood, because he is not in his senses. See Maitra Sanhita I. 11. 6.

३९४३ । यावद्यथाभ्याम् । ८ । १ । ३६ ॥

आभ्यां योगे तिङन्तं नानुदात्तम् । 'यथा चित्कण्वमावतम्'

3943. A finite verb retains its accent in connection with 'yâvat' and 'yathâ'.

The meaning is that the verb retains its accent, even when यावत् and यथा followed after it. Thus यथा चित् कण्वमावतम् । The word आवतम् is the Imperative (लोट्) Second Person Dual of the root अव् ॥

३९४४ । पूजायां नानन्तरम् । ८ । १ । ३७ ॥

यावद्यथाभ्यां युक्तमनन्तरं तिङन्तं पूजायां नानुदात्तम् । यावत्पचति शोभनम् । यथा पचति शोभनम् । 'पूजायाम्' किम् । यावद्भुङ्क्ते । 'अनन्तरम्' किम् । यावद्देवदत्तः पचति शोभनम् । पूर्वेणात्र निघातः प्रतिषिध्यते ॥

3944. But not so when these particles 'yâvat' and 'yathâ' immediately precede the verb and denote 'praise'.

That is, the verb loses its accent, and becomes anudâtta. Thus यावत् पचति शोभनम्, यथा पचति शोभनम् ॥

Why do we say when denoting 'praise' ? Observe यावद् भुङ्क्ते

Why do we say 'immediately'? Observe यावद् देवदत्तः पचति शोभनम् । Here the verb retains its accent by the last sûtra.

३९४५ । उपसर्गव्यपेतं च । ८ । १ । ३८ ॥

पूर्वेणानन्तरमित्युक्तम् । उपसर्गं व्यवधानार्थं वचनम् । यावत्प्रपचति शोभनम् । अनन्तरमित्येव । यावद्देवदत्तः प्रपचति शोभनम् ॥

3945. A finite verb loses its accent, when it denotes 'praise' and is joined immediately with yâvat and yathâ, through the intervention of an upasarga (or verbal preposition).

The last sûtra taught that the verb loses its accent when *immediately* preceded by यावत् and यथा । This qualifies the word 'immediately' and teaches that the intervention of a Preposition does not debar immediateness. Thus यावत् प्रपचति शोभनम् ॥

The word 'immediately' is understood here also. Thus यावद् देवदत्तः प्रपचति शोभनं ॥ The upasarga प्र has udâtta accent.

३९४६ । तुपश्यपश्यताहैः पूजायाम् । ८ । १ । ३९ ॥

एभिर्युक्तं तिङन्तं न निहन्यते पूजायाम् । 'आदह स्वधामनु पुनर्गर्भत्वमेरिरे' ॥

3946. A finite verb retains its accent in connection with तु पश्य, पश्यत, and अह, when meaning 'praise'.

Thus आदह स्वधामनु पुनर्गर्भत्वमेरिरे ॥

३९४७ । अहो च । ८ । १ । ४० ॥

एतद्योगे नानुदात्तं पूजायाम् । अहो देवदत्तः पचति शोभनम् ॥

3947. A finite verb retains its accent when in connection with *aho* meaning 'praise'.

Thus अहो देवदत्तः पचति शोभनं ॥

३९४८ । शेषे विभाषा । ८ । १ । ४१ ॥

अहो इत्यनेन युक्तं तिङन्तं वानुदात्तं पूजायाम् । अहो कटं करिष्यति ॥

3948. A finite verb retains its accent optionally, when in connection with *aho* in the remaining cases (*i. e.* where it does not mean praise).

What is the शेष alluded to here? The शेष means here senses other than पूजा or 'praise.' Thus कटमहो करिष्यति or कटमहो करिष्यति । This is a speech uttered in anger or envy and not in praise (असूया वचनम्) ।

३९४९ । पुरा च परीप्सायाम् । ८ । १ । ४२ ॥

पुरेत्यनेन युक्तं वानुदात्तं त्वरायाम् । अधीष्व माणवक पुरा विद्योतते विद्युत् । निकटागामिन्यत्र पुराशब्दः । परीप्सायाम् किम् । नडेन स्म पुराधीयते । निकटागामिन्यत्र पुरा ॥

3949. A finite verb retains its accent optionally in connection with 'purâ' when it means 'haste' (*i. e.* when 'purâ' means 'before').

The word परीप्सा means त्वरा or 'quick.' Thus अधीष्व माणवक पुरा विद्योतते विद्युत् । The word पुरा here expresses the future occurrence which is imminent

or very near at hand. It is against the rule of Dharmaśāstras to study while it thunders or lightens.

Why do we say 'when meaning *haste*'? Observe नतेन स्म पुराधीयते । Here the word पुरा expresses a past time; that is, it means 'long ago.' See III. 2. 118 and 122, for the employment of पुरा in the Past Tense, and III. 3. 4, for the Present.

३९५० । नन्वित्यनुज्ञैषणायाम् । ८ । १ । ४३ ॥

नन्वित्यनेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तमनुज्ञैषणायाम् । ननु गच्छामि भोः । अनुजानीहि मां गच्छन्तमित्यर्थः । 'अनु-' इति किम् । अकार्षीः कटं त्वम् । ननु करोमि । पृष्टप्रतिवचनमेतत् ॥

3950. A finite verb retains its accent in connection with *nanu*, when with this Particle permission is asked.

The word एषणा means 'asking, praying.' The word अनुज्ञा means 'permission.' The compound अनुज्ञैषणा means 'asking of permission.' Thus ननु गच्छामि भोः 'can I go sir.' The sense is 'give me permission to go.'

Why do we say when 'asking for' permission'? Observe अकार्षीः कटं त्वम् ? ननु करोमि भोः 'hast thou made the mat? Well, I am making it.' Here ननु has the force of an answering particle, and not used in asking permission and hence the verb loses its accent.

३९५१ । किं क्रियाप्रश्नेऽनुपसर्गमप्रतिषिद्धम् । ८ । १ । ४४ ॥

क्रियाप्रश्ने वर्तमानेन किंशब्देन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । किं द्विजः पचत्याहोस्विद्गच्छति । 'क्रिया-' इति किम् । साधनप्रश्ने मा भूत् । किं भक्तं पचत्युताहो अपूपान् । 'प्रश्ने' किम् । किं पठति । 'क्षेपोऽयम्' । 'अनुपसर्गम्' किम् । किं प्रपचति उत प्रकरोति । 'अप्रतिषिद्धम्' किम् । किं द्विजो न पचति ॥

3951. A finite verb retains its accent in connection with *kim*, when with this is asked a question relating to an action, and when the verb is not preceded by a Preposition or by a Negation.

Thus किं द्विजः पचति, अहो स्विद् गच्छति ॥

Why do we say when the question relates to a क्रिया or action? The rule will not apply, when the question relates to an object or साधन । Thus किं भक्तं पचति अपूपान् वा ॥

Why do we say 'when a question is asked'? Observe किम् पठति । Here किं is used to express contempt, and not to ask a question.

Why do we say 'not preceded by a Preposition' Observe किं प्र पचति उत प्रकरोति ॥

Why do we say 'not preceded by a negative particle.' Observe, किं द्विजो न पठति ॥

३९५२ । लोपे विभाषा । ८ । १ । ४५ ॥

किमो लोपे क्रियाप्रश्ने वा । देवदत्तः पचत्याहोस्वित्पठति ॥

3952. When however *kim* is not added in asking such a question, the finite verb may optionally retain its accent.

When किम् is elided in asking a question relating to an action, the finite verb which is not preceded by a Preposition or a Negative Particle, optionally does not become anudâtta. When is there the elision of this किम् because no rule of Pâṇini has taught it ? When the sense is that of an interrogation, but the word किम् is not used. In short, the word 'lopa' here does not mean the Grammatical substitute, but merely non-use. As देवदत्तः पचति (or पचति) आहोस्वित् पठति (or पठति) Here the sentence is interrogative, even without the employment of किम् । The option of this sûtra, is a Prâpta-vibhâsha, as it is connected with the sense of किम् ॥

३९५३ । एहिमन्ये प्रहासे लृट् । ८ । १ । ४६ ॥

एहिमन्यत्यनेन युक्तं लृडन्तं नानुदात्तं क्रीडायाम् । एहि मन्ये भक्तं भोक्ष्यसे भुक्तं सोऽतिथिभिः । प्रहासे किम् । एहि मन्यसे ओदनं भोक्ष्य इति सुष्ठु मन्यसे । 'गत्यर्थलोटा—' (३९५८) इत्यनेनैव सिद्धे नियमार्थोऽयमारम्भः । एहिमन्ययुक्ते प्रहास एव नान्यत्र । 'एहि मन्यसे ओदनं भोक्ष्ये' ॥

3953. In connection with 'ehimanye' used derisively, the First Future, that follows it, retains its accent.

The word प्रहास means great laughter, *i. e.* derision, mockery, raillery, jeering, gibing, sneering. Thus एहि मन्ये भक्तं भोक्ष्यसे, नहि भुक्तःसोऽतिथिभिः । The word एहि is the Imperative, second Person of the root इण् preceded by the preposition आङ् ॥

Why do we say 'used derisively' ? Observe एहि मन्यसे ओदनं भोक्ष्ये इति । सुष्ठु मन्यसे, ॥

By sûtra VIII. 1. 51, S. 3958 after the Imperative एहि which is a verb of 'motion' (गत्यर्थ) the following First Future (लृट्) would have retained its accent. The present sûtra makes a niyama or restriction, namely, that in connection with the Imperative एहि मन्ये, the लृट् is accented only then when 'derision' is meant and not otherwise. Thus the लृट्, loses its accent here :—एहि मन्यसे ओदनं भोक्ष्ये ॥

३९५४ । जात्वपूर्वम् । ८ । १ । ४७ ॥

अविद्यमानं पूर्वं यस्मात् तेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । जातु भोक्ष्यसे । 'अपूर्वम्' किम् । कटं जातु करिष्यसि ॥

3954. A finite verb retains its accent after 'jâtu' when this 'jâtu' is not preceded by any other word.

Thus जातु भोक्ष्यसे । Here से is anudâtta by VI. 1. 186, as it is a sârvadhâtuka affix coming after an अनुदात्तेत्; the word जातु is first acute, as it is a Nipâta. Why do we say 'when not preceded by any other word' ? Observe —कटं जातु करिष्यसि । The word कटं is end-acute as it is a कित् or noun.

३९५५ । किंवृत्तं च चिदुत्तरम् । ८ । १ । ४८ ॥

अविद्यमानपूर्वं चिदुत्तरं किंवृत्तं तेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । किंवृत्तं नाम विभक्त्यन्तं किमः प्रयोगः । कश्चिद्भुङ्क्ते । कतरश्चिद् । कतमश्चिद् । 'चिदुत्तरम्' किम् । को भुङ्क्ते । अपूर्वं किमित्येव । रामः किंचित्पठति ॥

3955. Also after a form of 'kim' when the particle 'chit' follows it, and when no other word precedes such form of 'kim', the finite verb retains its accent.

The word किंवृत्तं is a Genitive Tatpurusha meaning किमो वृत्तं। The word किंवृत्तं means any form of किम् with its case-affixes, as well as the forms of किम् when it takes the affixes डतर and डतम। Thus कश्चिद् भुङ्क्ते, कतरश्चिद् करोति, कतमश्चिद् भुङ्क्ते॥

Why do we say 'followed by चित्'? Observe को भुङ्क्ते॥

The word अपूर्वं of the last sûtra qualifies this also; therefore, the verb loses its accent here:— देवः किंचित् पठति॥

३९५६। आहो उताहो चानन्तरम्। ८। १। ४९॥

आहो उताहो इत्याभ्यां युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम्। आहो उताहो वा भुङ्क्ते। अनन्तरमित्येव। शेषे विभाषां वक्ष्यति। 'अपूर्वं-' इति किम्। देव आहो भुङ्क्ते॥

3956. Also after an immediately preceding 'âho' and 'utâho' when these follow after no other word, the verb retains its accent.

The prohibition of *nighâta* or want of accentuation is understood here, so also there is the anuvṛitti of अपूर्वं from the last.

Thus आहो or उताहो भुङ्क्ते। Why do we say 'immediately preceding'? In the following sûtra will be taught option, when these particles do not immediately precede the verb.

Why do we say 'when no word precedes them'? Observe देव आहो or उताहो भुङ्क्ते॥

३९५७। शेषे विभाषा। ८। १। ५०॥

आभ्यां युक्तं व्यवहितं तिङन्तं वानुदात्तम्। आहो देवः पचति॥

3957. When the abovementioned particles 'âho' and 'utâho' do not immediately precede the verb, the verb may optionally retain its accent.

Thus आहो देवः पचति or पचति॥

३९५८। गत्यर्थलोटा लृण्न चेत्कारकं सर्वान्यत्। ८। १। ५१॥

गत्यर्थानां लोटा युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम्। यत्रैव कारके लोट् तत्रैव लृडपि चेत्। आगच्छ देव ग्रामं द्रक्ष्यसि। उह्यतां देवदत्तेन शालयः। राम्नैव भोक्ष्यन्ते। 'गत्यर्थ-' किम्। पच देव ओदनं भोक्ष्यसेऽनम्। 'लोटा' किम्। आगमिष्यसि देव ग्रामं द्रक्ष्यस्येनम्। 'लृट्' किम्। आगच्छ देव ग्रामं पश्यस्येनम्। 'न चेत्' इति किम्। आगच्छ देव ग्रामं पिता ते ओदनं भोक्ष्यते। 'सर्वम्' किम्। आगच्छ देव ग्रामं त्वं चाहं च द्रक्ष्याव एनमित्यत्रापि निघातनिषेधो यथा स्यात्। कर्त्रोरन्यत्वे कारकं सर्वान्यन्न भवतीति॥

3958. The First Future retains its accent in connection with the Imperative of a verb denoting 'motion' ('to go' 'to come' 'to start' &c), but only in that case, when the subject and object of both the verbs are not wholly different one from another.

Those verbs which have similar meaning with the word गति 'motion' are called गत्यर्थाः ॥ The Imperative of the गत्यर्थ verbal roots, is called गत्यर्थ-लोट् । In connection with such an Imperative of verbs of 'motion', the First Future does not become anudâtta, if the kâraka is not all different. The sense is, with whatever case-relation (kâraka), whether the Subject or Object, the Imperative is employed, with the same kâraka, the First Future must be employed. In connection with the finite verb here, the word कारक denotes the Subject and Object only, and not any other kâraka, such as Instrument, &c.

Thus आ॒गच्छ॑ दे॒व ग्रा॒मं, द्र॑क्ष्यसि 'Come O Deva, thou shalt see the village.' Here the subjects of both verbs आगच्छ and द्रक्ष्यसि are the same, and the objects of both verbs are also the same, namely ग्रामं । आ is a Preposition and is accented. गच्छ and देव both lose their accent (VIII, 1. 19 and 28,) ग्राम is first-acute being formed by the नित् affix मन् । Similarly उह्यन्तां देवदत्तेन शालयः, रामेण भोक्ष्यन्ते "Let the rice be carried by Devadatta, they will be eaten by Râma."

Why do we say 'verbs of motion'? Observe पच देव ओदनं, भो॒क्ष्य॒से॒ ऽनम् ॥

Why do we say 'after the Imperative'? Observe आगच्छेर्देव ग्रामं, द्र॒क्ष्यस्ये॑नम् । Here the Potential mood is used.

Why do we say the 'First Future'? Observe आगच्छ देवदत्त ग्रामं, पश्यसि एनम् ॥ Here the Present Tense is used.

Why do we say 'if the kâraka is not *wholly* different'? Observe आगच्छ देवदत्त ग्रामं, पिता ते ओदनं भो॒क्ष्य॒ते॒ ॥

Why do we use the word सर्व 'wholly'? Observe आगच्छ देवदत्त ग्रामं, त्वं च अहं च द्र॑क्ष्याव एनम् । Here also there is prohibition of *nighâta* and the First Future retains its accent, for the subject of the Future is not *wholly* different from that of the Imperative. For here the subject of the Imperative is the subject also of the Future, though only partly, in conjunction with another. Moreover, the object here in both is the same. Had सर्व not been used in the sûtra, where the sentence would have remained the same, there the rule would have applied, and not where the sentences became different.

३९५९ । लोट् च । ८ । १ । ५२ ॥

लोडन्तं गत्यर्थलोटा युक्तं नानुदात्तम् । आगच्छ देव ग्रामं पश्य । 'गत्यर्थ—' इति किम् । पच देवौदनं भुङ्क्ष्वैनम् । 'लोट्' किम् । आगच्छ देव ग्रामं पश्यसि । न चेत्कारकं सर्वान्यदित्येव । आगच्छ देव ग्रामं पश्यत्वेनं रामः । सर्वग्रहणान्नेह स्यात् । आगच्छ देव ग्रामं त्वं चाहं च पश्याव । योगविभाग उत्तरार्थः ॥

3959. Also an Imperative, following after an Imperative of verbs of 'motion', retains its accent, when the subject or object of both the verbs, is not wholly different.

Thus आगच्छ देव ग्रामं प॑श्य ॥

But not here पच देवौदनं, भुङ्क्ष्वैनम् because the first Imperative is not one of गत्यर्थ verb. Nor here, आगच्छेर्देव ग्रामं पश्येनम् because the first verb is not Imperative but Potential.

If the subject and object of both Imperatives are wholly different, the rule will not apply. Thus आगच्छ देव ग्रामं, पश्यतु जनं समः ॥

By the force of the anuvritti of सर्वं the rule will apply to the following: आगच्छ देव ग्रामं, त्वं चाहं च पश्यावः ॥

The separation of this sûtra from the last, is for the sake of the subsequent sûtra, by which the 'option' is with regard to लोट् and not लृट् ॥

३९६० । विभाषितं सोपसर्गमनुत्तमम् । ८ । १ । ५३ ॥

लोडन्तं गत्यर्थलोटा युक्तं तिङन्तं वानुदात्तम् । आगच्छ देव ग्रामं प्रविश । 'सोपसर्गम्' किम् । आगच्छ देव ग्रामं पश्य । 'अनुत्तमम्' किम् । आगच्छानि देव ग्रामं प्रविशानि ॥

3960. An Imperative preceded by a Preposition, and not in the First Person, following after an Imperative of verbs of 'motion', may optionally retain its accent, when the Kâraka is not wholly different.

The whole of the preceding sûtra is understood here. This is a Prâpta vibhâshâ. Thus आगच्छ देव ग्रामं प्रविश or प्रविश । When the verb is accented the upasarga loses its accent by VIII. 1. 71.

Why do we say सोपसर्गं 'joined with a Preposition'? When there is no Preposition, there is no *option* allowed, and the last rule will apply. As आगच्छ देव ग्रामं पश्य ॥

Why do we say अनुत्तमं 'not a First Person'? Observe आ गच्छानि देव, ग्रामं प्रविशानि ॥

३९६१ । हन्त च । ८ । १ । ५४ ॥

हन्तेत्यनेन युक्तमनुत्तमं लोडन्तं वानुदात्तम् । हन्त प्रविश । सोपसर्गमित्येव । हन्त कुरु । 'निपातैर्यद्यदि–' (३९३७) इति निघातप्रतिषेधः । 'अनुत्तमम्' किम् । हन्त भुनजावहै ॥

3961. An Imperative, with a Preposition preceding it, may optionally retain its accent, in connection with 'hanta,' but not the First Person.

With the exception of गत्यर्थ लोटा &c., the whole of the preceding sûtra is understood here.

Thus हन्त प्रविश or प्रविश । But no option is allowed here हन्त कुरु, as it is not preceded by a preposition. Here rule VIII. 1. 30, S. 3937 makes the accent compulsory after हन्त । So also हन्त प्रभुनजावहै; where the 1st Person is used, the verb retains its accent compulsorily by VIII. 1. 30 S. 3937.

The word प्रभुनजावहै is Imperative First Person, Dual of the root भुज् in Atmanepada (I. 3. 66). The Personal ending वहै is anudâtta by VI. 1. 186, because the verb is anudâtta-it. The vikarana श्न therefore retains its accent.

३९६२ । आम एकान्तरमामन्त्रितमनन्तिके । ८ । १ । ५५ ॥

आमः परमेकपदान्तरितमामन्त्रितं नानुदात्तम् । आम्‌ । पचसि देवदत्त । 'एकान्तरम्' किम् । आम्‌ प्रपचसि देवदत्त । 'आमन्त्रितम्' किम् । आम्‌ पचसि देवदत्तः । 'अनन्तिके' किम् आम्‌ पचसि देवदत्त ॥

3962. After 'âm,' but separated from it by not more than one word, the Vocative retains its accent, when the person addressed is not near.

Thus आम् पचसि देवदत्त३ । The *nighâta* being hereby prohibited, the vocative gets accent on the first syllable by VI. 1. 198.

Why do we say आम् ? Observe माक पचसि देवदत्त । Here it is anudâtta by VIII. 1. 19.

Why do we say एकान्तरम् 'separated only by one word'? Observe आम् प्र पचसि देवदत्त ३ ॥

Why do we say 'the Vocative'? See आम् पचसि देवदत्तः ॥

Why do we say अनन्तिके 'not near'? See आम् पचसि देवदत्त ॥

३९६३ । यद्धितुपरं छन्दसि । ८ । १ । ५६ ॥

तिङन्तं नानुदात्तम् । 'उदसृजो यदङ्गिरः' । 'उशन्ति हि' । आख्यास्यामि तु ते । 'निपातैर्यद्-' (३९३७) इति 'हि च' (३९४१) इति 'तुपश्य-' (३९४८) इति च सिद्धे नियमार्थमिदम् । एतैरेव परभूतैर्योगे नान्यैरिति । जाये स्वारोहावेहि । एहीति मध्यमलोटा युक्तस्य लोडन्तस्य निघातो भवति ॥

3963. A finite verb followed by *yat* or *hi* or *tu* retains its accent in the Chhandas.

The anuvṛitti of आमन्त्रित should not be taken in this sûtra, but that of तिङ् ॥ Thus with यत्परं we have :—गवां गोत्रमुदसृजो यदङ्गिरः । The verb उदसृजः is the Imperfect (लङ्) 2nd person singular of सृज् of the Tudâdi class. With हि we have, इन्दवो वामुशन्ति हि (Rig Veda 1. 2. 4). The verb उशन्ति is the Present (लट्) Plural of वश् of the Adâdi class. The samprasârana takes place because it belongs to ग्रहादि class. With तु we have, आख्यास्यामि तु ते । By the previous sûtra VIII. 1. 30. S. 3937 a verb in connection with यद् would have retained its accent, so also in connection with हि by the sûtra VIII. 1. 34, S. 3941 and in connection with तु by VIII. 1. 39, S. 3946 ; the present sûtra is, therefore, a niyama rule. The verb retains its accent when these three Particles *only* follow and not any other. If any other Particle follows, the verb need not retain its accent. Thus जाये स्वा रोहावेहि । Here रोहाव is the 1st Person Dual of the Imperative of रुह् (रुह् + शप् + वस् = रोह + आट् + वस् III. 4. 92 = रोहाव the स् being elided, as लोट् is like लङ् III. 4. 85 and 99). The verb एहि is the 2nd Person Singular of the Imperative of the root इण्, preceded by the Particle आङ् । Here in एहि रोहाव (= रोहाव आ इहि), the verb रोहाव is followed by the Particle आ and does not retain its accent But for this rule, it would have retained its accent. Because एहि is a गत्यर्थ लोट् VIII. 1. 51), रोहाव is another लोट् in connection with it, and therefore, by VIII. 1. 52 it would have retained its accent. But now it loses its accent because it is a तिङ् following after a non तिङ् word स्वः । The visarga of स्वः is elided before र् by VIII. 3. 14, then the preceding अ is lengthened and we have स्वा (VI. 3, 111). Another reading is स्वो रोहावेहि । It is a Vedic anomaly, the visarga is changed to उ ॥

३९६४ । चनचिदिवगोत्रादितद्धिताम्रेडितेष्वगतेः । ८ । १ । ५७ ॥

एषु परेषु अगतेः परं तिङन्तं नानुदात्तम् । देवः पचति चन । देवः पचति चित् । देवः पचतीव । देवः पचति गोत्रम् । देवः पचतिकल्पम् । देवः पचतिपचति । 'अगतेः' किम् । देवः प्रपचति चन ॥

3964. A finite verb retains its accent, when it is not preceded by a Gati Particle (I. 4. 60 &c), and when it is followed by चन, चिद्, इव, गोत्र &c., a Taddhita affix, or by its own doubled form.

Thus देवः प॑चति चन ; देवः प॑चति चित्, देवः प॑चतीव । The list of Gotrâdi words is given under sûtra VIII. 1. 27. Thus देवः प॑चति गोत्रम्, देवः प॑चति ब्रुवम्, देवः प॑चति प्रवचनम् &c. The Gotrâdi words, here also, denote censure and contempt

With a Taddhita affix, देवः पच॑ति कल्पम्, रूपम् । The examples should be given with anudâtta Taddhbita affixes, like रूपप्, कल्पप् (V. 3. 66 and 67). Any other Taddhita affix added to the verb would cause the verb to lose its accent, the Taddhita accent overpowers the verb accent : as पचतिदे॑श्य (V. 3. 67).

With a doubled verb, as ; देवः प॑चति पचति ॥

Why do we say 'when not preceded by a Participle called Gati'? Observe देवः प पचति चन ॥

३९६५ । चादिषु च । ८ । १ । ५८ ॥

चवाहाहैवेषु परेषु तिङन्तं नानुदात्तम् । देवः पचति च खादति च । अगतेरित्येव । देवः प्रपचति च प्रखादति च । प्रथमस्य 'चवायोगे-' (३९६६) इति निघातः प्रतिषिध्यते द्वितीयं तु निहन्यत एव ॥

3965. A finite verb, not preceded by a gati, retains its accent before the Particles च (वा, ह, अह and एव VIII. 1. 24).

The चादि words are those mentioned in sûtra VIII. 1. 24. Thus देवः प॑चति च खा॑दति च ॥

But when preceded by a gati, we have देवदत्तः प्र प॑चति च प्र खादति च । Here the first verb retains its accent by virtue of the next sûtra, but the second verb loses its accent.

३९६६ । चवायोगे प्रथमा । ८ । १ । ५९ ॥

चवेत्याभ्यां योगे प्रथमा तिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता । गाश्च चारयति वीणां वा वादयति । 'हतो वा शान्तिर्मोक्षसि' । उत्तरवाक्यार्थात्तनुषक्तं तिङन्तमपेक्ष्यैवं प्राथमिकी । 'योगे' किम् । पूर्वं भूतयोरपि योगे निघातोऽपि प्रथमायाश्च द्वितीयादेस्तिङन्तस्य मा भूत् ॥

3966. The first finite verb only retains its accent in connection with 'cha' and 'vâ.'

The anuvritti of अगतेः which was drawn in the last sûtra, does not run into this. Thus गाश्च चा॑रयति, वीणां च वादयति । हतो वा शान्तिर्मोक्षसि ॥

The word *लोप* in the sutra indicates that the mere *connection* with the verb is meant, whether this connection takes place by adding these words च and वा, *before* the verb, or *after* the verb, is immaterial for the purposes of this sutra, (not so in the last). The word प्रथमा shows that the *first* verb is governed by this rule and not the *second.*

३९६७ । हेति क्षियायाम् । ८ । १ । ६० ॥

हयुक्ता प्रथमा तिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता धर्मव्यतिक्रमे । स्वयं ह रथेन याति ३ । उपाध्यायं पदातिं गमयति । 'क्षियाशीः–' (३६२३) इति प्लुतः ॥

3967. In connection with 'ha,' the first verb retains its accent, when an offence against custom is reprimanded.

The word क्षिया means an error or mistake of duty, a breach of etiquette or a fault against good breeding.

Thus स्वयं ह रथेन या३ति, उपाध्यायं पदातिं, गमयति 'He himself goes on a car, while he causes his Preceptor to trudge behind on foot.' Here the nighâta of the first verb is prohibited. The verb becomes svarita-pluta by VIII. 2. 104 S. 3623.

३९६८ । अहेति विनियोगे च । ८ । १ । ६१ ॥

अहयुक्ता प्रथमा तिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता नानाप्रयोजने नियोगे क्षियायां च । त्वमह ग्रामं गच्छ । त्वमह रथेनारण्यं गच्छ । क्षियायां स्वयमह रथेन याति ३ । उपाध्यायं पदातिं नयति ॥

3968. In connection with अह, the first verb retains its accent, when it refers to various commissions, (as well as when a breach of good manners is condemned).

The word विनियोग means sending a person to perform several commissions. The word च in the sûtra draws in the anuvṛitti of क्षिया also.

Thus त्वं, अह ग्रामं, गच्छ, 'त्वं' अह रथेन अरण्यं गच्छ । So also when क्षिया is meant, स्वयमह रथेन याति ३, उपाध्यायं पदातिं नयति ।

३९६९ । चाहलोप एवेत्यवधारणम् । ८ । १ । ६२ ॥

'च' 'अह' एतयोर्लोपे प्रथमा तिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता । देवा एव ग्रामं गच्छतु । देव एवारण्यं गच्छतु । ग्राममरण्यं च गच्छत्वित्यर्थः । देव एव ग्रामं गच्छतु । राम एवारण्यं गच्छतु । ग्रामं केवलमरण्यं केवलं गच्छत्वित्यर्थः । चकारलोपः स च केवलार्थः । 'अवधारणम्' किम् । देव क्व च भोक्ष्यते । नक्वचिदित्यर्थः । अनवक्लृप्तावेव ॥

3969. When *cha* and *aha* are elided, the first verb still retains its accent, when *eva* with the force of limitation, takes their place.

When does this लोप take place? Where the sense of च or अह is connoted by the sentence, but these words are not directly employed, there is then the elision of च and अह । There the force of च is that of aggregation (समुच्चय), and of अह is that of 'only' (केवल) The च is elided when the agent is the same; and अह is elided when the agents are several.

Thus where च is elided:—देव एव ग्रामं गच्छतु, देव एवारण्यं गच्छतु ग्रामं चारण्यं च गच्छतु ॥

So where अह is elided : as—देव एव ग्रामं गच्छतु, राम एव अरण्यं गच्छतु = ग्रामं केवलं, अरण्यं केवलं गच्छतु इति अर्थः ॥

Why do we say अवधारणे 'when limitation is meant'? See देव क्वेव भोक्ष्यसे । The word एव here has the sense of 'never' 'an impossibility.' The first sentence means न क्वचिद् भोक्ष्यसे । क्व+एव=क्वेव by पररूप (VI. 1. 94. Vârt).

३९७० । चादिलोपे विभाषा । ८ । १ । ६३ ॥

चवाहाहैवानां लोपे प्रथमा तिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता । चलोपे । 'इन्द्र वाजेषु नोऽव' । शुक्ला व्रीहयो भवन्ति । श्वेता गा आज्याय दुहन्ति । वालोपे । व्रीहिभिर्यजेत । यवैर्यजेत ॥

3970. When च, (वा, ह, अह and एव) are elided, the first verb optionally retains its accent.

Thus with च लोपः—इन्द्र वाजेषु नोऽव । शुक्ला व्रीहयो भवन्ति or भवन्ति, श्वेता गा आज्याय दुहन्ति । Here भवन्ति optionally may either lose or retain its accent. So also when वा is elided, as :—व्रीहिभि र्यजेत or यजेत, यवै र्यजेत । So also with the remaining.

३९७१ । वैवावेति च च्छन्दसि । ८ । १ । ६४ ॥

'अहर्वै देवानामासीत्' । 'अयं वाव हस्त आसीत्' ॥

3971. Also in connection with 'vai' and 'vâva' may optionally, in the Chhandas, the first verb retain its accent.

Thus अहर्वै देवानाम् आसीत् (or आसीत्), अयं वाव हस्त आसीत् (or आसीत्) ॥
वै has the force of स्फुट and समा, and वाव that of प्रसिद्ध and स्फुट ॥

३९७२ । एकान्याभ्यां समर्थाभ्याम् । ८ । १ । ६५ ॥

आभ्यां युक्ता प्रथमा तिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता छन्दसि । 'प्रजामेका जिन्वति' । 'ऊर्जमेका रक्षति' । 'तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्ति' । 'समर्थाभ्याम्' किम् । एको देवानुपातिष्ठत् । एक इति संख्या परं नान्यार्थम् ॥

3972. Also in connection with *eka* and *anya*, optionally in the Chhandas, the first verb retains its accent, when these words have the same meaning ('the one—the other'),

Thus प्रजामेका जिन्वति (or जिन्वति), ऊर्जमेका रक्षति । तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्ति (or अत्ति), अनश्नन्नन्यो अभिचाकशीति (Rig Veda I. 164. 20, Mundaka Upanishad III. 1).

Why do we say समर्थाभ्यां 'having the same meaning'? See एको देवानुपातिष्ठत्. Here एक is a Numeral and has not the sense of अन्य 'the one another.' The word समर्थ is used, in fact, to restrict the meaning of एक, for it has various meanings : while there is no ambiguity about the word अन्य । एकोऽन्यार्थे प्रधाने च प्रथमे केवले तथा । साधारणे समानेऽल्पे संख्यायां च प्रयुज्यते ॥

३९७३ । यद्वृत्तान्नित्यम् । ८ । १ । ६६ ॥

यत्र पदे यच्छब्दस्ततः परं तिङन्तं नानुदात्तम् । यो भुङ्क्ते । यद्वायव् वायुर्वाति । अत्र 'व्यवहिते कार्यमिष्यते' ॥

3973. In connection with *yad* in all its forms, the verb retains its accent always.

The anuvritti of पदस्य and अपदादौ ceases. The prohibition of nighâta, which commenced with न लुट् (VIII. 1. 29) is present here also. In what ever sentence the word यद् occurs, that is called यद्वृत्तं । The word वृत्तं denotes here the form of यद् in all its declensions with case affixes. See also the explanation of किंवृत्तं in VIII. 1. 48.

Thus यो भुङ्क्ते, यत् कामास्ते जुहुमः (Rig Veda X. 121. 10) यद्वायव् वायुर्वाति (T. S. V. 5. 1. 1.) यद् वायुः पवते । For the form यद्वायव् see VI. 3. 92.

Ishti:—Though the sûtra is in the Ablative (यद्वृत्तात्) and therefore requires that the verb should *immediately* follow it, yet in यद्वायव् वायु र्वाति, the intervention of वायुः does not prevent the operation of this rule, according to the opinion of Pâtanjali.

३९७४ । पूजनात्पूजितमनुदात्तं काष्ठादिभ्यः । ८ । १ । ६७ ॥

पूजनेभ्यः काष्ठादिभ्यः पूजितवचनमनुदात्तम् । काष्ठाध्यापकः ॥

'+ मलोपश्च वक्तव्यः +' । दारुणाध्यापकः । समासान्तोदात्तत्वापवादः । 'एतत्समास एवेष्यते' । दारुणमध्यापक इति वृत्तिमतम् । पूजनादित्येव पूजितपदस्यो सिद्धे पूजितपदस्यानन्तरपूजितलाभार्थम् । एतदेव ज्ञापकमत्र प्रकरणे पञ्चमीनिर्देशोऽपि नानन्तर्यमाश्रीयत इति ॥

3974. After a word denoting praise belonging to 'kâsthâdi' class, the word whose praise is denoted, becomes anudâtta.

This refers to compounds, the first members of which are praise-denoting words. The word काष्ठादिभ्यः is added to the sûtra from a Vârtika.

Thus काष्ठाध्यापकः, काष्ठाभिरूपकः, दारुणाध्यापकः, दारुणाभिरूपकः ॥

अमातापुत्र । अमातापुत्राध्यापकः । अमातापुत्राभिरूपकः । अयुताध्यापकः । अयुताभिरूपकः । अद्भुत । अद्भुताध्यापकः । अनुक्त । अनुक्ताध्यापकः । भृश । भृशाध्यापकः । घोर । घोराध्यापकः । सुख । सुखाध्यापकः । परम । परमाध्यापकः । सु । स्वध्यापकः । अति । अत्यध्यापकः । द्यौः । द्यौरध्यापकः । द्यौरभिरूपकः । स्वध्यापकः । बहुल । बहुलाध्यापकः । कल्याण । कल्याणाध्यापकः ॥

Vârt:—The final म् should be elided in forming these words. The word दारुणं is an adverb, and therefore in the accusative case, like दारुणं गतः । In such a case, there can be no compounding: hence the elision of म् is taught. This becoming of अनुदात्त takes place in the compound, and after composition. In fact it is an exception to the general rule by which a compound is *finally* acute (VI. 1. 223). But there is no elision in दारुणमध्यापकः &c. and there is no loss of accent also of the second word. By the Vârtika 'मलोपश्च', this further fact is also denoted, where the case-affix is not employed and so the म् is not heard, there the second member becomes anudâtta. When there no compounding, there is no elision of म् as दारुणमधीते, दारुणमध्यापकः ॥

Though the word पूजन would have implied its correlative term पूजित, the specific mention of पूजित in the aphorism indicates that the word denoting पूजित should follow *immediately* after the word denoting पूजन। In fact, this peculiar construction of the sûtra, is a jñâpaka of the existence of the following rule:—यत्र प्रकरणे पञ्चमी निर्दिष्टेऽपि नानन्तर्यमाश्रीयते "In this subdivision or context, though a word may be exihibited in the Ablative case, it does not follow that there should be consecutiveness between the Ablative and the word indicated by it." This has been illustrated in the previous rule of यद्वृत्तान्नित्यम्, in explaining forms like यद्यद् वायुर्वाति &c.

Though the anuvṛitti of anudâtta was current, the express employment of this term in the sûtra indicates that the *prohibition* (of anudâtta) which also was current, now ceases.

The words काष्ठ, &c. are all synonyms of अद्भुत, meaning *wonderful, prodigious* : and are words denoting *praise*.

1 काष्ठ, 2 दारुण, 3 अमातापुत्र, 4 वेश, 5 अनाज्ञात, 6 अनुज्ञात, 7 अपुत्र, 8 अयुत, 9 अद्भुत, 10 अनुक्त, 11 भृश, 12 घोर, 13 सुख, 14 परम, 15 सु, 16 अति, 17 कल्याण

३९७५ । सगतिरपि तिङ् । ८ । १ । ६८ ॥

पूजनेभ्यः काष्ठादिभ्यस्तिङन्तं पूजितमनुदात्तम् । यत्काष्ठं प्रपचति । 'तिङ्ङतिङः' (३९३५) इति निघातस्य 'निपातैर्यद्–' (३९३७) इति निषेधे प्राप्ते विधिरयम् । सगतिग्रहणाद्गतिरपि निहन्यते । 'गतिग्रहण उपसर्गग्रहणमिष्यते' । नेह । यत्काष्ठं शुक्लीकरोति ॥

3975. (After such words denoting praise) the finite verb (which is praised) becomes anudâtta, even along with the gati, if any, that may precede it.

Whether a finite verb is compounded with a gati or stands single, both the compound and the simple verb lose their accent, when it is qualified by the adverbs काष्ठं &c. Thus यत् काष्ठं प्रपचति, यत् काष्ठं ' प्र पचति ॥ By VIII. 1. 28, S. 3935 the finite verb would have lost its accent after the word काष्ठं, but this loss was prohibited by VIII. 1. 30 S. 3937 in connection with यत् ; the present sutra re-ordains the loss, by setting aside the prohibition of VIII. 1. 30. S. 3937.

The word सगति 'along with its Gati', indicates that the Gati even loses its accent. *Ishṭi* :—The word Gati here is restricted to Upasargas. Therefore not here यत् काष्ठं शुक्ली करोति ॥

३९७६ । कुत्सने च सुप्यगोत्रादौ । ८ । १ । ६९ ॥

कुत्सने च सुबन्ते परे सगतिरगतिरपि तिङनुदात्तः । पचति पूति । प्रपचति पूति । पचति मिथ्या । 'कुत्सने' किम् । प्रपचति शोभनम् । 'सुपि' किम् । पचति क्लिश्नाति । 'अगोत्रादौ' किम् । पचति गोत्रम् ॥

'+ क्रियाकुत्सन इति वाच्यम् +' । कर्तुः कुत्सने मा भूत् । पचतिपूतिर्देवदत्तः ॥

'+ पूतिश्चानुबन्ध इति वाच्यम् +' तेनाय चकारानुबन्धत्वादन्तोदात्तः ॥

'+ वा बहुर्थमनुदात्तमिति वाच्यम् +' पचन्तिपूति ॥

3976. A finite verb, along with its preceding Gati, if any, becomes anudâtta, when a Noun, denoting the fault of the action follows, with the exception of 'gotra' &c.

The anuvṛitti of यद्वृत्तात् (VIII. 1. 17) ceases. But the anuvṛitti of the last sûtra is current. Thus प॒चति॒ पूति, प्र॒प॒चति॒ पूति, प॒चति॒ मिथ्या, प्र॒प॒चति॒ मिथ्या ॥

Why do we say कुत्सने 'denoting the fault of the action'? See प॑चति शोभनम् ॥

Why do we say सुपि 'a noun'? Observe प॑चति क्लिश्नाति ॥

Why do we say with the exception of गोत्र &c. See प॑चति गोत्रम्, प॑चति ब्रुवम्, पचति प्रवचनम् ॥

Vârt :—It should be mentioned that the 'fault' mentioned in the sûtra, must be the fault relating to the mode of doing the action, denoted by the verb. The rule will not apply, if the कुत्सन refers to the agent and not to the action. Thus प॑चति पूतिर्देवदत्तः ॥

Vârt :—It should be stated that पूति has an indicatory च । The effect of this is that the word पूति is finally acute, because of the indicatory च ॥

Vârt :—A finite verb in the plural number, loses its accent optionally: when it loses its accent, then पूति is end-acute. Thus प॒चन्ति॒ पूति॑ः, or पचन्ति पू॑तिः, प्र॒प॒चन्ति पूति॑ः or प्रपचन्ति पू॑तिः ॥

३९७७ । गतिर्गतौ । ८ । १ । ७० ॥

अनुदात्तः । अभ्युद्धरति । 'गतिः' किम् । दत्तः पचति । 'गतौ' किम् । 'आम॒न्द्रैरि॑न्द्र हरि॑भिर्याहि म॒यूर॑रोमभिः' ॥

3977. A Gati becomes unaccented, when followed by another Gati.

Thus अभ्यु॑द्धरति । Why do we say गतिः 'a Gati becomes &c'? Observe दे॑वदत्तः पचति । Here देवदत्त is a Prâtipadika and does not lose its accent. Why do we say 'when followed by a Gati'? Observe आ॑ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिर्याहि मयूर रोमभिः (Rig Veda III. 45. 1.) Here आ is a Gati to the verb याहि, the complete verb is आयाहि । But as आ is not followed by a Gati, but by a Prâtipadika मन्द्र, it retains its accent. Had the word गतौ not been used in the sûtra, this आ would have lost its accent, because the rule would have been too wide, without any restriction of what followed it.

३९७८ । तिङि चोदात्तवति । ८ । १ । ७१ ॥

गतिरनुदात्तः । यत्प्रपचति । तिङ्ग्रहणमुदात्तवतः परिमाणार्थम् । अन्यथा हि धातुना युक्ताः प्रादयस्तं प्रत्येव गतिस्तत्र धात्वावेवोदात्तवति स्यात् प्रत्यये न स्यात् । 'उदात्तवति' किम् । प्रपचति ॥

इति तिङन्तस्वराः ॥

3978. A Gati becomes anudâtta, when followed by an accented finite verb.

The word गतिः is understood here. Thus यत् प्र प॑चति ॥

Why have we used the word तिङि in the sûtra? In order to restrict the scope of the word उदात्तवति ; so that a Gati would not become accentless before udâtta root only, but before udâtta conjugated *verbs*. The employment of the

term तिङि is necessary, in order to indicate that the *verb* must be a *finite* verb and not a *verbal root*. So that though a verbal root be udâtta, yet if in its conjugated form (तिङन्त) it is not udâtta, the गति will not lose its accent. Thus in यत् प्र करोति, the root कृ is anudâtta, but the तिङन्त form करोति is udâtta, hence the rule will apply here: which would not have been the case had उदात्तवति not been qualified by तिङि। For the maxim is यत्क्रियायुक्ताः प्रादयः तं प्रति गत्युपसर्गसंज्ञे भवतः। Therefore in a तिङन्त, the designation of गति is with regard to धातु or verbal root.

Why have we used the word उदात्तवति? Observe प्र पचति। Here the verb loses its accent by VIII. 1. 28 hence the Gati retains its accent.

Here end the Accents of Verbs.

A VAIDIC ILLUSTRATION ON ACCENTS.

अथ वैदिकवाक्येषु स्वरसंचारप्रकारः कथ्यते-'अग्निमीळे' इति प्रथमर्क्। तत्राग्निशब्दोऽव्युत्पत्तिपक्षे 'फिषः-' इत्यन्तोदात्त इति माधवः। वस्तुतस्तु घृतादित्वात्। व्युत्पत्तौ तु नित्प्रत्ययस्वरेण। अम्सुप्त्वादनुदात्तः। 'अमि पूर्वः' (१८४) इत्येकादेशस्तु 'एकादेश उदात्तेन-' (३६५८) इत्युदात्तः। ईळे। 'तिङ्ङतिङः' (३९३५) इति निघातः। संहितायां तु 'उदात्तादनुदात्तस्य-' (३६६०) इतीकारः स्वरितः। 'स्वरितात्संहितायाम्-' (३६६९) इति 'ळे' इत्यस्य प्रचयापरपर्याया एकश्रुतिः। पुरःशब्दोऽन्तोदात्तः 'पूर्वाधरावराणाम्-' इत्यसिप्रत्ययस्वरात्। हितशब्दोऽपि धाञो निष्ठायां 'दधातेर्हिः' (३०७६) इति ह्यादेशे प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः। 'पुरोऽव्ययम्' (७६८) इति गतिसंज्ञायां 'कुगति-' (७६१) इति समासे समासान्तोदात्ते 'तत्पुरुषे तुल्यार्थ-' (३७३६) इत्यव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरे 'गतिकारकोपपदात्कृत्' (३८७३) इति कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरे थाथादिस्वरे च पूर्वं पूर्वोपमर्देन प्राप्ते 'गतिरनन्तरः' (३७८३) इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः। पुरःशब्दौकारस्य संहितायां प्रचये प्राप्ते 'उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः' इत्यनुदात्ततरः। यज्ञस्य। नङः प्रत्ययस्वरः। विभक्तेः सुप्त्वादनुदात्तत्वे स्वरितत्वम्। देवम्। पचाद्यच्। फिट्स्वरेण प्रत्ययस्वरेण चित्स्वरेण वान्तोदात्तः। ऋत्विक्शब्दः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेणान्तोदात्तः। होतृशब्दस्तृन्प्रत्ययान्तो नित्स्वरेणाद्युदात्तः। रत्नशब्दो नप्रत्ययस्य नित्त्वादाद्युदात्तः। रत्नानि दधातीति रत्नधाः। समासस्वरेण कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेण वान्तोदात्तः। तमपः पित्त्वादनुदात्तत्वे स्वरितप्रचयावित्यादि यथाशास्त्रमूह्यम्॥

इति स्वरप्रकरणम्।

एवं वैदिकशब्दानां दिङ्मात्रमिह दर्शितम्।

तदस्तु प्रीतये श्रीमद्भवानीविश्वनाथयोः॥

Now we shall give an illustration from the Vedas, to show the application of the rules of accent. Thus the first verse of the Rig Veda is the following:—

अग्निमीळे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम्। होतारं रत्नधातमम्॥

1. Agni:—Here if अग्नि be considered a word without any derivation then it is finally acute by Phit I. 1. This is the opinion of Mâdhava (Sâyanâchârya). But as a matter of fact, अग्नि is end-acute because it is enumerated in the Ghritâdi list of words (see Phit I. 21.)

But if अग्नि be considered a derivative word, formed by the Uṇâdi affix नि then it is end-acute, (III. 1. 3. S. 3708), because of the affix.

The accusative affix अम् in अग्निम् is anudâtta because it is a case-affix (III. 1. 4. S. 3709). अग्नि + अम् = अग्निम् (इ + अ = इ S. 191). The ekâdeśa इ becomes udâtta by VIII. 2. 5. S. 3658. Thus अग्निम् is end-acute even in its declined form.

2. ईळे is a verb. It loses its accent by S. 3935 (VIII. 1. 28), as it is preceded by a noun *agnim*. When अग्निम् + ईळे are combined in the Sanhita text into अग्निमीळे, then the anudâtta ई becomes svarita by S. 3660 (VIII. 4. 66) while the anudâtta of ळे becomes ekasruti by S. 3668 (1. 2. 39). Thus we have अग्निमीळे ॥

3. पुरोहितम्:—The word पुरः is end-acute because it is formed by the affix असि (V. 3. 39. S. 1975). The word हित also is end-acute, because it is the Nishṭhâ of धा, the हि is substituted for धा by S. 3076 (VII. 4. 42) the affix त makes it end-acute. Then पुरः + हितः । Here पुरः is a gati by S. 768 (I. 4. 67) and it is compounded with हित by S. 761 (II. 2. 18). Then the compound पुरोहित would be end-acute by S. 3734 ; but S. 3736 (VI. 2. 2) requires the Indeclinable first member पुरः to retain its accent ; but S. 3873 (VI. 2. 139) requires the second member हित which is a kṛit-formed word to retain its accent also VI. 2. 144 ; but this last accent is set aside by the final rule S. 3783 (VI. 2. 49) and thus the first member retains its recent, as पुरोहित ॥

It becomes anudâttatara by I. 2. 40 S. 3669.

4. यज्ञस्य:-The word यज्ञ is derived from यज् with नङ् affix. Therefore it is end-acute. The affix स्य being a case-affix (III. 1. 4. S. 3709) is anudâtta and it becomes svarita यज्ञस्य ॥

5. देवः:—It is formed from the root दिव् with the affix अच् । It is end acute, either by Phit I. 1 ; or by the affix-accent (III. 1. 3. S. 3708) or by the चित् accent (VI. 1. 163 S. 3710) of अच् । In any view, it is end-acute.

6. ऋत्विजं:—The word ऋत्विज् is end-acute, because of the kṛit-accent (VI. 2. 139, S. 3873).

7. होतारम्:—The word होतृ is formed by adding the affix तृन् to हु । It has accent on हो, because the affix has an indicatory न् (VI. 1. 197 S. 3686).

8. रत्नधातमम् । It means रत्नानि दधाति । It is finally acute, either by samâsa accent (VI. 1. 223. S. 3734) or kṛit-accent of the second member being retained by VI. 2. 139 S. 3873.

The affix तमप् being पित् is anudâtta, the म of त becomes svarita, and that of म becomes ekaśruti. रत्न is first acute being Neuter (Phiṭ II. 3.)

Here ends the Section on Accents.

Thus here has been shown a brief outline only of Vaidic words and the rules applicable to them. Let it find favor with the Lord of the Universe and Bhavâni.

अथ लिङ्गानुशासनम् ॥

—o—

ON RULES OF GENDERS.

CHAPTER I.

FEMININE GENDER.

१ । 'लिङ्गम्' ॥

1. The Gender.

NOTE:—There are three Genders, *viz*:—Masculine, Feminine and Neuter.

२ । 'स्त्री' । अधिकारसूत्रे एते ॥

2. The Feminine (Gender).

These two are Adhikâra Sûtras. The jurisdiction of the word "gender' extends up to the end; but of "feminine" up to the end of this chapter only

३ । 'ऋकारान्ता मातृदुहितृस्वसृयातृननान्दरः' । ऋकारान्ता एते पञ्चैव स्त्रीलिङ्गाः । स्वस्रादिपञ्चकस्यैव ङीब्निषेधेन कर्त्री त्यादेरीकारान्तत्वात् । तिसृचतस्रोस्तु स्त्रियामादेशतया विधानेऽपि प्रकृत्योस्त्रिचतुरोरृदन्तत्वाभावात् ॥

3. मातृ 'mother,' दुहितृ 'daughter,' स्वसृ 'sister,' यातृ 'a husband's brother's wife,' ननान्दृ 'a husband's sister,' these five nouns ending in ऋ are feminines.

These five words are the only examples of feminines that naturally end in ऋ। By IV. 1. 10, S. 308, the seven words belonging to the svasrâdi class do not form their feminine by ङीप् or टाप् like the nouns kartṛi &c. which end in long ई in the feminine. Hence they are feminine in their original form. A reference to the Svasrâdi list will show that it includes all these five words, in addition to तिसृ and चतसृ। As these two are secondary derivatives, from त्रि and चतुर् they are not originally feminine but have become so by derivation. The primitive words त्रि and चतुर् do not end in ऋ; and hence तिसृ and चतसृ are not shown in this sûtra.

४ । 'अन्यूप्रत्ययान्तो धातुः' । अनिप्रत्ययान्त ऊप्रत्ययान्तश्च धातुः स्त्रियां स्यात् । अवनिः । चमूः । 'प्रत्ययग्रहणम्' किम् । दीव्यतेः क्विप् । द्यूः । विशेष्यलिङ्गः ॥

4. Verbal nouns formed with the affixes अनि and ऊ are feminines.

Thus अवनिः 'the earth' (Uṇ. II. 102), चमूः 'an army.' (Uṇ. I. 80). Why do we say "formed with affixes"? Observe द्यूः which is formed by adding the affix क्विप् to the root दिव् (to shine). The word द्यूः is feminine and of special gender.

५ । 'अशनिभरण्यरणयः । पुंसि च' । अयमियं वाशनिः ॥

5. The nouns अशनि, 'Indra's thunderbolt,' भरणि 'Bharaṇi' अरणि 'a piece of wood used for kindling sacred fire,' are also masculines (in addition to being feminines).

Thus इयं or अयं अशनिः। This sûtra is an exception to the preceding. These three words though formed by the affix अनि (Up. II. 102) are yet both masculine and feminine.

६ । 'मिन्यन्तः' । मिप्रत्ययान्तो निप्रत्ययान्तश्च धातुः स्त्रियां स्यात् । भूमिः । ग्लानिः ॥

6. Verbal nouns formed with the affixes मि and नि are feminines.

Thus भूमिः 'the earth' (Up. IV. 45); ग्लानिः 'exhaustion'. (Up. IV. 51).

७ । वह्निवृष्ण्यग्नयः पुंसि' । पूर्वस्यापवादः ॥

7. But the nouns वह्नि 'fire' (Up. IV. 51), वृष्णि 'a cloud,' (Up. IV. 49) and अग्नि 'fire' (Up. IV. 50) are masculines. This is an exception to the last.

८ । 'श्रोणियोन्यूर्मयः पुंसि च' । इयमयं वा श्रोणिः ॥

8. The nouns श्रोणि 'the hip,' (Up. IV. 5) योनि 'the source'. (Up. IV. 51) and ऊर्मि 'the wave' (Up. IV. 44) are also masculines (in addition to being feminines).

Thus इयं or अयं श्रोणिः ॥

९ । 'क्तिन्नन्तः' । स्पष्टम् । कृतिरित्यादि ॥

9. Nouns formed with the affix क्तिन् are feminines.

Thus कृतिः &c.

१० । 'ईकारान्तश्च' । ईप्रत्ययान्तः स्त्री स्यात् । लक्ष्मीः ॥

10. Nouns ending in long ई affix are feminines.

Thus लक्ष्मीः ॥

The ई here must be an affix: as in लक्ष्मी the affix ई is added by Up. III. 160.

११ । 'ऊङाबन्तश्च' । कुरूः । विद्या ॥

11. Nouns formed with the affixes ऊङ्, (IV. 1. 66) and आप् are feminines.

Thus कुरूः (See IV. 1. 66. S. 521) and विद्या. The आप् includes all the three affixes टाप्, चाप् and डाप् ॥

१२ । 'यूवन्तमेकाक्षरम्' । श्रीः । भूः । 'एकाक्षरम्' किम् । पृथुश्रीः ॥

12. Monosyllabic nouns formed with the affixes ई and ऊ are feminines.

Thus श्रीः (Up. II. 57) भूः ॥

Why do we say 'monosyllabic nouns'? Observe पृथुश्रीः "Prithu's luck" which is masculine.

१३ । 'विंशत्यादिरानवतेः' । इयं विंशतिः । त्रिंशत् । चत्वारिंशत् । पञ्चाशत् । षष्टिः । सप्ततिः । अशीतिः । नवतिः ॥

13. Numerals from "twenty" to "ninety" are feminines.

Thus इयं विंशतिः 'twenty'. So also त्रिंशत् 'thirty'. चत्वारिंशत् 'forty,' पञ्चाशत् 'fifty'; षष्टिः 'sixty', सप्ततिः 'seventy,' अशीतिः 'eighty', नवतिः 'ninety.'

The list of the words "विंशति and the rest" is given in Pâṇini's Sûtra V. 1. 59. S. 1725.

१४ । 'दुन्दुभिरक्षेषु' । इयं दुन्दुभिः । 'अक्षेषु' किम् । अयं दुन्दुभिर्वाद्यविशेषोऽसुरो वेत्यर्थः ।

14. The word दुन्दुभि when used in the sense of an axle pole is feminine.

Thus इयं दुन्दुभिः ॥

Why do we say in the sense of अक्ष 'or axle'? Observe अयं दुन्दुभिः । It is masculine when it means a musical instrument or an Asura.

१५ । 'नाभिरक्षत्रिये' । इयं नाभिः ॥

15. The word नाभि 'navel' is feminine when it does not mean a Kshatriya.

Thus इयं नाभिः 'navel'.

१६। 'उभावन्यत्र पुंसि'। दुन्दुभिर्नाभिश्चोक्तविषयादन्यत्र पुंसि स्तः। नाभिः क्षत्रियः। कथं तर्हि 'समुल्लसत्पङ्कजपत्रकोमलैरुपाहितश्रीण्युपनीविनाभिभिः' इति भारविः। उच्यते। दृढभक्तिरित्यादाविव कोमलैरिति सामान्ये नपुंसकं बोध्यम्। वस्तुतस्तु 'लिङ्गमशिष्यं लोकाश्रयत्वा-ल्लिङ्गस्य' इति भाष्यात्पुंस्त्वमपीह साधु। अत एव 'नाभिर्मुख्यनृपे चक्रमध्यक्षत्रिययोः पुमान्। द्वयोः प्राणिप्रतीके स्यात्स्त्रियां कस्तूरिकामदे' इति मेदिनी। रभसोऽप्याह– 'मुख्यराट्क्षत्रिये नाभिः पुंसि प्राण्यङ्गके द्वयोः। चक्रमध्ये प्रधाने च स्त्रियां कस्तूरिकामदे' इति। एवमेवंविधेऽन्यत्रापि बोध्यम्॥

16. Otherwise दुन्दुभि and नाभि are masculines.

Thus नाभिः क्षत्रियः 'Nàbhi—a Kshatriya.'

If the word नाभिः be feminine in all senses other than that of a Kshatriya, how do you justify its use as a masculine in the following lines of Bhàravi:— "समुल्लसत् पङ्कजपत्रकोमलै रुपाहितश्रीण्युपनीवि नाभिभिः" ॥

To this we say, "The words कोमलैः &c. here are really Neuter, denoting indiscrete gender, or having no reference to any gender, just like दृढभक्तिः" ॥ Or we may say, as a matter of fact the gender of words need not be taught, for it is a well-known maxim of grammar as enunciated by Patanjali that "the gender depends on the usage of the people : and so need not be taught:" and therefore the masculine use of the word is also correct. Thus we find in the Medini Kosha:—"Nàbhi is masculine when meaning a paramount sovereign, or the nave of a wheel, or a Kshatriya. But when meaning 'navel' of a living being, it is of both genders. And it is feminine only when meaning 'musk.'

Rasabha also says to the same effect:—

'The word nàbhi is masculine when it means a paramount lord, or a Kshatriya: it is both masculine and feminine when meaning the navel of a living being, the nave of a wheel, and a leader or chieftain. It is purely feminine when meaning "musk".

Thus it should be understood in other cases also.

१७। 'तलन्तः'। अयं स्त्रियां स्यात्। शुक्लस्य भावः। शुक्लता। ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मणता। ग्रामस्य समूहो ग्रामता। देव एव देवता॥

17. Nouns formed with the affix तल् (V. 1. 119 S. 1781), are feminines.

Thus शुक्लता (whiteness), ब्राह्मणता (Brahmanical), ग्रामता (rural) देवता which has the same meaning as देव ॥

१८। 'भूमिविद्युत्सरिल्लतावनिताभिधानानि'। भूः भूमिः। विद्युत्सौदामनी। सरिन्निम्नगा। लता वल्ली। वनिता योषित्॥

18. Nouns synonymous of भूमि (the Earth), विद्युत् (lightening), सरित् (a stream or rivulet), लता (a creeper), वनिता (wife) also are feminines.

Thus भूमिर्भूः ; विद्युत् सौदामनी ; सरित् निम्नगा ; लतावल्ली ; वनिता योषित्.

१९। 'यादो नपुंसकम्'। यादःशब्दः सरिद्वाचकोऽपि क्लीबं स्यात्॥

19. यादस्, although meaning 'a stream,' is Neuter and not feminine.

२० । 'भास्स्रग्दिगुष्णिगुपानहः' । एते स्त्रियां स्युः । इयं भाः इत्यादि ॥

20. The nouns भास्, स्रज्, दिश्, उष्णिह् and उपानह् are feminines.

Thus इयं भाः &c.

२१ । 'स्थूणोर्णे नपुंसके च' । एते स्त्रियां क्लीबे च स्तः । स्थूणा-स्थूणम् । ऊर्णा-ऊर्णम् तत्र स्थूणा काष्ठमयी द्रुकर्णिका । ऊर्णा तु मेषादिलोमम् ॥

21. The nouns स्थूणा (a post or pillar) and ऊर्णा (wool) are Neuter (in addition to being feminine).

Here sthûṇâ means a wooden forked stave or pillar and ûrṇâ means the wool of sheep &c.

२२ । 'गृहशशाभ्यां क्लीबे' । नियमार्थमिदम् । गृहशशपूर्वे स्थूणोर्णे यथासंख्यं नपुंसके स्तः । गृहस्थूणम् । 'शशोर्णं शशलोमनि' इत्यमरः ॥

22. The words स्थूणा and ऊर्णा after गृह and शश are Neuter.

Thus गृहस्थूणम् (a pillar of a house) and शशोर्णं (the hare's hair). This is a niyama or a restrictive rule. See Amarakosha II. 9. 107.

२३ । 'प्रावृड्विप्रुड्तृड्विड्त्विषः' । एते स्त्रियां स्युः ॥

23. The words प्रावृट्, 'the rainy season', विप्रुट् 'a drop of liquid,' तृट् 'thirst,' विट् 'fæces, excrement,' and त्विट् 'light' are feminine.

२४ । 'दर्विविदिवेदिखनिशान्यश्रिवेशिकृष्योषधिकट्यङ्गुलयः' । एते स्त्रियां स्युः । पक्षे ङीष् । दर्वी-दर्विरित्यादि ॥

24. The words दर्वि, 'a ladle,' विदि, 'knowledge' (?) वेदि, 'altar,' खनि 'a mine,' शानि 'colocynth'; अश्रि 'a corner,' वेशि 'an entrance' (?) कृषि 'agriculture,' ओषधि 'herb,' कटि 'loin' and अङ्गुलि 'finger' are feminine.

These words take optionally the affix ङीष्.

Thus दर्वी or दर्विः &c.

२५ । 'तिथिनाडिरुचिवीचिनालिधूलिकिकिकेलिच्छविरात्र्यादयः' । एते प्राग्वत् । इयं तिथि-रित्यादि । अमरस्त्वाह-'तिथयो द्वयोः' इति । तथा च भारविः-'तस्य भुवि बहुतिथास्तिथयः' इति । स्त्रीत्वे हि बहुतिथ्य इति स्यात् । श्रीहर्षश्च-'निखिलां निशि पौर्णमासीं तिथीन्' इति ॥

25. The words तिथि 'the day of the moon,' नाडि 'a vessel or pulse,' रुचि 'taste,' वीचि 'a wave,' नालि 'a drain,' धूलि 'dust,' किकि, 'the cocoanut tree,' केलि 'play,' छवि 'hue, color,' रात्रि 'night' are feminines.

As इयं तिथिः &c.

But the author of Amarakosha says 'the word तिथि is both masculine and feminine.' (Amar. I. 4. 1).

So also Bhâravi in the following line : 'तस्य भुवि बहुतिथास् तिथयः । Had it been feminine the word would have been बहुतिथ्यः in the Plural and not बहुतिथाः ॥

So also Śrî Harsha in the following line : निखिलाम् निशि पौर्णमासीं तिथीन् uses the word tithi as a masculine.

२६ । 'शष्कुलिराजिकुट्यशनिवर्तिभ्रुकुटित्रुटिवलिपङ्क्तयः' । एतेऽपि स्त्रियां स्युः । इयं शष्कुलिः ॥

26. The words शष्कुलि 'auditory passage,' राजि 'a streak,' कुटि 'a cottage,' अशनि 'lightening,' वर्ति 'a pad,' भ्रुकुटि 'frown,' त्रुटि 'cutting,' वलि 'sacrificial offering,' पङ्क्ति 'a line' are feminines.

Thus इयं शष्कुलिः ॥

२७ । 'प्रतिपदापद्विपत्संपच्छरत्संसत्परिषदुषःसंवित्क्षुत्पुन्मुत्समिधः' । इयं प्रतिपदित्यादि । उषा उच्छन्ती । उषाः प्रातरधिष्ठात्री देवता ॥

27. The words प्रतिपद् 'entrance,' आपद् 'calamity' विपद् 'misfortune,' सम्पद् 'wealth,' शरद् 'the autumn' (Up I. 129). संसद् 'an assembly,' परिषद् 'a meeting,' उषस् 'Dawn,' संविद् 'knowledge,' क्षुत् 'grinding; crushing,' पुत् 'a particular division of Hell,' मुत् 'joy; delight,' समिध् 'wood; fuel,' are feminines.

Thus इयं प्रतिपद् ॥

उषा उच्छन्ती । The Ushâ is the presiding deity of the dawn.

२८ । 'आशीर्धूःपूर्गीर्द्वारः' । इयमाशीरित्यादि ॥

28. The words आशिस् 'blessing,' धुर् 'a yoke,' पुर् 'a city,' गिर् 'speech' and द्वार् 'door' are feminines.

As इयं आशीः ॥

२९ । 'अप्सुमनस्समासिकतावर्षाणां बहुत्वं च' । अबादीनां पञ्चानां स्त्रीत्वं स्याद्बहुत्वं च । आप इमाः । 'स्त्रियः सुमनसः पुष्पम्' । 'सुमना मालती जातिः' । देववाची तु पुंस्येव । 'सुपर्वाणः सुमनसः' । बहुत्वं प्रायिकम् । 'एका च सिकता तैलदानेऽसमर्था' इत्यर्थवत्सूत्रे भाष्यप्रयोगात् । 'समां समां विजायते' (१८१३) इत्यत्र 'समायां समायाम्' इति भाष्याच्च । 'विभाषा घ्राधेट्–(२३७४) इति सूत्रे 'अघासातां सुमनसौ' इति वृत्तिव्याख्यायां हरदत्तोऽप्येवम् ॥

29. The words अप् 'water,' सुमनस् 'a flower' (jasmine), समा 'a year' सिकता 'sand, gravel,' and वर्षा 'rain,' are feminines and used in the plural number only.

Thus आपः इमाः । The word sumanas in the feminine means 'a kind of flower'—namely, the flower called mâlati or jâti—jasmine, as स्त्रियः सुमनस पुष्पं । Amarakosha II. 4. 17. When it means a Deva or a divine being, it is masculine only. As सुपर्वाणः सुमनसः । See Amarakosha I. 1. 7. Here the present sûtra is debarred by sûtra 9 of the next chapter, with regards to words denoting Devas.

These words are generally found, in usage, in the plural number: but sometimes they are used in the singular also; as एका च सिकता तैलदाने असमर्था 'one grain of sand is incapable of producing oil.' This example is given by Patanjali in his Mahâbhâshya under sûtra I. 2. 45.

Similarly समां समां विजायते (V. 2. 12. S. 1813) has been explained in the Bhâshya by समायां समायां in the singular number.

Kâśikâ uses the word सुमनस् in the dual also, under sûtra II. 4. 78. in the example षयासाताम् सुमनसौ देवदत्तेन । Haradatta in his Padamanjarí, on commenting on this justifies the use of the dual, by saying "according to Amarasinha sumanasaḥ in the plural is feminine. According to Pâṇiniya sûtra apsumanasa, &c., this word requires to be always plural. That plurality is not, however, universal : as we find the Mahâbhâshya using the word *sikatâ* in the singular."

(स्त्रियः सुमनसः पुष्पमित्यमरसिंहः । अप्सुमनः समासिकता वर्षाणां बहुत्वं चेति पाणिनीयं सूत्रं, तद् बहुत्वं प्रायिकं मन्यते 'एका च सिकता तैलदानेऽसमर्था' इति भाष्ये प्रयोगात् ॥)

३० । 'स्रक्त्वग्ज्योग्वाग्यवागूनौस्फिचः' । इयं स्रक्त्वग्ज्योग्वाग्यवागूः नौ स्फिक् ॥

30. The words स्रक् 'garland,' त्वक् 'skin,' ज्योक् 'long' (an Indeclinable I. 1. 37), वाक् 'speech,' यवागू 'barley gruel,' नौ 'boat' and स्फिक् 'hips' are feminines.

Thus इयं स्रक्, त्वक्, ज्योक्, वाक्, यवागूः, नौ and स्फिक् ॥

३१ । 'त्रुटिसीमासंबध्याः' । इयं त्रुटिः सीमा संबध्या ॥

31. The words त्रुटि, ? सीमा 'boundary' and संबध्या ? are feminines

Thus इयं त्रुटि, सीमा or संबध्या ॥

३२ । 'चुल्लिवेणिखार्यश्च' । स्पष्टम् ॥

32. The words चुल्लि 'a fire-place,' वेणि 'a braid of hair' (Un. IV. 48) खारि 'a measure of grain,' are feminines.

३३ । 'ताराधाराज्योत्स्नादयश्च' । शलाका स्त्रियां नित्यम् । नित्यग्रहणमन्येषां क्वचिद्व्यभिचारं ज्ञापयति । इति स्त्र्यधिकारः ॥

33. The words तारा 'a star,' धारा 'a current,' ज्योत्स्ना 'light' &c. are feminines.

The word शलाका 'a small stick,' is ALWAYS feminine.

NOTE :—The force of the word 'always' is that the other words given above, may be of masculine or neuter gender also. In fact, the gender depends upon usage.

CHAPTER II.

THE MASCULINE GENDER.

१ 'पुमान्' । अधिकारोऽयम् ॥

1. The Masculine Gender.

This is an *adhikára* Sûtra.

२ । 'घञबन्तः' । पाकः । त्यागः । करः । गरः । भावार्थ एवेदम् । अपु घञन्तविशिष्टे भावे लिङ्गद्वयं स्त्रीत्वविशिष्टे तु क्रियादिभिर्बाधेन परिशेषात् । कर्मादौ तु घञाद्यन्तमपि विशेष्यलिङ्गम् । तथा च भाष्यम्– 'संबन्धमनुवर्तिष्यते' इति ॥

2. Nouns formed with the affixes घञ् and अप् are masculine.

Thus with घञ्;—पाकः 'cooking', त्यागः 'renunciation,' with अप्, we have करः 'hand,' गरः 'poison'.

The affix घञ् must have the force of भाव or condition for the purposes of this rule. In other words, the nouns so formed should be abstract nouns or nouns of action. This meaning of घञ् we infer from the analogy of the two rules, one relating to the Feminines and the other to the Neuters. Thus with regards to Neuters we have the rules भावे ल्युडन्तः। निष्ठा च॥ "Nouns formed by the affix lyuṭ with the force of *bhâva*; and the Nisṭhâ affixes with the same force are Neuters." (Chap. III. 2 and 3). Similarly in the case of the feminines, we have the rules क्तिन्नन्तः &c. (Chapter I. 9) &c. where क्तिन् &c. are *bhâva* affixes. Analogically the घञ् here must also be a bhâva denoting affix. For the force of घञ् is generally that of भाव or Noun of action. See III. 3. 16—18. To form Neuter nouns of action we have *kta* and *lyuṭ* by III. 3. 114 and 115. To form feminine nouns of action we have *ktin*, *kyap*, &c. by III. 3. 95, 98. Therefore by elimination, to form the masculine nouns of action, to us is left the affix घञ् only. Hence we say 'the ghañ here has the force of bhâva.'

But when ghañ has the force of karma or of karaṇa &c., as it has by III 3. 116 and 117 &c., then the words so formed need not be masculine. They will have the gender of the word with which they are in construction. They will have their own specific gender. As we have in the Bhâshya, सम्बन्धमनुवर्तिष्यते। Here the word 'sambandha' though formed by ghañ is used in the Neuter gender: because the force of ghañ is here that of karma.

३। 'घाजन्तश्च'। विस्तरः। गोचरः। चयः। जयः इत्यादि॥

3. The nouns formed with the affixes घ and अच् are masculines.

Thus विस्तरः 'extension,' गोचरः 'pasturage,' चयः 'rampart; collection'. जय 'victory' &c.

४। 'भयलिङ्गभगपदानि नपुंसके'। एतानि नपुंसके स्युः। भयम्। लिङ्गम्। भगम्। पदम्॥

4. The nouns भय 'fear', लिङ्ग 'gender', भग 'the perinaeum of females', पद 'foot' are neuters.

Thus भयम्, लिङ्गम्, भगम्, पदम्.

५। 'नङन्तः'। नङ्प्रत्ययान्तः पुंसि स्यात्। यज्ञः। यत्नः॥

5. The nouns formed with the affix नङ् are masculines.

Thus यज्ञः 'sacrifice,' यत्नः 'effort';

६। 'याच्ञा स्त्रियाम्'। पूर्वस्यापवादः।

6. The noun याच्ञा 'begging' is feminine.

This is an exception to the last aphorism.

७। 'क्यन्तो घुः'। किप्रत्ययान्तो घुः पुंसि स्यात्। आधिः। निधिः। उदधिः। 'क्यन्तः' किम्। दानम्। 'घुः' किम्। [illegible]॥

7. The nouns formed with the affix कि from roots belonging to the घु class are masculines.

The roots belonging to घु class are दा and धा. Thus आधिः 'agony', निधिः 'abode,' उदधिः 'water.' Why do we say "formed with the affix कि"? Observe दानम्. (which is Neuter).

Why do we say "roots belonging to the घु class"? Observe दधिरोधम्.

८ । 'इषुधिः स्त्री च' । इषुधिशब्दः स्त्रियां पुंसि च । पूर्वस्यापवादः ।

8. The noun इषुधिः 'a quiver' is both masculine and feminine.

Thus अयं or इयं इषुधिः ।

९ । 'देवासुरात्मस्वर्गगिरिसमुद्रनखकेशदन्तस्तनभुजकण्ठखड्गशरपङ्काभिधानानि' । एतानि पुंसि स्युः । देवाः सुराः । असुरा दैत्याः । आत्मा क्षेत्रज्ञः । स्वर्गो नाकः । गिरिः पर्वतः । समुद्रोऽब्धिः । नखः करजः । केशः शिरोरुहः । दन्तो दशनः । स्तनः कुचः । भुजो दोः । कण्ठो गलः । खड्गः करवालः । शरो मार्गणः । पङ्कः कर्दम इत्यादि ॥

9. The words which are synonyms of देव 'god,' असुर 'demon,' आत्म 'self,' स्वर्ग 'the heaven,' गिरि 'the mountain,' समुद्र 'the sea,' नख 'the nail', केश 'the hair,' दन्त 'the tooth,' स्तन 'the breast,' भुज 'the arm,' कण्ठ 'the throat,' खड्ग 'the dagger,' शर 'the lake,' पङ्क 'the mud' &c. are masculines.

Thus देवाः सुराः ; असुराः दैत्याः ; आत्मा क्षेत्रज्ञः ; स्वर्गो नाकः ; गिरिः पर्वतः ; समुद्रोऽब्धिः ; नखाः करजाः ; केशाः शिरोरुहाः ; दन्ता दशनाः ; स्तनः कुचः ; भुजो दोः ; कण्ठो गलः ; खड्गः करवालः ; शरोमार्गणः ; पङ्कः कर्दमः &c.

१० । 'त्रिविष्टपत्रिभुवने नपुंसके' । स्पष्टम् । तृतीयं विष्टपं त्रिविष्टपम् । स्वर्गाभिधानतया पुंस्त्वे प्राप्ते ऽयमारम्भः ॥

10. The noun त्रिविष्टप meaning 'the heaven' is neuter. This word being synonymous with स्वर्ग would have been considered masculine by the last aphorism, but this aphorism prevents that.

११ । 'द्यौः स्त्रियाम्' । द्योदिवोरुभयोरुपादानमिदम् ॥

11. The nouns द्यो and दिव् 'the heaven' are feminines.

By sûtra 9, these two words being synonyms of स्वर्ग would have been considered masculines, but this aphorism prevents that.

१२ । 'इषुबाहू स्त्रियां च' । चात्पुंसि ॥

12. The nouns इषु 'the arrow' and बाहु 'the arm' are also feminines.

By the force of the letter च in the sûtra, these words are to be considered masculines also.

१३ । 'बाणकाण्डौ नपुंसके च' । चात्पुंसि । त्रिविष्टपेत्यादिचतुःसूत्री देवासुरेत्यस्यापवादः ॥

13. The nouns बाण 'an arrow' and काण्ड 'a section' are also neuters.

By the force of the letter च in the sûtra, these words are to be considered masculine also.

The last four sûtras are exceptions to the sûtra 9.

१४ । 'नान्तः' । अयं पुंसि । राजा । तक्षा । न च चर्म वर्मादिष्वतिव्याप्तिः । 'मन्द्व्यच्कोऽकर्तरि' इति नपुंसकप्रकरणे वक्ष्यमाणत्वात् ॥

14. The nouns ending in न् are masculines.

Thus राजन्, तक्षन् । But not चर्मन् 'skin,' वर्मन् 'armour' which are neuters. The rule however should not be extended to चर्मन्, वर्मन् &c. These are Neuters because of the subsequent rule III. 33.

१५ । 'क्रतुपुरुषकपोलगुल्फमेघाभिधानानि' । क्रतुरध्वरः । पुरुषो नरः । कपोलो गण्डः । गुल्फः प्रपदः । मेघो नीरदः ॥

15. The nouns which are synonyms of क्रतु 'the sacrifice,' पुरुषः 'the man, कपोल 'the cheek' गुल्फ 'the ankle,' मेघ 'cloud' are masculines

Thus क्रतुरध्वरः ; पुरुषो नरः ; कपोलो गण्डः ; गुल्फः प्रपदः ; मेघो नीरदः ॥

१६ । 'अभ्रं नपुंसकम्' । पूर्वस्यापवादः ॥

16. The nouns अभ्र 'cloud' is neuter.

This is an exception to the last.

१७ । 'उकारान्तः' । अयं पुंसि स्यात् । प्रभुः । इक्षुः । 'हनुर्हट्टविलासिन्यां नृत्यारम्भे गदे स्त्रियाम् । द्वयोः कपोलावयवे' इति मेदिनिः । 'करेणुरिभ्यां स्त्री नेभे' इत्यमरः । एवं ज्ञातोपाधि-विशेषवचनानाक्रान्तस्तु प्रकृतसूत्रस्य विषयः । उक्तं च—'लिङ्गशेषविधिर्व्यापी विशेषैर्यद्यबाधितः' इति । एवमन्यत्रापि ॥

17. The nouns ending in उ are masculine.

Thus प्रभुः ; इक्षुः ॥

According to Medini, the noun हनु when meaning 'a wanton woman,' 'the commencement of a dance,' or 'disease' is feminine. But it is both masculine and feminine when it means 'the chin.'

According to Amara, the noun करेणु when meaning 'a she-elephant' is feminine ; otherwise masculine when it means an elephant. The words which are subject to this rule are like these which are not governed by any other specific text to the contrary. As it has been said : "A rule of gender is of universal application if it is a śesha rule *i. e.*, a rule that *remains* after the application of all other rules. Provided that it is not debarred by any specific rule."

१८ । 'धेनुरज्जुकुहूसरयुतनुरेणुप्रियङ्गवः स्त्रियाम्' ॥

18. The nouns धेनु 'a cow,' रज्जु 'rope,' कुहू 'new moon-day,' सरयु 'the river Sarayu,' तनु 'body,' रेणु 'atom,' प्रियङ्गु 'name of a creeper' are feminine.

१९ । 'समासे रज्जुः पुंसि च' । कर्कटरज्ज्वा-कर्कटरज्जुना ॥

19. The noun रज्जु 'rope' in a compound is also used in the masculine.

Thus कर्कटरज्ज्वा or कर्कटरज्जुना.

२० । 'श्मश्रुजानुस्वाद्वश्रुजतुत्रपुतालूनि नपुंसके' ॥

20. The nouns श्मश्रु 'bared,' जानु 'the knee,' स्वादु 'sweetness ; relish; taste,' अश्रु 'tear,' जतु 'wax,' त्रपु 'lead' and तालु 'the palate' are neuters.

२१ । 'वसु चार्थवाचि' । 'अर्थवाचि' इति किम् । 'वसुर्मयूखाग्निधनाधिपेषु' ॥

21. The noun वसु when meaning 'wealth' is neuter. Why do we say 'when meaning wealth'? For otherwise it is masculine when meaning मयूख 'a ray of light' अग्नि 'fire' and धनाधिप 'lord of wealth'.

२२ । 'मद्गुमधुसीधुशीधुसानुकमण्डलूनि नपुंसके च' । चात्पुंसि । अयं मद्गुः । इदं मद्गु ।

22. The nouns मद्गु 'a kind of pulse' ; मधु 'honey,' सीधु 'a kind of wine,' सानु 'summit,' कमण्डलु 'water-pot' are also neuters.

By the force of the letter च in the sûtra, these words are also masculines.

Thus अयं मद्गुः or इदं मद्गु.

२३ । 'रुत्वन्तः' । मेरुः । सेतुः ॥

23. The nouns formed with the affixes रु (Uṇ. IV. 101) and तु (Uṇ I. 69) are masculines.

Thus मेरुः 'Meru,' सेतुः 'a bridge.'

२४। 'दारुकसेरुजतुवस्तुमस्तूनि नपुंसके'। इत्वन्तं इति पुंस्त्वस्यापवादः। इदं दारु॥

24. The nouns दारु 'tree,' कसेरु 'a kind of fruit,' जतु 'collar bone,' वस्तु 'object,' मस्तु 'sour cream, whey,' are Neuters.

This is an exception to the last sûtra. Thus इदं दारु। These words are all formed by रु and तु affixes and therefore ought to have been masculines.

२५। 'सक्तु नपुंसके च'। चात्पुंसि सक्तुः—सक्तु॥

25. The noun सक्तु 'porridge' is also neuter.

By the force of the letter च in the sûtra, it is also masculine. Thus सक्तुः or सक्तु.

२६। 'प्राग्रश्मेरकारान्तः'। 'रश्मिदिवसाभिधानानि' इति वक्ष्यति प्राक् ततस्मादकारान्त इत्यधिक्रियते॥

26. From this up to sûtra 66, the gender of nouns ending in अ will be mentioned.

This is an adhikâra sûtra. It extends up to raśmi-divasâ (II. 66) and applies to nouns ending in अ॥

२७। 'कोपधः'। कोपधोऽकारान्तः पुंसि स्यात्। स्तबकः। कल्कः॥

27. The nouns ending in अ with the penultimate क are masculines.

Thus स्तबकः 'a cluster'; कल्कः 'filth.' (Uṇ III. 40).

२८। 'चिबुकशालूकप्रातिपदिकांशुकोल्मुकानि नपुंसके'। पुंस्त्वापवादः॥

28. The nouns चिबुक 'the chin'; शालूक 'the root of the water-lily, प्रातिपदिक, 'the crude-noun' अंशुक 'a garment,' उल्मुक 'torch'; are neuters.

This is an exception to the last sûtra.

२९। कण्टकानीकसरकमोदकचषकमस्तकपुस्तकतडागनिष्कशुष्कवर्चस्कपिनाकभाण्डकपिण्डककटकशण्डकपिटकतालकफलकपुलकानि नपुंसके च। चात्पुंसि। अयं कण्टकः। इदं कण्टकमित्यादि।

29. The nouns कण्टक 'a thorn,' अनीक 'army' (Uṇ. IV. 16. 17) सरक 'a road;' 'liquor'; मोदक 'a sweetmeat,' चषक 'a goblet'; मस्तक 'the head,' पुस्तक 'book,' तडाग 'tank,' निष्क 'a kind of coin,' शुष्क 'dryness,' वर्चस्क 'lustre'; पिनाक 'the bow of Shiva;' भाण्डक 'a vessel,' पिण्डक 'a ball' कटक 'an army, belt', शण्डक staff,' पिटक' basket' तालक 'yellow orpiment,' 'an ear ornament'; फलक 'blade,' पुलक a thrill of joy', are also neuters.

By the force of the letter च in the sûtra these words are also masculine. Thus अयं कण्टकः or इदं कण्टकम् &c.

३०। टोपधः। टोपधोऽकारान्तः पुंसि स्यात्। घटः पटः॥

30. Nouns ending in अ with the penultimate ट are masculines.

Thus घटः 'a jar,' पटः 'a piece of cloth.'

३१। किरीटमुकुटललाटवटवीटशृङ्गाटकराटलोष्टानि नपुंसके। किरीटमित्यादि॥

31. The nouns किरीट 'a crown,' मुकुट 'a crown,' ललाट 'forehead,' वट 'kind of tree,' वीट (?) शृङ्गाट 'a mountain with three peaks,' 'a place where

four roads meet.' करट 'an elephant's cheek,' (Un. IV. 81) and लोष्ट 'a clod of earth' are also neuter.

By the force of the letter च in the sûtra, these words are also masculines.

Thus किरीटः or किरीटम् &c.

३२ । कुटकूटकपटकपाटकर्पटनटनिकटकीटकटानि नपुंसके च । चात्पुंसि । कुटः । कुटमित्यादि ॥

32. The nouns कुट 'a water pot ; a fort,' कूट 'fraud ; illusion ; a house' कपट 'hypocrite ; 'cheating,' कपाट 'door,' कर्पट 'patched garment,' नट 'a dancer', निकट 'near ; vicinity,' कीट 'a worm,' कट 'a mat' ; are also neuters.

By the force of the letter च they are also masculine. Thus कुटः or कुटम &c.

३३ । णोपधः । णोपधोऽकारान्तः पुंसि स्यात् । गुणः । गणः । पाषाणः ॥

33. Nouns ending in अ with the penultimate ण् are masculines.

Thus गुणः 'quality,' गणः 'a host,' पाषाणः 'a stone.'

३४ । ऋणलवणपर्णतोरणरणोष्णानि नपुंसके । पूर्वस्यापवादः ॥

34. The nouns ऋण 'debt,' लवण 'salt,' पर्ण 'leaf,' तोरण 'a portal,' रण battle' उष्ण 'heat' are neuters.

This is an exception to the last sûtra.

३५ । कार्षापणस्वर्णसुवर्णव्रणचरणवृषणविषाणचूर्णतृणानि नपुंसके च । चात्पुंसि ॥

35. The nouns कार्षापण 'a kind of coin,' स्वर्ण 'gold,' सुवर्ण 'gold,' व्रण 'boil,' चरण 'foot,' वृषण 'the scrotum ; विषाण 'a horn,' चूर्ण 'powder,' तृण 'grass,' are also neuters.

By the force of the letter च in the sutra, these words are also masculine.

३६ । थोपधः । रथः ॥

36. Nouns ending in अ with the penultimate थ् are masculines.

Thus रथः 'chariot'.

३७ । काष्ठपृष्ठरिक्थसिक्थोक्थानि नपुंसके । इदं काष्ठमित्यादि ॥

37. The nouns काष्ठ 'wood,' पृष्ठ 'back,' रिक्थ 'inheritance,' सिक्थ 'a bee's wax,' उक्थ 'a sentence' are neuters.

Thus इदं काष्ठम् &c.

३८ । काष्ठा दिगर्था स्त्रियाम् । इमाः काष्ठाः ॥

38. The noun काष्ठा when denoting 'a quarter or region of the world is feminine.

Thus इमाः काष्ठाः ।

३९ । तीर्थप्रोथयूथगाथानि नपुंसके च । चात्पुंसि । अयं तीर्थः । इदं तीर्थम् ॥

39. The nouns तीर्थ 'pilgrimage,' प्रोथ 'the nose of a horse ; the hip,' यूथ 'a herd,' and गाथ 'a singer ; a song' are also neuters.

By the force of the letter च in the sûtra, these words are masculines also.

Thus अयं तीर्थः or इदम् तीर्थम्.

४० । नोपधः । अदन्तः पुंसि । इनः । फेनः ॥

40. Nouns ending in अ with the penultimate न् are masculines.

Thus इनः 'a lord,' फेनः 'foam'.

४१ । जघनाजिनतुहिनकाननवनवृजिनविपिनवेतनशासनसोपानमिथुनश्मशानरत्ननिम्नचिह्नानि नपुंसके । पूर्वस्यापवादः ॥

41. The nouns जघन 'the hip,' (Uṇ. V. 32) अजिन 'the skin of a black antelope' (Uṇ. II. 48) तुहिन 'ice,' कानन 'forest,' वन 'forest,' वृजिन 'ban' 'sin,' विपिन 'a wood; a thicket,' (Uṇ. II. 52) वेतन 'pay,' शासन 'rule,' सोपान 'ladder,' मिथुन 'copulation,' श्मशान 'cemetry,' रत्न 'gem,' निम्न 'a low place, चिह्न 'sign' are neuters.

This is an exception to the last aphorism.

४२। मानयानाभिधाननलिनपुलिनोद्यानशयनासनस्थानचन्दनालानसंमानभवनवसनसंभावन विभावनविमानानि नपुंसके च । चात्पुंसि । अयं मानः । इदं मानम् ॥

42. The nouns मान 'pride,' यान 'carriage,' अभिधान 'vocabulary, नलिन 'a lotus; a crane,' पुलिन 'a sandbank' (Uṇ. II. 53) उद्यान 'garden,' शयन 'sleeping,' आसन 'a seat,' स्थान 'a place,' चन्दन 'sandalwood,' आलान 'the tying-post,' सम्मान 'honor.' भवन 'house,' वसन 'dress,' सम्भावन 'possibility, विभावन (?) विमान 'a baloon' are also neuters.

By the force of the letter च in the sûtra, these words are also masculines.

Thus अयं मानः or इदं मानम् &c.

४३ । पोपधः । अदन्तः पुंसि । यूपः । दीपः । सर्पः ॥

43. Nouns ending in अ with the penultimate प् are masculine.

Thus यूपः 'a sacrificial post' (Uṇ. III. 27). दीपः 'a lamp' सर्पः 'a snake.'

४४ । पापरूपोडुपतल्पशिल्पपुष्पशष्पसमीपान्तरीपाणि नपुंसके । इदं पापमित्यादि ॥

44. The nouns पाप 'sin,' रूप 'form,' उडुप 'a raft,' तल्प 'bed,' शिल्प 'art,' पुष्प 'flower,' शष्प 'young grass,' समीप 'vicinity,' अन्तरीप 'an island; a promontary (VI. 3. 93) are neuters.

Thus इदं पापम् &c.

४५ । शूर्पं कुतपकुणपद्वीपविटपानि नपुंसके च । इदं शूर्पमित्यादि ॥

45. The nouns शूर्प 'a winnowing basket,' कुतप 'a Brâhmaṇa; a kind of grass,' कुणप 'a corpse, 'a spear,' द्वीप 'an island,' विटप 'a branch,' are also neuters (as well as masculines).

Thus अयं शूर्पः or इदं शूर्पम् &c.

४६ । भोपधः । स्तम्भः । कुम्भः ॥

46. Nouns ending in अ with the penultimate भ् are masculines.

Thus स्तम्भः 'a pillar,' कुम्भः 'a water jar.'

४७ । तलभं नपुंसकम् । पूर्वस्यापवादः ॥

47. The noun नभस is neuter.

This is an exception to the last.

४८। जृम्भं नपुंसके च। जृम्भम्–जृम्भः॥

48. The noun जृम्भ 'yawning' is also neuter.

Thus जृम्भम् or जृम्भः

४९। मोपधः। सोमः। भीमः॥

49. Nouns ending in अ with the penultimate म् are masculine.

Thus सोमः 'the Soma,' भीमः 'Bhîma.'

५०। रुक्मसिध्मयुग्मेध्मगुल्माध्यात्मकुङ्कुमानि नपुंसके। इदं रुक्ममित्यादि॥

50. The nouns रुक्म, 'gold,' सिध्म 'scab,' युग्म 'couple,' इध्म 'fuel,' गुल्म 'blossom,' अध्यात्म 'spiritual,' कुंकुम 'saffron' are Neuter.

Thus इदं रुक्मम् &c.

५१। संग्रामदाडिमकुसुमाश्रमक्षेमक्षौमहोमोद्दामानि नपुंसके च। चात्पुंसि। अयं संग्रामः। इदं संग्रामम्॥

51. The nouns संग्राम 'fight,' दाडिम 'pomegranate,' कुसुम 'flower,' आश्रम 'dwelling-house,' क्षेम 'happiness' (Uṇ. I. 138) क्षौम 'silken cloth,' होम 'homa' उद्दाम 'violently' are also Neuter.

By the force of the letter च in the sûtra, these words are also masculine.

Thus अयं संग्रामः or इदं संग्रामम्॥

५२। 'योपधः'। समयः। हयः॥

52. Nouns ending in अ with the penultimate य् are masculine.

Thus समयः 'time;' हयः 'the horse.'

५३। 'किसलयहृदयेन्द्रियोत्तरीयाणि नपुंसके'। स्पष्टम्॥

53. The nouns किसलय 'a sprout,' हृदय 'the heart,' इन्द्रिय 'the sense,' उत्तरीय 'an upper garment' are neuter.

५४। 'गोमयकषायमलयान्वयाव्ययानि नपुंसके च'। गोमयः–गोमयम्॥

54. The nouns गोमय 'cow-dung,' कषाय 'the red color,' मलय 'Malaya अन्वय 'Association,' अव्यय 'Indeclinable' are also neuters.

Thus गोमयः or गोमयम्॥

५५। 'रोपधः'। क्षुरः। अङ्कुरः॥

55. Nouns ending in अ with the penultimate र् are masculines.

Thus क्षुरः 'the hoof,' अङ्कुरः 'the blossom.'

५६। 'द्वाराग्रस्फारतक्रवक्रवप्रक्षिप्रक्षुद्रनारतीरदूरकृच्छ्ररन्ध्राश्रश्वभ्रभीरगभीरक्रूरविचित्रकेयूरके-दारोदराजस्रशरीरकन्दरमन्दारपञ्जरजठराजिरवैरचामरपुष्करगह्वरकुहरकुटीरकुलीरचत्वरकाश्मीरनीरा-म्बरशिशिरतन्त्रयन्त्रक्षत्रक्षेत्रमित्रकलत्रचित्रमूत्रसूत्रवक्त्रनेत्रगोत्राङ्गुलित्रभलत्रशस्त्रशास्त्रवस्त्रपत्रपात्रछत्रा-णि नपुंसके'। इदं द्वारमित्यादि॥

56. The words द्वार 'door,' अग्र 'in front,' स्फार 'swelling abundance' (Uṇ. II, 13); तक्र 'curdled milk,' वक्र 'crooked,' वप्र 'rampart,' क्षिप्र 'a measure of time,'

क्षुद्र 'small,' छिद्र 'hole,' नार 'a multitude;' तीर 'shore,' दूर 'distance,' कृच्छ्र 'difficulty,' 'misery,' रन्ध्र 'a hole,' अश्रु 'a tear; blood,' श्वभ्र 'a hole; a den,' आभीर 'a cowherd,' गभीर 'deep,' क्रूर 'cruel,' विचित्र 'beautiful,' केयूर 'an armlet,' केदार 'meadow,' उदर 'the stomach,' अजस्र 'constant,' शरीर 'the body,' कन्दर, 'the root,' मन्दार 'the coral tree,' and पंजर 'skeleton,' अजर 'immortal,' जठर 'the stomach,' अजिर 'a court-yard,' वैर enmity, चामर 'châmara,' पुष्कर 'the lake,' गह्वर 'the cave,' कुहर 'a cavity,' कुटीर 'a hut,' कुलीर 'a crab,' चत्वर 'a court-yard' (Un. II. 121); काश्मीर 'kâśmira,' नीर 'water', अम्बर 'sky; cloth,' शिशिर 'dew,' तन्त्र 'a loom,' यन्त्र 'instrument,' क्षत्र 'dominion,' क्षेत्र 'a field,' मित्र 'a friend,' कलत्र 'a wife,' चित्र 'a picture,' छत्र 'umbrella,' मूत्र, 'urine,' सूत्र 'thread,' वक्त्र 'face,' नेत्र 'the eye,' गोत्र 'gotra,' अंगुलित्र 'a finger-protector,' भलत्र (?) अस्त्र 'an instrument,' शस्त्र 'a weapon,' शास्त्र 'Śâstra,' वस्त्र 'cloth,' पत्र 'leaf,' पात्र 'a vessel,' and नक्षत्र 'star' are neuters.

Thus इदं द्वारम् &c.

५७ । 'शुक्रमदेवतायाम्' । इदं शुक्रं रेतः ॥

57. The noun शुक्र is neuter when it is not the name of the god (Śukra).

Thus इदं शुक्रम्. Here शुक्र means 'semen.'

५८ । 'चक्रवज्रान्धकारसारावारपारक्षीरतोमरशृङ्गारभृङ्गारमन्दारोशीरतिमिरशिशिराणि नपुंसके च' । चात्पुंसि । चक्रः—चक्रमित्यादि ॥

58. The nouns चक्र 'disc,' वज्र 'a thunderbolt,' अंधकार 'darkness,' सार 'essence,' आवार (?) पार 'the further or opposite side,' क्षीर 'milk,' तोमर, 'an iron club,' शृङ्गार, 'the sentiment of love,' मन्दार 'the coral tree,' उशीर 'a kind of grass,' तिमिर 'darkness,' शिशिर 'dew' are also neuters.

By the force of the word च in the sûtra, these are also masculines. Thus चक्रः or चक्रम् &c.

५९ । 'षोपधः' । वृषः । वृक्षः ॥

59. Nouns ending in ष with the penultimate, ऋ are masculines.

Thus वृषः 'a bull;' वृक्षः 'a tree.'

६० । 'शिरीषर्जीषाम्बरीषपीयूषपुरीषकिल्बिषकल्माषाणि नपुंसके' ॥

60. The शिरीष 'the name of a tree' ऋजीष 'an expression of joy,' शीर्ष 'the head' अम्बरीष 'a fryingpan,' पीयूष 'nectar,' (Un. IV. 76), पुरीष 'faeces,' किल्बिष 'sin,' and कल्माष 'stain' are neuters.

६१ । 'यूषकरीषमिषविषवर्षाणि नपुंसके च' । चात्पुंसि । अयं यूषः । इदं यूषमित्यादि ॥

61. The words यूष 'soup,' करीष 'dry cow-dung', मिष 'pretext,' 'emulation,' विष 'poison,' वर्ष 'a year' are also neuters.

By the force of the word च in the Sûtra, these words are also masculine.

Thus अयं यूषः or इदं यूषम्.

६२ । 'सोपधः' । वत्सः । वायसः । महानसः ॥

62. Nouns ending in स with the penultimate अ are masculines.

Thus वत्सः 'a calf' (Un. III. 62); वायसः 'a crow,' महानसः 'a kitchen.

६३ । 'पनसबिसबुससाहसानि नपुंसके' ॥

63. The words पनस 'jack-fruit,' बिस 'the fibre of a lotus,' बुस 'chaff,' and साहस 'courage,' are neuters.

६४ । 'चमसांशुरसनिर्यासोपवासकार्पासवासमासकासकांसमांसानि नपुंसके च' । 'इदं चमसम् । अयं चमसः इत्यादि ॥

64. The words चमस 'a vessel,' अंशु, रस 'juice,' निर्यास 'gum juice,' उपवास 'fast,' कार्पास 'cotton,' वास 'perfume; habitation;' मास 'month,' भास, कास 'cough,' कांस bell-metal,' and मांस 'flesh' are also neuters.

Thus चमसं or चमसः &c.

६५ । कंसं चाप्राणिनि । कंसोऽस्त्री पानभाजनम् । प्राणिनि तु । कंसो नाम कश्चिद्राजा ॥ .

65. The noun कंस when not meaning a living being is neuter. It is never feminine and means 'a drinking vesel, cup or can.'

When it means a living being, then it is the name of a king of Mathura son of Ugrasena and enemy of Krishna.

६६ । 'रश्मिदिवसाभिधानानि ।' एतानि पुंसि स्युः । रश्मिर्मयूखः । दिवसो घस्रः ॥

66. Nouns which are synonyms of रश्मि 'a ray of light,' and दिवस 'a day' are masculine.

Thus रश्मिर्मयूखः ; दिवसो घस्रः ॥

६७ । 'दीधितिः स्त्रियाम्' । पूर्वस्यापवादः ॥

67. The noun दीधितिः 'a ray of light' is feminine.

This is an exception to the last aphorism.

६८ । 'दिनाहनी नपुंसके' । अयमप्यपवादः ॥

68. The nouns दिन 'a day' and अहन् 'a day' are neuters. This is also an exception to the aphorism 66.

६९ । 'मानाभिधानानि' । एतानि पुंसि स्युः । कुडवः । प्रस्थः ॥

69. Nouns which are synonyms of मान 'a measure, a standard.' are masculines.

Thus कुडवः, प्रस्थः ॥

७० । 'द्रोणाढकौ नपुंसके च' । इदं द्रोणम् । अयं द्रोणः ॥

70. The words द्रोण 'a measure of capacity' and आढक 'a measure of grain' are neuters also.

Thus इदं द्रोणम् or अयं द्रोणः ॥

७१ । 'खारीमानिके स्त्रियाम्' । इयं खारी । इयं मानिका ॥

71. The words खारी 'a measure of grain equal to 16 *dronas*' and मानिका 'a kind of weight' are feminines.

Thus इयं खारी, इयं मानिका ॥

७२ । दाराक्षतलाजासूनां बहुत्वं च । इमे दाराः ॥

72. The nouns दार 'wife,' अक्षत 'whole grain or unhusked rice,' लाज 'parched or fried grain,' असु 'the five vital breaths' are always plural. Thus इमे दाराः ॥

By the force of the word च in the sûtra, they are feminines.

७३ । 'नाड्यपजनोपपदानि व्रणाङ्गपदानि' । यथासंख्यं नाड्याद्युपपदानि व्रणादीनि पुंसि स्युः । अयं नाडीव्रणः । अपाङ्गः । जनपदः । व्रणादीनामुभयलिङ्गत्वेऽपि क्लीबत्वनिवृत्त्यर्थं सूत्रम् ॥

73. The nouns व्रण 'a boil,' अंग 'a member' and पद 'a foot' compounded with नाडी, अप and जन respectively are masculines.

The words व्रण &c. are of both genders (*i. e.* Masculine and Neuter), but this Sûtra debars their use as neuters, (when compounded with the above words). Thus अयं नाडीव्रणः । अपाङ्गः । जनपदः ॥

७४ । 'मरुद्गरुत्तरदृत्विजः' । अयं मरुत् ॥

74. The words मरुत् 'wind' (Up. I. 94) गरुत् 'the wing of a bird' तरत् 'swimming' and ऋत्विज् 'a sacrificial priest,' are masculines.

Thus अयं मरुत् ॥

७५ । 'ऋषिराशिदृतिग्रन्थिक्रिमिध्वनिबलिकौलिमौलिरविकविकपिमुनयः' । एते पुंसि स्युः । अयमृषिः ॥

75. The words ऋषि 'a seer,' राशि 'a heap,' दृति 'a leathern bag for holding water,' ग्रन्थि 'knot,' क्रिमि 'a worm,' ध्वनि 'sound,' बलि 'offering,' कौलि (?) and मौलि 'the head,' रवि 'the sun,' कवि 'the poet,' कपि 'a monkey,' and मुनि 'sage,' are masculines.

Thus अयं ऋषिः ॥

७६ । 'ध्वजगजमुञ्जपुञ्जाः' । एते पुंसि ॥

76. The words ध्वज 'flag,' गज 'elephant,' मुंज 'a sort of grass,' पुंज 'a heap' are masculines.

७७ । 'हस्तकुन्तान्तव्रातवातदूतधूर्तसूतचूतमुहूर्ताः' । एते पुंसि । अमरस्तु 'मुहूर्तोऽस्त्रियाम्' इत्याह ॥

77. The words हस्त 'the hand,' कुंत 'a lance,' अंत 'the end,' व्रात 'a multitude,' वात 'the wind,' दूत 'a messenger,' धूर्त 'a rogue,' सूत 'a son,' चूत 'the mango tree,' मुहूर्त 'a moment,' are masculines.

According to Amarakosha, (I. 4. 11) मुहूर्त is never feminine, (*i. e.* it is both masculine and neuter).

७८ । 'षण्डमण्डकरण्डभरण्डवरण्डतुण्डगण्डमुण्डपाषण्डशिखण्डाः' । अयं षण्डः ॥

78. The nouns षण्ड 'a bull,' मण्ड 'the scum of boiled rice,' करण्ड 'a small box or basket of bamboo' भरण्ड 'master,' वरण्ड 'a multitude,' तुण्ड 'mouth,' गण्ड 'the cheek,' मुण्ड 'a man with bald head,' पाषंड 'a heretic,' and शिखंड 'a crest' are masculine.

Thus अयं षण्डः ॥

७९ । 'वंशांशपुरोडाशाः' । अयं वंशः । पुरो दाश्यते पुरोडाशः । कर्मणि घञ् । अथवा [illegible]नयोः प्रकरणे 'पौरोडाशपुरोडाशात्ष्ठन्' (१४४९) इति विकारप्रकरणे 'व्रीहेः पुरोडाशे' (१५३८) इति च निपातनात् प्रकृतसूत्र एव निपातनाद्वा दस्य डत्वम् । 'पुरोडाशभुजामिष्टम्' इति माघः ॥

79. The nouns वंश 'a family,' अंश 'a share,' पुरोडाश 'an oblation' are masculines.

Thus अयं पुरोडाशः । The word puroḍâśa 'a cake-offering' is derived by adding the affix घञ् with the force of karma to the root दाश् preceded by the upapada पुरो । The द is changed to ड by no particular rule of Grammar, but we find the word so spelt in sûtras IV. 3. 70, S. 1449 ; and IV. 3. 148 S. 1528. Or the द is changed to ड by nipâtana even in the present sûtra ; and sûtra III. 2, 71. S. 3414. Thus in Mâgha also we find : पुरोडाश भुजाम् इष्टम् 'the sacrifice of puroḍâśa eaters.'

८० । 'ह्रदकन्दकुन्दबुद्बुदशब्दाः' । अयं ह्रदः ॥

80. The words ह्रद 'a lake,' कन्द 'root,' कुन्द 'a kind of jasmine.' बुद् बुद 'bubble' are masculines.

Thus अयं ह्रदः ॥

८१ । 'अर्घपथिमथ्यृभुक्षिस्तम्बनितम्बपूगाः' । अयमर्घः ।

81. The words अर्घ 'offering,' पथिन् 'a road,' मथिन् 'a churning stick, ऋभुक्षिन् 'a name of Indra,' स्तम्ब 'a clump of grass,' नितम्ब, 'the buttocks,' and पूग 'a heap' are masculines.

Thus अयं अर्घः ॥

८२ । 'पल्लवपल्वलकफरेफकटाहनिर्व्यूहमठमणितरङ्गतुरङ्गगन्धस्कन्धमृदङ्गसङ्गसमुद्रपुङ्खाः' अयं पल्लव इत्यादि ॥

82. The words पल्लव 'a sprout,' पल्वल 'a small pool,' कफ 'cough,' रेफ 'sound,' कटाह 'frying pan,' निर्व्यूह 'a peg,' मठ 'the hut of an ascetic,' मणि 'jewel,' तरंग 'wave,' तुरङ्ग 'horse' गंध 'smell,' मृदंग 'a musical instrument,' संग 'attachment,' समुद्र 'ocean,' and पुङ्ख 'a falcon,' are masculines. Thus अयं पल्लवः &c.

८३ । सारथ्यतिथिकुक्षिवस्ति पाण्यञ्जलयः । ऐते पुंसि । अयं सारथिः ।

83. The words सारथि 'charioteer,' अतिथि 'a guest,' कुक्षि 'the womb,' वस्ति the abdomen,' पाणि 'the hand,' अँजलि 'the hollow of the hands' are masculines.

Thus अयं सारथिः &c.

इति पुंलिङ्गाधिकारः ॥

THE NEUTER GENDER.

१ । 'नपुंसकम्' । अधिकारोऽयम् ।

1. The Neuter Gender.

This is an Adhikâra sûtra.

२ । भावे ल्युडन्तः । हसनम् । 'भावे' किम् । पचनोऽग्निः । इध्मव्रश्चनः कुठारः ॥

2. Abstract nouns of action formed with the affix ल्युट् are neuters. This is a repetition of III. 3. 115, S. 3290. Thus हसनम् (laughter). Why do we say 'abstract nouns of action ?' Observe पचनः 'fire' ; इध्मव्रश्चनः 'an axe' ; these words are masculines and not neuters.

३ । 'निष्ठा च' । भावे या निष्ठा तदन्तं क्लीबं स्यात् । हसितम् । गीतम् ॥

3. Abstract nouns of action formed with the निष्ठा affix are neuters. This is also repetition of III. 3 114. S. 3090.

Thus हसितम् 'laughter,' गीतम् 'a song.'

४ । त्वष्यञौ तद्धितौ । शुक्लत्वम्–शौक्ल्यम् । ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मण्यम्–सौख्यम् । चातुर्वर्ण्यम्–चातुरी । सामग्र्यम्–ग्रामणी । स्त्रीत्वम्–स्त्रैणम् ॥

4. Among *taddhitas*, words formed with the affixes त्व and ष्यञ् are Neuters ; (See V. 1, 123, S. 1787).

Thus शुक्लत्वम् 'whiteness' and शौक्ल्यम् 'whiteness.' The ष्यञ् formed nouns are optionally feminines because of the indicatory letter ष by IV. 1. 41, S. 498 in order to give scope to, the indicatory ष.

Thus चातुर्यम् or चातुरी 'cleverness.' सामग्र्यम् or सामग्री 'effects, goods.' औचित्यम् or औचिती 'aptness.'

५ । 'कर्मणि च ब्राह्मणादिगुणवचनेभ्यः' । ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मण्यम् ॥

5. Brâhmanâdi words when denoting work and quality are neuters. This is repetition of V. 1. 124, S. 1788.

Thus ब्राह्मण्यम् 'Brâhmanical.'

६ । यद्यड्ढग्यगञण्वुञ्छाश्च भावकर्मणि । एतदन्तानि क्लीबानि । 'स्तेनाद्यन्नलोपश्च' (१७९०) । स्तेयम् । 'सख्युर्यः' (१७९१) । सख्यम् । 'कपिज्ञात्योर्ढक्' (१७९२) । कापेयम् । 'पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक्' (१७९३) आधिपत्यम् । 'प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽञ्' (१७९४) औष्ट्रम् । 'हायनान्तयुवादिभ्योऽण्' (१७९५) । द्वैहायनम् । द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यो वुञ् । पितापुत्रकम् । होत्राभ्यश्छः (१८००) । अच्छावाकीयम् ॥

6. Nouns formed with the affixes यत्, य, ढक्, यक्, अञ्, अण्, वुञ् and छ in the senses of nature or action thereof are neuters.

(*a*) The affix यत् is added by virtue of V. 1. 125, S. 1790. Thus स्तेयम् 'theft.'

(*b*) The affix य is added by virtue V. 1. 126, S. 1791. Thus सख्यम् 'friendship.'

(*c*) The affix ढक् is added by virtue of V. 1. 127, S. 1792. Thus कापेयम् 'ape like.'

(*d*) The affix यक् is added by virtue of V. 1. 128, S. 1793. Thus आधिपत्यम् 'authority.'

(*e*) The affix अञ् is added by virtue of V. 1. 129, S. 1794. Thus औष्ट्रम् 'camel-like.'

(*f*) The affix अण् is added by virtue of V. 1. 130, S. 1795. Thus द्वैहायनम् 'the action of two days.'

(*g*) The affix वुञ् is added by virtue of V. 1. 132 and 133, S. 1797 and 1798. Thus पितापुत्रकम् 'paternal and filial.'

(*h*) The affix छ is added by virtue of V. 1. 135, S. 1800. Thus अच्छावाकीयम् ॥

NOTE:—This Sûtra summarises all the affixes taught in V. 1. 124-135.

७ । 'अव्ययीभावः' (६५९) । अधिस्त्रि ॥

7. Nouns which are अव्ययीभाव compounds are neuters. (See II. 4. 18, S. 659) Thus अधिस्त्रि ।

८ । 'द्वन्द्वैकत्वम्' । पाणिपादम् ॥

8. Nouns which are द्वन्द्व compounds are neuter. (See II. 4. 2, S. 906). Thus पाणिपादम् ।

९ । 'अभाषायां हेमन्तशिशिरावहोरात्रे च' । स्वष्टम् ॥

9. The compound हेमन्तशिशिरौ is masculine, and अहोरात्रे is neuter in the non-classical literature. (See II. 4. 28. S. 3399).

१० । 'अनञ्कर्मधारयस्तत्पुरुषः' । अधिकारोऽयम् ॥

10. A Tatpurusha, compound, with the exception of that which is formed by the particle nañ, and of the Karmadhâraya compound, becomes neuter gender, in the cases explained in the following sûtras. (See II. 4. 19, S. 822).

This is an adhikâra sûtra.

११ । अनल्पे छाया । शरच्छायम् ॥

11. A Tatpurusha compound ending with the word chhâyâ 'shadow' is neuter in gender, when the sense is that of profuseness of the thing indicated by the first term. (See II. 4. 22, S. 825).

Thus शरच्छायम् ॥

१२ । 'राजामनुष्यपूर्वा सभा' । इनसभमित्यादि ॥

12. A Tatpurusha compound ending in सभा 'court' when preceded by words which are synonyms of राजा and अमनुष्य 'non-human being' is neuter. (See II. 4. 23, S. 826).

Thus इन सभम् 'the king's court' &c.

१३ । 'सुरासेनाच्छायाशालानिशा स्त्रियां च' ॥

13. Tatpurusha compounds ending in सुरा 'wine,' सेना 'army,' छाया 'shadow,' शाला 'a house,' निशा 'night' are also feminines (in addition to their being also neuter). See II. 4. 15, S. 828.

१४ । 'परवत्' । अन्यस्तत्पुरुषः परवल्लिङ्गः स्यात् ॥

14. The gender of a Dvanda or a Tatpurusha compound is like that of the last word in it. (See II. 4. 26. S. 812).

१५ । 'रात्राह्नाहाः पुंसि' (८१४) ॥

15. The Dvanda or a Tatpurusha compound ending with रात्र 'night,' अह्न 'a day' and अह 'a day' is masculine. (See II. 4. 29, S. 814.)

१६ । अपथपुण्याहे नपुंसके ॥

16. The words अपथ 'bad road' and पुण्याह 'sacred day' are neuters. (See II. 4. 30, S. 815 and II. 4. 17, S. 821 *Vârtika*).

१७ । 'संख्यापूर्वा रात्रिः' । त्रिरात्रम् । 'संख्यापूर्वा' इति किम् । सर्वरात्रः ॥

17. A Dvigu compound ending with the word रात्रि when preceded by a numeral is neuter. (See II. 1. 52, S. 730).

Thus त्रिरात्रम् ॥

Why do we say "when preceded by a numeral"? Observe सर्वरात्रः which is masculine.

१८ । 'द्विगुः स्त्रियां च' । व्यवस्थया । पञ्चमूली । त्रिभुवनम् ॥

18. Nouns which are Dvigu compounds are feminines also. (See II. 4. 17, S. 821 Vârtikas).

Thus पञ्चमूली 'five-roots,' त्रिभुवनम् 'three worlds.'

१९ । इसुसन्तः । हविः । धनुः ॥

19. Nouns ending in इस् (Uṇ. II. 108) and उस् (Uṇ. II. 115) are neuter.

Thus हविः 'oblation to fire' (see Uṇ. II. 108) धनुः 'a bow' (Uṇ. II. 115 read with II. 117).

२० । अर्चिः स्त्रियां च । इसन्तत्वेऽप्यर्चिः स्त्रियां नपुंसके च स्यात् । इयमिदं वार्चिः ॥

20. The nouns अर्चि 'ray' is feminine also (in addition to its being neuter, although it ends in इस्) ॥

Thus इयं or इदं अर्चिः

२१ । छदिः स्त्रियामेव । इयं छदिः । छादयतेर्णिजन्तात् 'अर्चिशुचि-हुस्यादिना इस् । इस्मन् त्र्यादिना ह्रस्वः । पटलं छदिः इत्यमरः । तत्र पटलसाहचर्याच्छदिषः क्लीबतां वदन्तोऽमरव्याख्यातार उपेक्ष्याः ॥

21. The word छदि 'the roof' is always feminine.

Thus इयं छदिः । It is also formed by adding the affix इस् (see Uṇ. II. 108) to the root छादि belonging to the churâdi class. The root छादि becomes छद by VI. 4. 97, S. 2985. In the Amarakosha, we find the word पटलं छदिः (II. 2 14). There the commentators say that the noun छदि is neuter because it is mentioned along with पटलं which neuter. This explanation of the commentators should be rejected.

२२ । मुखनयनलोहवनमांसरुधिरकार्मुकविवरजलहलधनान्नाभिधानानि । एतेषामभिधायकानि क्लीबे स्युः । मुखमाननम् । नयनं लोचनम् । लोहं कालम् । वनं गहनम् । मांसमामिषम् । रुधिरं रक्तम् । कार्मुकं शरासनम् । विवरं बिलम् । जलं वारि । हलं लाङ्गलम् । धनं द्रविणम् । अन्नमशनम् । अस्यापवादमाह त्रिसूत्र्या ॥

22. The words which are synonyms of मुख 'face,' नयन 'an eye,' लोह 'copper,' वन 'forest,' मांस 'a month,' रुधिर 'blood,' कार्मुक 'a bow,' विवर 'a hole,' जल 'water,' हल 'the plough,' धन 'wealth,' and अन्न 'food' are neuters.

Thus मुखम् आननम्; नयनं लोचनम्; लोहं कालम्; वनं गहनम्; मांसमामिषम्; रुधिरं रक्तम्; कार्मुकं शरासनम्; विवरं बिलम्; जलं वारि; हलं लांगलम्; धनं द्रविणम्; अन्नं अशनम्. ॥

In the next three sûtras exceptions to this are mentioned.

२३ । सीरार्थौदनाः पुंसि ॥

23. The words सीर 'a plough,' अर्थ 'wealth' and ओदन 'food' are masculine.

२४ । वक्त्रनेत्रारण्यगाण्डीवानि पुंसि च । वक्त्रो वक्त्रम् । नेत्रो नेत्रम् । अरण्योऽरण्यम् । गाण्डीवो गाण्डीवम् ॥

24. The words वक्त्र 'the face,' नेत्र 'the eye,' अरण्य 'the forest,' and गाण्डीव 'Arjuna's bow' are also masculines (as well as neuters.)

Thus वक्त्रः or वक्त्रम्; नेत्रः or नेत्रम्; अरण्यः or अरण्यम्; गाण्डीव or गाण्डीवम् ।

२५ । अटवी स्त्रियाम् ॥

25. The word अटवी 'the forest' is feminine.

२६ । लोपधः । कुलम् । कूलम् । स्थलम् ॥

26. Nouns ending in ल with the penultimate उ are neuters.

Thus कुलम् 'a race,' कूलम् 'a shore,' स्थलम् 'place.'

२७ । तूलोपलतालकुसूलतरलकम्बलदेवलवृषलाः पुंसि । अयं तूलः ॥

27. The following are masculines :—तूल 'cotton,' उपल 'a stone,' ताल 'the Palmyra tree,' कुसूल 'a granary,' तरल 'a necklace,' कम्बल 'blanket,' देवल 'a virtuous man,' वृषल 'a śūdra.'

Thus अयं तूलः &c.

२८ । शीलमूलमङ्गलसालकमलतलमुसलकुण्डलपललमृणालवालनिगलपलालबिडालखिल-शूलाः पुंसि च । चात्क्लीबे । इदं शीलमित्यादि ॥

28. The following are masculines also (in addition to their being neuters):—शील: 'conduct,' मूलं 'root,' मङ्गल ; the planet Mars,' साल 'a tree,' कमल 'lotus,' तल 'bottom,' मुसल 'pestle,' कुण्डल 'ear-ornament,' पलल 'a demon,' 'flesh ;' मृणाल 'a lotus fibre,' वाल 'a child,' निगल 'swallowing,' पलाल 'strand ; husk,' बिडाल, 'a cat,' खिल 'a desert,' शूल 'a spear.'

Thus शील: or शीलम् ।

२९ । शतादिः संख्या । शतम् । सहस्रम् । 'शतादिः' इति किम् । एको द्वौ बहवः । संख्या इति किम् । शतशृङ्गो नाम पर्वतः ॥

29. The numerals शत 'a hundred' &c. are neuters.

Thus शतम् 'a hundred,' सहस्रम् 'a thousand.'

Why do we say, शत &c. ? Observe एकः 'one,' द्वौ 'two,' बहवः 'many.'

Why do we say when meaning 'the numerals' ? Observe शतशृङ्गः (the name of a mountain). Here शत is masculine.

३० । शतायुतप्रयुताः पुंसि च । अयं शतः । इदं शतमित्यादि ॥

30. The words शत 'a hundred,' अयुत 'a myriad,' प्रयुत 'a million' are also masculines.

Thus अयं शतः or इदं शतम् &c.

३१ । लक्षा कोटिः स्त्रियाम् । इयं लक्षा । इयं कोटिः । 'वा लक्षा नियुतं च तत्' इत्यमरात्क्लीबेऽपि लक्षम् ॥

31. The words लक्षा 'a lakh' and कोटि 'ten million' are feminine.

Thus इयं लक्षा, इयं कोटिः ॥

According to Amarakosha (III. 5. 24) the word लक्ष is also neuter. Thus लक्षम् ।

३२ । शङ्कुः पुंसि । सहस्रः क्वचित् । अयं सहस्रः । इदं सहस्रम् ॥

32. The word शङ्कु ten billions, and sometimes सहस्र 'a thousand' is masculine.

Thus अयं सहस्रः or इदं सहस्रम् ।

३३ । मन्नन्तः द्व्यच्कोऽकर्तरि । मन्प्रत्ययान्तो द्व्यच्कः क्लीबः स्यात् न तु कर्तरि । वर्म । चर्म । द्व्यच्कः किम् । अणिमा । महिमा । अकर्तरि किम् । ददाति इति दामा ॥

33. Nouns of two syllables formed with the affix मन् and when not denoting an agent are neuters.

Thus चर्मन् 'skin,' वर्मन् 'armor,' कर्मन् 'work'

[illegible] two syllables ?' Observe अणिमन् 'minuteness,' महिमन् 'glory.'

Why do we say 'when not denoting an agent'? Observe दामन् 'a giver' ।

३४ । ब्रह्मन् पुंसि च । अयं ब्रह्मा । इदं ब्रह्म ॥

34. The word ब्रह्मन् is also masculine.

Thus अयं ब्रह्मा or इदं ब्रह्म ।

३५ । नामरोमणी नपुंसके । 'मनन्तः'- इत्यस्यायं प्रपञ्चः ॥

35. The words नामन् 'name' and, रोमन् 'hair,' are neuters. This is merely an amplification of sûtra 33.

३६ । 'असन्तो द्व्यच्कः' । यशः । मनः । तपः । 'द्व्यच्कः' किम् । चन्द्रमाः ॥

36. Nouns of two syllables formed with the affix अस् are neuters.

Thus यशस् 'glory,' मनस् 'mind,' तपस् 'austerity.'

Why do we say 'of two syllables'? Observe चन्द्रमस् 'the moon,' which is masculine.

३७ । अप्सराः स्त्रियाम् । एता अप्सरसः । प्रायेणायं बहुवचनान्तः ॥

37. The word अप्सरस् is feminine.

Thus एता अप्सरसः । Generally, this word is used in the Plural number only.

३८ । 'त्रान्तः' । पत्रम् । छत्रम् ॥

38. Nouns formed with the affix त्र are neuters. (Up. IV. 159).

Thus पत्रम् 'a leaf;' छत्रम् 'an umbrella.'

३९ । 'यात्रामात्राभस्त्रादंष्ट्रावरत्राः स्त्रियामेव'

39. The following are always feminine:—यात्रा 'journey,' मात्रा 'a measure,' भस्त्रा 'a leathern bag,' दंष्ट्रा 'tusk,' वरत्रा 'a strap.'

४० । 'भृत्रामित्रछात्रपुत्रमन्त्रवृत्रमेढ्रोष्ट्राः पुंसि' । अयं भृत्रः । न मित्रममित्रः । 'तस्य मित्राण्यमित्रास्ते' इति माघः । 'स्यातामभित्रौ मित्रे च' इति च । यत्तु 'द्विषोऽमित्रे' (३१११) इति सूत्रे हरदत्तेनोक्तम्—'अमेर्द्विषदिति औणादिक इत्रच् । अमित्रमित्रं मित्रस्य अव्ययेऽदित्यादौ मध्योदात्तस्तु चिन्त्यः । नञ्समासेऽप्येवम् । परवल्लिङ्गतापि स्यादिति तु तत्र दोषान्तरम्' इति तत्प्रकृतसूत्रापर्यालोचनमूलकम् । स्वरदोषोद्भावनमपि 'नञो जरमरमित्रमृताः' (३८५०) इति षाष्ठसूत्रास्मरणमूलकमिति दिक् ॥

40. The following are masculines:—भृत्र 'a servant,' अमित्र 'an enemy,' छात्र 'a pupil,' पुत्र 'a son,' मन्त्र 'a mantra,' वृत्र 'name of a demon killed by Indra,' मेढ्र 'a ram,' उष्ट्र 'a camel.'

Thus अयं भृत्रः । अमित्रः is equal to न मित्रम् a non-friend i.e. an enemy. Thus we find in Mâgha तस्य मित्राण्यमित्रास्ते । So also स्यातामभित्रौ मित्रे च ॥

In commenting on the sûtra द्विषोऽमित्रे (III. 2. 113 S. 3111), Haradatta in his Padamanjari says: 'The word *amitra* is derived from the root *am* with the Unâdi affix इत्रच् under sûtra IV. 174, in the sense of an enemy. The word amitra is not a negative compound of अ+मित्र as it would appear at first sight. Because had it been a Tatpurusha compound of *a* + *mitra*, then by sûtra II. 4. 26,

S. 812, it would have been Neuter, because the word *mitra* is Neuter. If it be said that 'the gender of a word depends upon usage, and though *mitra* be Neuter, *amitra* will be masculine,' then there arises the difficulty as to accent. For then by VI. 2. 2, S. 3736 the अ will retain its accent in the Tatpurusha. But it is intended that the accent should be on मि ; *i.e.* the मित्र accent. For the Rig Vedins read it with the acute on the middle of amitra, as in the following : अमित्रस्य व्यथया मन्युमिन्द्रः (Rig Veda VI. 25. 2), अमित्रमिव मर्दय (Rig VIII. 75. 10).'

But these two objections of Haradatta proceed on the assumption that the word amitra is a Tatpurusha compound. But as a matter of fact it is a Bahuvrihi compound and consequently the rule of gender taught in II. 4. 26 does not apply to it. Haradatta overlooked the context in applying this rule. He further forgot sûtra VI. 2. 116 S. 3850 which specifically applies to the accent of amitra, when he raises the objection as to accent.

NOTE :—Did Haradatta really misapply sûtra II. 4. 26 and forget VI. 2. 116 ; or is not Bhattoji floundering? Why should the word अमित्र be taken as a Bahuvrihi and not a Tatpurusha ? The Bahuvrihi *amitra* would mean 'friendless,' and not 'an enemy.'

४१ । 'पत्रपात्रपवित्रसूत्रच्छत्राः पुंसि च' ॥

41. The following are masculines (in addition to their being neuters) :— पत्र 'a leaf ;' पात्र 'a vessel ;' पवित्र 'holy ;' सूत्र 'a thread ;' छत्र 'a line. Thus पत्रः or पत्रम् ॥

४२ । 'बलकुसुमशुल्वयुद्धपत्तनरणाभिधानानि' । बलं वीर्यम् ॥

42. The synonyms of बल 'courage or strength,' कुसुम 'a flower,' शुल्व 'a rope, string' पत्तनं 'a town' and रण 'fight' are neuters. Thus बलं वीर्यम् ॥

४३ । 'पद्मकमलोत्पलानि पुंसि च' । पद्मादयः शब्दाः कुसुमाभिधायित्वेऽपि द्विलिङ्गाः स्युः । अमरोऽप्याह—'वा पुंसि पद्मं नलिनम्' इति । एवं च 'अर्धर्चादिसूत्रे तु, जलजं पद्मं नपुंसकमेव' इति वृत्तिग्रन्थो मतान्तरेण नेयः ॥

43. The words पद्म, कमल, उत्पल 'the lotus flower,' although names of a kind of flower, are masculines also (in addition to their being neuters).

In the Amarakosha, (I. 2. 39) पद्म and नलिन are optionally masculines. In II. 4. 31, Kâśikâ says '*padma* meaning *lotus* is neuter only.' This is however one view of the case.

४४ । 'आहवसंग्रामौ पुंसि'

44. The words आहव and संग्राम 'fight' are masculines. By III. 42 these words being synonyms of raṇa would have been Neuters. This makes them masculines.

४५ । 'आजिः स्त्रियामेव'

45. The word आजि fight is always feminine. This also by sûtra 42 ante would have been Neuter.

४६ । 'फलजातिः' । 'फलजातिवाची शब्दो नपुंसकं स्यात्' । आमलकम् । आम्रम् ॥

46. Names of fruits are neuters.

Thus आमलकम्, 'one of the myrobolans,' आम्रम्, 'mango.' But the word आमलकी is feminine also. It however does not mean the fruit, but the tree which produces that fruit.

४७ । 'वृक्षजातिः' । स्त्रियामेव क्वचिदेवेदम् । हरीतकी ॥

47. Names of trees are feminines only. This is not a universal rule.

Thus हरीतकी 'one of the myrobolans.

४८ । 'वियज्जगत्सकृच्छकृत्पृषच्छकृद्यकृदुदश्वितः' । एते क्लीबाः स्युः ।

48. The following are neuters :—

वियत् 'the sky,' जगत्, 'the universe,' सकृत् 'once,' शकृत् 'ordure,' पृषत् 'a drop of water,' शकृत् 'ordure,' (Un. IV. 58), यकृत् 'the liver,' उदश्वित् 'whey.'

४९ । 'नवनीतावतानृतामृतनिमित्तवित्तचित्तपित्तव्रतरजतवृत्तपलितानि'

49. The following are neuters :—

नवनीत 'butter,' अवत 'a well,' अनृत 'a lie,' अमृत 'nectar,' निमित्त 'cause,' वित्त 'wealth,' चित्त 'mind,' पित्त 'bile,' व्रत 'fast,' रजत 'silver,' वृत्त 'an event,' पलित 'gray hair.

५० । 'श्राद्धकुलिशदैवपीठकुण्डाङ्गदधिसक्थ्यक्ष्यस्थ्यास्पदाकाशकण्वबीजानि' । एतानि क्लीबे स्युः ॥

50. The following are neuters :—

श्राद्ध 'a funeral rite', कुलिश 'the thunderbolt of Indra,' दैव 'fate,' पीठ 'a seat,' कुण्ड 'a bowl,' (Un. I. 112). अङ्ग 'the body,' दधि 'curdled milk,' सक्थि 'the thigh' (Un. III. 154), अक्षि 'an eye,' अस्थि 'a bone,' आस्पद 'a place,' आकाश 'the sky;' कण्वं 'sin,' and बीज 'the seed.'

५१ । 'दैवं पुंसि च' । दैवम्-दैवः ॥

51. The word दैव 'luck' is also masculine.

Thus दैवम् or दैवः ॥

५२ । 'धान्याज्यसस्यरूप्यपण्यवर्ण्यधृष्यहव्यकव्यकाव्यसत्यापत्यमूल्यशिक्यकुड्यमद्यहर्म्यतूर्यसैन्यानि' । इदं धान्यमित्यादि ॥

52. The following are neuters :—

धान्य 'corn,' आज्य 'clarified butter,' सस्य 'crop,' रूप्य 'silver,' पण्य 'vendible,' वर्ण्य 'saffron,' धृष्य 'conquerable,' हव्यं 'clarified butter,' कव्यं 'an oblation of food to deceased ancestors;' काव्य 'a poem;' सत्य 'truth;' अपत्य 'offspring;' मूल्य 'the price.;' शिक्य 'a loop or swing made of rope;' कुड्य 'a wall,' मद्य 'wine;' हर्म्यं 'a house;' तूर्यं 'a kind of musical instrument;' सैन्यं 'an army.'

Thus इदं धान्यम्, &c.

५३ । 'द्वन्द्वबर्हदुःखबडिशपिच्छबिम्बकुटुम्बकवचवरशरवृन्दारकाणि' ॥

53. The following are neuters :—

द्वन्द्व 'couple' बर्ह 'a peacock's tail,' दुःख 'sorrow;' बडिश 'a fish hook,' पिच्छ 'the tail of a peacock,' बिम्ब 'shadow,' कुटुम्ब 'relation,' कवच 'amulet,' वरं 'boon,' शरं 'an arrow,' वृन्दारक 'a deity.'

५४ । 'अक्षमिन्द्रिये' । इन्द्रिये किम् । रथाङ्गादौ मा भूत् ।

54. The word अक्ष when it means one of the special senses is neuter.

Why do we say 'one of the special senses?' It will not be Neuter when it means the *axle* of a chariot, &c.

इति नपुंसकाधिकारः ॥

MASCULINE AND FEMININE GENDERS.

१ । 'स्त्रीपुंसयोः' । अधिकारोऽयम् ॥

1. Masculine and Feminine Genders.

This is an adhikâra sûtra.

२ । 'गोमणियष्टिमुष्टिपाटलिवस्तिशाल्मलित्रुटिमसिमरीचयः' । इयमयं वा गौः ॥

2. The following belong to both masculine and feminine genders :—

गो 'the cow,' मणि 'a gem,' यष्टि 'a stick,' मुष्टि 'the fist; पाटलि 'the trumpet-flower,' वस्ति 'residing,' शाल्मलि 'name of a tree,' त्रुटि 'cutting' मसि ink,' मरीचि 'pepper-'

Thus इयं or अयं गौः.

३ । 'मन्युमृत्युसीधुकर्कन्धुकिष्कुकण्डुरेणवः' । इयमयं वा मन्युः ॥

3. The following are both masculine and feminines :—

मन्यु 'anger' (Un. III 20), मृत्यु 'death ;' सीधु 'rum,' कर्कन्धु 'the jujube tree' I 93) कण्डु 'scratching,' रेणु 'an atom of dust.'

Thus इयं or अयं मन्युः ।

४ । 'गुणवचनमुकारान्तं नपुंसकं च' । त्रिलिङ्गमित्यर्थः । पटु–पटुः – पट्वी ॥

4. Nouns ending in उ denoting quality or qualification are also neuters. That is they belong to all the three genders. Thus पटु, पटुः, पट्वी.

५ । 'अपत्यार्थतद्धिते' । औपगवः–औपगवी ॥

5. Those तद्धित nouns which denote an offspring are both masculine and feminine.

Thus औपगवः or औपगवी ॥

इति स्त्रीपुंसाधिकारः ॥

MASCULINE AND NEUTER GENDERS.

१ । 'पुंनपुंसकयोः' । अधिकारोऽयम् ॥

1. Masculine and Neuter Genders.

This is an adhkâra sûtra.

२ । 'घृतभूतमुस्तक्ष्वेलितैरावतपुस्तकबुस्तलोहिताः' । अयं घृतः । इदं घृतम् ॥

2. The following are both masculines and neuters :—घृत 'butter,' भूत 'any being,' मुस्त 'a kind of grass,' क्ष्वेलित 'play,' ऐरावत 'Indra's elephant,' पुस्तक 'a book,' बुस्त 'the burnt crust of roast meat,' लोहित 'redness.'

Thus अयं घृतः or इदं घृतम्.

३ । 'शृङ्गार्धनिदाघोद्यमशल्यदृढाः' । अयं शृङ्गः इदं शृङ्गम् ॥

3. The following are both masculines and neuters :—शृङ्ग 'a horn,' अर्ध 'half,' निदाघ 'heat,' उद्यम 'effort,' शल्य 'a spear,' दृढ 'firm.'

Thus अयं शृङ्गः or इदं शृङ्गम् ।

४ । 'व्रजकुञ्जकुथकूर्चप्रस्थदर्पार्धर्चदर्भपुच्छाः' । अयं व्रजः । इदं व्रजम् ।

4. The following are both masculines and neuters :—व्रज 'a multitude,' कुञ्ज 'a tree,' कुथ 'a carpet,' कूर्च 'a bundle,' प्रस्थ 'a level plain,' दर्प 'pride' श्मशान 'a cemetry' (Un. I. 137), अर्धर्च 'half a verse,' दर्भ 'a kind of grass,' and पुच्छ 'tail.'

Thus अयं व्रजः or इदं व्रजम्.

५ । 'कबन्धौषधायुधान्ताः' । स्पष्टम् ॥

5. The following are both masculine and neuter :—कबन्ध 'a headless trunk,' औषध 'medicine,' आयुध 'a weapon.'

६ । 'दण्डमण्डखण्डशवसैन्धवपार्श्वकाशाङ्कुशाकाशकुशकुलिशाः' । एते पुंनपुंसकयोः स्युः । 'कुशो रामसुते दर्भे योक्त्रे द्वीपे कुशं जले' इति विश्वः । शलाकार्थे तु स्त्रियाम् । तथा च 'जानपद-' (५००) आदिसूत्रेणायोविकारे ङीषि । कुशी । दारुणि तु टाप् । 'कुशा वानस्पत्याः स्थ ता मा पात' इति श्रुतिः । 'अतः कृकमि-' (१६०) इति सूत्रे 'कुशाकर्णीषु' इति प्रयोगश्च । व्याससूत्रे च—'हानौ तूपायनशब्दशेषत्वात्कुशाछन्दः' इति । तत्र शारीरकभाष्येऽप्येवम् । एवं च श्रुतिसूत्रभाष्याणामेकवाक्यत्वे स्थिते 'कुशाछन्द' इत्यादिप्रयोगाद्विपरीतो भामतीग्रन्थः प्रौढिवादमात्रपर इति विभावनीयं बहुश्रुतैः ॥

6. The following are both masculines and neuters :—दण्ड 'punishment,' मण्ड 'the scum of boiled rice,' खण्ड 'a break,' शव 'the corpse,' सैन्धव 'a kind of rock-salt,' पार्श्व 'the side,' काश 'cough,' अंकुश 'a hook, a goad,' आकाश 'the sky,' कुश 'kuśa grass,' कुलिश 'thunder-bolt.'

These words are both masculines and neuters. Thus we find in the Viśva-kosha—"Kuśa is the name of the son of Râma, it means also *darbha* grass, as well as the rope of kuśa grass for connecting the yoke of a plough with the plough, and an island. Kuśam (neuter) means water" But when it means a ploughshare or a rod (śalâkâ) it is feminine. That being so, when the śalâkâ is made of iron the feminine will be formed by ङीष् as कुशी । This is by sûtra IV. 1. 42, S 500. But when it means a śalâkâ made of wood, the feminine is formed by टाप् । As कुशा 'a piece of wood.' As we find in the śruti :—कुशावानस्पत्याः स्थ ता मा पात 'you kuśas are the children of the tree, do you protect me.'

So also in VIII. 3. 46, S. 160, we find the word कुशा used.

So also in the Vyâsa Sûtra we find the word कुशा used. See Vedânta Sûtra III. 3. 26 where the getting rid of good and evil is mentioned; "the obtaining of this good and evil by others has to be added, because the statement about the obtaining is supplementary to the statement about the getting rid of, as in the case of the *kusas*, the metres, the praise and the singing. This (*i.e.* the reason for this) has been stated in the Pûrva Mimâusâ." (According to the commentators, small wooden rods used by the Udgâtris in counting the stôtras are called kuśâs. *Thibaut's* Vedânta Sûtras Part II, p. 227).

So also in the commentary on the above sûtra by Śankarâchârya, we find 'कुशानामविशेषेण वनस्पतियोनित्वम्' ॥

Thus we find that the Śruti (kuśa vânaspatyâh), the sûtra (VIII. 3. 46, S. 160), the śârîrika Bhâshya (kuśa nâma &c) all unanimousely agree in stating that there is such a word as kuśâ; and it is this word which is used in the Vedânta Sûtra III. 3. 26 (Kuśâ Chhandas &c). The words कुशाछन्दः in that sûtra are equal to कुशा plus छन्दः; and not कुश plus आछन्दः । Bhâmati the commentary on the Sârîrika Bhâshya is therefore evidently wrong when it analyses the words कुशाछन्दः of the sutra into कुश + आ + छन्दः । So it is a mere bold assertion of the author of Bhâmati, and is not borne out by any authority. Let the learned ponder over it.

७ । 'गृहमेहदेहपट्टपटहाष्टापदाम्बुदककुदाश्च' ॥

7. The following are both masculines and feminines :—गृह 'a house,' मेह 'a ram,' देह 'the body,' पट्ट 'a slab, tablet,' पटह 'a kettle-drum,' अष्टापद (?) अंबुद 'a cloud,' ककुद 'the peak or summit of a mountain.'

इति पुंनपुंसकाधिकारः ॥

COMMON GENDER.

१ । 'अविशिष्टलिङ्गम्' ॥

1. The rest.

This is an adhikâra sûtra.

२ 'अव्ययं कतियुष्मदस्मदः' ॥

2. The avyayas (Indeclinables), कति, युष्मद् and अस्मद् can be used with words in all the three genders.

३ । 'ष्णान्ता संख्या' । शिष्टा परवत् । एकः पुरुषः । एका स्त्री । एकं कुलम् ॥

3. Numerals ending in ष and न can be used with words in all the three genders.

Thus एकः पुरुषः । एका स्त्री । एकं कुलम् ॥

४ । 'गुणवचनं च' । शुक्लः पटः । शुक्ला पटी । शुक्लं वस्त्रम् ॥

4. So also attributive words.

Thus शुक्लः पटः । शुक्ला पटी । शुक्लं वस्त्रम् ॥

५ । 'कृत्याश्च' ॥

5. The kritya derivatives also.

The words formed by kritya affixes follow the gender of the words which they qualify. (III. 3. 171. S. 3312).

६ । 'करणाधिकरणयोर्ल्युट्' ॥

6. The words formed by the affix lyuṭ added with the force of instrument or location. (III. 3. 117 S. 3 293).

। 'सर्वादीनि सर्वनामानि' । स्पष्टार्थं त्रिसूत्री ॥

The Pronominals *sarva* 'et cetera,' (I. 1. 27 S. 213).

इति लिङ्गानुशासनप्रकरणम् ।

इति श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचिता वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी समाप्ता ॥

॥ शुभमस्तु ॥

17-5-05.